ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: **XXXIV** | BAHAR/SPRING: **2018** | SAYI/ISSUE: **97**

ISSN 1011 - 727X

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ /
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
CİLT / *VOLUME*: **34 / BAHAR /** *SPRING* **2018 / SAYI** *ISSUE*: **97**
AAM Derg.
ISSN : 1011-727X

- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığınca Bahar ve Güz dönemlerinde yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Derginin Yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Editörler Kurulu kararıyla- yer verilebilir.
- Yayımlanan makale/yazıların yazarlarına telif ücreti, hakemlerine ise inceleme ücreti ödenir.
- Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez. Bu dergide yayımlanan makale / yazılardaki bilimsel içerik ve fikirlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

- *It is a peer reviewed journal published in spring and autumn, twice a year, by Atatürk Research Center.*
- *The official languages of the journal are Turkish and English. However, articles written in other languages, so long as the ratio of one-third in every issue is not exceeded, can be published pursuant to the decision of Board of Editors.*
- *Texts and photos sent for the journal are not returned. The authors are responsible for the scientific contents and ideas in the articles / texts published in the journal.*
- *Authors of the articles / texts published in the journal are paid a loyalty. Reviewers of the articles / texts published in the journal are paid a review fee.*

AAM Dergisinin Tarihi:
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi yayın hayatına 1984 yılında başlamıştır. Yayımlandığı tarihten itibaren 4 ayda bir olmak üzere Mart, Temmuz ve Kasım aylarında yılda üç (3) sayı olarak yayımlanmıştır. 2015 yılından itibaren ise Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanmaya devam etmektedir.

History of the Journal of Atatürk Research Center
The Journal of Atatürk Research Center was first published in 1984. Since the date of its first publication, the journal has been published once in every 4 months, namely in March, July and November in three (3) issues each year. As of 2015, it continues to be published in two issues per year as Spring and Fall.

İLETİŞİM ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 Balgat- Çankaya / ANKARA
Tel: (0312) 2856511-2855512
Fax: (0312)2855527
e-mail: dergi@atam.gov.tr
Web: http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXXIV** BAHAR/SPRING: **2018** SAYI/ISSUE: **97**

Sahibi / *Owner*
Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - ANKARA

Yayın Kurulu / *Editorial Board*

Nihat BÜYÜKBAŞ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd. - Ankara / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi - Ankara / TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet CANATAR
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi - İstanbul / TÜRKİYE
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü - Ankara / TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi - Kırıkkale / TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi- Ankara / TÜRKİYE

Yazı İşleri Müdürü / *Journal Administrator*

Hüseyin TOSUN
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

Yayın Sorumluları / *Publishing Executives*

Aynur YAVUZ AKENGİN
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

Halit Aytuğ TOKUR
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

Orhan NEÇARE
Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.tr • web: http://www.atam.gov.tr

Basıldığı Yer: SARIYILDIZ OFSET LTD. ŞTİ - Tel: 0 312 395 99 95
Basım Tarihi: Nisan 2018 - Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - Ankara TÜRKİYE
Prof. Dr. Yakup MAHMUDOV	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Nihat BÜYÜKBAŞ	Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı - Ankara TÜRKİYE
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi - Kütahya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi - ŞİLİ
Prof. Dr. Cengiz HAKOV	Sofya/BULGARİSTAN
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	Altınbaş Üniversitesi - İstanbul TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University - POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağıstan - RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi - Kırıkkale/TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVİC	Saraybosna/BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. İbrahim Halil El-ALLAF	Musul Üniversitesi - Musul/IRAK
Prof. Dr. İsmail COŞKUN	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Kemal ÇELİK	Başkent Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahmut Ali El-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi - IRAK
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi - Muğla/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University Amman/ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa TURAN	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ	Erzincan Üniversitesi - Erzincan/TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi - Elazığ/TÜRKİYE
Prof. Dr. Ömer TURAN	Orta Doğu Teknik Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi - SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi - Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - Roma/İTALYA
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi - ABD
Prof. Dr. Uğur ÜNAL	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü - Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU	Doğu Akdeniz Üniversitesi - Gazimağusa/KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Bedrettin KORO	Tarih Bilimleri Uzmanı - KOSOVA
Janos HOVARİ	Budapeşte / MACARİSTAN

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Esin DAYI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Bengül BOLAT	Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erdem KARACA	Bitlis Eren Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat KARAKAŞ	Bitlis Eren Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU	Mustafa Kemal Üniversitesi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Hakan BACANLI — Birinci TBMM'de Burdur Milletvekili Mehmet Akif (ERSOY) ve Faaliyetleri *Mehmet Akif (Ersoy), Burdur Deputy of the First Parliament of Turkey and His Aktivities* 1

Fehim KURULOĞLU — Devrinin Üç Bakanı Gözünden Mustafa Kemal Paşa *Mustafa Kemal Pasha: Through the Eyes of Three Ministers of the Atatürk Era* 55

Tuncay ÖĞÜN — I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Basınında Rusya Müslümanları *The Russian Muslims in the Ottoman Press at the Beginning of World War I* 81

Seydi Vakkas TOPRAK — Kanun-i Esasi Gazetesi'nde İttihâd-ı İslam Teması *The Topic of Union of Islam in the Journal Kanun-i Esasi* 109

Bülent ŞENER — Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askerî Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılma Süreci (1921-1939) *A Multifaceted and Subtle Diplomacy Pratice in the Turkish Foreign Policy of the Atatürk Period: The Process of Hatay's Inclusion in Turkey With Its Political, Legal and Military Dimensions (1921-1939)* 139

Hüseyin ÇELİK
Şevket NASİR — Çin Devlet Televizyonunda Türk İnkilâbının Temsili: "Kemal İhtilâli" Belgeseli Örneği *The Representation of Turkish Revolution in China Central Television (CCTV): A Case Study on " Kemal Revolution" Documentary* 179

Erdem ÇANAK — İçel'de Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları ve Kutlamalar Sırasında Yaşanan Müessif Bir Hadise: Çomuzade Davası" *Celebrations For the Tenth Anniversay of the Republic in İcel and Upsetting Event During the Celebrations: The Case of Comuzade* 199

Arastun MEHDİYEV — Enerji Resurslarının Nəqlində Azərbaycan-Türkiyə Əməkdaşlığı: "Nabukko"dan "Cənub Qaz Dəhlizi"nə / Enerji Kaynaklarının Naklinde Azerbaycan-Türkiye İşbirliği: "Nabucco"dan "Güney Gaz Koridoru"na / *Azerbaijan- Turkey Cooperation in the Energy Resources Transportation:From "Nabucco" to "Southern Gas Corridor"* 241

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 265

Publication Principles of the Journal of Atatürk Research Center 271

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (1) : 97 : 1-54
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 07.11.2016 - 06.12.2017

BİRİNCİ TBMM'DE BURDUR MİLLETVEKİLİ MEHMET AKİF (ERSOY) VE FAALİYETLERİ

HAKAN BACANLI*

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan işgaller Mehmet Akif'i Anadolu'ya geçme yönünde teşvik etmiştir. Mehmet Akif'in Anadolu'ya geçişinde Mustafa Kemal Paşa'nın daveti de etkili olmuştur. Mehmet Akif, oğlu Emin ve Ali Şükrü Bey 24 Nisan 1920 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır.

Mehmet Akif, Ankara'ya gelişinin ardından, halkı milli mücadeleye çağırmak, bilinçlendirmek ve olumsuz propagandaların etkisini zayıflatmak amaçlarıyla, Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Antalya gibi yerleşim yerlerini ziyaret etmiştir.

Burdur'dan seçilen milletvekillerinden vefat ve istifa edenlerin yerine yapılan seçimde Burdur'dan milletvekili seçilmiştir. Aynı zamanda Biga'dan da milletvekili seçilmesi nedeniyle Biga milletvekilliğinden istifa etmiş, Burdur milletvekilliğini tercih etmiştir.

Meclis'te oluşturulan "İrşat Encümeni"nde görev almış, Konya'da çıkan karışıklıklar üzerine, Konya'ya gönderilmiştir. Konya'dan Afyon ve Eskişehir'e geçmiştir. Çankırı ve Kastamonu'ya ziyaretlerde bulunmuştur. İrşat Encümeni dışında Maarif Encümeni'nde de görev almıştır.

Meclis tarafından açılan milli marş yarışmasına para ödülü olduğu için katılmayan Mehmet Akif, Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey tarafından ikna edilmiş ve bir milli marş kaleme almıştır. Bu marş Meclis'te 12 Mart 1921 tarihinde kabul edilmiştir.

Mehmet Akif Ankara'da bulunduğu zamanlarda Meclis'te çeşitli takrir ve teklifler yoluyla veya birtakım oylamalarda düşüncesini/tepkisini göstererek Meclis çalışmalarına katılmıştır.

* Dr., hkbcnl@hotmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Taarruzun hemen sonrasında Ankara'dan Eskişehir'e oradan Afyon'a gitmiş, muharebe meydanlarını dolaşmıştır. Ankara'ya dönüşü sonrası Edirne'ye gitmiştir. Edirne'den İstanbul'a geçmiş ve İstanbul'da görüştüğü Prens Abbas Halim Paşa kendisini Mısır'a davet etmiştir. Ankara'ya döndükten sonra Maarif Encümeni üyeliğinden istifa etmiştir. Meclis'in seçim kararı almasıyla birlikte sonraki dönem için milletvekilliğine aday olmamış, Birinci TBMM ile birlikte Mehmet Akif'in milletvekilliği de son bulmuştur. Mehmet Akif, ailesiyle Ankara'dan ayrılmış ve İstanbul'a taşınmıştır. 1923 senesi Eylül sonlarında Mısır'a gitmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Birinci Meclis, Burdur Milletvekilleri, İrşat Encümeni, Birinci TBMM'de Propaganda.

Levent Şahverdi Arşivi

MEHMET AKİF (ERSOY), BURDUR DEPUTY OF THE FIRST PARLIAMENT OF TURKEY AND HIS ACTIVITIES

ABSTRACT

Mehmet Akif was persuaded to go to Anatolia because the occupations started after the First World War. Mustafa Kemal's invitation to Anatolia was also very important to be there for him. Mehmet Akif, his son Emin and Ali Şükrü Bey arrived in Ankara on 24th of April in 1920.

After he went to Ankara, he also visited Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar and Antalya to explain the importance of defence of our country and raise awareness of the war of independence. He also wanted to weaken the negative propagandas about national struggle among people.

In the by-elections in Burdur he was elected as deputy. He was also elected as Biga deputy at the same time but he preferred to be the deputy from Burdur.

He worked in "İrsad" Committee in the Parliament and then was sent to Konya because of the disorder in the society. Then he went to Afyon and Eskişehir. He also visited Çankırı and Kastomonu. Besides working in İrşad Committee, he also worked in National Education Committee.

Although he did not want to enter the contest for writing Turkish National Anthem because of the prize money, he was persuaded by the Minister of National Education Hamdullah Suphi to enter the contest. He wrote a national anthem and this was accepted as the National Anthem on March 12, 1921.

While he was in Ankara and working in the parliament, he never hesitated to show his ideas, thoughts and reactions by his statements and reports.

After the Battle of Dumlupınar, he went to Eskişehir from Ankara. Then he went to Afyon to visit the battle areas. He was also in Edirne. When he was in İstanbul he met Prince Abbas Halim. Prince Abbas Halim invited Mehmet Akif to Egypt. After he came back to Ankara he resigned from his duty in National Education Committee. He did not want to become a candidate for being a deputy again. He left Ankara and moved to İstanbul with his family. At the end of the September in 1923, he went to Egypt.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, First Parliament, Deputies of Burdur, "İrşad" Committee, Propaganda at First Parliament.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

1873 yılında dünyaya gelen Mehmet Akif, 1936 yılında 63 yaşında vefat etmiştir. Hayatı boyunca mütevazi bir yaşam sürmüş olan Mehmet Akif mücadelesiyle, fikirleriyle, yazıları ve şiirleriyle tarihimizde kendisine özgü önemli bir yere sahip olmuştur. Devletimiz ve halkımız ona olan sevgisini ve saygısını birçok kamu kurumuna, sivil müesseseye, yerleşim yerlerine, mahalle ve sokaklara ismini vererek göstermiştir. 2006 yılında Burdur'da "Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi"nin kurulmasıyla Mehmet Akif'in eğitime, bilime verdiği değer taçlandırılmıştır. 2011 yılı, Başbakanlık tarafından, Mehmet Akif Ersoy'un vefatının 75'inci ve İstiklal Marşı'nın kabulünün 90'ıncı yılı olması münasebetiyle "Mehmet Akif Ersoy Yılı" olarak kabul edilmiştir.

Ülkemizde her yıl 12 Mart tarihinde "İstiklal Marşı'nın Kabulü ve Mehmet Akif Ersoy'u Anma Günü" etkinlikleri yapılmaktadır. Bu etkinliklerde İstiklal Marşı ve Mehmet Akif'in hatırlanması ve yaşatılması amaçlanmaktadır. Her ne kadar bu anma etkinliklerinde Mehmet Akif'in cehalete ve hurafelere karşı olan tavrı, tasavvuf karşıtlığı, divan edebiyatı eleştirileri, emperyalizm karşıtlığı gereği kadar işlenmiyorsa da, bu anma etkinliklerinin halkımız ve yeni nesiller nazarında Mehmet Akif'in unutulmamasına ve İstiklal Marşımızın genç nesiller tarafından öneminin anlaşılmasına katkı sağlamaya devam ettiği söylenebilir. 12 Mart etkinlikleri dışında da birçok kurum, kuruluş veya sivil toplum örgütlerince zaman zaman Mehmet Akif'i anmaya yönelik farklı etkinlikler de yapılmaktadır.

Mehmet Akif'i konu alan çok sayıda yayın (kitaplar, makaleler, kongre ve sempozyum bildirileri, tezler, özel sayılar, konferanslar vb.) mevcuttur. Hatta bu yayınların çokluğu nedeniyle çeşitli Mehmet Akif bibliyografyaları da hazırlanmıştır[1]. Mehmet Akif'le ilgili yapılmış olan çalışmalarda birçok

---

1 Milli Kütüphane web sayfasında yer alan bibliyografyalar bölümünde Mehmet Akif'le ilgili bir bölüm hazırlanmış, Mehmet Akif Ersoy'un kendi yazmış olduğu eserler ile onunla ilgili yapılmış olan yayınların künye bilgileri bu veri tabanında bir araya getirilmiştir. Ayrıca bk.: Orhan Doğan, **Mehmet Akif Ersoy Bibliyografyası**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990., Recep Duymaz, "Mehmet Akif Ersoy'un Eserlerinin Bibliyografyası", **Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy**, Marmara Üniversitesi Yayınları, 1986., Mehmet Ruyan Soydan, "Mehmet Akif Kitaplığı", **Vefatının 75'inci Yılında Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu Bildirileri**, 12-13 Mart 2011, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2011., Yrd.Doç.Dr. Turgay Anar, "Mehmet Akif Ersoy Hakkında Yazılmış Kitapların Bibliyografyası", **Bir İstiklal Aşığı Mehmet Akif**, Editör: Turgay Anar, DBY Yayınları, İstanbul 2011., İsmail Hakkı Şengüler, **Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Âkif Külliyatı**, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1990-92., Ramazan Çiftlikçi, **Açık-**

Levent Şahverdi Arşivi

farklı hususun işlenmiş olduğu, hatta bazılarının birbirini tekrar ettiği görülmüş olmakla birlikte, onun Meclis çalışmalarına ayrıntılı olarak değinilmediği görülmüş ve bu eksikliği gidermek amacıyla, Meclis Zabıtlarından yararlanarak, bu konuda bir çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmada Mehmet Akif'in Millî Mücadeleye katılmasına kadar olan hayatı ile Birinci TBMM sonrası yaşamı üzerinde durulmamış[2], çalışmaya Mehmet Akif'in 1920 Ocak ayında Balıkesir ziyareti ile başlanmıştır. Ancak Mehmet Akif Milli Mücadeleye katılmadan önce Birinci Dünya Savaşı içinde de devlet hizmetinde görevler almıştır. 1915 yılının ilk aylarında Almanya'ya giden Akif, Almanlar tarafından esir alınan askerler arasında yer alan Müslüman askerlere propaganda faaliyetleri icra ederek onları kendi yanlarına çekmeye çalışmıştır. Almanya dönüşü Necid seyahatine çıkmıştır. Amaç bu bölgedeki aşiretlerin İngiliz propagandasından etkilenmemelerini ve Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in isyan girişimine katılmamalarını sağlamak ve Osmanlı'ya sadakatlerini devam ettirebilmektir. Mehmet Akif, Temmuz 1918'de de Lübnan'a gitmiştir. Akif'in bu faaliyetlerde devlet hizmetinde ve Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde görev alması kendisine Milli Mücadele'de yine benzer görevler verilmesine neden olmuştur denilebilir.

A. MEHMET AKİF'İN MİLLÎ MÜCADELE'YE KATILMASI VE MEBUS SEÇİLENE KADAR OLAN FAALİYETLERİ

1. İstanbul'dan Ankara'ya Geçilmesi

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihli "*Mondros Mütarekesi*"nin ardından İtilaf Devletleri'nin uyguladıkları işgal, kontrol ve baskı hareketlerine karşı Anadolu'nun birçok yerinde halk örgütlenmeleri başlamış, Kuvayımilliye birlikleri kurulmuş ve yerel kongreler toplanmıştır.

---

lamalı Mehmet Âkif Ersoy Bibliyografyası: Eserleri ve Hakkında Yazılanlar, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1990., Ramazan Çiftlikçi, "Mehmed Akif Ersoy'la İlgili Kitaplar ve Tezler Bibliyografyası,", **Yedi İklim Dergisi**, C 12, S 119, Şubat-2000., Nuran Özlük, "Mehmet Akif'in Mısır Dönüşü ve Vefatı Günlerinin Dönemin Matbuatına Yansıyışına Dair Bibliyografya", **İlmi Araştırmalar**, S 23, Bahar 2007.

2 Mehmet Akif Ersoy'un kapsamlı bir biyografisi için bk.: Yrd.Doç.Dr. Ali Güler, **Bayraklaşan Akif, Mehmet Akif Ersoy'un Soyu, Ailesi ve Hayatı**, Halk Kitabevi, İstanbul 2017. Mehmet Akif Ersoy'u farklı yönlerden inceleyen bir çalışma olarak da bk.: Sinan Meydan, **Vaiz, Öteki Mehmet Akif**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu dönemde Balıkesir'de düzenlenen kongreler ve Balıkesir halkının örgütlenmesi, Balıkesir'de başlayan hareketin sesinin kısa sürede duyulmasını sağlamış ve Anadolu'da başlayan işgal karşıtı hareketlerden etkilenen Mehmet Akif de bu hareketin içinde yer alma düşüncesiyle Balıkesir'e gitme kararı almıştır. 1920 yılı Ocak ayının ortalarında Balıkesir'e giden Mehmet Akif, 23 Ocak 1920 tarihinde Cuma namazından sonra Zağanos Paşa Camii'nde, millî birlik ve beraberliğin önemi ile kurtuluş çareleri üzerinde halka vaaz vermiştir. Mehmet Akif, vaazının ertesi günü Hasan Basri Bey'le (Çantay) beraber Balıkesir'deki okulları ziyaret etmiştir[3].

Mehmet Akif'in Balıkesir'den İstanbul'a dönüşünden bir süre sonra İstanbul işgale uğramış ve Meclis-i Mebusan 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından basılmıştır. Meclis-i Mebusan 18 Mart 1920'de aldığı bir kararla faaliyetlerine son vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920'de yayınladığı bir bildiri ile, olağanüstü yetkiler taşıyan bir Meclis'in Ankara'da toplanmasının ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu Meclis'e katılmalarının gerekli olduğunu bildirmiştir[4]. Son Osmanlı Meclis-i Mebusânı üyelerinden bazıları, Ankara'da açılacak Meclis'e katılmak üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Bu süreçte Mehmet Akif'in millî mücadeleye katılma ve Ankara'ya gitme düşüncesinin fiiliyata geçmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın bir girişimi etkili olmuştur. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından 8 Nisan 1920 günü İstanbul Heyet-i Merkeziye Teşkilatı'ndan Zafer Bey'e hitaben yazılan bir şifre telgrafın 10'uncu ve son maddesinde, "*Burada ulemaya ihtiyaç vardır. Ali Bey'le görüşülerek Hoca Fatin, Şair Mehmet Akif Efendilerin ve sair tensip edileceklerin sür'at-i sevkleri*" talimatıyla Mehmet Akif Ankara'ya çağrılmıştır[5].

Mehmet Akif, 10 Nisan sabahı oğlu Emin'le birlikte İstanbul'dan ayrılmıştır. Oğlu Emin (Ersoy)'in aktardığına göre[6] Çengelköyü'ndeki evle-

---

3 Yücel Yiğit, "İki Hatip Bir Kent: Mustafa Kemal ve Mehmet Akif Balıkesir'de", **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu (19-21 Kasım 2008) Bildiriler Kitabı**, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, C I, Burdur 2009, s.836-837.

4 Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.287-288.

5 Ali Güler, "Yeni Arşiv Belgelerinin Işığında Mehmet Akif'in Ankara'ya Gelişi ve İlk Günleri", **Devlet**, Yıl: 11, S 452, Mart-Nisan 2014, s.11., Ali Güler, "Mehmet Akif'i Ankara'ya Gazi Mustafa Kemal Paşa Çağırdı, İşte Belgesi", **Düşünce Tarih**, S 3, Aralık 2014, s.67., Yrd.Doç.Dr. Ali Güler, **Bayraklaşan Akif, Mehmet Akif Ersoy'un Soyu, Ailesi ve Hayatı**, Halk Kitabevi, İstanbul 2017, s.162, 329-330.

6 Emin Akif Ersoy'un Millet gazetesinde on beş; Memleket ve Tercüman gazetelerinde birer bölüm hâlinde yayınlanmış olan hatıraları tek bir kitapta bir araya getirilmiştir. Bk.:

Levent Şahverdi Arşivi

rinden ayrılarak Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı'na gitmişler, burada Ali Şükrü Bey'le buluşup, Kısıklı üzerinden Alemdağı arkalarında bir çiftliğe varmışlardır. Kendilerine yol gösteren bir süvariyi takip etmişler ve geceyi civar köylerin birinde geçirmişlerdir. Ertesi gün İzmit ile Adapazarı arasında bir köye ulaşılmış, orada Kuvayımilliye'ye cephane götüren bir kafileye dahil olunmuştur. Kafile Geyve Boğazı'na yaklaşırken bir köyde Kuşçubaşı oğlu Eşref Bey'le buluşulmuştur. Eşref Bey'le birlikte Enver Paşanın yaveri, Binbaşı Yenibahçeli Şükrü Bey de vardır[7].

Mustafa Kemal Paşa 17 Nisan 1920'de İstanbul Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Havali Komutanı Oğuz Bey'den "İstanbul'dan gelenlerden orada kalanların kimler olduklarının *iş'arı*"nı istemiş, Havali Komutanı aynı gün verdiği cevapta, *Şair Mehmet Akif Bey, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Kütahya Mebusu Ragıp Bey, Soysallıoğlu İsmail Bey ile (Lahey) Şehbenderi Ferid Hâlid Bey ve evvelce Eşref Bey'le de Eczacı Hulusi Bey Kadıköy Daire Müdürlüğü'nden mazul Rıfat Bey, Nuri Bey, Hamdullah Suphi Bey'in biraderi Kerim Bey, Binbaşı Çolak İbrahim Bey, İhtiyat Zabiti Halil Beyler'in hareket ettiklerini yazmış; Fevzi, Yakup Şevki ve Nurettin Paşaların hareketlerini ayrıca arz edeceğini belirtmiştir*[8].

Yolculuğun devamında Mehmet Akif, oğlu Emin ve Ali Şükrü Bey, Kuşçubaşı Eşref Bey'le Binbaşı Şükrü Bey'den ayrılarak Eskişehir'e ulaşmıştır. Eskişehir'den Ankara'ya tren ile gidilmiştir. Ankara'da trenden inilmesini müteakip Meclis'e gidilmiş, Meclis'in önünde Mustafa Kemal Paşa ile karşılaşılmıştır. Mustafa Kemal Paşa önce Ali Şükrü Bey'in elini sıkarak "*hoş geldiniz*" demiş, ardından Mehmet Akif'e iltifat ederek, "*Sizi bekliyordum efendim, tam zamanında geldiniz, şimdi görüşmek kabil olmayacak, ben size gelirim*" diyerek ayrılmıştır[9]. Mehmet Akif'le Ali Şükrü Bey'in Meclis'in 24 Nisan tarihli oturumunda ikinci celse ile üçüncü celse arasında verilen arada (13.00-15.00) Meclis'e ulaştıkları anlaşılmaktadır[10].

Emin Âkif Ersoy, **Babam Mehmet Akif**, Derleyen Yusuf Turan Günaydın, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2011.

7 Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.44-45.

8 Güler, a.g.m., s.11.

9 Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.46.

10 Üçüncü celse öğleden sonra saat 3'te açılmıştır. Bu celsede Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa'nın Hükümet teşkilâtı hakkında teklifi görüşülmüştür. Celsenin sonuna doğru, konuyla ilgili Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in söz aldığı ve "*Müsaade buyurunuz, Hü-*

Levent Şahverdi Arşivi

2. Eskişehir, Burdur ve Antalya Seyahatleri

Meclis'in açılışından sonraki hafta 30 Nisan Cuma günü Hacı Bayram Veli Camii'nde vaaz verdiği bilinen Mehmet Akif, kendisinden beklenen görevi, yani halkı millî mücadele tarafına sevk etmek, bilinçlendirmek, olumsuz propagandaların etkisini zayıflatmak amaçlarıyla çeşitli vilayetlere ziyaretlerde bulunmuştur.

Oğlu Emin'in aktardığına göre Mehmet Akif Ankara'dan ilk olarak Eskişehir'e gitmiştir. Oğlu Emin'le birlikte çıktığı bu ziyarette yanlarında Mümtaz Bey isminde bir Yüzbaşı da onlara refakat etmiştir. Eski Pendik Bakteriyolojihane Müdürü Şefik Bey tarafından misafir edilmişlerdir. Eskişehir'de Kuşçubaşı oğlu Eşref Bey Mehmet Akif'in ziyaretine gelmiştir. Eskişehir eşrafından Osman Bey isimli bir kişinin, Kuvayımilliye'ye katılanların talimhanesi haline getirilmiş olan çiftliği de ziyaret edilmiştir. Eskişehir'den Ankara'ya dönülmüştür[11].

Ankara'da on beş yirmi gün kadar kaldıktan sonra, Mehmet Akif, oğlu Emin ve Antalya Mebusu Süleyman Efendi güneye Burdur'a gitmiştir. Mehmet Akif Burdur'da hükümet konağında halka hitap etmiştir. Burdur'dan Sandıklı'ya geçilmiş, Mehmet Akif, burada da cemaate vaaz vermiştir. Sandıklı'dan Dinar'a, Dinar'dan da Antalya'ya geçilmiştir. Burada on beş gün kalındıktan sonra tekrar Ankara'ya hareket edilmiştir. Kafile Ankara'ya gitmek için Burdur'dan geçerken ahalinin ısrarı karşısında Burdur'da bir hafta daha kalmıştır[12].

Ankara Hükümetini ve Millî Mücadeleyi desteklemesi nedeniyle, İstanbul Hükümeti tarafından Darü'l-Hikmet'ül-İslamiye'deki görevine son verilen[13] Mehmet Akif, Ankara'ya gelişinin ardından, yaklaşık 35-40 günlük bir süre içerisinde Eskişehir, Burdur, Sandıklı, Dinar, Antalya gibi yerleşim yerlerini dolaşmış, şehirlerin ileri gelenleriyle görüşmüş, Kuvayımilliyecilerle temas kurmuş, vaaz ve konuşmalarla halka ulaşmaya çalışmıştır.

---

kümet teşekkül ediyor. Tâyini esami ile okunsun, reye vaz'edilsin." şeklinde bir taleple, hükümetin kurulması teklifiyle ilgili kısa bir konuşma yaptığı görülmektedir. Bu celse öğleden sonra saat 3'te başlamış, 4'te tamamlanmıştır. (**TBMMZC**, 2. İçtima, 24.4.1336 Cumartesi, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1, s.37.)

11 Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.50-51.

12 Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.52-60.

13 Tahsin Yıldırım, **Milli Mücadele'de Mehmet Akif**, Selis Yayınları, İstanbul 2013, s.142.

Levent Şahverdi Arşivi

3. İrşat Encümeni Kurulması ve Konya'ya İrşat Heyeti Gönderilmesi

Meclis'in 26.04.1336 (1920) tarihli oturumunun birinci celsesinde, Çorum Mebusu Sıddık Bey'in, encümenler teşkiline dair takriri okunmuş, yapılan görüşmede kurulacak encümenlerin sayısının belirlenmesi ve ardından seçim yapılması kabul edilmiştir. İkinci celsede Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey ve arkadaşlarının, on encümen (1- Umuru Şer'iye - Evkaf, 2- Dahiliye, Emniyeti Umumiye - Posta, Telgraf, 3- Hariciye, 4- Maliye, Rüsumat, 5- Ticaret, Ziraat, Orman, Maadin, Umuru İktisadiye, 6- Adliye ve Mezahip, 7- Maarif, 8- Müdafaai Milliye, 9- Nafıa, 10- Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye) teşkiline dair takriri okunmuş ve yapılan görüşme sonrası takrir kabul edilmiştir[14]. Meclis'in bir gün sonraki oturumunda Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi tarafından, kurulması kabul edilen encümenlere ilaveten, bir "İrşat Encümeni" teşkiline dair takrir verilmiştir. Şeyh Servet Efendi, düşmanların yaptıkları propagandanın olumsuz tesirleriyle mücadele edebilmek için irşat encümeni teşkilinin zaruri olduğunu belirtmiştir. Takrirle ilgili yapılan oylama sonucu "İrşat Encümeni" teşkili kabul edilmiştir. Şeyh Servet Efendi'ye göre yapılacak irşat vazifesinin üç temel esası vardır[15]:

---

14 **TBMMZC**, 4. İçtima, 26.4.1336 Salı, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1, s.73-74, 78.

15 **TBMMZC**, 5. İçtima, 27.4.1336 Salı, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1, s.94-96.
Nisan-Mayıs ayları içerisinde farklı zamanlarda İrşat Encümenine seçilen isimler şöyledir: Halil Bey, Şeyh Servet Efendi, Mazlumbaba Efendi, Rifat Bey, Abdülhalim Çelebi Efendi, Seyfi Efendi, Hafız İbrahim Bey, Mesud Bey, Sıddık Bey, Emin Bey, Muhittin Baha Bey, Mehmed Şükrü Bey, Yunus Nadi Bey, Mahmud Celâl Bey, Ziya Hurşid Bey, Dr. Mazhar Bey, Dr. Mustafa Bey, Abdullah Bey, Remzi Bey, Ali Şükrü Bey, Reşid Bey, Hacı Şükrü Bey, Sabri Bey.
İrşat Encümeni Riyasetine İzmir Mebusu Yunus Nadi, Mazbata Muharrirliğine Trabzon Mebusu Ali Şükrü ve Kâtipliğe Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey seçilmişlerdir. (**TBMMZC**, 17. İçtima, 17.5.1336 Pazartesi, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1, s.322.)
Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile ilgili yapılmış olan bir çalışmada, Cemiyetin, İrşad Heyeti vasıtasıyla yaptığı çalışmalarını 'ikna edici konferans, vaazlar' yoluyla yaptığı, bu heyetin genel sekreterinin Mehmet Akif olduğu yazılmıştır. Ayrıca Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İrşad Heyeti'nin faaliyetlerine katılan aydınların çoğunun edebiyatçı ve din adamı olduğu da belirtilmiş ve şu isimler örnek olarak gösterilmiştir: Mehmet Akif Ersoy, Mustafa Asım Efendi, Cemal Bey, Sadık Bey, Hacı Hasan Efendi, Hacı Ali Efendi. Bk.: Erdal Aydoğan, "Paramiliter Bir Kuruluş Olan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları", **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, C 3, S 3, Ocak 2003, s.73.
İrşat Encümenlerinin kuruluş nedenleri, oluşturulan encümenler ve bunların çalışmaları hakkında bk.: Betül Arslan, "Milli Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: 'İrşad Encümeni'", **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, C 4, S 2, Temmuz 2004.

Levent Şahverdi Arşivi

"*Birincisi: Düşmanlarımızın yaptıkları propagandalar vasıtasıyla karışıklık çıkan bir miktar yerler vardır. Bunlar nekahetteki hastalar gibidir, ruhları henüz hastadır. Onların ruhları takviye edilmezse o yerler fırsat buldukça o hastalığa müptelâ olabilirler. Kurulacak encümenin alacağı tedbirler ve icab ederse Meclisten verilecek karar gereği, ya bu yerlerin eşraf, ayan ve uleması Ankara'ya çağrılarak İrşat Umumi Heyeti Vekâleti tarafından terbiye edilir veyahut münasip olan yerlere heyet gönderilir ve bu suretle onların ruhları takviye edilir.*

İkincisi: Memleketimizde asayiş sorunu olduğunda derhal sevk edeceğimiz asker, jandarma ve polis kuvvetleri vardır. Bunların da mâkul, hakimane irşat ile aydınlatılması ve kalplerinin daima takviye edilmesi lazımdır.

Üçüncüsü: Düşmanlar tarafından esaret altına alınmayan bütün yerleşim bölgelerine ulaşmak, ya onların eşraf ve ayanını getirtmek, ya bir heyet göndermek veya mahallerinde birer şube teşkil etmek suretiyle, bütün memleket ahalisini irşat etmek lazımdır."

Konya Mebusu Arif Bey, 17.05.1336 (1920) tarihli 17'nci oturumda, Konya'da sıkıyönetim ilânına sebep olan olayların nedenlerini incelemek ve hadiseyi yakından görmek üzere Meclis içinden 5 üyeden oluşacak bir heyetin Konya'ya gönderilmesini teklif etmiştir[16]. Teklif 19.05.1336 (1920) tarihli oturumda görüşülmüştür. Görüşmede söz alan Antalya mebusu Hamdullah Suphi Bey, Mehmed Akif Bey gibi bütün memlekette büyük hürmet kazanan bir büyük adamı Meclis içinden seçilecek bir iki kişi ile beraber Konya'ya yollamanın, halkı aydınlatmak hususunda faydalı olacağını, böylelikle memleketin bir köşesinde uyanacak bir fitnenin vaktinde bastırılmış olacağını söylemiştir. Ardından, Elâziz Mebusu Hüseyin Bey tarafından, "*Heyeti İcraiyenin vazifesine müdahale etmemek üzere Konya'ya bir heyeti irşadiyenin gönderilmesi*"ne yönelik bir takrir verilmiştir. Yapılan oylama sonucu takrir kabul edilerek Konya'ya bir "*irşat heyeti*" gönderilmesi kararlaştırılmıştır[17].

Hamdullah Suphi Bey, Ali Şükrü Bey, Refik Bey ve Mehmet Akif Bey'den oluşturulan "İrşat Heyeti" 25 Mayıs 1336 (1920) günü Konya'ya hareket etmiştir[18]. Mehmet Akif, Konya'da Kuvayi Milliye'yi takviye edebi-

16 **TBMMZC**, 17. İçtima, 17.5.1336 Pazartesi, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1, s.334-335.

17 **BMMZC**, 18. İçtima, 19.5.1336 Çarşamba, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1, s.348-349.

18 Yaşar Semiz - Osman Akandere, "Milli Mücadelede Mehmet Akif (Ersoy) Beyin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XVIII, S 54, Kasım 2002, s.917.

Levent Şahverdi Arşivi

lecek gönüllü kafilelerini çoğaltmak ve milletin gönlünde heyecanlar yaratmak maksadıyla konuşmalar ve sohbetler yapmıştır. Konya'dan ayrılmalarını müteakip oğluyla birlikte tren ile Afyon ve Eskişehir'e, oradan da Ankara'ya dönmüşlerdir[19].

B. MEHMET AKİF'İN MEBUS OLMASI VE MECLİS'TEKİ FAALİYETLERİ

1. Mehmet Akif'in Burdur Mebusu Olması

Mehmet Akif'in mebus olması Burdur vilayeti mebus kontenjanında oluşan eksiklik üzerine gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Nisan 1920 tarihli bir telgrafı ile Mehmet Akif Bey'in mebus namzedi yazılması, Burdur'un bağlı bulunduğu Konya Vilayeti Vali Vekili Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin Bey'e bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Fahrettin Bey'e yazdığı telgrafın metni şöyledir:[20]

"*Ankara, 29.04.36*

Konya'da 12. K. K. Fahrettin Bey Efendi'ye,

İstifasında musir bulunan Burdur livası Büyük Millet Meclisi azasından ve Ahz-ı Asker Reisi Miralay İsmail Bey Efendi'nin yerine livayı mezkur Büyük Millet Meclisi azasından Ankara'da bulunan Şair Mehmet Akif Efendi'nin intihabının temin ve neticenin iş'ar buyrulmasını rica ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal (imza)"

Burdur Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce oluşturulan bir heyet, 25 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da vefat eden Halil Hulusi Efendi, Burdur Milletvekilliklerinden istifa eden Çilzade Fahrettin Efendi ve Miralay İsmail Hakkı Beylerin yerine yeni Burdur mebuslarını seçmek için 17 Mayıs 1336 (1920) tarihinde toplanmıştır. Yapılan seçimde Soysallı İsmail Suphi ve Şair Mehmet Akif Beyler 58'er oy almış, Mutasarrıf-ı Sabık Ali Ulvi Bey ise 56 oy alarak seçilmiştir[21].

Meclis'in 5 Haziran 1920 tarihli oturumda Kütahya Mebusu Katip Haydar Bey tarafından Mazbata Tetkik Encümeninin bir mazbatası okunmuştur. Bu mazbatada, Mehmet Salih Efendi'nin Erzurum'dan, Hasan Hayri Bey'in Dersim'den, Nüzhet Efendi'nin Ergani'den, İsmail Subhi Bey, İslâm Şairi

19 Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.67.

20 Güler, a.g.m., s.12.

21 Osman Koçıbay, **Mehmet Akif Ersoy ve Burdur**, http://www.kocibay.net/mehmetakif.html

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Akif Bey ile Ali Ulvi Bey'in Burdur'dan mebus seçildikleri, bunların seçilmelerine engel bir halleri olmadığı belirtilmektedir. Mazbatanın okunmasının ardından, bu seçilen kişilerin mebusluklarının kabulüne dair yapılan oylama sonucu mebusluklarının kabul edilmiştir[22].

3 Temmuz 1920 tarihli oturumda Kütahya Mebusu Katip Haydar Bey tarafından Mazbata Tetkik Encümenince mazbataları incelenerek Heyeti Umumiyeye arz edilen kişilerin listesi okunmuştur. İsimleri okunan 21 kişilik liste içinde Mehmet Akif Bey'in ismi de "İslâm Şairi Mehmet Akif Bey (İzmit)" şeklinde yer almaktadır. İsimleri okunan kişilerin mebusluklarının kabulü Heyeti Umumiyeye teklif edilmiştir. Okunan mazbatada Biga'dan seçildiği görülen İsmail Suphi Bey'in, kendisinin Burdur'u tercih ettiğini söylemesi üzerine Meclis İkinci Başkanı Biga'ya yeniden seçim için yazılabileceğini, ancak Mehmet Akif Bey'in Meclis'te olmadığını, onun için bir şey söyleyemeyeceklerini belirtmiştir. İzmit mebusu Sırrı Bey, bu kişilerin Biga'yı tercih etmelerini, Burdur'da ise yeniden seçim yapılması isteğini ifade etmiştir. Meclis İkinci Başkanı bu kişilerin kararlarını sonra söyleyebileceklerini belirtmiş ve oylamaya geçilmiştir. Oylama sonucu listede isimleri bulunan kişilerin mebusluklarının kabul olunmuştur[23].

Aynı oturumda Kâtip Haydar Bey tarafından Biga Mutasarrıfı ve Kumandanı Avni Bey'in, Biga mebusluklarına Mehmet Akif, İsmail Suphi, Hamit, Mehmet, Hafız Hamdi beylerin intihap edildiklerine dair telgrafı okunmuştur. Mehmet Akif'in 146 oyla Biga'dan en çok oyu alarak seçilmiş olduğunu gösteren telgrafın içeriği şöyledir[24]:

"*Ankara'da Dahiliye Vekâletine*

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Mebusluğuna Biga Livasının tekmil kazalarında bugün aynı saatte icra edilen intihabatta namzetliklerini vaz ve ilan eden on yedi zattan İslâm Şairi Mehmet Akif Bey yüz kırk altı, üdebadan Soysallıoğlu İsmail Suphi yüz yirmi altı, liva müddeiumumii sabıkı Dava Vekili Hamit beylerle Ezine eşrafından Mehmet 109, Ayvacık eşrafından Hafız Hamdi 57, efendilerin ihrazı ekseriyet eyledikleri ve harcırahlarının mahalli mal sandıklarından tesviyesiyle Ankara'ya hareketleri lüzumu ait olanlara emir ve tebliğ edildiği.

3, 4 Haziran 1336
Mutasarrıf ve Kumandan Avni"

22 **TBMMZC**, 24. İçtima, 5.6.1336 Cumartesi, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1, s.74.

23 **TBMMZC**, 26. İçtima, 3.7.1336 Cumartesi, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1, s.152-153.

24 **TBMMZC**, 26. İçtima, 3.7.1336 Cumartesi, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1, s.154.

Levent Şahverdi Arşivi

6 Temmuz 1920 tarihli oturumda mebuslukları boşalan yerlerin isimleri okunmuş ve bu yerlerde yeniden seçim yapılması için yazı yazılacağı belirtilmiştir. Söz konusu vilayetler arasında Burdur da bulunmaktadır. Burdur Mebusu İsmail Hakkı ve Fahreddin Beylerin istifa edenler arasında isimleri okunmuştur. Bu konuda söz alan Burdur mebusu Ali Ulvi Bey, bahsi geçen Burdur mebuslukları için zaten tayin yapılmış olunduğunu, bunlardan birisinin kendisi, diğerlerinin de İsmail Suphi Bey'le şair Mehmet Akif Bey olduğunu söylemiştir[25].

Meclis'te yapılan çeşitli yoklama ve oylamalarda Mehmet Akif'in mebus seçildiği yer olarak, iki farklı yerin, yani hem Biga, hem Burdur'un yazıldığı görülmektedir.[26] Mehmet Akif'in, Burdur Mebusluğunu tercih ederek Biga Mebusluğundan istifa ettiğine dair takrir ise 18 Temmuz 1920 tarihli oturumda gündeme alınmış ve Katip Haydar Bey tarafından Mehmet Akif Bey'in aşağıda yer alan tezkeresi okunmuştur[27]:

"*B. M. Meclisi Riyaseti Celilesine*

14-VII-1336 tarih ve 270 numaralı emirnamei riyasetpenahileri cevabidir. Evvelce Burdur livasından intihap edilmiş ve livai mezkûre giderek müntehip ve müvekkillerimle temasta bulunmuş olduğumdan Burdur livası azalığını tercihan Biga azalığından istifa ettiğimi arz ile teyidi hürmet eylerim efendim.

17-VII-1336
B. M. M. Burdur livası Azasından
Mehmet Akif"

Mehmet Akif'in Biga mebusluğundan istifası sonrası, bu konudaki karışıklık son bulmuş ve bundan sonraki Meclis çalışmalarına Mehmet Akif Burdur mebusu olarak devam etmiştir.

2. Mehmet Akif'in Çankırı ve Kastamonu Seyahatleri

Meclis'in 9.10.1336 (1920) tarihli oturumunda Burdur Mebusu Mehmet Akif Bey'in izinli sayılmasına dair aşağıdaki evrak okunmuş ve okunan bu ev-

25 **TBMMZC**, 29. İçtima, 6.7.1336 Salı, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1, s.202.

26 **TBMMZC**, 36. İçtima, 17.7.1336 Cumartesi, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1. Mehmet Akif B. (Burdur) namevcut. Mehmet Akif B. (Biga) namevcut.

27 **TBMMZC**, 37. İçtima, 18.7.1336 Pazar, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1, s.361.

Levent Şahverdi Arşivi

raktan sonra Meclis Reisi tarafından Mehmet Akif Bey'in bir buçuk ay izinli sayılması oylanmış ve kabul edilmiştir[28]:

"*B. M. Meclisi Riyaseti Celilesine*

Burdur Mebusu Mehmet Akif Beyin berayi irşat Kastamonu havalisine izam edilmesi mucibi fevait görülmüş mumaileyh *müttehii azimet bulunmuş olduğundan kendisine mezuniyet itasiyle keyfiyetin Heyeti İdareye tebliği istirham olunur efendim.*

4 Teşrinievvel 1336

Matbuat ve istihbarat Müdürü Umumisi

Galip Bahtiyar"

Divanı Riyaset Celilesine

Merbut tahrirat 7 Teşrinievvel sene 1336 tarihinde münakit Divanı Riyasette tezekkür edilerek âtideki karar verilmiştir:

Karar: Tahsisat ve tazminatını buradan almak üzere bir buçuk ay mezuniyeti Heyeti Umumiyeye."

Mehmet Akif, yanında Çankırı (Kengırı) mebusu Hacı Tevfik Bey, Binbaşı Halim Bey ve oğlu Emin ile Kastamonu'ya yola çıkmıştır. Kafileyi Kalecik ilçesi yakınlarında Çankırı Kafkas Topçu Alayı Kumandanı Yahya Bey karşılamıştır. Mehmet Akif yol üzerindeki köylerde vaazlar vererek halkı Millî Mücadele'ye katılmaya davet etmiştir[29].

Mehmet Akif, Çankırı'da bulunduğu günlerde Çankırı Müdafaa-ı Hukuk Teşkilatı ve Çankırı Gençler Mahfeli ile temasa geçmiş ve bu cemiyetlerin yaptığı çalışmalarla ilgilenmiştir. 15 Ekim 1920 Cuma günü Çankırı'nın en büyük camisi olan ve Büyük Cami olarak bilinen, Ulu Cami'de bir vaaz vererek, ibadetten önce hürriyetin geldiğini ve hürriyet olmadan yapılan ibadetlerin kabul olmayacağını, kâfirin işgali altında olan halifenin de esir olduğu dolayısıyla gerçek halife olamayacağını, Yunanlılara ve kâfirlere karşı cihad

---

28 **TBMMZC**, 80. İçtima, 9.10.1336 Cumartesi, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1, s.4.

29 İbrahim Akyol, "Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadele Yıllarında Çankırı'ya Gelişi ve Çankırı Vaazı", **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu (19-21 Kasım 2008) Bildiriler Kitabı**, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, C I, Burdur 2009, s.410.
Mehmet Akif, Kastamonu'ya hareket etmeden önce hem aşçıları hem yardımcıları olan Halil Ağa'yı, İstanbul'daki ailesini Ankara'ya getirmesi için İstanbul'a göndermiştir. Halil Ağa'nın arkasından on beş gün sonra Mehmet Akif ile oğlu Emin Ankara'dan ayrılmıştır. Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.69.

Levent Şahverdi Arşivi

bayrağını açan Mustafa Kemal etrafında toplanmak gerektiğini vurgulamıştır[30].

Mehmet Akif ve oğlu Çankırı'dan ayrılıp 19 Ekim 1920 tarihinde Kastamonu'ya gelmiştir[31]. Mehmet Akif, İstanbul'dan gelecek ailesini karşılamak üzere Kastamonu'dan İnebolu'ya geçmiştir. İnebolu'da beş gün boyunca İstanbul'dan gelecek gemi beklenmiş, beşinci günün akşamüzeri gelen gemi fırtınada yolcularını indirememiş, Sinop'a doğru yoluna devam etmiştir. Mehmet Akif ve oğlu Emin Kastamonu'ya geri dönmüştür[32].

Bu gemi her ne kadar kıyıya yanaşıp yolcularını indirememişse de, sahilden sağlam bir kayık vapura dalgalar içerisinde yanaşarak gemiden Hintli Mustafa Sagir isimli bir yolcuyu almış ve karaya çıkarmıştır. Mehmet Akif ile Mustafa Sagir'in yolları bir müddet sonra Ankara'da kesişecek ve bu süreç sonunda Mustafa Sagir'in ajan olduğu anlaşılacaktır[33].

Mehmet Akif'le beraber başyazarı bulunduğu Sebilü'r-Reşad dergisi de Kastamonu'ya taşınmış; 464, 465 ve 466'ncı sayıları Kastamonu Vilayet

---

30 Akyol, a.g.m., s.410.

31 Semiz - Akandere; a.g.m., s.920.

32 Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.68-69.

33 Emin Ersoy'a göre, bu hain İngiliz casusunun içyüzünü keşfeden, hatta suçüstü yakalayan ve böylece Atatürk'e yönelik bir suikastı engelleyen kişi Mehmet Akif'tir. Mustafa Sagir Ankara'ya geldikten sonra Mehmet Akif ile samimi olmuş, zaman zaman Taceddin Mahallesi'ndeki evi ziyaret etmiştir. Bu samimiyet üzerine Mustafa Sagir yazışma ve mektuplaşmalarda Mehmet Akif'in adresini kullanmaya başlamıştır. Yazışmalarının çokluğu Mehmet Akif'i şüphelendirmiştir. Mustafa Sagir'e gelen bir zarfın yırtık olması nedeniyle içi görülebilmiş, kağıtlarda yazı olmadığının görülmesi üzerine yapılan incelemede kimyevi bir mürekkeple yazılmış olduğu anlaşılmıştır. Böylelikle Mustafa Sagir deşifre edilmiştir. (Bk.: Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.69-70.)
Konuyla ilgili bir çalışmaya göre ise Mustafa Sagir, Kastamonu'dan 11 Aralık 1920 tarihinde Ankara'ya gelmiş, Kılıç Ali Bey tarafından karşılanmış ve Meclis binasında Mustafa Kemal Paşa ile görüştürülmüştür. Kendisini Millî Mücadele taraftarı bir mücahit olarak göstermeye çalışmıştır. Ancak yaptığı çeşitli görüşmelerin dikkat çekmesi üzerine, Dâhiliye Vekili Adnan Bey'in emriyle takip edilmeye başlanmıştır. Yazışmaları takip edilmiş ve mektuplardan biri üzerinde yapılan kimyevi araştırma sonucu, amonyak kullanılarak yazılmış yazılar bulunmuştur. Takip edilen Mustafa Sagir Mustafa Kemal Paşa hakkında yazdığı bir mektubun deşifre edilmesinden sonra, casusluk suçu ile tevkif edilmiştir. Sagir'in, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast tertiplemek istediği anlaşılmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılanmış ve idam cezasına çarptırılmıştır. İdam cezası 24 Mayıs 1921 tarihinde infaz edilmiştir. (Salih Kış, "İşgal İle İstiklal Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir", **Tarihin Peşinde**, Yıl: 2009, S 1, s.201-202, 207.) Bu makalede Mustafa Sagir'in deşifre edilmesi ve yakalanması sürecinde, Mehmet Akif'ten bahsedilmemektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Matbaası'nda basılmıştır[34]. 11 Kasım 1920 tarihli Kastamonu Açıksöz gazetesinde Mehmet Akif'in "*Ey Müslüman*!" ve 25 Kasım tarihinde de "*Ey Cemaat Uyanın*!" makaleleri yayınlanmıştır[35].

Mehmet Akif halkla ve şehrin aydınlarıyla münasebetler kurmuştur. İlk konuşmasını 19 Kasım 1920 günü Nasrullah Camii'nde yapmıştır. Kastamonu konuşmalarında Kur'an'dan seçtiği sûre ve âyetler üzerinde durmuş, âyetleri tefsir etmiş ve günün siyasal ortamına uygun biçimde yorumlamıştır. İngilizlerin İslâm dünyasında yaptığı kötülükleri, vahşetleri; böl, parçala ve yönet siyasetini bütün çıplaklığı ile anlatmıştır. İçinde bulunulan durumdan kurtulmak için birlik ve beraberlik içinde hareket edilmesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır[36]. Akif'in Nasrullah Camii'ndeki va'azının basıldığı Sebilürreşad sayıları, çoğaltılıp dağıtılmak üzere Anadolu'nun bütün illeri ile sancak ve kazalarındaki valilere, mutasarrıflara, kaymakamlara ve müftülere gönderilmiştir[37].

Mehmet Akif Kastamonu'ya hareketinden önce Meclis'ten bir buçuk aylığına izin almış ve Kastamonu'da bulunduğu süre içerisinde izin süresini doldurmuştur. Bu nedenle Meclis'ten tekrar izin istemiştir. Meclis'in 7.12.1920 tarihli oturumunda aralarında Burdur Mebusu Mehmet Akif Bey'in de bulunduğu beş kişinin izin taleplerine dair aşağıda yer alan evrak okunmuştur[38]:

"*Heyeti Umumiyeye*

Merbut listede isimleri muharrer Âzayi *kiramın izin taleplerini havi takrirleri 5 kânunuevvel 1336 tarihinde münakit Divanı Riyaset içtimaında tezekkür edilerek isimleri hizasındaki erkam miktarınca izinleri tensip edilmiştir. Heyeti umumiyenin nazarı tasvibine arz olunur.*

Büyük Millet Meclisi Reisi

Hasan Fehmi

---

34 Mustafa Eski, **Milli Mücadele'de Mehmet Akif Kastamonu'da**, Ankara 2010, s. V.

35 Mustafa Karakaya, "Mehmet Akif'in Milli Mücadeledeki Seyahatleri", **Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu**, Balıkesir Valiliği, 2011, s.211.

36 Mehmet Akif'in Kastamonu konuşmaları dört ana başlık altında toplanmış ve Sebilü'r-Reşad dergisinde yayımlanmıştır: Nasrullah Kürsüsünde (25 Kasım 1920, s 464), Müslümanların Terakkileri İslam'a Sarılmalarına Bağlıdır (3 Aralık 1920, s 465), Tam Müslüman Olmadıkça Felah Yoktur (13 Aralık 1920, sayı: 466), Ye'se Düşenler Müslüman Değildir (3 Şubat 1921, s 467). Bk.: Eski, **a.g.e.**, s. V-VI.

37 Semiz - Akandere; a.g.m., s.924.

38 **TBMMZC**, 110. İçtima, 7.12.1336 Salı, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1, s.255.

Levent Şahverdi Arşivi

Trabzon Recai Bey, şubat nihayetine kadar temdiden,
Denizli Hasan Efendi, iki mah, temdiden,
Burdur Akif Bey, bir mah, temdiden,
Muş Rıza Bey, üç mah, tahsisat devresini ikmalinden sonra,
Muş Hacı Ahmet Efendi, üç mah, tahsisat devresini ikmalinden sonra."

Okunan bu evraktan sonra Meclis Reisi tarafından izin talepleri oylanmış ve kabul edilmiştir. Bu evrakta yazan "*temdiden*" ifadesi, Mehmet Akif'in daha önce almış olduğu bir buçuk aylık izni uzatmak için izin istediği anlamına gelmektedir.

Mehmet Akif Kastamonu'da iken burada bir ev kiralamış, kendisinden iki hafta sonra Kastamonu'ya gelen eşi ve çocukları bu eve yerleşmiştir. Mehmet Akif, Ankara'ya dönerken ailesini Kastamonu'da bırakmıştır[39]. Kastamonu'daki çalışmalarını bitiren Mehmet Akif 24 Aralık'ta şehirden ayrılmıştır[40].

3. Londra Konferansına Temsilci Gönderilmesi Hususunda İstanbul Hükümeti İle Yapılan Yazışmalar, Mehmet Akif Bey'in İstanbul'a Yazılacak Telgrafla İlgili Kaleme Aldığı Metin ve Bu Metne Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi

TBMM'nin Londra Konferansına İstanbul Hükümeti vasıtasıyla davet edilmesi üzerine Sadrazam Tevfik Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı telgraflar ve karşılıklı yazışmalar konusunda Meclis'te uzun tartışmalar yaşanmıştır. 8 Şubat 1921 tarihli 147'nci oturumunun üçüncü celsesinde "*Sevr muahedenamesi hakkında İstanbul'da Tevfik Paşa'ya çekilen telgraf*" başlıklı görüşme de bunlardan birisidir. Görüşmelerin başında söz alan Heyeti Vekili Reisi Fevzi Paşa, daha önce İstanbul ile muhaberenin neticesini arz ettiğini, bunun için Meclis'in cevap vermek için bir karar aldığını, ancak üç dört gündür bunun ertelenmesinin İstanbul ile ilişkilerde karışıklıklara sebebiyet verdiğini, bu nedenle cevabın verilerek İstanbul ile hesabın kesilmesini istemiştir[41].

Fevzi Paşa'dan sonra söz alan Mehmet Akif, İstanbul'la aradaki yanlış anlamaların kalkması ve ikiliğin bertaraf edilmesi için Meclis'in karar ver-

---

39 Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.71, 74.

40 Eski, **a.g.e.**, s. VI.

41 **TBMMGZC**, 147. İnikat, 8 Şubat 1337 Salı, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1. **TBMM Gizli Görüşme Zabıtları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C 1, Ankara, 1985, s.410.

Levent Şahverdi Arşivi

diğini, bu kararda İstanbul'a Meclis tarafından bir telgraf yazılmasının ve bu telgrafın son cevap olması kararının alındığını hatırlatmıştır. Antalya Mebusu Hamdullah Suphi, bunun yazılmış olduğunu ve Meclis'te okunduğunu belirtmiştir. Mehmet Akif bu müdahaleye cevap olarak, kendisinin o telgraf müsveddesinde söylenilmesi uygun olmayacak birçok hakikatler gördüğünü, metnin lisanının gayet sert olduğunu, daha uzlaşmacı yazılması gerektiğini söylemiştir. Eğer Meclis'in talepleri ılımlı bir lisanla, yumuşak bir üslupla ifade edilirse ve talepler İstanbul hükümeti tarafından kabul edilmezse o zaman mesuliyet ve vebal onların omuzlarına yüklenecek, kabul ederlerse de iş bitmiş olacaktır. Mehmet Akif bu kısa açıklamasının ardından kendisi tarafından karalanmış olduğunu belirttiği metni okumaya başlamıştır. Söz konusu metin şöyledir[42]:

"*Ankara ile İstanbul arasında cereyan eden muhaberattan İstanbul'un henüz gerek kendi vaziyetini, gerek Anadolu'nun vaziyetini layıkıyla ihata edemediği kanaati hasıl oluyor. Milletin beratı idamından başka bir şey olmayan Sevr muahedenamesini İstanbul'a kabul ettiren esbabın burada mevzubahis edilmesini münasip görmüyoruz. Ancak milletin istiklâli o muahedenamenin birkaç maddesinin tadil ve tebdiliyle temin olunamayıp, büsbütün ortadan kalkmasına mütevekkıf bulmasına nazaran vaktiyle o muahedenameyi kabul edenlerin bugün konferansta lazım gelen vak-ü tesiri haiz olamayacakları pek tabidir. Mütarekeden beri devam eden ve inayeti Hakla hayat ve istiklâlimizin halâsına kadar devamı muhakkak olan mücahedei milliye sayesinde bugün lehimize olarak bir vaziyet inkişaf etti. Bu müsait vaziyetten istifadeye koşmak bütün kuvvayı Devlet için bir vecibei hayatiye iken, İstanbul'un hakayiki ahvale göz yumarak ruhtan ziyade şekil ile meşgul olduğu nazarı teessüfle görülüyor. Zaman, geçmiş vakayii tahlil ile uğraşacak zaman değildir. Ecnebiler Devletimizin bütün varlığını payimal etmişler, en tabii hukukunu çiğnemekten sıkılmamışlardır. Bu tecavüzlere diğer taraflardan evvel maruz kalan ve el'an ecnebi tahakkümü altında baş bile kaldıramayan İstanbul'un bu ahvali göz önünde tutarak ona göre bir vaziyet ittihaz etmesi zaruri iken, makûs bir istikamet alması cidden mucibi teessüftür. İstanbul nazarında henüz resmen âsi telakki edilen Anadolu bugün istiklâli için, Makamı Hilafet ve Saltanatın tahlisi için canla başla uğraşıyor, düşmanların muhacematına göğüs geriyor, bu yolda kanını döküyor. Binaenaleyh bugün söz sahibi ancak kendisi olmak icabedeceğini itiraf ve kabul etmek ve aradaki sui tefehhümü bertaraf ederek B.M.M.'ne tefvizi umur eylemek kendisinin ve bütün memleketin selameti*

42 **TBMMGZC**, 147. İnikat, 8 Şubat 1337 Salı, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1, s.410-411.

Levent Şahverdi Arşivi

namına İstanbul için en mütekaddim ve en mütehattim bir vazifedir. Bugün İnayeti Hakla millet vahdetini temin etmiş, meşru Meclis ve Hükumetini teşki ile ordularını tanzim eylemiş, her türlü müdahalatı ecnebiyeden âzade *olarak tenfizi ahkâm ve kazada bulunmuş iken, bütün bu şeraitten tamamiyle mahrum bulunan İstanbul'un hâlâ eşkal ve merasim ile uğraşması menafi millet ve maslâhatı ümmetle katiyen kabili telif değildir. Bugün İstanbul'un uhdei hamiyetine düşen en mühim vazife derhâl B.M.M.nin meşruiyetini tasdik ve konferansa murahhas göndermek hakkının münhasıran bu Meclise ait olduğunu ilân etmektir. Bunun hilâfında hareket milletin halâsına set çekmek, tefrika ve inkisama bâdi olmak, Makamı Hilafet ve Saltanatı (papalık) gibi kuvvayı maddiyeden mahrum ve gayrimeşru bir şekle sokarak ecnebilerin amâline bâziçe derekesine indirmek demektir. Buna ise Şeriatı garrayı İslâmiyenin katiyen müsaadesi yoktur. Kaldı ki Müslümanlık nazarında pek büyük bir mevkii dinisi olan Makamı Muallâyı Hilafeti vaz'ı meşruundan çıkarmaya hiçbir ferdin, hatta o makamı işgal eden Zatı Şahanenin bile salâhiyeti olamaz. İradei Şahane maslâhatı ümmet üzerine ibtina ederse muteber ve muta olur. Evet, zatı Şahanenin arzuyu zâti ve emri hususileri başkadır; Ümmetin emini olmak haysiyetiyle der'uhte buyurdukları emaneti Hilafetten mütehassıl şahsiyeti maneviyenin iradesi başkadır. Binaenaleyh bugün Zatı Şahâne bütün amali hususiyelerinden tecerrüt etmek ve o, der'uhte buyurdukları emaneti kübradan mütehassıl şahsiyeti maneviye namına maslâhatı Ümmet muktezası veçhile iradatı âliyede bulunmak mecburiyeti şeriyesindedirler. Maslâhatı Ümmetin muktezası ise (icmaı ümmet) mahiyetinde olan ve bir kuvvei maddiyeye istinad eden B. M. Meclisi, evet ancak bu Meclis izhar etmek mevkiinde bulunuyor. Malûmdur ki dini İslâmın kıyam ve bekası için zaruri olan teçhizi cüyûş, seddi sugur, tenfizi ahkâm ve kaza şeraiti esasiyesini bilkülliye iptal ile Makamı manâyı Hilâfeti mühmel bir hâle koyan (Sevr) muahedenamesini kabule cevazı şer'i yoktur. Şayet İstanbul'u böyle gayrimeşru bir vaziyete sokan sebep cebrü ikrah ise bugün o sebebin zâil olduğu iddia olunamaz. Binaenaleyh ecnebilerin cebrü ikrahiyle bütün şeraiti esasiyei şeriyesinden tecrit edilen Makamı Hilâfet ve Saltanat için o şeraiti temin eden B. M. M.'ni derhâl Makamı Celili Hilâfetin kuvvei müeyyidesi olarak tasdik ve bu Meclisin icmai ümmet mahiyetinde olan mukarreratını kabul ile kendi vaz'ı meşruunu iktisap etmek bir vazifei şeriye olduktan başka beynelmüslimin büyük bir mevkii ihtiramı bulunan Hanedanı Ali Osmanın ilelebet bu mevkii mümtazı muhafaza edebilmesi için de elzemdir. Gerek Zatı Şahanenin, gerek bütün Cihanı İslâmın malumu olmalıdır ki B. M. Meclisince bugün Makamı Hilafet ve Saltanatın halâsını*

Levent Şahverdi Arşivi

ve milletimizin istiklâli tamını temin etmekten başka hiçbir gaye mutasavver değildir ve bunun böyle olduğunu her milletvekili ferden feda yemin ile teyit etmiştir. Onun için bugün İstanbul'un mânasız vesveselerle nazarı ecanipte milletin vahdetini kesredecek gayrimeşru bir tavır takınmasına B. M. Meclisi son derece müteessiftir. Artık bu gayrimeşru vaziyete bir an evvel hâtime vermek; bu zavallı, bu fedakâr milletin mukadderatını idare etmekte bulunan B. M. Meclisiyle tevhidi mesai etmek, aynı gayenin husulüne elbirliğiyle çalışmak dinî, vatanî, millî vazaifin akdemidir. Binaenaleyh gayemizin husulünden sonra aramızda halli pek kolay olan mesaili dahiliyeye ait bir takım noktai nazar ihtilâflarının bugün katiyen mevzubahsedilmemesini ve yalnız dinü milletin menafi âliyesi düşünülerek derhâl B. M. Meclisinin meşruiyetini kabul ve intihap ettiği murahhasların tasdik edilmesini, bu suretle aradaki ikiliğin kaldırılarak Kur'an'ın ve sünneti Resulün emri veçhile Devlet ve milletimizin ecanibe karşı yekpare bir bünyanı marsus hâlinde tecelli ettirilmesini selâmeti dinü devlet namına son defa olarak temenni ederiz. İşbu kararımız Tevfik Paşa'ya aynen tebliğ olunmak üzere Heyeti Vekileye tevdi olundu."

Mehmet Akif'in okumuş olduğu bu metnin ardından bazı mebuslar söz alarak konuyla ilgili görüşlerini açıklamışlardır. Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey kendisinin de ilk zamanlarda yumuşaklıkla işi halletmek taraftarı olduğunu, ancak sarayın davranışları sonrası İstanbul'u aklü mantık dairesinde harekete geçirmenin imkânsız olduğunu gördüğünü söylemiştir. Mersin Mebusu İsmail Safa Bey, İstanbul'un bazen fetvalarıyla, bazen silahlarıyla Ankara Hükümetini mağlup etmeye çalıştığını, Meclis'e murahhas gönderme hakkını çok gördüğünü, buna karşın Meclis'in murahhaslarını seçip gönderdiğini, meselenin böylece kapandığını söylemiştir. İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey, Mehmet Akif'in İstanbul'a yazılacak telgrafın Heyeti Vekilece kabul edilen şeklinin şiddetli olduğu yönündeki ifadesine katılmadığını, Mehmet Akif'in cevabı içerisinde yer alan, İstanbul'un Meclis'in meşruiyetini tanımasına yönelik isteğin, bir zaaf olduğunu, İstanbul'un zaten Sevr'i kabul ettiğini ve şimdilik hilafet ve saltanattan bahsetmenin de yersiz olduğunu belirtmiştir. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, iki üç kelime değişikliğiyle beraber, Mehmet Akif'in müsveddelerinin cidden tercih edilebilir olduğunu söylemiştir. Sivas Mebusu Emir Bey ise, Heyeti Vekilenin aldığı vaziyetin bir beyanname şeklinde duyurulmasını talep etmiştir. Bu beyanname zaten İstanbul'a da ulaşacak ve bütün dünya da İstanbul'un aldığı vaziyetin gayri münasip olduğunu tasdik edecektir[43].

43 **TBMMGZC**, 147. İnikat, 8 Şubat 1337 Salı, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1, s.412-414.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu konuda söz alan Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa ise öncelikle heyeti murahhasa meselesinin kendilerince kati surette halledilmiş olunduğunu belirterek, bu konuda Meclis'in son ve kati kararını tebliğ mecburiyeti olduğunu söylemiştir. Meclis'in kararını tebliğ hususunda Mehmet Akif'in yazmış olduklarında bazı mühim değişiklikler yapılmasının gerekli olduğunu söyleyerek aşağıdaki açıklamayı yapmıştır[44]:

"*… Baş tarafta Sevr muahedesinin bazı maddelerini kabul etmektense, Sevr muahedesinin heyeti umumiyesini tadil etmek lazımdır, diyor. Bunu bugün B.M. Meclisinin beyannamesinde zikretmek diplomatik bir hatadır. Biz Sevr muahedesini kabul etmediğimizi ilân ettik ve bu azimde bulunduğumuzu birbirimize söylüyoruz. Fakat bundan sonraki muamelemizin kati ifadesi baş murahhasımızın sözüyle başlayacaktır. Bunun zamanı mıdır, değil midir? O ayrı, başlı başına bir meseledir.*

Sonra mesela ikinci sayfasında ("…bugün lehimize olarak bir vaziyet inkişaf etti. Bu müsait vaziyetten istifadeye koşmak bütün kuvayı devlet için bir vecibeyi hayatiye iken İstanbul'un hakayiki ahvale göz yumarak..." deniyor.) Vaziyet böyle değildir efendiler. Elhamdülillah bizim vaziyetimiz iyidir. Muztar vaziyette değiliz, koşma vaziyetinde de değiliz. Henüz bize yapılan teklifin ciddiyetine emniyet yoktur. Biz koşmuyoruz, fakat bazı hukukumuzu dünyaya ilân etmek için gidiyoruz. Bu manada kabul, tabii Tevfik Paşa'nın dediği olmuştur, aman fırsat zuhur etmiştir. Hayır efendiler; böyle değildir. Yani bu gibi ufak şeyler vardır.

Sonra burada deniliyor ki bu meclis meşrudur. Sonra burada deniliyor ki, ("Bugün İstanbul'un uhtei hamiyetine düşen en mühim vazife derhâl Büyük Millet Meclisinin meşruiyetini tasdik ve konferansa murahhas gönderme hakkının münhasıran bu Meclise ait olduğunu ilân etmektedir…") Efendiler bu Meclis meşrudur ve bunun meşruiyetini kimseye tasdik ettirmek lazım değildir. İkincisi; bu meşru Meclis, meşru ve salahiyattar olan murahhaslarını göndermiştir. Bu heyetin Avrupaca tanınması için Tevfik Paşaya ricaya ihtiyacımız yoktur. Binaenaleyh böyle bir şeyi beyannamemizde söylemek, giden heyeti murahhasamızın kıymetini sıfıra indirmek demektir.

Sonra efendiler; makamı Hilafet ve Saltanatın tabiri sırasında Papalık kullanılmıştır. Makamı Hilafet ve Saltanatın Papalık kelimesiyle heyetimiz tarafından ifade olunmasına ve bu kelimenin kullanılmasına bendeniz şahsen taraftar olamam.

---

44 **TBMMGZC**, 147. İnikat, 8 Şubat 1337 Salı, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1, s.414-415.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine altıncı sayfada bazı izahat vardır. "Sevr muahedesini kabul etmeye cevazı şer'i yoktur" deniliyor. "Edilirse makamı muallayı Hilafeti mühmel bir hâle getirir" deniyor. Hâlbuki Sevr muahedesi kabul edilmiş ve makamı hilafeti mühmel bırakmıştır. Malumu alinizdir ki efendiler, Şurayı Saltanatta Sevr muahedesini Zatı Şahane bizzat ayağa kalkmak suretiyle kabul etmiştir. Binaenaleyh vaki bir şeydir. Eğer bu vaki gibi kabul edilirse, zaten Makamı Hilafet ihmal edilmiştir. Hâlbuki biz bunu itiraf etmek istemiyoruz. Onun için bunun da ifadesi zamanı gelmiş ise ...

Sonra yedinci sayfasında yine Zatı Şahaneden B.M. Meclisinin tasdiki talebediliyor. Evvelki başka bir manada idi, bu da başka bir manadadır. Hâlbuki efendiler biz Zatı Şahane, İstanbul'da düşman süngüsü altında iradesini istimale gayri muktedir, yani esirdir, dedik. Binaenaleyh bizim Meclisimizi bir esir tasdik edemez. Bu da doğru değildir. Olsa olsa o zat Meclisi kabul ettiğini ve tanıdığını -dikkatle yazılmak lazım geleceğine dair bir fikir vermek için söylüyorum, tanımak başkadır, tasdik etmek başkadır. Çünkü herkes tanıyabilir- ilân etmesini…

Sonra efendiler, sekizinci sayfasında "bugün şöyle böyle anlaşalım ve bunun hususlünden sonra aramızda pek kolay olan idarei dahiliyeyi..." Şimdi efendiler, iki şahıs konuşmuyor. Bir milletle bir şahıs konuşmuyor. Öyle pazarlık olmaz zannederim. Malumu aliniz hakimiyet bila kaydü şart milletindir. Artık bunda pazarlık hakkı bizde mevcut değildir. Böyle bir pazarlık olmaz zannederim. Azmü imanımızda bir tereddüt ve teşevvüş olduğunu bugünden ilân etmiş oluyoruz. Binaenaleyh kimse ile pazarlığımız yoktur. Meşruiyet üzerinde bulunuyoruz. Akıl ve mantık üzerinde bulunuyoruz. Bunlardan sarfı nazar etmek doğru bir şey olamaz.

Sonra, son sahifesinde bazı ifadeler var. Şöyle böyle olursa mevcut olan ikilik bertaraf edilmiş olur. Bu da tabii siyasi bir ifade değildir efendiler. Biz ikilikten bahsetmedik ve etmeyiz efendiler. Biz vahdeti tamme hâlindeyiz. İkilik iddia eden onlardır. Onu biz iddia etmekle sarahaten onların vaziyetini kabul etmiş oluyoruz. Bu tabiri yazmakla onların vaziyetini tasdik etmiş oluruz. İkilik yoktur. Vahdet vardır ve bu vahdeti tanımayan hâli delalette bulunanlar vardır. Binaenaleyh görülüyor ki, bu gibi icrai hususatta teferruata girişmek doğru değildir…"

Bu konuşmalardan sonra Mehmet Akif tarafından hazırlanan cevap metni gündemden çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa konuşmasının sonunda, Meclis'in

Levent Şahverdi Arşivi

kararı ne ise, Tevfik Paşa'ya son yazdığı telgrafa cevaben iki üç madde olarak münasip bir surette ve kısaca yazılmasını teklif etmiştir.

4. İstiklal Marşı'nın Kabulü

İstiklal Marşı yazılması talebi, bu konuda bir yarışma açılması, yarışma sonuçlarının değerlendirilmesi süreci Mehmet Akif'in Meclis faaliyetleri haricindedir. Mehmet Akif, kendisinden İstiklal Marşı yazılması talebi sonrası bu konuya dahil olmuştur. Marşın kabulü ve Meclis'te okunması sürecinde de, kendi kişiliğine ve mütevaziliğine uygun olarak, herhangi bir etkide bulunmamıştır. Bir Meclis faaliyeti olarak gerçekleşen İstiklal Marşı'nın kabulü süreci, Birinci TBMM'nin önemli icraatlarından birisi olmuş ve Mehmet Akif'in milli marş yazarı olarak ebedileşmesini sağlamıştır. Milli marşın yazılma ve kabulü süreci kısaca şöyle cereyan etmiştir:

Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet (İnönü) Bey'in Maarif Vekili Rıza Nur Bey'den, millî heyecanı kuvvetlendirecek tarzda bir milli marş hazırlanması isteği üzerine, Mehmet Akif'in Kastamonu'da bulunduğu günlerde, Maarif Vekaleti bir millî marş yarışması açmıştır. Yarışmayı kazanacak esere para ödülü de vaat edilmiş, ancak yarışmaya katılan şiirlerin hiçbiri Millî Marş olmaya layık görülmemiştir. Rıza Nur'dan sonra Maarif Vekili olan Hamdullah Suphi Bey Mehmet Akif'i yarışmaya dahil etmeye çalışmıştır. Mehmet Akif yarışmaya, para ödülü olduğu için katılmayı kabul etmediğinden, Hamdullah Suphi Bey'in ödül konusunda kendisinin istediği değişikliğin yapılacağı teminatı sonucu Mehmet Akif marş yazmaya başlamıştır.

Meclis'in 26 Şubat 1921 tarihli 157'nci oturumunda "*İstiklâl Marşı hakkında Maarif Vekaletinden mevrut tezkere*" görüşülmüştür. Meclis Reisi tarafından tezkerenin Maarif Encümenine gönderilmesinin teklif edilmesi sonrası İzmit mebusu Hamdî Nâmık Bey, marş yazarları arasında Maarif Encümeninden bir zatın da bulduğunu söyleyerek Mehmet Akif'i kastetmiş ve bu nedenle ayrı bir encümen seçimini teklif etmiştir. Hamdî Nâmık Bey'in bu teklifi Meclis'te gürültülere neden olmuş, Karesi mebusu Hasan Basrî Bey, "*Mehmet Akif o zilleti irtikâp etmez, katiyen ona tenezzül etmez*" diyerek Mehmet Akif'in kendi şiiri de aralarında olduğu için taraflı davranabileceğinin ima edilmesine tepki göstermiştir. Hamdî Nâmık Bey, "*Maarif encümeniyle olmaz, bunu erbabı ihtisastan mürekkep bir encümen tetkik etsin*." diyerek ayrı bir encümen isteğinde ısrar etmiştir. Bu tartışmaların sonunda Kırşehir mebusu Yahya Galip Bey'in,

Levent Şahverdi Arşivi

İstiklâl marşı hakkında Maarif Vekâletinden gönderilen parçaların basılması ve mebuslara dağıtılması önerisi oylanarak kabul edilmiştir[45].

Meclis'in 1 Mart 1921 tarihli 1'inci oturumunda, Karesi Mebusu Hasan Basri Bey'in, İstiklâl Marşı güftesinin Hamdullah Suphi Bey tarafından Meclis kürsüsünden okunmasına dair takriri görüşülmüştür. Henüz milli marş kabul edilmemiş olduğundan Bursa mebusu Muhiddîn Baha Bey, '*Hangi istiklal marşı?*' sorusunu yöneltmiştir. Karesi mebusu Hasan Basrî Bey kürsüye çıkıp İstiklal Marşı'nın yazımı süreciyle ilgili kısa bir açıklama yaptıktan sonra, kendi oyunu açıklamakta olduğunu söyleyerek Mehmet Akif tarafından kaleme alınan "İstiklal Marşı"nın tamamını okumuştur. Marşın okunması sırasında Meclis'te bir coşku hasıl olmuş, hemen her kıtanın sonunda alkışlar gelmiş, marşın sonunda ise mebuslar tarafından sürekli alkışlarla mukabele edilmiştir[46].

Mehmet Akif tarafından yazılan "İstiklal Marşı"nın milli marş olarak kabulü ise "*Maarif Vekâletinin İstiklâl Marşı hakkındaki tezkeresi*"nin görüşüldüğü Meclis'in 12 Mart 1921 tarihli 6'ncı oturumunda gerçekleşmiştir. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey konu ile ilgili konuşmasında "İstiklal Marşı" hakkında ne kadar evvel bir karara varılırsa o kadar fazla fayda sağlanacağını ifade etmiştir. Maarif Vekilinin bu konuşması sonrası İstiklâl Marşının ruznameye alınarak müzakeresi oylanmış ve kabulü sonucu konuyla ilgili görüşmeye geçilmiştir[47].

Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey'in, "ısmarlama *yazılan şiirler yaşamaz, ısmarlama şiirlere verilecek memleketin parası yoktur*" şeklindeki eleştirisi üzerine Hamdullah Suphi Bey, para meselesi ile bu şiirler arasında bir münasebet bulmanın yanlış bir düşünce olduğunu, şiirlerini yollayan şairlerin, senelerce bütün memleketin kederlerini, ıstıraplarını, bütün mefahirini söyleyen şiirler yazdıklarını, şairlerin hiçbirisinin para hakkında, bir şey sölemediklerini, Mehmet Akif'in yazmaktan çekinmesinin bazılarının hatırına para gelmesinden korkmasından olduğunu söylemiştir. Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey, yazılan marşların içindeki en güzel marşın Mehmet Akif'in yazmış olduğu İstiklâl Marşı olduğunu, bundan evvel de Mecliste büyük bir vect uyandırdığını, bu nedenle bu marşın tasvip edilmesini teklif etmiştir. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey ise, Mehmet Akif tarafından yazılmış marşı kastederek, bu marşın milletin ruhundan doğma bir marş olmadığını, kabul

45 **TBMMZC**, 157. İçtima, 26.2.1337 Cumartesi, Devre: 1, C 8, İçtima Senesi: 1, s.434.

46 **TBMMZC**, 1. İçtima, 1.3.1337 Salı, Devre: 1, C 9, İçtima Senesi: 2, s.12-13.

47 **TBMMZC**, 6. İçtima, 12.3.1337 Cumartesi, Devre: 1, C 9, İçtima Senesi: 2, s.85

Levent Şahverdi Arşivi

edilecek marşın milletin ruhuna tercüman olacak bir marş olması gerektiğini söylemiştir[48].

Bazı mebuslar tarafından verilen İstiklâl Marşı seçiminin Maarif Vekâletine ait olmasına; İstiklâl Marşı seçilmesi ve kabulü için erbabı ihtisastan mürekkep bir encümen kurulmasına; İstiklâl Marşının şubelerce teşkil edilecek bir encümeni mahsus tarafından tetkik ve tasdik olunmasına; şair ve bestekârlardan mürekkep bir encümen teşkiline yönelik takrirler yapılan oylamalar sonucu reddedilmiştir. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey de yeni bir encümen teşkili fikrine karşı çıkmış, mevcut yedi şiirin riyasetçe ayrı ayrı oya sunulmasını ve en çok takdir görülenin kabulünü talep etmiştir[49].

Kastamonu Mebusu Dr. Suat Bey, Karesi Mebusu H. Basri Bey, Ankara Mebusu Şemseddin Bey, Bursa Mebusu Operatör Emin Bey, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Isparta Mebusu İbrahim Bey tarafından, her biri ayrı ayrı olmak üzere, müzakerenin kifayetine ve Mehmet Akif'in İstiklâl Marşının kabulüne dair takrirler verilmiştir. Ayrıca Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey tarafından da Mehmet Akif tarafından yazılan marşın kendisi tarafından kürsüde okunması teklif edilmiştir. Mehmet Akif tarafından yazılan marşın İstiklâl Marşı olarak kabulü oylanmış ve kabul edilmiştir. Kırşehir mebusu Müfit Bey, Hamdullah Suphi Bey'in bu marşı kürsüden bir daha okumasını; Konya mebusu Refik Bey ise istiklâl Marşının ayakta okunmasını teklif etmiştir. İstiklal Marşı, Hamdullah Suphi Bey tarafından kürsüde tekrar okunmuş, mebuslarca sürekli alkışlar arasında ayakta dinlenmiştir[50].

5. Meclis'te Matbuat ve "Sebilürreşad" Tartışmaları

1337 (1921) yılı Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bütçesi görüşmelerinde, Konya Mebusu Vehbi Efendi ve Kırşehir Mebusu Yahya Galip Efendi yaptıkları konuşmalarda, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyetinin lüzumsuz kadrolaştığını, bu teşkilata ayrılan paraların gereği gibi kullanılamadığını, böyle bir teşkilata gerek olmadığını belirtmişlerdir. Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey, bu dairenin vazifesini hakkiyle ifa edip edemediği hususunda kendisinin de müteredditbulunduğunu, Ankara merkezinde bir propagandaya lüzum olmadığını, aydınlanmaya muhtaç olan yerlerin köyler olduğunu söylemiştir. Merkezde birçok gazete çıkmakta, ancak bunlardan livalara, gitse gitse sekiz on tanesi gitmekte ve bunları da muayyen bir iki kıraathaneye

48 **TBMMZC**, 6. İçtima, 12.3.1337 Cumartesi, Devre: 1, C 9, İçtima Senesi: 2, s.85-88

49 **TBMMZC**, 6. İçtima, 12.3.1337 Cumartesi, Devre: 1, C 9, İçtima Senesi: 2, s.87-88

50 **TBMMZC**, 6. İçtima, 12.3.1337 Cumartesi, Devre: 1, C 9, İçtima Senesi: 2, s.89-90

Levent Şahverdi Arşivi

devam edenler okumaktadır. Çıkarılan ajanslardan köylünün haberi yoktur. Ayrıca ajanslar da köylünün anlayacağı tarzda değildir. Hakkı Hami Bey'e göre Matbuat ve İstihbarat Müdüriyetinin bugün yapacağı vazife, süngünün yapacağı işten mühimdir, fakat maatteessüf bu vazife sözde kalmıştır[51].

Karesi mebusu Abdülgafur Efendi, Matbuat Müdüriyetinin kendisine mahsus bir matbaası ve memurları bulunduğu halde niçin kendisinin günlük bir gazete çıkarmadığını ve niçin diğer gazetelere destek sağlandığını sormuştur. Desteğin aleyhinde olmadığını ancak lüzumundan fazla para verildiğini söylemiştir. *Yenigün* ve *Hakimiyeti Milliye* gazetelerine destek verilip verilmediği konusunda konuşurken bir mebus tarafından "*Sebilürreşad'a da muavenet ediyorlar*." şeklindeki ilave üzerine Abdülgafur Efendi, Matbuat Müdüriyetinin İslam âleminin yegâne bir dergisi olan Sebilürreşad'a zorluk çıkarmayı reva gördüğünü, ancak sonradan destek vermeye başlayarak, kağıt vesaire verdiğini söylemiştir. Ertuğrul Mebusu Hamdi Bey'in "*Etti, etti pekâlâ etti*." şeklinde, Sebilürreşad'a destek verildiğini teyit etmesi üzerine Burdur mebusu Mehmet Akif konuya müdahil olmuş ve Hamdi Bey'i "*Bilmeyerek söyleme*." diyerek uyarmıştır. Hamdi Bey'in "*Pekâlâ biliyorum*." şeklinde karşılık vermesi üzerine kısa süreli bir tartışma çıkmış, Mehmet Akif, Hamdi Bey'i önce *dalkavuklukla* itham etmiş, ardından '*rezil herif*' ifadesini kullanmıştır. Hamdi Bey de aynı ifadelerle Mehmet Akif'e karşılık vermiş, Mehmet Akif'in "*Dalkavuksun hergele, sus*." şeklindeki hitabı sonrası Meclis Başkanı bu atışmaya müdahale etmiş ve iki tarafı da susturmuştur[52].

Matbuat Umumi Müdürü Muhittin Bey konuşmasında, matbuatın İstanbul'da fazla olduğunu, Ankara'da ve Anadolu'da matbuat olmadığını söyleyince Mehmet Akif müdahale ederek "*Kastamonu'da bir matbaa vardır ki emsâli İstanbul'da yoktur*" demiştir. Muhittin Bey, bu matbaanın motoru olmadığını söylemiş, Mehmet Akif de "*Zarar yok, el ile çevirirler. Yevmiye (20-30) bin gazete basılabilir*." karşılığını vermiştir. Muhittin Bey bunun imkânı olmadığını saatte nihayet bin tane basılabileceğini söylemiş ve gazetelerin durumlarını açıklamaya devam etmiştir[53].

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bütçesinin devam eden görüşmelerinde Sebilürreşad gazetesine destek konusu gündemde kalmış, Malatya Mebusu Feyzi Bey, tartışmanın sadece Sebilürreşad için yapıldığını, destek yapılacaksa diğerlerine de yapılması gerektiğini söylemiştir. Bursa Mebusu

51 **TBMMZC**, 159. İçtima, 28.2.1337 Pazartesi, Devre: 1, C 8, İçtima Senesi: 1, s.513-515.

52 **TBMMZC**, 159. İçtima, 28.2.1337 Pazartesi, Devre: 1, C 8, İçtima Senesi: 1, s.517.

53 **TBMMZC**, 159. İçtima, 28.2.1337 Pazartesi, Devre: 1, C 8, İçtima Senesi: 1, s.517-519.

Levent Şahverdi Arşivi

Muhittin Baha Bey konuşmasına, "Şair Mehmet Akif Beyefendiyi içinizde benim kadar seven pek çok adam olmadığına kaniim" sözleriyle başlayınca mebuslar arasından "*Akif Beyi sevmeyen yoktur*", "*Hepimiz severiz*" sesleri yükselmiştir. Muhittin Baha Bey, Mehmet Akif Bey'in namı muhtereminin, Sebilürreşad hakkında Hükümetin muavenetini temin edecek kadar yüksek olduğunu, binaenaleyh Meclis'in böyle şeylerle meşgul olmaması gerektiğini söylemiştir. Bu noktada konuya müdahale etme gereği duyan Mehmet Akif "*Meclis bu husus için zaten evvelce karar vermiştir. Bu mesele bitmiştir. O takriri ben vermedim. Kim vermiştir, rica ederim söyleyiniz? Bu zaten mukarrerdir. Tekrar takrir vermeğe hacet yoktur.*" demiş ve Meclis Başkanı tarafından da bu meselenin evvelce görüşüldüğü belirtilerek, farklı bir konuya geçilmiştir[54].

20.2.1338 tarihli Meclis oturumunda sabık Maarif Vekili Hamdullah Subhi Bey hakkında inceleme yapan encümenin mazbatası görüşülmüştür. Görüşmede söz alan Hamdullah Suphi Bey konuşmasının bir bölümünde, kendisinin belirli itikada sahip olanlara dindarane hürmet gösterdiğini, örneğin Burdur mebusu Mehmed Akif Bey'le kendisinin birbirine mütenakız görülen bir yolda senelerce çarpıştıklarını, Mehmed Akif Bey'in milliyetperverliğin daima aleyhinde enfes şiirler yazmış olduğunu söylemiştir. Hamdullah Suphi'nin bu sözlerine Mehmed Akif "*Ben kavmiyet aleyhinde bir adamım, milliyet aleyhinde değil!*" karşılığını vermiştir[55].

1338 (1922) yılı Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bütçesi görüşmelerinde, Sebilürreşad konusu tekrar gündeme gelmiş, Karesi mebusu Hasan Basri Bey'in, "*Matbuat ve İstihbaratın memlekete yaptığı hizmetler varsa, bu hizmetlerin birinci numarasını Sebilürreşad teşkil eder*" sözü üzerine Antalya mebusu Hamdullah Subhi Bey, gazetenin köylerde jandarmalar tarafından cebren sattırıldığını, Türk milletini kahır altında eşeğe benzeten şeyler yayınlandığını söylemiştir. Hamdullah Subhi'nin bu ifadelerine tepki gösteren Mehmet Akif, "Çıkar, göster, müfterisin." şeklinde karşılık vermiştir. Hasan Basri Bey, Hamdullah Subhi'nin Sebilürreşad'a altı bin lira verildiğini iddia ettiğini, ancak bunun yalan olduğunu söylemiş ve Matbuat Müdüriyetinin Sebilürreşad'a kağıt ve masraf olmak üzere verdiği desteğin 1336 senesinde (190) lira, 1337 senesinde (910) lira, 1338 senesinde (559) lira, ki

54 **TBMMZC**, 159. İçtima, 28.2.1337 Pazartesi, Devre: 1, C 8, İçtima Senesi: 1, s.533.

55 **TBMMZC**, 162. İçtima, 20.2.1338 Pazartesi, Devre: 1, C 17, İçtima Senesi: 2, s.72.

Levent Şahverdi Arşivi

toplam (1 659) lira olduğunu açıklamıştır. Hasan Basri Bey devamla şunları söylemiştir[56]:

"*Sebilürreşad'ın en kara günlerde ifa ettiği hidematı ben söylemeyeceğim. Sebilürreşad'ın herkesin oraya kaçtığı zamanlarda, Kayseri'deki neşriyatı, sonra Kastamonu'ya geldiği zamanda (Nasrullah) Camii Şerifinde, Sevr Muahedesini parça parça, madde madde, fıkra fıkra cerh ve nakzeden o müthiş ve muazzam vaiz ve nasihat ve bütün neşriyatı meydandadır. Bu neşriyatın memlekette icra ettiği tesiri zannederim, inkâr edecek kimse yoktur. Sebilürreşad on dört senedir, hiçbir siyasi emele, hiçbir siyasi fırkaya ve hiçbir siyasi fikre, keyfe ve hiçbir şahsa boyun eğmemek suretiyle, kemali istiklâl ve hürriyetle çalışmış yegâne İslâmî ceridedir. Bu cerideyi* İslâmiye *hakkında bilittifak muavenet icra edilsin diye karar veren bu Meclisi Âlidir. Bu kararı kaldırın, üç yüz elli milyon Müslümanın ruhuna hitabeden ve üç yüz elli milyon İslâmın mahbubu kulübü olan bu cerideyi İslâmiye elbette yaşar efendiler, ölmez... İslâmiyet yaşadıkça, bu ceridei İslâmi neşriyatta devam edecektir. Şimdi hatırlıyorum. Demin hücum ettikleri Sebilürreşad'ın Müdürü ve Başmuharriri mücadelâtı milliyenin ilk başladığı zamanlarda İstanbul'dan kalkıp Balıkesir'e gelmişler ve bu mücadelei milliyenin kutsiyetini takdir ile irşadatta bulunmuşlardır. O vakit acaba diğer babayiğitler niçin gelmiyorlardı? Efendiler Mazhar Müfid Bey burada iseler kanaatlerini söylesinler. Sebilürreşad'ın Sakarya muhasebatı esnasında memleket üzerinde icra ettiği tesiratı lütfen söylesinler. Sebilürreşad Türklere sövmemiştir. Yalandır. Bu hücumlar çoktan beri müretteptir. Efendiler Sebilürreşad'a ben de yazıyorum, hem beş para almamak şartıyla ve yazmayı da bir vazifei diniye ve milliye addediyorum. Efendiler ben Türküm; Sebilürreşad ile her vakit temastayım. Türkü tahkir benim ve onların hatırlarından bile geçmemiştir. Efendiler bugün İstiklâl marşını yazan kimdir? Öteden beri bu mücahedatımıza iştirak eden Muhterem Akif Beyefendi işte burada; müşarünileyh Sebilürreşad'ın Başmuharriridir.*"

16 Eylül 1922 tarihli oturumda, devam eden Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bütçesi görüşmelerinde, Hamdullah Suphi Bey tarafından Sebilürreşad'a Matbuat Müdüriyetinin ne kadar masrafta bulunduğu sorulmuştur. Matbuat Müdürü Umumisî Ağaoğlu Ahmed Bey'in, Sebilürreşad'a katiyen para verilmediği, fakat her hafta bu gazetelere altı top kağıt verildiği

56 **TBMMZC**, 99. İçtima, 9.9.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 22, İçtima Senesi: 3, s.596-597.

Levent Şahverdi Arşivi

şeklindeki ifadesine Mehmet Akif karşı çıkarak bunu "*Dört buçuk top*" olarak düzeltmiştir[57].

7 Ekim 1922 tarihli oturumda, Karesi Mebusu Abdülgafur Bey, Burdur Mebusu Mehmet Akif Bey ve Karesi Mebusu Hasan Basri Bey tarafından aşağıdaki teklif yapılmıştır[58]:

"*Riyaseti Celileye*

Mevzuubahis ve müzakere olan 344'ncü faslın sekizinci -Anadolu matbuatına muavenet- maddesinin tayyını teklif eyleriz.

16 Eylül 1338"

Bu teklifle birlikte Anadolu matbuatına destek faslındaki paranın kaldırılması, yani matbuata destek için bütçeye konulacak 30 bin liranın kaldırılması teklif edilmiş, yapılan oylama sonucu bu teklif kabul edilmiştir. Matbuata verilecek desteğin kaldırılması sonrası aralarında Sebilürreşad'ın da bulunduğu yayınlara verilen destekle ilgili konuların gündemden düştüğü görülmektedir.

6. Mehmet Akif Bey ve Arkadaşlarının İstanbul'daki Ahlaki Çöküşe Karşı Meclis'in Bir Beyanname Yayınlanmasına Dair Teklifleri

Meclis'in 31.12.1337 (1921) tarihli 137'nci oturumunda Burdur Mebusu Mehmed Akif Bey'le arkadaşlarının İstanbul'daki ahlaki çöküşe karşı millet meclisince bir beyanname yayınlanmasına dair aşağıdaki teklifleri okunmuştur[59]:

"*B. M. Meclisi Riyaseti Celilerine*

Büyük Millet Meclisi Hükümetinin tevfikatı ilâhiyeye istinaden kurtarmak için uğraştığı eczayı vatan arasında müessesatı İslâmiyeyi en büyük mikyasta ihtiva eden İstanbul'da dinî ve millî ahlâkımızın ve kavaidi medeniyetimizin pek elîm bir surette ihlâl edilmekte bulunduğu her gün vâsılı sem-i teessürümüz oluyor. Bu şayanıesef mübalâtsızlıklar Türk ve Müslüman kadınlarının düşmanı hayatımız olan ecnebi işgal kuvvetlerine mensup zabitlerle hususi ve umumi cemiyetlerde hembezm olmak ve bunlarla dans etmek gibi millî haysiyetimize ne kadar mugayir ise dinî akidelerimize ondan daha ziyade muhalif olan bir dereceye vardırılmıştır. Büyük Millet Meclisi âlemi İslâmın en büyük

57 **TBMMZC**, 103. İçtima, 16.9.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 23, İçtima Senesi: 3, s.85.

58 **TBMMZC**, 114. İçtima, 7.10.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 23, İçtima Senesi: 3, s.298.

59 **TBMMZC**, 137. İçtima, 31.12.1337 Cumartesi, Devre: 1, C 15, İçtima Senesi: 2, s.268-269.

Levent Şahverdi Arşivi

merakizinden biri olan İstanbul'u Türk olduğu derecede Müslüman olmak üzere istirdad etmek azminde bulunduğu cihetle İstanbul ahalisini Müslümanlık ve Türklükten ayırmak gayesine matuf olan dahilî ve haricî her gûna cereyanlara ahvali haziranın müsaid olduğu mertebede mâni olmaya gayret etmek elzem olduğuna şüphe yoktur. Binaenaleyh; Büyük Millet Meclisi tarafından kendisinin tahtı velayetinde bulunan İstanbul ahalisinin bu kısmına hitaben bir beyanname ısdarı ve bu beyannamede gerek bu türlü fezahetlere cüret eden kadınların ve gerek bu kadınların harekâtının ayna derecede mesulü olan erkeklerinin inşallah bir âtii karipte şiddetli mesul tutulacağının tebliğini teklif ederiz.

26 Kânunuevvel 1337"

Teklifin okunması sonrasında söz alan mebuslardan Karesi Mebusu Abdülgafur Bey, bu takrire kendisinin de imza koyduğunu belirterek, İstanbul'daki ahlâksızlıkların, namussuzlukların son zamanlarda tüyleri ürpertecek bir hale geldiğini, Türk ve Müslüman namını taşıyan birtakım kadınların maalesef hususi ve umumi cemiyetlerde, eğlence âlemlerinde ecnebi zabitleriyle düşüp kalktıklarını, onlarla kol kola, sine sineye dans ettiklerini, bunların Müslümanlığı, Türklüğü aşağılamak ve küçük düşürmek için türlü türlü iğrençlikler rezillikler ve alçaklıklar yaptıklarını söylemiştir. Bir taraftan Yunanlıların zulmüne tahammül edemeyerek gelen yüz binlerce göçmen kafileleri yatacak bir yer, yiyecek bir lokma ve giyecek bir arşın bez bulamazlarken diğer tarafta Beyoğullarında, Kadıköy'lerinde Türk ve Müslüman namını taşıyan birtakım rezillerin işgal kuvvetlerine mensup ecnebi zabitleriyle umumi mahallerde kol kola dans etmeleri, Türk ve Müslüman kalplerini parça parça edecek elîm ve feci bir hâdisedir[60].

Abdülgafur Bey'in bu sözlerine Kırşehir Mebusu Yahya Galîb Bey, "*Orada Halife diye bir herif var, baksın yahu*!" şeklinde karşılıkta bulunmuştur. Abdülgafur Bey konuşmasına devamla, İstanbul'u düşmana terk etmediklerini, diğer şehirlerle birlikte İstanbul'u da düşman işgalinden kurtarmak için bu kanlı mücadeleye giriştiklerini; Anadolu evlâtları milletin varlığını, namusunu müdafaa için düşmanla canıyla, başıyla uğraşırken, ecnebi işgal kuvvetlerine mensup zabitlerle kol kola dans eden kadınların ve erkeklerin, Büyük Millet Meclisinin adalet mahkemeleri huzurunda bütün hıyanetlerinin, bütün cinayetlerinin hesaplarını vereceklerini söylemiştir. Abdülgafur Bey, şimdilik

60 **TBMMZC**, 137. İçtima, 31.12.1337 Cumartesi, Devre: 1, C 15, İçtima Senesi: 2, s.269.

Levent Şahverdi Arşivi

düşmanı tepelemekle meşgul olunduğu için İstanbul'daki bu rezillikleri yapanlara karşı yalnız bir ihtar ile yetindiklerini, verilen takririn kabulü sonrası Meclis tarafından yayınlanacak bir beyanname ile bu rezil durumun protesto edilmesini teklif etmiştir[61].

Bir beyanname yayınlanmasına/yayınlanmamasına yönelik konuşmalar sürerken Erzurum Mebusu Salih Bey konunun Şer'iye Vekâletine havale edilmesini teklif etmiştir. Meclis Başkanı tarafından, tanzim edilecek beyannamenin Şer'iye Vekâletine havalesi oylamaya sunulmuş, yapılan oylama sonucu teklif kabul edilmiştir[62].

7. Mehmet Akif'in Meclis Bünyesinde Almış Olduğu Diğer Görevler

Burdur Mebusu Mehmet Akif, irşat encümeni ve irşat heyetleri dahilinde çeşitli vilayetlere yaptığı ziyaretlerle halkı aydınlatmak ve milli mücadele lehine sevk etmek için yaptığı faaliyetler ve bazı isyan hareketlerinin bastırılmasındaki katkısı dışında Meclis bünyesinde başka görevlerde de bulunmuştur.

İrşat Encümeni dışında görev aldığı bir diğer encümen, Maarif Encümeni'dir. Belirli bir süre bu encümenin başkanlığını da yapmıştır. 13.1.1337 (1921) tarihli 133'üncü oturumda, Maarif Encümeni Reisi namına Mehmet Akif'in Maarif Encümeninde bulunan boş üyeliklerin doldurulmasına yönelik takriri okunmuştur[63]. Maarif Encümenine üye seçilmesi hususunda 28.9.1338 (1922) tarihli 110'uncu oturumda, bu defa Maarif Encümeni Reisi imzasıyla Mehmet Akif'in bir takriri okunmuştur[64]. Mehmet Akif 9 Aralık'ta Maarif Encümeninden istifasına dair başvurusunu Meclis Başkanlığına vermiş, başvuru 16.12.1338 (1922) tarihli 157'nci oturumda okunarak işleme konuşmuştur[65].

---

61 **TBMMZC**, 137. İçtima, 31.12.1337 Cumartesi, Devre: 1, C 15, İçtima Senesi: 2, s.269-270.

62 **TBMMZC**, 137. İçtima, 31.12.1337 Cumartesi, Devre: 1, C 15, İçtima Senesi: 2, s.271.

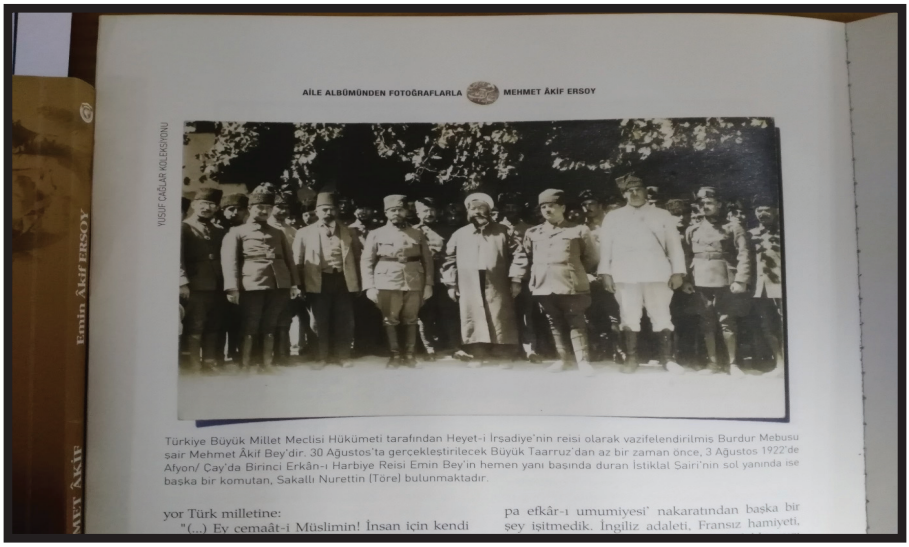
63 **TBMMZC**, 133. İçtima, 13.1.1337 Perşembe, Devre: 1, C 7, İçtima Senesi: 1, s.269.

64 **TBMMZC**, 110. İçtima, 28.9.1338 Perşembe, Devre: 1, C 23, İçtima Senesi: 3, s.224.

65 **TBMMZC**, 157. İçtima, 16.12.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 25, İçtima Senesi: 3, s.408. Maarif Encümeninden istifa eden Mehmet Akif'in bir süre sonra, Meclis'in 8.3.1339 tarihli toplantısında yeniden İrşat Encümenine seçildiği görülmektedir. Bk.: **TBMMZC**, . İçtima, 8.3.1339 Perşembe, Devre: 1, C 28, İçtima Senesi: 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Akif'in 1922 yılı Kurban Bayramı için Meclis namına tebrik amacıyla cepheye gönderilen heyette de yer aldığı görülmektedir. Büyük Millet Meclisi namına hem Kurban Bayramını tebrik etmek hem de ordunun moralini yükseltmek üzere cepheye bir heyetin gönderilmesi hakkında Erzurum Mebusu Salih Efendi tarafından Meclis Başkalığına verilen önerge üzerine Başkanlıkça söz konusu heyet için Ankara Mebusu Ali Fuad Paşa, Karesi Mebusu Abdülgafur Efendi, Burdur Mebusu Akif Bey ve Kayseri Mebusu Âtıf Bey seçilmiştir[66].

Meclis tarafından Kurban Bayramını tebrik için cepheye gönderilen heyet Birinci Ordu Komutanı ve kurmay heyeti ile birlikte, 3 Ağustos 1922 (1922 yılı Kurban Bayramı'nın arefe günü) Afyon/Çay[67]

---

66 **TBMMZC**, 82. İçtima, 29.7.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 22, İçtima Senesi: 3, s.64.

67 Söz konusu fotoğraf (Yusuf Çağlar, "Heyet-i İrşadiye'den Haber(iniz) Var(mı)!", **Zaman**, 25 Nisan 2009 Cumartesi.; Yusuf Çağlar, "Heyet-i İrşadiye'den Haber(iniz) Var(mı)!", **Aile Albümünden Fotoğraflarla Mehmet Akif Ersoy**, Zaman Kitap, İstanbul 2011.) başlıklı yazılarda da yer almaktadır. Söz konusu yazılarda bu fotoğrafla ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:
"Fotoğrafın başkahramanı Burdur mebusu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından Heyet-i İrşadiye'nin reisi olarak vazifelendirilmiş şair Mehmet Âkif Bey'dir. 30 Ağustos'ta gerçekleştirilecek Büyük Taarruz'dan az bir zaman önce, 3 Ağustos 1922'de Afyon/Çay'da Birinci Erkan-ı Harbiye Reisi Emin Bey'in hemen yanı başında duran İstiklal Şairi'nin sol yanında ise başka bir komutan, Sakallı Nurettin (Töre) bulunmaktadır. 30 Ağustos Zaferi'ni tarihe altın harflerle yazacak Mehmetçiklerin maneviyatını yükseltmek ve Birinci Ordu Komutanlığı Karargâhı'nda vaaz etmek için bulunan İrşat

Levent Şahverdi Arşivi

Amacı 1'inci ve 2'nci Ordularla, Kolordu ve Tümen karargâhlarını ziyaret ederek, Meclis'in tebriğini iletmek olan heyet, 1 Ağustos sabahı erken saatlerde Ankara'dan ayrılmıştır. Meclis'in tebriği ve başarı dilekleri heyetin başkanı olan Ali Fuat Paşa tarafından tebliğ edilmiştir. Çalışmalarını tamamlayan heyet 9 Ağustos 1922 günü Ankara'ya dönmüştür[68].

8. Burdur Mebusu Mehmet Akif Bey'in (ve Arkadaşlarının)TBMM'de Verdiği Takrirler (Önergeler), Teklifler ve TBMM Çalışmaları Dâhilinde Katıldığı Oylamalar

Önceki bölümlerde bahsedilen Meclis çalışmaları yanında Mehmet Akif'in altında imzasının bulunduğu takrir ve teklifler şöyledir:

Meclis'in 19.8.1336 (1920) tarihli 53'üncü oturumunda, hukuku esasiye ve tahsisat hakkında Hukuku Esasiye Encümeninin Kanun teklifi ve mazbatasının Meclis'te görüşülmesi sırasında Mehmet Akif'in aralarında bulunduğu bazı milletvekilleri tarafından bir takrir verilmiştir[69].

Karahisarı Sahib Mebusu Mehmed Şükrü Beyle arkadaşlarının, Kars'ta toplanacağı haber alınan konferans hakkında bir gizli celse yapılarak Hükümetten izahat alınmasına dair takririnin altında Mehmet Akif'in de ismi bulunmaktadır. Bu takririn oylaması sonucu gizli celse yapılması kabul edilmiştir[70].

Karesi Mebusu Vehbi Beyle arkadaşlarının, Meclis'in 15.9.1337 (1921) tarihli 76'ncı oturumunda, Sakarya zaferi münasebetiyle orduya bir teşekkürname yazılmasına veya bir heyet gönderilmesine dair verdikleri takririn altında Mehmet Akif'in de ismi bulunmaktadır. Bu takririn görüşülmesi sonucu orduya bir teşekkürname yazılması kabul edilmiştir[71].

Heyeti'nde Karesi (Balıkesir) Mebusu Abdulgafur Efendi (Iştın), Ankara Mebusu Ali Fuat Bey (Cebesoy) ve Kayseri Mebusu Atıf Bey de vardır." Bk.: Yusuf Çağlar, "Heyet-i İrşadiye'den Haber(iniz) Var(mı)!", Aile Albümünden Fotoğraflarla Mehmet Akif Ersoy, Zaman Kitap, İstanbul 2011, s.25.
Mehmet Akif Bey daha önce "irşat" görevi kapsamında çeşitli vilayetlere gitmiş olmakla birlikte, bu ziyaretinin amacı irşattan ziyade Meclis kararından da açıkça anlaşılabileceği gibi, Batı Cephesi birliklerinin Meclis adına bayramlarını tebrik ederek onlara moral vermek, Meclis'in yanlarında olduğunu hissettirebilmektir.

68 Yaşar Semiz, "Millî Mücadele ve Mehmet Akif", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 7, Konya 2000, s.464-466.

69 **TBMMZC**, 53. İçtima, 19.8.1336 Perşembe, Devre: 1, C 3, İçtima Senesi: 1, s.358.

70 **TBMMZC**, 65. İçtima, 22.8.1337 Pazartesi, Devre: 1, C 12, İçtima Senesi: 2, s.69.

71 **TBMMZC**, 76. İçtima, 15.9.1337 Perşembe, Devre: 1, C 12, İçtima Senesi: 2, s.218.

Levent Şahverdi Arşivi

Meclis'in 7.3.1338 (1922) tarihli 4'üncü oturumunda, İdarei Kura ve Nevahi Kanun Lâyihası ve Dahiliye Encümeni Mazbatasının görüşülmesi esnasında "*Nahiyelerin Vazaifi*" başlıklı Üçüncü Faslın 52'nci maddesinin 14'üncü fıkrasının "*Kabristanın hüsnü muhafazası ve icap ederse mahalli* âhara *nakli*."; "*Kabristanın hüsnü muhafazası ve zaruret görüldüğü takdirde hâkimüşşeri tarafından verilecek ilâmı* şer'î *üzerine mahalli* âhara *nakli*." şeklinde değiştirilmesi konusunda Karesi Mebusu Abdülgafur, Burdur Mebusu Mehmed Akif, İzmir Mebusu Hacı Süleyman, Karesi Mebusu H. Basri ve Aydın Mebusu Emin Beyler tarafından bir takrir verilmiştir[72].

İcra Vekillerinin intihabına dair kanun lâyihasındaki ikinci maddenin değiştirilmesiyle ilgili teklif veren vekiller arasında Mehmet Akif de yer almaktadır[73].

Bayram münasebetiyle Meclisin 1922 Ağustosunun on yedisine kadar tatil edilmesine dair Meclis Başkanlığına verilen kırk imzalı takririn altında imzası olan kişilerden birisi de Mehmet Akif'tir. Konu kurulda görüşülmüş ve yapılan oylama sonucu Meclis'in Ağustosun on dördüne kadar tatili kararlaştırılmıştır[74].

Meclis'in 28.8.1338 (1922) tarihli 92'nci oturumunda, Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçesi görüşmelerinde, Fetva Heyetinin adedine dair, aralarında Mehmet Akif'in de olduğu vekillerce verilen takrirde, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti Celilesi bütçesinde üç âza ve bir de Fetva Emini unvanı altında bir Fetvahane teşkilinin teklif olunduğu, bu dairenin âlemi islâmın mercii olduğu gibi diğer devletlerin ve anasırı gayrimüsliminin de hini hacette müracaatgâhları olduğu belirtilmiş ve bu nedenlerle üç aza ile bu gayeye ulaşılamayacağından on zat ve bir de Fetva Emininin bulunması teklif edilmiştir. Yapılan oylama sonucu takrir kabul edilmiştir[75]. Aynı görüşmede, oluşturulması düşünülen Tetkikat ve Telifatı İslâmiye Heyetiyle ilgili olarak, aralarında Mehmet Akif'in de olduğu elli vekil tarafından verilen takrir ile, heyetin bir reis sekiz azadan oluşması teklif edilmiş ve teklif kurulda oylanarak kabul edilmiştir.[76]

Yine aralarında Mehmet Akif'in de olduğu bazı vekillerce, Gaziantep ve Artvin dâhilinde Şavşat kazası merkezinde açılacak Darülhilâfe medreseleri

---

72 **TBMMZC**, 4. İçtima, 7.3.1338 Salı, Devre: 1, C 18, İçtima Senesi: 3, s.106-107.

73 **TBMMZC**, 70. İçtima, 8.7.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 21, İçtima Senesi: 3, s.

74 **TBMMZC**, 83. İçtima, 31.7.1338 Pazartesi, Devre: 1, C 22, İçtima Senesi: 3, s.103-104.

75 **TBMMZC**, 92. İçtima, 28.8.1338 Pazartesi, Devre: 1, C 22, İçtima Senesi: 3, s.395.

76 **TBMMZC**, 92. İçtima, 28.8.1338 Pazartesi, Devre: 1, C 22, İçtima Senesi: 3, s.396.

Levent Şahverdi Arşivi

tahsisatının Şer'iye bütçesinde 115'nci fasla ilâvesi teklif edilmiş, takrir dikkate alınmış ve konunun Muvazenei Maliye Encümenine gönderilmesi kararlaştırılmıştır[77].

Meclis'in 28.9.1338 (1922) tarihli 110'uncu oturumunda, aralarında Mehmet Akif Bey'in de bulunduğu bazı mebuslar tarafından, memaliki müstahlasaya gönderilecek İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki Encümeni Mahsus mazbatasının birinci maddesinin kaldırılmasına dair verilen teklif oylanmış ve oylama sonucu madde kaldırılmıştır.[78]

Meclis'in 14.10.1338 (1922) tarihli 119'uncu oturumunda, yine aralarında Mehmet Akif Bey'in de bulunduğu bazı mebuslar tarafından, Ankara Mebusu sabıkı Atıf Beye hidematı vataniye tertibinden bin kuruş maaş tahsisine dair Kanunun acil olarak görüşülmesi teklifi yapılmış, yapılan oylama sonucu teklif kabul edilmiştir[79].

Mehmet Akif Bey ve arkadaşları tarafından, Meclis'in 28.10.1338 (1922) tarihli 128'inci oturumunda, Kırşehir sabık Mebusu Bekir Efendiye ait İstida Encümeni mazbatasının acil olarak müzakere edilmesine dair takrirleri Meclis'te oylanmış ve reddedilmiştir[80].

"*Mebuslara, Meclisin toplanmasını etkilemeyecek tarzda izin verilmesi hususunun bir karara bağlanmasına dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti Saniyesi Tezkeresi*"nin Meclis'in 5.4.1339 tarihli oturumunda görüşülmesi sırasında Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey tarafından müzakerenin yeterli olduğu ve Meclis Başkanlığından izin almadan ayrılanların tahsisat ve harcırah alamayacaklarının karara bağlanması teklif edilmiştir. Bu tekliften sonra da görüşmelerin ve tartışmaların devam üzerine Mehmet Akif ve arkadaşları tarafından, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyin takririnin oylamaya sunulması teklif edilmiştir. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyin takriri tekrar okunmuş, ardından yapılan oylama sonucu takrir reddedilmiştir[81].

---

77 **TBMMZC**, 92. İçtima, 28.8.1338 Pazartesi, Devre: 1, C 22, İçtima Senesi: 3, s.405.

78 **TBMMZC**, 110. İçtima, 28.9.1338 Perşembe, Devre: 1, C 23, İçtima Senesi: 3, s.

79 **TBMMZC**, 119. İçtima, 14.10.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 23, İçtima Senesi: 3, s.402, 404.

80 **TBMMZC**, 128. İçtima, 28.10.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 24, İçtima Senesi: 3, s.228.

81 **TBMMZC**, 18. İçtima, 5.4.1339 Perşembe, Devre: 1, C 28, İçtima Senesi: 4, s.363, 365.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Akif'in katılmış olduğu Meclis çalışmalarında kullandığı oylar ise şöyledir:

Görüşülen Konu	Tarih	Kabul	Ret	Müstenkif (Çekimser)
Maden Kömürü İhracı Hakkındaki Kanun	8.1.1337	X		
Ankara-Sivas Hattı Tahsisatı Munzâmması Hakkındaki Kanun	24.1.1337	X		
İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa'nın Heyeti Vekileye İtimat Talebi	31.1.1337	İtimat		
Posta ve Telgraf Bütçesine Zam İcrası Hakkındaki Kanun	3.2.1337	X		
Heyeti Murahhasanın Tahsisatı Hakkında Bütçenin 195'inci Faslına Yüz Bin Liranın Konulması Hakkındaki Teklif	5.2.1337	X		
Muvazenei Maliye Encümeninin, Sekiz Milyon Liralık İkinci Avans Kanunu Teklifi	24.3.1337	X		
Fıkarayı Ahaliye Tevzi Edilmek Üzere Ormanlardan Kat' Olunacak Mahrukat Hakkındaki Lâyihai Kanuniye Teklifi	26.3.1337	X		
Cebelibereket Mebusu Faik Beyin Tedavi Esnasında Tahsisatının Tam Olarak Verilmesine Dair Divanı Riyaset Kararı	21.4.1337	X		
Erzurum - Erzincan ve Samsun - Havza Şimendifer Hututunun İnşaatı ve Kızılırmak Nehrinin Masarifi İstikşafiyesi Hakkındaki Kanun	28.4.1337	X		
Mebuslardan Vefat Edenlerin Ailelerine Verilecek Tahsisata Dair Karar	7.5.1337		X	
Gümrük Tarifesinin (B) ve (D) Cetvelleri Hakkındaki Kanun	7.5.1337	X		
Posta ve Telgraf Ücretlerinin Tezyidi Hakkındaki Kanun	30.5.1337	X		
Hekimhan Kazası Namıyla Bir Kaza Teşkiline Dair Kanun	20.6.1337	X		
Muhacirinin Sevkleri İçin Yüz Elli Bin Liranın Avans Olarak İtası Hakkındaki Kanun	25.6.1337	X		
2 Temmuz 1337 tarihli Avans Kanunu	2.7.1337	X		

Levent Şahverdi Arşivi

Görüşülen Konu	Tarih	Kabul	Ret	Müstenkif (Çekimser)
Hudut Sıhhiye İdaresiyle Tekaüt Sandığına Ait Rüsumun Tezyidi Hakkındaki 28 Teşrinisani 1336 Tarihli Kanunu Muaddil Kanun	16.7.1337	X		
Nüfus Vukuatının Altı Ay Müddetle Cezayi Nakdîden Muafiyetine Dair Kanun	16.7.1337	X		
Muafiyeti Askeriye Vergisi Hakkındaki Kanun	21.7.1337	X		
Türkiye - Afgan Muahedenamesi Hakkındaki Kanun	21.7.1337	X		
Türkiye - Rusya Muahedenamesi Hakkındaki Kanun	21.7.1337	X		
Türkiye ile Rusya Beyninde Münakit Üsera Mukavelenamesi Hakkındaki Kanun	21.7.1337	X		
İhracat Resminin İlgası Hakkındaki Kanun	3.8.1337	X		
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun	5.8.1337	X		
Amasya'da Şefkati Îslâmiye Yurdu için Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Bütçesine Beş Bin Lira Tahsisat Kabulüne Dair Kanun	15.10.1337	X		
Nafıa Vekili Rauf Beyin İstifanamesinin Reddine Dair Oylama	21.11.1337	X		
Gazianteb Ahalisine Muavenet Hakkındaki Kanun	8.12.1337	X		
Hıyaneti Vataniye Mücrimininden Bir Kısmının Aflarına Dair Kanun	19.12.1337	X		
Umum Jandarma Kumandanlığının Senei Haliye Bütçesine Zammedilen Tahsisat Hakkındaki Kanun	19.12.1337	X		
Adana Leylî Sultanisi ile Gazianteb'deki Ticaret Îdadisi için Maarif Vekâletinin 1337 Bütçesine Tahsisat İlâvesine Dair Kanun	22.12.1337	X		
Münhasıran Gümrük Muamelâtını Teftiş İçin Maliye Vekâletinde 4 Müfettişlik İhdası Hakkındaki Kanun	22.12.1337			X

Levent Şahverdi Arşivi

Görüşülen Konu	Tarih	Kabul	Ret	Müstenkif (Çekimser)
Sülüsanı Müddeti Cezaiyelerini İkmal Eden Mahkûminin Aflarına ve İşgal Olunan Mahaller Ahalisinden Maznun ve Müttehem Olan Cünha ve Cinayet Erbabı Haklarındaki Hukuku Umumiye Dâvasının Teciline Dair Kanun	7.1.1338	X		
Mut kazasının Kale Mahallesinde Vâki Mamüştemilât Bir Kıta Hamam Arsasının Mut Kazası Belediyesine Terkine Dair Kanun	14.1.1338	X		
1337 Senesi Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesi Bütçesine 40 Bin Lira Tahsisatı Munzama İtasına Dair Kanun	23.1.1338	X		
Konya Darüleytamı İçin Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Bütçesine Zemaim İcrasına Dair Kanun	28.1.1338	X		
Müdafaai Milliye Bütçesine İki Milyon Liralık Avans İtası Hakkındaki Kanun	30.1.1338	X		
Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beye İtimat Beyanı Oylaması	4.2.1338	İtimat		
1337 senesi Hariciye Vekâleti Bütçesine 160 Bin Lira Tahsisatı Munzamma İlâvesine Dair Kanun	6.2.1338	X		
Senei Haliye Dahiliye Vekâleti Bütçesinin 151' inci Faslının Dördüncü Tahsisatı Muhtelife Maddesine İlâveten Dört Bin On Lira Tahsisat İlâvesine Dair Kanun	7.2.1338	X		
Zahire İthalâtından Alınmakta Olan Gümrük Resmi Hakkındaki Kanun	26.2.1338	X		
Koçgiri Hâdisesinde Duçarı Sefalet Olanlara Tohumluk ve Yemeklik Verilmesine Dair Kanun	26.2.1338	X		
1337 Senesi Muvazenei Umumiye Kanununun Eski Sekizinci ve Yedinci Maddesi Hakkında Yapılan Oylama	26.2.1338			X
1337 Senesi Muvazenei Umumiye Kanunu	26.2.1338	X		
1338 Senesi Avans Kanunu	28.2.1338	X		

Levent Şahverdi Arşivi

Görüşülen Konu	Tarih	Kabul	Ret	Müstenkif (Çekimser)
Heyeti Vekile ile Yusuf Kemal Beye İtimat Beyan Olunmasına Dair İzmir Mebusu Yunus Nâdi Beyin Takririne Dair Yapılan Oylama	7.3.1338			X
Zabitanından Kıdemli Yüzbaşı ve Memurin ve Mensubini Askeriyeden Maaşı Muadilleri İçin Melbusat ve Teçhizat Bedeli İtası Hakkındaki Kanun	14.3.1338	X		
Türkiye - Ukrayna Muhadenet Ahitnamesi Hakkında Kanun	16.3.1338	X		
Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Muahedenamesi Hakkındaki Kanun	16.3.1338	X		
Mükellefiyeti Nakliye Kanun Lâyihasının Birinci Maddesinin Tayyını Kabule Dair Yapılan Oylama	18.3.1338		X	
Adliye Vekili Refik Şevket Beye İtimat Beyanı Oylaması	27.3.1338		Ademi itimat	
Bayezid Livasına İthal Olunacak Zahair Hakkında Kanun	11.4.1338	X		
Merakibi Bahriyeden Alınacak Rüsum Hakkında Kanun	15.4.1338	X		
İstihlâk Resmi Hakkındaki Kanun	15.4.1338	X		
Şehbenderhaneler Rüsumunun Tezyidi Hakkında Kanun	16.4.1338	X		
Sigara kâğıdı İstihlâk Resminin Tezyidi Hakkında Kanun	16.4.1338	X		
Mükellefiyeti Nakliyei Askeriye Kanunu	18.4.1338	X		
Memaliki Müstahsaladan Firar Veya Gaybubet Eden Ahalinin Emvali Menkule ve Gayrimenkulelerinin İdaresi Hakkındaki Kanun	20.4.1338			X
Vazifei Mahsusa ile Ukrayna'ya Gidecek Heyetin Masarifi Zaruriyesine Karşılık Olmak Üzere 1338 Senesi Hariciye Vekaleti Bütçesine Mevzu Tahsisat Kanununa Müzeyyel Kanun	25.4.1338			X
İktisat Vekili Sırrı Beye İtimat Beyanı Oylaması	25.4.1338		Ademi itimat	
Müecceliyeti Askeriye Vergisi Kanunu	2.5.1338			X

Levent Şahverdi Arşivi

Görüşülen Konu	Tarih	Kabul	Ret	Müstenkif (Çekimser)
Başkumandanlık Müddetinin 5 Mayıs 1338 Tarihinden İtibaren 3 Mah Daha Temdidi Hakkındaki Kanun	6.5.1338			X
1338 senesi İkinci Avans Kanunu	6.5.1338	X		
Kastamonu Mebusu Doktor Suad Beyin Dört Ay Mezuniyeti Zarfında Kendilerine Tam Tahsisat İtası Hakkındaki Divanı Riyaset Kararı	8.6.1338	X		
Dahiliye Vekili Ali Fethi Beye İtimat Beyanı Oylaması	10.6.1338		Ademi itimat	
Zahire İthalâtından Alınan Gümrük Resminin Temdidi Meriyetine Dair Kanun	18.6.1338	X		
Meccanen Kereste Kat'ına Müsaade Edilmesi Hakkındaki Kanun	18.6.1338	X		
İcra Vekillerinin Sureti İntihabı Hakkındaki Kanun	8.7.1338	X		
Müecceliyeti Askeriye Vergisi Kanununu Muaddil Kanun	20.7.1338	X		
İktisat Vekâleti Bütçesine 30 Bin Lira İlâvesine Dair Kânun	26.7.1338	X		
Hiyaneti Vataniye Mücrimininin Bir Kısmının Affına Dair Af Kanununun Tefsiri Hakkındaki Adliye Encümeni Mazbatası	29.7.1338	X		
Dördüncü Avans Kanunu	21.8.1338	X		
Şeriye Vekâletinin 1338 Senesi Bütçesi	4.9.1338	X		
28 Şubat 1338 Tarihli Avans Kanununun Üçüncü Maddesinin İlgasına Dair Kanun	11.9.1338	X		
Düşmandan İstihlâs Edilmiş ve Edilecek Mahallere Muavenet Hakkındaki 31 Teşrinievvel 1337 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun	25.9.1338	X		
Memaliki Müstahlasaya Gönderilecek İstiklâl Mahkemeleri Hakkındaki Adliye Encümeni Mazbatasının Maddelerine Geçilmesi Hakkındaki Takririn İkinci DefaReye Vaz'ı	28.9.1338		X	

Levent Şahverdi Arşivi

Görüşülen Konu	Tarih	Kabul	Ret	Müstenkif (Çekimser)
Memaliki Müstahlasaya İzam Edilecek İstiklâl Mahkemeleri Hakkındaki Kanunun İkinci Maddesinin Tayyı Hakkında takrir	28.9.1338	X		
Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesinin 1338 Senesi Bütçesi	7.10.1338			X
Sinob'da Tersane namıyla mevcut arazinin Belediyeye terkine dair Kanuna zeyil Kanun	9.10.1338	X		
Altıncı Avans Kanununun İkinci Defa Reye Vaz'ı	11.10.1338	X		
Ankara Mebusu Sabıkı Atıf Beye Hidematı Vataniye Tertibinden Bin Kuruş Maaş Tahsisi Hakkındaki Kanun	14.10.1338	X		
Hasbellüzum Bir Mahalle İzam Kılınacak İmalâtı Harbiye Sivil Ustalarıyla Levazımatı Umumiye Fabrika ve Müessesatı Sanatkârlarına Harcırah İtası Hakkında Kanun	18.10.1338	X		
Cami Beyin Müstafi Addedilmesi Hakkındaki Karar	21.10.1338	X		
Muaveneti İçtimaiye Bütçesi	26.10.1338	X		
Anadolu ve Bağdad ve Uşak Afyon Karahisar Demiryolları Tarifeleri Hakkındaki Kanun	8.11.1338	X		
Nisabı Müzakere Kanununu Muaddel 272 Numaralı Kanunun Tefsiri Hakkındaki Mazbata	9.11.1338		X	
İstilâzedelere Tavizan Verilecek Tohumluk Bedeli Hakkındaki Kanun	13.11.1338	X		
Menhubat Komisyonlarına Ait Kanun Lâyihasının Birinci Maddesinin Oylaması	15.11.1338	X		
Yunanlılardan Tahlis Olunan Mahallerde Menhubat Komisyonlarının Sureti Teşkiliyle Vazaifine Dair Kanun	20.11.1338			X

Levent Şahverdi Arşivi

Görüşülen Konu	Tarih	Kabul	Ret	Müstenkif (Çekimser)
Telgrafnamei Hilâfetpenahinin Kaimen İstimai Hakkındaki Takrir	27.11.1338	X		
İstanbul'a Giden Heyeti Mebusanın Harcırahı Hakkındaki Divanı Riyaset Kararı	27.11.1338	X		
Memaliki Müstahlâsaya İstiklâl Mahkemeleri İzamı Hakkındaki Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyin Takriri	6.12.1338		X	
3 Milyon Liralık Avans Kanunu	9.12.1338	X		
Evkaf Vekâletinin Hidematı Umumiyesinin İfası İçin Avans İtasına Dair Kanun	20.12.1338	X		
Sulh Heyeti Murahhasası Masarifatı İçin Tahsisatı Munzamma İlâvesine Dair Kanun	27.12.1338	X		
Müsakkafat Vergisini ve Ağnam Resmiyle Gümrük Tarifesinin Tadiline ve 15 Ağustos 1338 Tarihli Kanunun İlgasına ve Memaliki Müstahlâsa Aşar Muamelâtına ve Aşar Mültezimlerinden Edayı Deynedenlerin Emlâki Merhune ve Mütefavvızalarının İadesine ve Aşar Nizamnamesine ve Vilâyetlerin Hissei Menafi ve Maarifine Tömbekiler Bey'iye ve İstihlâk Resmine ve 9 Kânunuevvel 1338 Tarihli Avans Kanununa Bir Madde İlâvesine Dair Kanun	11.1.1339	X		
Meclis Bütçesine Zamaim İcrasına Dair Kanun	18.1.1339	X		
Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyin Kanun Teklifinin Maddelerine Geçilmesi Hakkındaki Takrir	18.1.1339	X		
İstanbul Vilâyetiyle İstihlâs Edilen Mahallerin Aşar Hissei Îanesi Hakkındaki Kanun	25.1.1339	X		
Yeni Gün Gazetesinin Makalesi Hakkındaki Divanı Riyaset Kararı	29.1.1339		X	
Dahiliye Vekâleti Bütçesine Zamaim İcrasına Dair Kanun	31.1.1339	X		

Levent Şahverdi Arşivi

Görüşülen Konu	Tarih	Kabul	Ret	Müstenkif (Çekimser)
Ceza Kanununun Birinci Babının Beşinci Faslına Müzeyyel Mevad Hakkındaki Kanun	12.2.1339	X		
9 Kânunuevvel 1338 Tarihli İstanbul Avans Kanununa Müzeyyel Kanun	12.2.1339	X		
Evkaf Vekâleti Hidematı Umumiyesinin İfası İçin 20 Kânunuevvel 1838 Tarihli Avans Kanununa Verilmiş Olan Yedi Yüz Elli Bin Liralık Tahsisata İlâveten Dört Yüz Bir Bin Doksan Dokuz Liranın Avans Olarak İtasına Dair Kanun	21.2.1339	X		
Sekizinci Avans Kanunu	22.2.1339	X		
1339 Senesi Birinci Avans Kanunu	28.2.1339			X
İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Bâzı Mevaddını Muaddil Kanunun Sekizinci Maddesinin Tadili Hakkındaki Takrir	3.4.1339		X	
Havalii Şarkiye Muhacirlerinin İadesi ve Mesakininin Tamir ve İnşası İçin Tahsisat İtasına Dair Kanun	3.4.1339	X		
Mebuslara Nisabı Ekseriyete Halel Gelmemek Üzere İzin Verilmesine Dair Divanı Riyaset Kararı Hakkında Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyin Takriri	5.4.1339	X		
Darüleytam Müdüriyeti Umumiyesi İçin Avans İtasına Dair Kanun	7.4.1339	X		
Ziraat Bankası İçin Avans İtasına Dair Kanun	7.4.1339	X		
Emniyet Sandığı İçin Avans İtasına Dair Kanun	7.4.1339	X		
Seyrisefain İdaresi İçin Avans İtasına Dair Kanun	7.4.1339	X		
İdarei Vilâyat Kanuniyle Tedrisatı İptidaiye Kararnamesinin Tadiline Dair Kanun	8.4.1339	X		
Şarki - Anadolu Demiryolları Hakkındaki Kanun	9.4.1339	X		
Belediye Reislerinin Sureti İntihabına Dair Kanunun Tefsiri Hakkındaki Mazbata	11.4.1339	X		

Levent Şahverdi Arşivi

Görüşülen Konu	Tarih	Kabul	Ret	Müstenkif (Çekimser)
Mülkiye Tekaüt Kanununun Tadili Hakkında Çorum Mebusu Ferid Beyin Teklifinin Dördüncü Maddesinin Tayyı Hakkındaki Takrir	12.4.1339	X		
Düyunatı Sabıkanın Sureti Tediyesi Hakkında Kanun	12.4.1339	X		
Ziraatte Müstamel Olup Hariçten İthal Edilecek Mevaddın Gümrük ve İstihlâk Resmine Dair Kanun	12.4.1339	X		
Hariçten İthal Edilecek Hayvanatın İki Sene Müddetle Gümrük Resminden Muafiyetine Dair Kanun	12.4.1339	X		
Şer'iye Vekili Vehbi Efendi İçin Yapılan İstizah Oylaması	14.4.1339	İtimat[1]		

Burdur Mebusu Mehmet Akif'in Meclis çalışmalarında, yasama faaliyetlerinde genellikle olumlu yönde tavır takındığı ve bu tür oylamalarda "*kabul*" yönünde oy kullandığı görülmektedir. Dikkat çeken hususlardan birisi İstiklal Mahkemeleri ile ilgili iki adet takrire red oyu vermiş olmasıdır[82]. Ayrıca Başkumandanlık süresinin 5 Mayıs 1338 tarihinden itibaren 3 ay daha uzatılmasına yönelik Kanun'a da çekimser oy kullanmıştır[83].

31.1.1337 (1921) tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa'nın Heyeti Vekileye itimat talebi oylaması ile 4.2.1338 (1922) tarihinde Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e itimat beyanı oylamasında "*itimat*" yönünde; 27.3.1338 (1922) tarihinde Adliye Vekili Refik Şevket Beye itimat beyanı, 25.4.1338 tarihinde İktisat Vekili Sırrı Beye itimat beyanı ve 10.6.1338 (1922) tarihinde Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'e itimat beyanı oylamalarında "*ademi itimat*" yönünde oy kullanmıştır. 14.4.1339 (1923) tarihinde Şer'iye Vekili Vehbi Efendi için yapılan istizah (gensoru) oylamasında ise "*itimat*" yönünde oy kullanmış, ancak bu oylama sonucu Meclis'in kararı "*ademitimat*" yönünde olmuştur.

---

82 Memaliki müstahlasaya gönderilecek İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki Adliye Encümeni mazbatasının maddelerine geçilmesi hakkındaki takririn ikinci defa reye vaz'ı (**TBMMZC**, 110. İçtima, Devre: 1, C 23, Sene: 3), Memaliki müstahlâsaya İstiklâl Mahkemeleri izamı Hakkındaki Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyin takriri (**TBMMZC**, 151. İçtima, Devre: 1, C 25, Sene: 3)

83 Başkumandanlık müddetinin 5 Mayıs 1338 tarihinden itibaren 3 mah daha temdidi hakkındaki Kanun (**TBMMZC**, 40. İçtima, Devre: 1, C 19, Sene: 3)

Levent Şahverdi Arşivi

9. Birinci TBMM'de Muhalefet, Gruplar ve Mehmet Akif'in Bu Oluşumlarla İlişkisi

Birinci TBMM'de oluşan teşkilatlı ilk grup, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'dur. Grubun amaçlarını bir "Maddei Esasiye" ile saptayan Mustafa Kemal Paşa, Meclis'teki özel grupları ve mebusların çoğunluğunu davet ederek bu ilkeler üzerinde birleşmelerini sağlamış ve hazırlanan grup dahili nizamnamesi, 10 Mayıs 1921'de kabul edilerek grup başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. 15 Mayıs 1921 tarihinde grup esas defterinde isimleri yazılı olan mebuslar arasında Burdur Mebusu Mehmet Akif de bulunmaktadır. Ancak grup esas defterindeki 14 Nisan 1923 tarihli listede grup üyesi olarak adının yazılı olmaması nedeniyle bu süreç dahilinde gruptan ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır[84].

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde yer almayan veya zaman zaman bu grupla fikir ayrılığı içine düşen bazı mebuslar 1922 yılı başlarında "İkinci Grup" olarak örgütlenmiştir. İkinci Grubu oluşturan milletvekilleri arasında her ne kadar Mehmet Akif'in ismi gösterilse de, İkinci Grup içerisinde yakın arkadaşları olmasına rağmen, Mehmet Akif'in bu grubun toplantılarına katılmadığı, hatta bu nedenle istifa edilmiş sayıldığı belirtilmektedir.[85] Mehmet Akif'in çeşitli teklif, oylama ve gensoru gibi çalışmalarda İkinci Grup'un düşünce ve hareketlerine yakın tavır gösterdiği görülmekte ise de bu durumun aksine olarak zaman zaman Birinci Grup'un tavırları doğrultusunda hareket ettiği de görülmektedir. Bu nedenle onu herhangi bir grup içerisine dahil etmeye çalışmanın objektif bir sonuç doğurmayacağı değerlendirilmektedir.

C. MEHMET AKİF'İN EDİRNE VE İSTANBUL ZİYARETLERİ, PRENS ABBAS HALİM PAŞA İLE GÖRÜŞMESİ VE MISIR'A GİTME KARARI

Büyük Taarruzun hemen sonrasında Mehmet Akif, oğlu Emin'i de yanına alarak Ankara'dan Eskişehir'e oradan da Afyon'a gitmiştir. Muharebe meydanını oğluyla birlikte dolaşmış, yanan yıkılan kasabaları, şehirleri görmüş, halka yapılmış zulümlere tanık olmuştur. Bilecik ve havalisine vardıklarında henüz söndürülemeyen yangınlara kovalarla su taşımışlardır. Mehmet Akif ve oğlu Bilecik'ten Eskişehir'e hareket etmiş, Eskişehir'de fazla kalmayarak oradan Ankara'ya dönmüştür[86].

84 **Türk Parlamento Tarihi**, Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem, I. Cilt, s.291, 302.

85 **Türk Parlamento Tarihi**, Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem, I. Cilt, s.305-309.

86 Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.98-99.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Akif Ankara'ya dönüşünden bir süre sonra bu defa, oğlu Emin'le birlikte, Edirne'ye gitmek üzere Ankara'dan ayrılmıştır. Ankara'dan hareketlerinin ardından önce İstanbul'a uğramışlar, burada bir hafta kaldıktan sonra trenle Edirne'ye hareket etmişlerdir. Edirne'de bu dönemde geçici bir sınır tespit edilmiştir, şehirde Türk Bayrağı dalgalandığı halde, şehrin biraz ilerisindeki tren istasyonu Yunanlıların elinde kalmıştır. Edirne'de treni terk eden Mehmet Akif ve oğlu bir Yunan subayının karşısına çıkarılmıştır. Bu görüşmede kendisini tüccar olarak tanıtan Mehmet Akif, Türk hududuna geçmeye ve Edirne'deki yurttaşlarıyla buluşmaya muvaffak olmuştur[87].

Mehmet Akif ve oğlu Edirne'de on beş gün kadar kalmıştır. Burada iken, Kahire'den İstanbul'a gelmiş olan Prens Abbas Halim Paşa'dan kendisini Heybeliada'daki köşküne davet eden bir telgraf almıştır. Abbas Halim Paşa Mehmet Akif'le yaptığı görüşmede onu ısrarla Mısır'a davet etmiştir. Mehmet Akif'in oğlu Emin hatıralarında babasının, ömrünün arta kalan yıllarını Mısır'da geçirmek, kendisini şiirlerine ve eserlerine tamamen vermek kararında olduğunu yazmaktadır. İstanbul'da bir süre kalan Mehmet Akif Ankara'ya dönüş yapmıştır[88].

Mehmet Akif Ankara'ya dönüşünden sonra, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek, Maarif Encümeninden istifa etmiştir. Mehmet Akif'in Maarif Encümeninden istifa ettiğine dair aşağıda yer alan 9 Kânunevvel 1338 (9 Aralık 1922) tarihli dilekçesi Meclis'in 16 Kânunevvel 1338 (16 Aralık 1922) tarihli 157'nci oturumunda okunmuş ve yürürlüğe konulmuştur:

"*Riyaseti Celileye*

Min gayrihaddin Riyasetinde bulunduğum Maarif Encümenine şu günlerde rahatsızlığım sebebiyle devam edemiyorum. Binaenaleyh bu hizmetten affımın Heyeti Celileye arzını rica ederim.

9 Kânunevvel 1338
Burdur, Mehmed Akif"[89]

Mehmet Akif, birinci devre dördüncü içtima senesinin açılışında şubelere kura ile yapılan üye seçiminde Birinci Şubeye seçilmiştir[90]. 8.3.1339 (1923) tarihli yedinci içtimada ise, şubelerden encümenlere seçilen üyelerinin isimlerinin okunmasında, Mehmet Akif'in yeniden İrşat Encümenine seçildiği gö-

87 Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.100-101.

88 Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.104.

89 **TBMMZC**, 157. İçtima, 16.12.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 25, İçtima Senesi: 3, s.408.

90 **TBMMZC**, 1. İçtima, 1.3.1339 Perşembe, Devre: 1, C 28, İçtima Senesi: 4, s.20;

Levent Şahverdi Arşivi

rülmektedir[91]. Son katıldığı oylama, 14.4.1339 (1923) tarihinde Şer'iye Vekili Vehbi Efendi için yapılan istizah (gensoru) oylamasıdır[92].

Mehmet Akif 1 Nisan 1923 tarihinde yeniden seçim kararı alan Meclis'te bir sonraki dönem için milletvekilliğine aday olmamıştır. Son toplantısını 21 Mayıs'ta yapan Birinci TBMM ile birlikte Mehmet Akif'in milletvekilliği de son bulmuştur.

Mehmet Akif'in Meclis çalışmalarından uzaklaşmasında, yeniden milletvekilliğine aday olmamasında ve Ankara'da ikamete devam etmemesinde Trabzon Mebusu ve arkadaşı olan Ali Şükrü Bey'in 27 Mart 1923 günü Muhafız Tabur Komutanı Topal Osman tarafından öldürülmesinin de etkili olduğu belirtilir[93]. Ancak sadece bu olayın tek başına etkili olmadığı, bu kararın bir sürecin ürünü olabileceği de düşünülebilir.

Mehmet Akif, ailesini de alarak Ankara'dan ayrılmış ve İstanbul'a taşınmıştır. 1923 senesi Eylül sonlarında ise Prens Halim Paşa ile birlikte Mısır'a gitmiştir[94].

91 **TBMMZC**, 7. İçtima, 8.3.1339 Perşembe, Devre: 1, C 28, İçtima Senesi: 4

92 **TBMMZC**, 24. İçtima, 14.4.1339 Cumartesi, Devre: 1, C 29, İçtima Senesi: 4

93 B. Zakir AVŞAR, "**Siyasal İletişim Bağlamında Bir Biyografi Çalışması: Mehmet Akif Ersoy**", **İletişim: Kuram ve Araştırma Dergisi**, Bahar, S 30, s.276.

94 Emin Âkif Ersoy, **a.g.e.**, s.104-105.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Meclis'in açılışının hemen ertesi günü, 24 Nisan'da Ankara'ya gelen Mehmet Akif, bir süre sonra Burdur ve Biga'dan milletvekili seçilmiş, kendisi Burdur milletvekilliğini tercih ederek Birinci Meclis'te Burdur milletvekili olarak görev almıştır. Birinci Meclis'in önemli faaliyetleri arasında olan, halkı Ankara Hükümeti tarafına çekebilmek, çıkan isyan hareketlerini bastırabilmek, İstanbul Hükümeti'nin ve işgalci devletlerin olumsuz propagandalarını bertaraf edebilmek amacıyla oluşturulan İrşat Encümenlerinde görevler alarak ülkenin birçok yerine ziyaretlerde bulunmuştur. Bu ziyaretlerde halkla iç içe geçerek, konuşmalar, sohbetler, vaazlar, gazete ve dergi yayınları vasıtasıyla amaca ulaşmaya çalışmıştır. Birinci Meclis'te İrşat Encümeni dışında Maarif Encümeninde de görev almıştır. Mehmet Akif'i, Millî Mücadele döneminde yaptığı bu gibi faaliyetler yanında, ön plana çıkaran ve ölümsüzleştiren husus ise millete eşsiz bir İstiklal Marşı yazmış olmasıdır. İstiklal Marşı gerek Meclis'te gerek ülkede coşkuyla karşılanmıştır.

Burdur Mebusu Mehmet Akif, Meclis'te sıklıkla kürsüye gelmemiş olmakla birlikte, çeşitli takrir ve teklifler yoluyla veya birtakım oylamalarda düşüncesini göstermiştir. Yasama faaliyetlerinde genellikle olumlu yönde tavır takınmıştır. Mehmet Akif zaman zaman muhalif görüşlere sahip milletvekilleriyle birlikte hareket etmişse de, siyasi tartışmaların dışında kalmaya gayret etmiş, Meclis'te taraf olmaktan ziyade, kendi düşünceleri ve inandıkları doğrultusunda hareket etmiştir.

Mehmet Akif'in Millî Mücadele içinde ve Birinci Meclis'te yer almasının nedenleri; vatanseverlik duygusu, bağımsızlık aşkı ve millete olan inancıdır. Hiçbir siyasi ve şahsi menfaat peşinde koşmamış, maddi kaygı duymamış, Millî Mücadele başarıyla sonuçlandırıldıktan sonra da makam beklentisi içinde olmamıştır.

Mehmet Akif 1 Nisan 1923 tarihinde yeniden seçim kararı alan Meclis'te bir sonraki dönem için milletvekili olma girişiminde bulunmamış, Abbas Halim Paşa'nın teklifi ve ısrarı üzerine, önce ailesiyle birlikte Ankara'dan ayrılarak İstanbul'a taşınmış, 1923 senesi Eylül sonlarında ise Prens Halim Paşa ile birlikte Mısır'a gitmiştir. Mısır'a gidişinin nedeni veya nedenleri konusunda farklı fikirler ortaya atılmış, sürgün olarak gönderildiği, Mustafa Kemal'le fikir ayrılığına düştüğü, yapılan inkılaplara karşı çıktığı gibi nedenler öne sürülmüştür. Halbuki Mehmet Akif'e Birinci TBMM sonrası da görev verilmiş ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçe mealini hazırlaması kendisinden talep edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Akif'in, şapka yeniliği de dahil olmak üzere, diğer yeniliklere karşı bir düşünce ve siyasi hareket içinde olmadığı da görülmektedir. Akif gibi batı dünyasından geri kalışımızı yazdığı şiirlerle sık sık eleştiren ve gerçekçi gözlemler yapan bir fikir adamının Atatürk inkılaplarına karşı çıktığını söylemek ve Mehmet Akif'i Atatürk inkılaplarını içlerine sindiremedikleri için bu inkılapları ortadan kaldırmak isteyen gerici çevrelerle aynı kefeye koymak, Mehmet Akif'e yapılmış en büyük haksızlık ve saygısızlıktır.

Ülkenin, devletin ve milletin içine düştüğü kötü durumda ve hayati ortamda Kuvayımilliye, Millî Mücadele ve Ankara Hükümeti tarafında yer alıp, kendisine verilen görevleri layıkıyla yaparak Millî Mücadeleye destek sağlayan, halkın, ordunun ve Meclis'in moral ve motivasyonunun artmasında olumlu katkıları olan Mehmet Akif her ne kadar Birinci Meclis dışında devlet ve siyaset hayatı içerisinde yer almamışsa da bu dönemde yaptığı faaliyetlerle tarih ve millet nezdinde kendisine önemli ve ölümsüz bir yer edinmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Akyol, İbrahim, "Mehmet Akif Ersoy'un Milli Mücadele Yıllarında Çankırı'ya Gelişi ve Çankırı Vaazı", **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu (19-21 Kasım 2008) Bildiriler Kitabı**, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, C I, Burdur 2009.

Arslan, Betül, "Milli Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: 'İrşad Encümeni'", **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, C 4, S 2, Temmuz 2004.

Atatürk, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Avşar, B. Zakir, "Siyasal İletişim Bağlamında Bir Biyografi Çalışması: Mehmet Akif Ersoy", **İletişim: Kuram ve Araştırma Dergisi**, Bahar, S 30.

Aydoğan, Erdal, "Paramiliter Bir Kuruluş Olan Bir Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve I. Dünya Savaşı'nda Bazı Çalışmaları", **Atatürk Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, C 3, S 3, Ocak 2003.

Çağlar, Yusuf, "Heyet-i İrşadiye'den Haber(iniz) Var(mı)!", **Zaman Gazetesi**, 25 Nisan 2009 Cumartesi.

Çağlar, Yusuf, "Heyet-i İrşadiye'den Haber(iniz) Var(mı)!", **Aile Albümünden Fotoğraflarla Mehmet Akif Ersoy**, Zaman Kitap, İstanbul 2011.

Ersoy, Emin Âkif, **Babam Mehmet Akif**, Derleyen Yusuf Turan Günaydın, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli 2011.

Eski, Mustafa, **Milli Mücadele'de Mehmet Akif Kastamonu'da**, Ankara 2010.

Güler, Ali, "Mehmet Akif'i Ankara'ya Gazi Mustafa Kemal Paşa Çağırdı, İşte Belgesi", **Düşünce Tarih**, S 3, Aralık 2014

Güler, Ali, "Yeni Arşiv Belgelerinin Işığında Mehmet Akif'in Ankara'ya Gelişi ve İlk Günleri", **Devlet**, Yıl: 11, S 452, Mart-Nisan 2014.

Güler, Ali, **Bayraklaşan Akif, Mehmet Akif Ersoy'un Soyu, Ailesi ve Hayatı**, Halk Kitabevi, İstanbul 2017.

Levent Şahverdi Arşivi

Karakaya, Mustafa, "Mehmet Akif'in Milli Mücadeledeki Seyahatleri", **Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu**, Balıkesir Valiliği, 2011.

Kış, Salih, "İşgal İle İstiklal Arasında Anadolu'da Bir İngiliz Casusu: Mustafa Sagir", **Tarihin Peşinde**, Yıl: 2009, S 1.

Koçıbay, Osman, **Mehmet Akif Ersoy ve Burdur**, http://www.kocibay.net/mehmetakif.html

Meydan, Sinan, **Vaiz, Öteki Mehmet Akif**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015.

Semiz, Yaşar - Akandere, Osman, "Milli Mücadele'de Mehmet Akif (Ersoy) Beyin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XVIII, S 54, Kasım 2002.

Semiz, Yaşar, "Millî Mücadele ve Mehmet Akif", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 7, Konya 2000.

Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem, I. Cilt.

Yıldırım, Tahsin, **Milli Mücadelede Mehmet Akif**, Selis Yayınları, İstanbul 2013.

Yiğit, Yücel, "İki Hatip Bir Kent: Mustafa Kemal ve Mehmet Akif Balıkesir'de", **I. Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu (19-21 Kasım 2008) Bildiriler Kitabı**, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, C I, Burdur 2009.

TBMMGZC, 147. İnikat, 8 Şubat 1337 (1921) Salı, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1. TBMM Gizli Görüşme Zabıtları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C 1, Ankara, 1985, s.410.

TBMMZC, 2. İçtima, 24.4.1336 Cumartesi, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 4. İçtima, 26.4.1336 Salı, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 5. İçtima, 27.4.1336 Salı, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 15. İçtima, 13.5.1336 Perşembe, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 16. İçtima, 15.5.1336 Cumartesi, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 17. İçtima, 17.5.1336 Pazartesi, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 18. İçtima, 19.5.1336 Çarşamba, Devre: 1, C 1, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 24. İçtima, 5.6.1336 Cumartesi, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1.

Levent Şahverdi Arşivi

TBMMZC, 26. İçtima, 3.7.1336 Cumartesi, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 29. İçtima, 6.7.1336 Salı, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 36. İçtima, 17.7.1336 Cumartesi, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 37. İçtima, 18.7.1336 Pazar, Devre: 1, C 2, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 53. İçtima, 19.8.1336 Perşembe, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 80. İçtima, 9.10.1336 Cumartesi, Devre: 1, C 5, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 110. İçtima, 7.12.1336 Salı, Devre: 1, C 6, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 133. İçtima, 13.1.1337 Perşembe, Devre: 1, C 7, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 157. İçtima, 26.2.1337 Cumartesi, Devre: 1, C 8, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 159. İçtima, 28.2.1337 Pazartesi, Devre: 1, C 8, İçtima Senesi: 1.

TBMMZC, 1. İçtima, 1.3.1337 Salı, Devre: 1, C 9, İçtima Senesi: 2.

TBMMZC, 6. İçtima, 12.3.1337 Cumartesi, Devre: 1, C 9, İçtima Senesi: 2.

TBMMZC, 65. İçtima, 22.8.1337 Pazartesi, Devre: 1, C 12, İçtima Senesi: 2.

TBMMZC, 76. İçtima, 15.9.1337 Perşembe, Devre: 1, C 12, İçtima Senesi: 2.

TBMMZC, 137. İçtima, 31.12.1337 Cumartesi, Devre: 1, C 15, İçtima Senesi: 2.

TBMMZC, 162. İçtima, 20.2.1338 Pazartesi, Devre: 1, C 17, İçtima Senesi: 2.

TBMMZC, 40. İçtima, 6.5.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 19, İçtima Senesi: 3.

TBMMZC, 70. İçtima, 8.7.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 21, İçtima Senesi: 3.

TBMMZC, 82. İçtima, 29.7.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 22, İçtima Senesi: 3.

TBMMZC, 83. İçtima, 31.7.1338 Pazartesi, Devre: 1, C 22, İçtima Senesi: 3.

Levent Şahverdi Arşivi

TBMMZC, 99. İçtima, 9.9.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 22, İçtima Senesi: 3.

TBMMZC, 92. İçtima, 28.8.1338 Pazartesi, Devre: 1, C 22, İçtima Senesi: 3.

TBMMZC, 110. İçtima, 28.9.1338 Perşembe, Devre: 1, C 23, İçtima Senesi: 3.

TBMMZC, 119. İçtima, 14.10.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 23, İçtima Senesi: 3.

TBMMZC, 128. İçtima, 28.10.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 24, İçtima Senesi: 3.

TBMMZC, 151. İçtima, 6.12.1338 Çarşamba, Devre: 1, C 25, İçtima Senesi: 3.

TBMMZC, 157. İçtima, 16.12.1338 Cumartesi, Devre: 1, C 25, İçtima Senesi: 3.

TBMMZC, 1. İçtima, 1.3.1339 Perşembe, Devre: 1, C 28, İçtima Senesi: 4.

TBMMZC, 7. İçtima, 8.3.1339 Perşembe, Devre: 1, C 28, İçtima Senesi: 4.

TBMMZC, 18. İçtima, 5.4.1339 Perşembe, Devre: 1, C 28, İçtima Senesi: 4.

TBMMZC, 24. İçtima, 14.4.1339 Cumartesi, Devre: 1, C 29, İçtima Senesi: 4.

(Footnotes)

1 Oylama sonucu çoğunluk ademitimat lehinde karar vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (1) : 97 : 55-80
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 03.01.2017 - 10.08.2017

DEVRİNİN ÜÇ BAKANI GÖZÜNDEN MUSTAFA KEMAL PAŞA

FEHİM KURULOĞLU*

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşları arasında nasıl görülüp, algılandığının ipuçlarını veren, 1926 yılı Mart ayı içerisinde Vakit gazetesinde "Gazi Paşa'yı Nasıl Tanıdınız?" başlığıyla Arif Oruç imzasıyla yayınlanan bir röportaj dizisi ele alınmıştır. Dönemin tanınmış gazetecilerinden biri olan Arif Oruç'un Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü, Hariciye Encümeni Reisi ve daha sonra Dâhiliye Vekili olacak Şükrü Kaya ve Maarif Vekili Mustafa Necati Beyler ile yapmış olduğu görüşmeler hem Mustafa Kemal Atatürk'ün biyografisinde hem de görüşlerini bildiren isimlerin biyografilerinde eksik kalan bir takım noktaları tamamlaması bakımından oldukça değerlidir. Sözü edilen röportajlarda her üç isme de aynı soruları yönelten Arif Oruç vekillerden; siyasette, idarede, askerlikte, hitabet ve kalem gücünde, inkılapçılıkta Atatürk'ü nasıl tanımladıklarını sormuştur. Bu soruların yanı sıra vekillerin Gazi Paşa ile ilk tanışma hikâyelerini de gazetedeki tefrikalarda değerlendiren Oruç, son olarak Atatürk'ü tarihteki diğer büyük isimlerle kıyaslamalarını istemiştir. Üç isim de samimi ve sıcak bir ortamda gelişen mülakatlarda içtenlikle muhabirin sorularını yanıtlayarak tarihe önemli bir not düşmüştür.

Bu röportaj dizisinin çalışmamızda yer almasının önemli yanı ise gerek Tevfik Rüştü Aras gerek Mustafa Necati gerekse de Şükrü Kaya ile ilgili yapılan çalışmalarda daha evvel bu bilgilerin kullanılmamış olmasıdır. Bu çalışma ileride hem bu üç mümtaz şahsiyet hem de Atatürk hakkında yazılacak eserlere biyografik katkılar sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Tevfik Rüşdü Aras, Mustafa Necati, Şükrü Kaya, Vakit Gazetesi, Arif Oruç.

---

* Arş. Gör. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat/TÜRKİYE, fehimkuruloglu@hotmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL PASHA: THROUGH THE EYES OF THREE MINISTERS OF THE ATATURK ERA

ABSTRACT

This article is about a feuilleton which were written by Arif Oruc in Vakit Newspaper with the title "How do you get to know Ghazi Pasha?" In this series Arif Oruc made three interviews with Tevfik Rüştü Aras, the Minister of Foreign Affairs, Şükrü Kaya, the Minister of Internal Affairs and Mustafa Necati, the Minister of Education. The correspondent asked the ministers to answer how to define Mustafa Kemal as an administrator, politician, commander, orator, author and a revolutionist. Besides these questions, the reporter asked them how they got acquainted with Pasha and with whom they could compare him in the history. All three respondents sincerely answered the reporter's inquiries in an intimate and warm environment. By using these interviews, this paper aims to give us some clues about the life and personal qualifications of the founder of modern Turkish Republic, Mustafa Kemal Atatürk. New information from these interviews will provide significant contributions to Atatürk, Aras, Kaya and Necati's biographies to be written in the future.

Keywords: Mustafa Kemal Ataturk, Tevfik Rusdu Aras, Mustafa Necati, Sukru Kaya, Arif Oruc, Vakit Newspaper.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Gazete ve dergiler gündelik hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır. İnsanların ülkelerinde ve dünyada olup bitenlerden haberdar olmalarını sağlaması ve ileri demokrasinin sacayaklarından biri olması nedeniyle basına atfedilen önem her geçen gün artmaktadır. Öte yandan gazete ve dergiler yayınladıkları siyasi, kültürel ve ekonomik haberlerin yanı sıra dönemin tanınan simalarıyla yaptıkları röportajlar ve tefrikalar vasıtasıyla tarih araştırmacılarına kıymetli bilgiler sunmaktadır. 1926 yılında Vakit gazetesinde bu doğrultuda yapılan bir mülakata dayanan bu çalışma, gerek mülakat veren kişilerin gerekse de mülakatın konusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün hayat hikâyelerinde boş kalan kısımların doldurulmasını, çağdaşı ve çalışma arkadaşı olan isimlerin Gazi Paşa hakkındaki fikir ve düşüncelerini öğrenmemizi sağlamayı amaçlamaktadır[1].

Röportajın yayınlandığı Vakit gazetesi Mehmet Asım Us ve Ahmet Emin Yalman tarafından 1917 yılında İstanbul'da kurularak yayın hayatına başlamıştır. Döneminin etkili yayın organlarından biri olan gazetede tanınmış simaların makaleleri yayınlanırken, bunlar arasında Hakkı Tarık, Ahmet Rasim, Ahmet Şükrü, Reşat Nuri, Ruşen Eşref, Hüseyin Cahit, Ziya Gökalp, Halide Edip, Selim Sırrı, Satı Bey, Ömer Seyfettin isimleri ilk akla gelenlerdir. Kuruluşundan Millî Mücadele'nin nihayetine kadar badireli günler geçiren gazetenin iki ortağı, 1923 yılında tıpkı ülkenin kaderinde olduğu gibi bir yol ayrımına geldiğinde Mehmet Asım Mustafa Kemal'in yanında yer almayı tercih ederken, Ahmet Emin ise ayrılarak Vatan gazetesini kurmuştur. Haber gazeteciliğinin yanı sıra fikir gazeteciliği de yapan Vakit, siyasi haberlerle beraber toplumsal, edebi ve kültürel konulardaki yayınlarıyla döneminin en güçlü gazetelerinden biri olmuştur[2]. Makalemize konu edindiğimiz röportaj serisini hazırlayan Arif Oruç ise devrinin tanınan ve tartışmalı simalarından

---

1 Çalışmanın temel kaynağını teşkil eden mülakat dizisine benzer bir çalışma Sabahattin Özel ve Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu tarafından "Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar" ve "Türk Devrimi Mülakatları" başlığıyla yayınlandı. Her iki kitapta devrin önde gelen siyasetçi, bürokrat, diplomat ve askerlerinin Türk basınına yansıyan röportajlarına yer verilmiştir. Bkz. Sabahattin Özel, Işıl Çakan Hacıibrahioğlu, **Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010; **Türk Devrimi Mülakatları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

2 Hürrem Türkarslan, **Vakit Gazetesinde Edebi ve Kültürel Hareketlilik (29 Ekim 1923-4 Ekim 1926)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s.14-16.

Levent Şahverdi Arşivi

biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1913 yılında Tanin'de başladığı gazetecilik hayatını daha sonraları Tasvir-i Efkâr, Sabah ve Türk Sadası gibi gazetelerde sürdüren Oruç, Kuva-yı Milliye döneminde Tasvir gazetesinde yayınlanan cepheden verdiği haberlerle tanınmıştır. İstanbul'un işgali sonrası çalıştığı gazetenin kapatılması ve patronlarının Malta'ya sürgünü ile yolu Ankara'ya düşen Oruç, önce Eskişehir'de, daha sonra da Ankara'da çıkarmış olduğu Yeni Dünya isimli gazetesinin Çerkez Ethem'le olan ilişkileri nedeniyle İstiklal Mahkemesi'nde yapılan yargılama sonucu sürgünle cezalandırılmış, bir süre sonra çıkarılan aftan faydalanarak gazeteciliğe devam etmiştir[3]. 1922 yılında Antalya'da Yeni İzmir, İzmir'de de Yeni Turan gazetelerini çıkaran Arif Oruç[4], sonraki yıllarda sırasıyla Son Saat, Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinde çalıştı[5]. İşte böyle bir zamanda Vakit gazetesiyle yolları kesişen ve ileriki yıllarda muhalefet saflarına geçen Oruç "Gazi Paşa'yı Nasıl Tanıdınız?" başlıklı yazı dizisini yayınlayarak gelecek kuşaklar için önemli bir hizmete imza attı. Yayınlanacak yazı dizisi 10, 11 ve 12 Mart 1926 tarihli Vakit gazetesinde okuyucuya şu ifadelerle duyurulmuştur[6]:

> "İnkılâbımızın ricâli, Reis-i Cumhûrumuzla ilk temaslarına aid hatıralarını anlatıyorlar. Suâle ilk olarak cevab verenlerden birkaç isim: Tevfik Rüşdü Bey, Şükrü Kaya Bey, Mustafa Necati Bey. Gazi ile ilk karşılaşmanın verdiği tesir, Onunla temâstan sonra hâsıl olan îman ve ümitler kârilerimize yakın bir mâzîye âid bütün heyecânları dağıtacaktır. Gâzi Paşa'yı nasıl tanıdınız? Bu memleketin rîcaline ve büyük kumandanlarına tevcîh edilmiş bir suâldir. Alınan cevâblar bir-iki gün kadar gazetemizde neşredilecektir. Suâle ilk cevab verenlerden birkaç isim: Hâriciye Vekîli Tevfik Rüşdü, Maârif Vekîli Mustafa Necati ve Şükrü Kaya Beyler…"

---

3 **Arif Oruç'un Yarın'ı (1933)**, Yay. Haz. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul 1991; Kısmet Kesim Ovat, **Yarın Gazetesi Başmuharriri Arif Oruç'un Fikir Hayatı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2004, s.26-29.

4 Muhammet Güçlü, "Antalya'da Yerel Basının İlk Temsilcisi: Antalya'da Anadolu Gazetesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, 2012 Güz, s.47.

5 Murat Kacıroğlu, "Arif Oruç'un Abdülaziz Dönemini Anlatan Eseri: Sultan Abdülaziz Nasıl Hal Edildi, Nasıl İntihar Etti?", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C 6, S 24, Kış 2010, s.45.

6 **Vakit**, Nu. 2944, 10.03.1926; Nu.2945, 11.03.1926; Nu.2946, 12.03.1926, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Arif Oruç'un bu çağrısına yukarıda ifade edildiği gibi Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü[7], Maarif Vekili Mustafa Necati[8] ve Hariciye Encümeni Reisi Şükrü Kaya[9] ilk olumlu yanıtı veren isimler olmuşlardır. Tevfik Rüşdü ile ya-

7 1883 Çanakkale doğumlu olan Tevfik Rüşdü, Beyrut Tıbbiyesi'nden mezun olduktan sonra askerî hekim olarak orduda çalıştı. Siyasete İttihat ve Terakki Fırkası'nda başlayan Aras, Birinci Meclis'te Menteşe, İkinci Meclis'te de İzmir milletvekili olarak yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en uzun süre (1925-1938) Dışişleri Bakanlığı yapmış ismi olan Aras, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra bu görevini bırakarak Londra Büyükelçiliği'ne atanmıştır. 1943 yılında emekli olan Aras, 1972 yılında hayatını kaybetmiştir. Hakkında bkz. Tevfik Rüşdü Aras, **Görüşlerim**, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1945; Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim 2**, Yörük Matbaası İstanbul, 1968; Melih Tınal, **Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Tevfik Rüştü Aras**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2001; Fadime Tosik, **Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2002.

8 Mustafa Necati Bey, 1894 yılında İzmir'de doğmuştur. İstanbul Hukuk Mektebi'nden mezun olan Mustafa Necati bir süre avukatlık, öğretmenlik ve idarecilik gibi görevlerde bulunmuş, çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı yapmıştır. İzmir'in işgalinden sonra Kuvayı Milliye'ye katılarak Balıkesir bölgesinde faaliyetler gösteren Mustafa Necati, Birinci Meclis'e Saruhan Milletvekili olarak katılmıştır. Sivas ve Kastamonu İstiklal Mahkemelerinde görevler alan Mustafa Necati Bey, 1923 yılında Mübadele ve İmar-İskân Bakanlığı'na, 1924 yılında Adalet Bakanlığı'na ve son olarak da 1925 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'na atanmıştır. Bu son görevini 1929 yılına kadar ifa eden Mustafa Necati 1 Ocak 1929 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Hakkında bkz: Ahmet Ertem, **Mustafa Necati Bey**, Ankara, 1943; Mehmet Emiralioğlu, **Unutulmayan Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati**, Ankara, 1987; Rauf İnan, **Mustafa Necati**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1981;**Mustafa Necati Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1991; Zeki Arıkan, "Milli Mücadelenin Bir Öncüsü: Mustafa Necati",**Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 2, 1992, s.51-85; Mustafa Eski, **Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999; **Ölümünün 80. Yılında Mustafa Necati ve Cumhuriyet Eğitim Devrimi Sempozyumu Bildirileri 2-3 Ocak 2009**, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları, İzmir, 2009.

9 Şükrü Kaya 1883 yılında İstanköy'de dünyaya geldi. Galatasaray Sultanisi, İstanbul ve Paris Hukuk Mekteplerini başarı ile tamamladı. Yurda döndükten sonra Hariciye ve Dâhiliye Nezaretlerinde çalışan Kaya, mütareke döneminde Malta'ya sürüldü. 1921 yılında Malta'dan kaçtıktan sonra Anadolu'ya gelerek Millî Mücadeleye katılan Kaya, Lozan Konferansı'na giden heyette danışman olarak çalıştı. 1922 yılında İzmir Belediye Meclisi'nce Belediye Başkanlığı'na seçilen Kaya, II, III, IV ve V. Dönem Muğla milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. Kısa sürelerle Tarım ve Dışişleri Bakanlığı görevlerinde bulunduktan sonra 1927-1938 yılları arasında İçişleri Bakanı olmuştur. 1939 yılında siyasi hayattan çekilen Kaya, 1959 yılında hayata gözlerini yumdu. Hakkında bkz. Mustafa Solak, **Atatürk Döneminde Şükrü Kaya'nın Siyasi Hayatı (1923-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010; Kadir Akyol, **Cumhuriyetin Kurucu Kadrolarından Bir Kimlik Analizi: Şükrü Kaya (1883-1959)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010; Ekrem Ergüven,

Levent Şahverdi Arşivi

pılan röportajda Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa'dan da[10] randevu talep edildiği ifade edilse de[11] gazetede bu üç isim haricinde başka kimsenin röportajı yayınlanmamıştır. 13 Mart 1926'da Tevfik Rüşdü (Aras), 14-15 Mart 1926'da Şükrü Kaya ve 23-24 Mart 1926'da da Mustafa Necati'nin sorulara verdikleri yanıtlar yayınlanmıştır.

Arif Oruç her üç isimden de şu soruları yanıtlamalarını istemiştir: "Gazi'yi nasıl tanıdınız? Siyaset sahasında Gazi? İdare sahasında Gazi? Askerlik sahasında Gazi? Gazi'nin hitabet kuvveti hakkında ne düşünüyorsunuz? Gazi'nin kudret-i kalemiyesi hakkında ne düşünüyorsunuz? İnkılap sahasında Gazi? Gazi'yi tarihte kimlerle mukayese edebilirsiniz?" Röportaj dizisinin başında çalışmanın amacı şu sözlerle okuyucuya aktarılmıştır[12]:

> "Bu mülâkatlarla bu makâleler Gâzi Paşa Hazretleri'nin muhtelif zamânlardaki hayât ve hissiyâtının harekât û sekenâtının intibâlarını ve hepsinin rûhunda ve fevkinde büyük dahi-yi müncînin istikbâli tenvîr ve teshîr eden kudret ve inkişâf şaşasını ihtivâ etmek itibârıyla fevkâlade ehemmiyeti hâiz olduğu gibi dolayısıyla mülâkatı veren hükûmet ricâlimizin de geçirdiği hayât safhaları hakkında lezzet ile okunacak malumâtı hâvi olacaktır."

Akıcı bir üsluba sahip olan Oruç'un, röportajın yapıldığı mekânı ve çevredeki kişileri canlı bir şekilde tasvir ederek, okuyucuya o an orada bulunuyormuş hissini verme konusunda oldukça başarılı bir iş çıkardığı görülmektedir. Oruç Tevfik Rüşdü'nün Çankaya'daki evini şu ifadelerle tarif ve tasvir etmiştir:

> "Tevfik Rüşdü Bey'in Çankaya'daki evini görmeyenler elbette bilmezler. Yanında Hâriciye Konağı inşâ edilen bu küçük bağ evinin, belki iki odasıyla iki küçük salonu vardı: Bu salonda Gâzi'nin menâkıbını dinleyeceğim. Kapıdan girdiniz. Gazi'nin agrandisman[13] çatık kaşlı resmiyle karşılaşacaksınız. Solda bir kütüphane vardır. Ortada üzerinde altı kollu alüminyum küçük bir şamdan parıldayan iki

---

Şükrü Kaya'nın Sözleri ve Yazıları (1927-1937), Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.

10 Kazım Özalp, 1882 yılında Köprülü'de doğmuş, asker, siyasetçi, devlet adamı. 1924-1935 yılları arasında Meclis Başkanlığı ve iki dönem de Millî Müdafaa Vekilliği yapmıştır. Hakkında bkz. Vehbi Taner, "Kazım Özalp (1882-1968)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 31, Ankara Eylül 1995, s.163-176; Ahmet Kızılırmak, **Askerî ve Siyasi Yönleriyle Kazım Özalp**, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2012.

11 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

12 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.1.

13 Fransızca büyütme anlamındaki "agrandissement" kelimesinden türetilen kelime, fotoğrafçılıkta boyutlandırma işlemlerinde kullanılan bir tabir.

Levent Şahverdi Arşivi

küçük masa, yanında bir soba. İsmet Paşa'dan başlayarak vekiller ve sefirlerden bazılarının fotoğraflarında nihayetlenen temiz kireç sıvalı bir duvar. Karşımda üzerinde Rus Sefiri Suruç'un, Rus masnû'âtından çerçeveli küçük bir portresi bulunan Hariciye Vekilinin yazıhanesi. İşte burada vekil ile hariciye encümeni reisi baş başa kalarak uzun ve soğuk gecelerde memleketin mukadderatını dertleşiyorlardı. Tevfik Rüşdü Bey'in refikasının eliyle işlediği, ipek ve sırmalı yuvarlaklar, pembe dallı ipek koltukları süslüyordu."

Gazi Paşa ile Nasıl Tanıştılar

Tevfik Rüştü Aras, Mustafa Necati ve Şükrü Kaya ile Gazi'nin tanışma hikâyeleri ve onun hakkındaki ilk izlenimleri oldukça ilgi çekicidir. Tevfik Rüşdü, Mustafa Kemal Paşa'yı ilk defa meşhur İttihat ve Terakki kongresinde tanıdığını ifade ederken[14], Şükrü Kaya onu ilk kez Hareket Ordusu'nun İstanbul'a geldiği sırada gördüğünü[15], Mustafa Necati ise Birinci Meclis'e Saruhan Mebusu olarak seçildikten sonra Ankara'da tanıştığını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın her üç isim üzerinde büyük tesirler bıraktığını ifadelerinde görmek mümkündür. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909 yılında gerçekleştirdiği kongrede söz alan ve o tarihte Kolağası rütbesinde olan Mustafa Kemal ordunun siyasete karışmaması gerektiği hususunda yaptığı konuşmayla dikkatleri üzerine çekmiş, verdiği önerge yoğun bir şekilde tartışıldıktan sonra kabul edildiyse de pratikte uygulanmamıştı[16].

---

14 Bayur, Mustafa Kemal ile Tevfik Rüşdü'nün ilk olarak 1907 yılında Mustafa Kemal'in Selanik'e seyahati sırasında İzmir'e uğraması sonucu tanıştıklarını söylemektedir. Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk'ün Hayatı ve Eseri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s.23.

15 31 Mart Vakasının patlak vermesi ve meşruti idarenin tehlikeye girmesi üzerine Selanik'te bulunan III. Ordu bünyesinde kurulan Hareket Ordusu İstanbul'a giderek isyanı bastırmıştır. Hareket Ordusu adının isim babası olan Mustafa Kemal o tarihte Selanik 17. Redif Kurmay Başkanlığı ile Selanik-Üsküp demiryolu müfettişliği görevlerini yürütmekteydi. Zekeriya Türkmen, **Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, Berikan Yayınevi, Mayıs 2007, Ankara, s.33. Erkan-ı Harb Kolağası (Kurmay Kıdemli Yüzbaşı) rütbesinde olan Mustafa Kemal ile Şükrü Kaya muhtemelen ilk defa 16-17 Nisan 1909 tarihinde karşılaşmışlardı.

16 22 Eylül 1909 tarihinde Selanik'te gizli bir şekilde gerçekleşen kongreye Mustafa Kemal Trablugarb temsilcisi olarak katıldı. Tevfik Rüşdü Aras ise bu kongrede Genel Sekreterlik makamında bulunmaktaydı. Bayur'un aktardığına göre o gün Mustafa Kemal ordunun siyasete dâhil olmasına karşı çıkışını şu sözlerle ifade etmiştir: "Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça hem fırka kuramayacağız, hem de ordumuz olmayacaktır… Orduya dayanan cemiyet de millet bünyesinde kök salamamaktadır. Bunun için bir an evvel cemiyetin muhtâc olduğu zabitleri veyahut cemiyette kalmak isteyen ordu mensuplarını istifa suretiyle ordudan çıkaralım ve bundan sonra zabitlerin ve ordu mensuplarının herhangi siyasi bir cemiyete girmelerine mani olmak için kânûni hükümler koyalım." Bayur, **a.g.e.**, s.43-44; Utkan Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 199, s.12.

Levent Şahverdi Arşivi

O günlerde Mustafa Kemal'i tanıyan Tevfik Rüşdü kendisiyle uzun uzadıya bu konuyu tartıştıktan sonra fikirlerine ve şahsına meftun olduğunu, o andan itibaren "Onun fikirlerinin tesirinden bir an kurtulduğumu bilmiyorum" sözleriyle duygularını ifade etmiştir[17].

Şükrü Kaya Mustafa Kemal Paşa'nın adını ilk defa 14 Temmuz İnkılabında[18] duyduğunu fakat ilk kez Hareket Ordusu'nda bir er iken gördüğünü belirtmiştir. Onu tanıma fırsatını ise İstanbul'un İtilaf Kuvvetleri tarafından işgali sonrası İttihat ve Terakki Fırkası ile ilişkili veya milliyetçi, aydın şahsiyetlerin hapis tutulduğu meşhur Bekirağa Bölüğü'nde[19] Fethi Bey sayesinde elde ettiğini belirtmiştir[20]. O zor günlerde Mustafa Kemal'in hapishanedeki arkadaşlarına yaptığı ziyaretlerin oradakilerde kurtulma ümitlerini arttırdığını belirten Kaya, "Mefkûrelerini fiîiliyata îsâl edecek kuvvetli bir dehâya sahip olduğuna daha orada iken inandım" diyerek Gazi hakkındaki ilk intibalarını aktarmıştır[21]. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmeden evvel Fethi Bey'e yaptığı son ziyaret hakkında bilgiler veren Kaya o günlerde yaşadıklarını şu şekilde aktarmıştır[22]:

> "Gâzi, Anadolu'ya geçmeden bir iki gün evvel yine Bekirağa'yı ziyarete gelmişti: Fethi Bey'le bir müddet husûsi görüştükten sonra

17 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

18 23 Temmuz 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilanı.

19 Adını ilk müdürü Bekir Ağa'dan alan hapishane bugün İstanbul Üniversitesi'nin merkez binası olan dönemin Harbiye Nezareti'nin arkasında, Bayezid Kulesinin karşısında yer almaktaydı. Uzun bir süre askerî hapishane olarak kullanılan Bekirağa Bölüğü II. Abdülhamid ve mütareke dönemlerinde siyasi mahkûmların tutulduğu meşhur hapishanedir. Bkz. Taylan Sorgun, **Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü**, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998; İhsan Birinci, "Binbaşı Bekirağa Bölüğü", **Hayat Tarih Mecmuası**, S 11, Kasım 1976; Ahmet Hamdi Tanyeli, "Meşhur Bekirağa ve Bölüğü", **Tarih Hazinesi**, S 4, Ocak 1951.

20 Şükrü Kaya Şubat 1919'da tutuklanmış, 2 Haziran 1919'da Malta Adası'na sürülmüştür. Solak, **a.g.t.,** s.5

21 Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne atanan Mustafa Kemal 14 Mayıs 1919'da Samsun'a gitmeden önce Bekirağa Bölüğü'nde Ali Fethi Okyar'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretinde Gazi'nin Fethi Bey'e "Fethi Umumi Müfettişlik vazifesi ile Samsun'a hareket edeceğim. Günleri sayarak oraya selametle çıktığımı anladığınız dakikada artık üzüntü ve ızdıraplarınıza yer kalmasın. Çünkü bu takdirde artık büyük işe başlamış olacağım" demiştir. İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, TTK Yayınları, Ankara, 2005, s.87-89. Bu görüşme için bkz. Ali Fethi Okyar, **Fethi Okyar'ın Anıları**, Yay. Haz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997, s.23.

22 **Vakit**, Nu.2948, 14.03.1926, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

ayrıldı. Fethi Bey, o gün ve geceyi heyecân içerisinde geçirdi. Fakat heyecânını başka şeylere atfediyordu. Ertesi gün gazeteler Gazi'nin Samsun'a hareketini yazdı. Ben de bu havâdisi, Fethi Bey'e okumuştum. Sadece: İnşallah, selâmetle vâsıl olur. Dedi… Bir müddet sonra, Fethi Bey bana Gâzi'nin yüksek tasavvurlarını anlattı. Fethi Bey, son derece müteheyyic idi: Vahdettin'in bu ta'yînden pişmân olarak Mustafa Kemal'i geri çevirmesinden korkuyordu. Fethi Bey sonra İngilizlerin Gazi'yi çevirerek tevkîf etmelerinden de çok ürküyordu… O sâniyeden itibaren Paşa'nın Samsun'a muvâsalatı haberi gelinceye kadar, Fethi Bey ve bazı arkadaşlar günlerimizi heyecân ve asabiyet içerisinde geçirdik. Çünkü efendim, Paşa'nın tevkîf ve geri çevrilmesi gibi bir fâciâ, memleketin, Anadolu'nun başsız kalmasına mûcib olacak, milletin istinat edebileceği son ümit de kırılmış bulunacaktı. Burada sana ne söylesem tasvîr ve ifhâm edemem birâder: "Ah… Hele bir varsa sözü, aramızda ardı arkası kesilmez bir temennî ve bir parola" olmuştu ve temîn ederim ki Gâzi'nin (Samsun'a) muvâsalatı haberi, bizim için terânesi takîp edecek ilk muzîde-i zafer oldu. Bence hâlâ bugün dahi, gerek saraya gerek düşmanlara indirilen ilk darbe-i muvaffakiyet de budur: Yani, Gâzi'nin Samsun'a sâlimen ve muvaffakiyetle çıkabilmesi hâdisesi…"

Mustafa Necati Bey ise Paşa'nın adını ilk olarak Çanakkale muharebeleri esnasında kazanmış olduğu başarılardan duyduğunu belirttikten sonra ilk tanışma anında kendisinde oluşan hisleri şu sözlerle dile getirmiştir[23]:

"Gâzi Paşa'nın yanına geldiğim zaman, kudretli gözleriyle herkesin ümitsizlik içinde çırpınan ruhûna nur ve îman veren ilhamkâr ve hârikulâde bir insan olduğunu anlamıştım. Gâzi Paşa'ya beni yaveri Muzaffer Bey götürmüş ve takdîm etmiştir. Bugünkü gibi hatırımdadır. Keskin gözleriyle bir yeri işaret edip, tannân sesiyle oturmaklığımı emretmişti ve oturdum. Cepheye hâiz ufak tefek suâller sordu. Sonra kudretli nazarlarını gözlerimin içine dikti. Ve bir müddet gözleriyle karşı karşıya kaldım. Hayalimde ve rûhumda o kadar hâkim bir tesîr yapan bu büyük ve yaratıcı insanla temâstan sonra kuvvetle kâni oldum ki, başlanan işi nihayete erdirecek irâde onda tecelli etmiştir."

Siyaset ve İdare Sahasında Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Atatürk'ü tanıyan herkesin üzerinde ittifakla durduğu hususlardan bir diğeri de onun siyaset ve idare alanında ne kadar mahir olduğudur. Onu tanıyan yerli, yabancı devlet adamlarının üzerinde en çok durduğu

23 **Vakit**, Nu. 2957, 23.03.1926, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

konuların başında gelen bu yönü Gazi Paşa'yı emsallerinden ayıran bir özelliktir. Onun birleştiricilik, bütünleştiricilik, olaylar karşısında doğru ve net bir görüşe sahip olmak, verdiği emir ve görevlerin sonucunu takip etmek, cesaret ve kararlılık gibi niteliklerini karizmatik liderliğiyle tamamlayan bir önder olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu özellikleri onu büyük bir devlet adamı yapmıştır[24].

Atatürk devrinin en önemli üç bakanlık koltuğunu işgal eden Tevfik Rüşdü, Mustafa Necati ve Şükrü Kaya verdikleri mülakatta Gazi'nin siyaset alanındaki etkisi, gücü ve ileri görüşlülüğünü değerlendirmişlerdir. Bu üçlünün ittifak ettiği hususların başında Teşkilat-ı Esasiye'de vücut bulan Paşa'nın idare kabiliyeti gelmektedir. Tevfik Rüşdü bu konuda kendisini en çok etkileyen iki örnek olduğunu, ilkinin Harb-i Umumi'nin hemen başında yaşandığını, diğerinin ise başlı başına Samsun'a çıkma hikâyesini teşkil ettiğini belirtmiştir. Büyük Savaş başladığı sırada Mustafa Kemal'in Sofya Askerî Ataşesi görevinde iken savaşın akıbeti ve Balkan devletlerinin alacağı pozisyonla ilgili kendisine 18 sayfa hacminde bir mektup yazdığını açıklayan Aras, bu mektuptaki bilgileri parti merkez-i umumisindeki yetkililerle paylaştığını, kendisiyle beraber Dr. Nazım[25]'ın da içindeki bilgileri önemseyip partililerle paylaşmaya çabaladığını fakat kimseye bu mektupta aktarılan tespitleri dinletemediklerini ifade etmiştir[26]. Mustafa Kemal'in Sofya Askerî Ataşeliği görevindeki faaliyetleri hakkında yapılan çalışmalar Tevfik Rüşdü'nün yukarıdaki ifadelerini doğrular niteliktedir. Bu görevi esnasında gerek Genelkurmay'a sunduğu raporlar gerek arkadaşlarına yazmış olduğu mektuplar Mustafa Kemal'in ileri görüşlülüğünü ve siyaset alanındaki başarısını bir kez daha ortaya koymuştur[27].

24 Cemalettin Taşkıran, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Bazı Liderlik Özellikleri", **Doğumunun 125.Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.629-630.

25 1872 yılında Selanik'te dünyaya gelen Nazım Bey, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularındandır. II. Meşrutiyet'in ilanında cemiyet içinde önemli etkisi olan Dr. Nazım, Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'ya kaçmış ve 1922 yılında yurda tekrar geri dönmüştür. 1926 yılında Mustafa Kemal'e suikast davasından yargılanan Dr. Nazım idam cezasına çarptırılarak infaz edilmiştir. Hakkında bkz. Ahmet Eyicil, **Dr. Nazım Bey/İttihad ve Terakki Liderlerinden (1872-1926)**, Gün Yayıncılık Ankara, 2004; M. Vahit İpekçi, **Dr. Nazım Bey'in Siyasi Yaşamı**, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

26 **Vakit**, 13.03.1926, s.1. Mustafa Kemal'in arkadaşı ve sonraki yıllarda yaveri olan Salih Bozok da anılarında Mustafa Kemal'in kendisine bu hususta bir mektup yazdığını ve savaşla ilgili düşüncelerini paylaştığını aktarmaktadır. **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Yay. Haz. Can Dündar, Can Yayınları, İstanbul, 2015, s.90-91.

27 Mustafa Kemal'in Sofya'daki faaliyetleri ve göndermiş olduğu raporlar hakkında bkz.

Levent Şahverdi Arşivi

Şükrü Kaya siyaset alanında Gazi'yi bir "şahika-i deha" olarak tanımlarken, onun en büyük siyasi başarısının Türkiye'nin istiklalini sağlaması, hilafetin ilgası, teşkilat-ı esasiyenin, ve Cumhuriyetin ilanı olduğunu belirtmiştir. Ülkenin gelmiş olduğu durumun en büyük mefkûrecilerin dahi hayallerinin ötesinde olduğunu dile getiren Kaya, bunların Gazi'nin "*dehâ-yı siyasiyesi sâyesinde*" birer hakikat halini aldığını söylemiştir. Bu noktada Mustafa Kemal'in siyasi konularda adımlarını atarken zamanlamasına değinen Kaya, "Emin olunuz Gâzi bu mefkûreyi; tesadüfî olarak değil, günü gününe, ta! Uzun senelerden beri düşünüp takip ve tasavvur ederek, hatta hadisat ve muhiti tedvir ve ihzar ederek mevki-i tatbike koymuştur" sözleriyle açıklamıştır[28].

Aynı soruyu yanıtlaması istenen Mustafa Necati, onu siyaseten değerlendirebilmek için derin bir tarih bilgisine sahip olmak gerektiğini, dolayısıyla tarihteki büyük isimlerle karşılaştırdıktan sonra buna kesin bir şekilde kanaat getirilebileceğini belirtmiştir. O da Gazi'nin Millî Mücadele dönemindeki büyük zorlukları aşmasına ve attığı bütün adımlardaki zamanlamasına dikkat çekerek böyle bir şahsiyetin siyasi alandaki dehasını açıklamak için kelimelerin yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Gelecek nesillerin Gazi'nin hayatını öğrendiklerinde "*Böyle bir reisimiz vardı!*" diyerek yıllarca ve asırlarca iftihar" edeceklerine olan inancını da sözlerine eklemiştir[29].

Askerlik Sahasında Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Atatürk bir siyasetçi ve devlet adamı olmakla beraber öncelikle askerdi. Askerî okul sıralarından çıkıp, kıta görevine başladığı andan itibaren görev aldığı her birlikte ve cephede önemli başarılara imza atan Mustafa Kemal, sahip olduğu yetenekleri sergileyerek hak ettiği teveccühü kazanmayı başarmıştır. Yetiştiği kültürel ve siyasi çevre, aldığı eğitim ve savaş meydanlarında kazandığı tecrübeler onun büyük bir asker olmasında önemli

---

Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım1914), Yay. Haz. Ahmet Tetik, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007; İlber Ortaylı, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Bulgaristan'daki Yılları", **IX. Türk Tarih Kongresi**, C III, TTK Yayınları, Ankara 1989; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002; Esra Sarıkoyuncu Değerli, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askerî Ataşeliğinden Ölümüne Kadar Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.

28 **Vakit**, Nu.2948, 14.03.1926, s.1.

29 **Vakit**, Nu.2957, 23.03.1926, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

yere sahiptir. O askerlik sanatına yalnızca bir kumandan olarak katkıda bulunmamış aynı zamanda yayınladığı kitaplarıyla bu alandaki yeteneğini ve başarısını ispatlamıştır[30].

Vakit gazetesi muhabiri yakınındaki isimlerden asker kökenli bir devlet adamı olan Mustafa Kemal'i bir de bu açıdan değerlendirmelerini istemiştir. Soruya muhatap olan üç isim de asker olmadıkları için yanıt vermek konusunda çekingen davranmalarına rağmen her üçünün de üzerinde ittifakla durduğu nokta Gazi'nin büyük bir kumandan olmasıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın "askerlikte emir vermek ve bütün harekât-ı harbiyeye hâkim olmak için yaradılmış bir insan" olduğunu gözlemlerine dayanarak ifade eden Mustafa Necati bu gerçeği tarihteki en nankör yaradılışlı insanın dahi inkâr edemeyeceğini belirtmiştir[31]. Şükrü Kaya bu hususta bir askerin iktidarının elde ettiği başarılarla ölçülebileceğinden bahisle Mustafa Kemal'in Anafartalar'da, Sakarya'da, Afyon'da hülasa bütün ülkeyi düşmandan kurtarma konusunda elde ettiği başarılarının onun ne denli büyük bir kumandan olduğunu ispatladığı düşüncesindedir[32]. Tevfik Rüşdü de Gazi'nin içinde bulunduğu muharebelerde zaferden başka bir sonucun vaki olmadığını, onun askerlik sahasındaki başarısının ve dehasının herkes tarafından takdir edildiğinin altını çizmiştir[33].

Balıkesir cephesinde yaşanan şiddetli çarpışmalar sonucu önce Bursa'ya, sonra da Eskişehir'e çekilmek zorunda kaldıklarını aktaran Mustafa Necati burada yaşadığı bir hadiseyi aktararak Gazi'nin askerlik sahasındaki yeteneğini şöyle anlatmıştır[34]:

> "Gâzi'yi askerlikte iyice tasvîr edebilmekliğim için başımdan geçen bir hâdiseyi anlatayım: Balıkesir cephesinde düşmanla şedîd ve

30 Atatürk'ün bu alandaki eserleri şunlardır: Zabit ve Kumandan ile Hasbihal, Takımın Muharebe Talimi, Bölüğün Muharebe Talimi, Tabiye Tatbikat Seyahati, Cumalı Ordugâhı, Tabiye Meselesinin Halli ve Emirlerin Tahririne Dair Nesayih. Zekeriya Türkmen, "Bir Askerî Deha Olarak Atatürk'ün İleri Görüşlülüğü ve Ordu-Millet Dayanışmasına Verdiği Önem", **Doğumunun 125.Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.365-366.

31 **Vakit**, Nu.2957, 23.03.1926, s.3.

32 **Vakit**, Nu.2948, 14.03.1926, s.1.

33 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

34 Mustafa Necati'nin burada anlatmış olay muhtemelen 28 Temmuz 1920 tarihinde gerçekleşmiştir. 8 Temmuz 1920'de Bursa'nın işgali sonrası geri çekilen ordu birlikleri Eskişehir'de toplanmaya başlamıştı. Anının sonunda belirttiği üzere yaklaşık bir yıl sonra Eskişehir de düşmana teslim olmak zorunda kalacaktır. Bkz. Kocatürk, **a.g.e.**, s.238.

Levent Şahverdi Arşivi

kanlı bir muhârebeden sonra büyük kuvvetlerle temâs ede ede Bursa'ya gelmiştik. Kumandanımız Meclis Re'isi Ferik Kâzım Paşa idi. Bu sırada Eskişehir'e doğru çekildik. Etrâfımızda mahdûd bir kuvvet kalmıştı. Diğer gruplar da müteferrik bir hâlde Afyon ve Bursa'dan çekilmiş, hepsi Eskişehir'e toplanmıştı. Eskişehir bir mahşeri andırıyordu. Ümitsizlik kalpleri yakıyor, düşmanın muhakkak olan hücûmu endişesiyle herkes telâş ve heyecân içinde kıvranıyordu. Fakat tamâmen gayr-i şu'ûri bir ilhâm, içimizden gelen bir ses bu ümitsiz kalpleri, bu heyecândan yanan tutuşan mevcûdiyetleri güyâ Rabbâni bir kuvvetle müdâhalesi vâka olacakmış gibi ümitlere düşürüyordu. O esnâda ağırdan ağıra bir fısıltı dolaştı ve bütün ümitsiz kalpleri neşe ve sürur kapladı:

Mustafa Kemal Paşa geliyormuş!

Herkes büyük fırkalarla gelen bir kumandan bekliyordu. Mihrakını gaybetmiş, yıldızlar gibi boşlukta dolaşan kuvvetler, sönük gözlerle ümid arayan perişan ve pejmürde kıyafetli insanlar gibi, doğacak bir güneş bekler gibi Eskişehir İstasyonu'na toplanmışlar ve Mustafa Kemal, mağlub ve müte'essir insan kümeleri içine yâveri ve iki neferi ile yalnız başına gelmişti. Orada o gün gördüğüm Mustafa Kemal ile Ankara'da tanıştığım Paşa, başka başka şahsiyetlerdi. Eskişehir'de halk, Onu arkasında ordularla bekliyordu. O yalnız gelmişti. Gözleri, şerâreler fışkıran bir ateşti. Yüzü üzerinden yanardağlar geçmiş gibi kızıllaşmıştı. Tavrında muhabbet vardı. Sert adımlarla istasyona ilerledi. Takip ettik. İstasyon kumandanının masasına oturdu. Karşısında Kâzım Paşa, Vali Fatin Bey ve tanıdığım birkaç kumandan vardı. İstasyon kumandanına çelik bir emir verdi: "Yirmi dördüncü fırka gelecek. Falan ve filan mıntıkalara birleşecektir. Onlar, birer ordunun başında imiş gibi, fakat tek başlarına gösterilen ordunun başlarına gittiler. Gâzi sonra Vali'ye emirler verdi. Ve arkasına döndü de katiyetle: Efendiler, vaziyet tespit edilmiştir. Düşman (Kestel) Dağlarından ileriye geçemez. Vazîfemizi yapacağız, dedi." İşte benim bildiğime göre o gün orduda kumandan da hepsi de kendisi idi. Mustafa Kemal Paşa'nın askerî dehâsı budur. Düşman hakîkaten bir seneden fazla (Kestel)de kaldı."[35]

Gazi'nin Hitabet ve Kalem Kudreti

Mustafa Kemal Paşa'nın hitabet ve edebiyat alanındaki yeteneği onu tanıyan, bilen, nutuklarını dinleme şansına sahip olan herkesin ortak kanaatlerindendir. Şüphesiz bu tür hasletleri kazanabilmenin yegâne yolu çok okumak ve

35 **Vakit**, Nu.2957, 23.03.1926, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

çalışmaktan geçmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatı ile ilgili yapılan araştırmalar onun gerek öğrenim gerekse de mesleki hayatı boyunca sürekli yeni bir şeyler öğrenme çabasında olduğunu ortaya koymaktadır[36]. Dönemin tanıklarının hatıralarında Mustafa Kemal Paşa'nın bu yönünü sıklıkla dile getirdikleri görülür[37]. Tanıklıklar ve anılar onu bazen okul yatakhanesinin sessiz bir köşesinde, kimi zaman cephede kimi zaman da çalışma odasında elinden düşürmediği kitaplarıyla saatlerce olan birlikteliğini aktarmaktadır. Binlerle ifade edilen okuduğu kitap sayısıyla dimağını sürekli dolduran ve tazeleyen böyle bir şahsiyetin kudret-i kalemiyesi ve hitabetinin gelişmişlik derecesine şaşırmamak gerek[38]. 1922 yılı Ocak ayında Vakit gazetesinden Ahmet Emin Yalman'a verdiği bir röportajda askerî okul yıllarından bahseden Gazi edebiyata olan ilgisini ve kendisini nasıl geliştirdiğini şu şekilde anlatmıştır[39]:

> "İkinci sınıfa geçtikten sonra (Harbiye'de) askerlik derslerine merak sardırdım. Şiir yazmak hakkında idâdi hocasının vazettiği memnûîyeti unutmuyordum. Fakat güzel söylemek ve yazmak hevesi baki idi. Teneffüs zamânlarında kitâbet ta'lîmleri yapıyorduk. Sâ'atlerimizi ellerimize alıyor, "bu kadar dakika sen, bu kadar dakika ben söyleyeceğim" diye müsabâka ve münâkaşalar tertîp ediyorduk."

Atatürk'ün söylev ve demeçlerini dil ve üslup açısından inceleyen Korkmaz da dilin onun için gaye değil, araç olduğunu, konuşma ve yazma sanatındaki gücü ile hitap ettiği kitleyi peşinden sürükleyebildiği için hitabet sa-

36 Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK Yayınları, Ankara, 2006, s.1; Haldun Eroğlu, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşün Dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s.297.

37 Bkz. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, YKY, 2004; Cemal Granada, **Atatürk'ün Uşağı**, Kristal Kitap, İstanbul, 2007; Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk'ün Hayatı ve Eserleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997; Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılap Kitabevi İstanbul, 2014; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009; A. Afetinan, **Atatürk'ten Mektuplar**, TTK Yayınları, Ankara, 1989; Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK Yayınları, Ankara, 2008.

38 Atatürk'ün okuduğu kitaplar hakkında yapılan çalışmalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar**, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001; Gürbüz Tüfekçi, **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1983; Leman Şenalp, "Atatürk'te Okuma Tutkusu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 14 (1989), s.369-377; Kemal Arı, "Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği", **ÇTTAD**, V/13, Güz 2006, s.3-23; Sadi Borak, **Atatürk ve Edebiyat**, Kaynak Yayınları İstanbul, 2004; Sadi Borak, "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C IX, S 25, Kasım 1992, s.72-83.

39 **Atatürk'ün Söylev Demeçleri III**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2006, s.39.

Levent Şahverdi Arşivi

natının en üst noktalarına ulaştığını ifade eder[40]. Tecrübeli gazeteci Arif Oruç Gazi'nin bu yönünü iyi bildiğinden olsa gerek çalışma arkadaşlarına hitabet ve kalem gücü hakkında neler düşündüklerini sormuştur. Aras onun dehasının yansımalarının en iyi görülebildiği alanlardan birinin hitabet olduğunu söylemiş ve bunun en güzel örneği olarak da nutuklarını göstermiştir. Kamuoyunda "Şapka Kanunu" olarak bilinen (Şapka İktisası Hakkında Kanun) kanundan örnek veren Aras, milletin Mustafa Kemal Paşa'nın nutuklarıyla şapkayı kendiliğinden kabul ettiğini, Meclis-i Millî'nin bunu ancak kayıt ve tescile memur olduğunu vurgulamıştır. Aras, Mustafa Kemal Paşa'nın hitabet yeteneğinin sırrını şu sözleriyle ortaya koymaya çalışmıştır[41]:

> "Halk Gâzi'nin arkasından şûûrla gider. Mantığı çok kuvvetli, sözleri herkes tarafından behemehâl anlaşılır. O söz söylerken ağlak ve ibhâm sevmediği şeylerdir, birâder. Gâzi main maksadını vermek için zemîn ve zamânı ölçmeyi bilir. Söyler ve mutlaka yaptırır. Gâzi'nin bütün bu muzafferiyetlerini, bütün bu işlerini muhâkeme ederseniz azîzim, görürsünüz ki, hâdisât ile vak'a ile tecrübeler ile ulûm şümûl bir dehâ teşkîl eder. O dimağında evvelden tersîm eylemiş olan bir gâyeye varmak için mâin-i menâhil kıta eder. Bunların arasında en küçük bir ta'arruz-ı fikir bulmak kâbil değildir. Ancak bunların her biri bir safhadır."

Türkiye'deki insanlar arasından büyük hatipler çıkmamasını önceleri Türkçe'nin dil yapısından kaynaklandığını düşündüğünü belirten Şükrü Kaya, bu konuda yanılgıya düştüğünü Gazi Paşa'yı tanıdıktan sonra anladığını itiraf etmiştir. Gazi'nin çok derin, heyecan verici ve zarif bir hatip olduğunu belirten Kaya, onun bilhassa siyasi tartışmalar esnasında ve irticalen halka hitap ettiği konuşmalarda kullandığı kelimelerin her birinin nesilden nesile intikal eden vecizeler olmaya aday olduğunu ve bunların derlenerek gelecek kuşaklara hatırlatılması gerektiğinin altını çizmiştir[42]. Tevfik Rüşdü de bu konuda Kaya ile benzer görüşleri paylaşmaktadır: "Bana not ettirdiği birçok muharrerat-ı siyasiye ve resmiye, yeni edebiyatımızın en calis, en canlı ve en veciz birer günası olmaya layıktır… Hususi meclislerde vakit vakit söyledikleri not edilse, onlarda başlı başına bir servet-i fikrîye ve edebiye teşkil eder."[43]

---

40 Zeynep Korkmaz, "Atatürk'ün Kelime Dünyasında Dil ve Üslup Özellikleri", **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (21-25 Eylül 1981),** C III, TTK Yayınları, Ankara, s.1805.

41 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

42 **Vakit**, Nu.2948, 14.03.1926, s.4.

43 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın hitabet yeteneği kalem kuvvetinin gerisinde kalmamıştır. Savaş meydanlarındaki, meclis kürsüsündeki, halk karşısındaki ya da Çankaya sofrasındaki sohbetlerinde attığı nutuklar onun bu alanda da ne kadar yetkin olduğunu ispatlar. Türk hitabet sanatının önde gelen isimlerinden ve Mustafa Kemal'in çağdaşı olan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Gazi Paşa'nın bu yönünü şu şekilde ifade etmiştir[44]:

> "O bir hatiptir. Türk lisanının en yüksek abidelerinden birini onun bir başkasına nasip olmayan lisanı Türk milletine verdi. Nutuklarında öyle parçalar vardır ki, ifadenin belagati itibariyle bugünkü ve yarınki nesillere yüksek birer örnek olacaktır. Aman vermeyen sıkı bir mantık, azami vuzuh ve cidayet, sadelik ve asalet perdesi uzaklık ve derinlik veren bir ses tonu onu mücadele tarihinin rekabet kabul etmez bir hatibi haline koydu."

Mustafa Kemal Paşa'nın en az askerî dehası kadar söz edilmesi gereken bir başka yönünün hitabet olduğunu belirten Mustafa Necati, onun keskin fikirlerini karşısındakilere benimsetebilmek için insanların ruhlarını okşayacak samimi ve memnun edici ifadeler kullanmaya özen göstermesinin yanı sıra, zamanlama tercihinin de burada önemli olduğunu vurgulamıştır. Necati şu sözlerle Gazi'nin hitabet alanındaki etkisini tarif etmeye çalışmıştır:[45]

> "Sâmilerinin ruhlarını onun kadar iyi anlayan ve gören bir insan tasavvur edemem. Ne düşünürse düşündüklerini bilakaydüşard insanlara kabul ettirmeden bir adamdaki kuvveti "hitabet"den başka bir şeyle tevsik etmek lazımdır. Gaziyi saatlerce dinleyiniz: Tatlı şarıltılarla akan bir nehrin cereyanına kapılmış gibi sizi alır ve sizi istediği yerlere kadar götürür. Dinledikçe nefsinize itimad gelir ve kanaatlarınızın kuvvetlendiğini, canlandığını hissedersiniz. Gâzi böyle bir hatiptir".

Mustafa Kemal Paşa'nın hitabet sanatındaki sırrını Aras'ın şu sözleri en iyi şekilde ifade etmektedir: "Zaten Gâzi çok tetkik etmeden, çok kuvvetli kanaat haline gelmemiş olan bir şey söylemez ki… Fakat bana öyle geliyor ki, bu dâhiyane fikirler esasen hatt-ı zatında kendisinde doğmuştur. O fikri bulmak için değil, ispat etmeye delil arar."[46]

Mustafa Kemal Paşa'nın kalemindeki gücüne de değinen arkadaşları onun gerek yaptığı resmî yazışmalarda gerek not düştüğü anı defterlerinde

---

44 Halime Serarslan, "Türk Hitabet Sanatı", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 16, 2006, s.562.

45 **Vakit**, Nu.2958, 24.03.1926, s.3.

46 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

gerek de dostlarıyla mektuplaşmalarında ve telgraflarda kullandığı üslubun gücüne dikkati çekmektedirler. Mustafa Necati onun bu konudaki yeteneğini herhangi bir müesseseyi ziyareti esnasında önüne konulan hatıra defterine karaladığı birkaç cümleden dahi anlamının mümkün olduğunu ifade ederken[47], Tevfik Rüşdü de en veciz ve şedid kelimeleri özenle seçtiğini belirtmiştir[48]. Şükrü Kaya resmî emirlerine, özel görüşmelerine ve yayınlanan bazı hatıralarına bakıldığında Gazi'nin kudret-i kalemiyesinin görüleceğini, bunun kökeninde de onun daha okul sıralarında edebiyata, sanata ve tiyatroya olan ilgisinin yattığını, o günlerde dahi edebiyat ve şiir okumaktan zevk aldığını vurgulayarak, halihazırda dünya edebiyatını yakından takip ettiğini de sözlerine eklemiştir[49].

Mustafa Kemal Paşa'nın İnkılapçılığı ve Tarihteki Yeri

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını değerlendiren araştırmacılarının üzerinde en çok durdukları konuların başında onun inkılapçılığı gelmektedir. Yapmış olduğu inkılaplarla Türkiye'nin çehresini ve kaderini tamamen değiştiren Atatürk bu yönüyle hem kendi dönemine hem de yaşadığı yüzyıla damgasını vurmuştur. Amerikan ve Fransız inkılaplarını yakından incelediğini bildiğimiz Gazi Paşa'nın sonraki yıllarda "Atatürk ilkeleri" olarak adlandırılacak ilkelerinin ideolojik ve tarihsel kökenleri Fransız İhtilali'nin doğurduğu fikirlere dayanmaktaydı. Aybars Mustafa Kemal Paşa'nın "Bu inkılap, kelimenin vehleten ima ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha vasi bir tahavvülü ifade etmektedir"[50] sözüyle ifade ettiği üzere inkılap ile ihtilal ayrımına dikkatleri çekerek 1919-1927 yılları arasındaki icraatların eylem dönemi, sonrasını ise atılan bu adımların kurumlaşması ve gelişmesi süreci olarak değerlendirir[51]. İnkılapların henüz tamamlanmadığı, yerleşmediği ve henüz içinde yaşanılan bir dönemde onun inkılapçılığını tanımlamaya çalışmalarından dolayı Mustafa Necati, Tevfik Rüşdü ve Şükrü Kaya'nın mülakatta Gazi'nin inkılapçılığı ile ilgili sorulan soruya verdikleri yanıtlar bu yönüyle de önem arz eder.

Mustafa Kemal Paşa'nın en önemli siyasi özelliklerinden biri olan inkılapçılığı, çalışma arkadaşları tarafından yakinen gözlemlenen ve değerlen-

47 **Vakit**, Nu.2958, 24.03.1926, s.3.

48 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

49 **Vakit**, Nu.2949, 15.03.1926, s.3.

50 **Atatürk'ün Söylev Demeçleri II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2006, s.249.

51 Ergün Aybars, "Atatürk ve İnkılâpçılık", **ÇTTAD**, C 1, S 2, 1992, s.7.

Levent Şahverdi Arşivi

dirilen bir husustur. Tevfik Rüşdü'ye göre onun inkılapçılığını tanımlamaya çalışmak sonsuzluğu tanımlamak kadar güç bir şeydir. Gazi'nin karakterinin bir yansıması olarak gördüğü heyecanının Türkiye'nin inkılap kaynağı haline geldiğini belirterek onun en büyük hedefini şu sözlerle açıklamıştır[52]:

> "Acz ü ta'ab tanımayan Gâzi'nin iradesiyle Türkiye'nin yılmaz aşkı ve menba-ı inkılâb mütemâdiyen hâl-i heyecândadır. Nasıl ve nerede tevakkuf edeceğini ancak kendisi bilir. Emin olunuz ki, aralık yerdeki muvakkit vakfegâhlar birer merhaleden ibaret kalacaktır. İnsanları efendi görmek, insanların sââdeti… Türkiye'nin tam manasıyla istiklâl ve sââdeti ve bir amel-i medeniyet olmuş. İşte Onun en büyük ma'şûku…"

Gazi Paşa'nın inkılapçılık yönünü en detaylı bir şekilde değerlendiren Şükrü Kaya olmuştur. Fransız ve Rus ihtilallerinin oluş ve gelişim safhalarını Türk inkılabıyla kıyaslayan Kaya, dâhili ve harici şerait içinde değerlendirildiğinde Türk inkılabının hepsinden kıymetli olduğunu ve Türk'ün vurulmak istenen prangaların hepsini kırarak başarıya ulaştığını ifade etmiştir. Bir inkılabın başarıya ulaşmasında izlenecek yol haritasının çizilmesinin öneminin farkında olan Kaya, Fransız ihtilalinin önde gelenlerinin hadiselere değil, hadiselerin onlara hâkim olduğunu, fakat Türk inkılabında Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğiyle başarıya ulaşıldığını şu sözlerle belirtir[53]:

> "Fransa İnkılâpçılarının diğer bir za'âfı da, politikaya kapılmaları ve maksatlarında, gâyelerinde ittihat edememeleri idi. İşte bu iki za'âf, hem o büyük inkılâpçıların ve hem de inkılâbın mahvına sebep oldu. Hâlbuki inkılâbımızda her şey ve her şey, evvelce tasmîm ve tasavvur edilmiş ve dâima en muvâfık zamanlarında tatbîk olunmuştur. Bizim inkılâbımız da, inkılâbın takip etmesi lazım gelen seyri tasavvur ve tasmim ederek refîka-i mesâisine telkîn eden ve icrâatın en muvâfık zamânını intihab eden ve ettiren yalnız, Mustafa Kemal'dir. Gâzi'nin bütün İnkılâpçılara tefevvuk eden diğer en büyük seciyesi de, mefkûresindeki vâzıh ve katiyet ve bilhassa ifâde ve tatbîkteki doğruluğu, derdeste-i harekâtıdır."

Beş sene öncesinin Ankara'sı ile 1926 Ankara'sı ve Türk insanının duygu, düşünüş şeklinin kıyaslanması ile Gazi'nin inkılapçılığının büyüklüğünün ortaya çıkacağını belirten Mustafa Necati değişimi şu şekilde ifade eder[54]: "Bu

52 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

53 **Vakit**, Nu.2949, 15.03.1926, s.1.

54 Mustafa Necati'nin bu sözleri, Mustafa Kemal'in 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk

Levent Şahverdi Arşivi

asır tamamen onun yarattığı asırdır. Düşününüz, boyunları bükük, hayatı sabır ve tevekkül ile karşılayan ve her gün gâibden gelecek bir ümîde bağlanan 5 sene evvelki insanlar ne idi; sonra mütemâdiyen koşan, çalışan ve hayâtını kendi faâliyetinde arayan bugünkü insanlar nedir? Bunlar Gâzinin kudretli devresinden feyz ve nur alan insanlardır". Mustafa Necati:

> "Türk milleti için mukadder olan mesud istikbâlin Gazi Paşa bir beşaretcisidir. Bugünkü varlığımızın kuvvetli esaslarını kuran büyük mimarın asırlarca sonra bütün insanlar tarafından nazar-ı hayretle bakılıp görülecek olan asârının azametini ancak o zamânın nesli anlayacaktır. Tarih-i mukadderât-ı beşer dâima yüksek milletlere yüksek reisler ihdâ eder. Türk milletinin asâleti ve büyüklüğü Gâzinin şahsiyetinde tecelli etmiş ve o büyük milletin büyük müncîsi bir reîsden çok fazla bir şey, milletinin istikbâlini hazırlayan bir mübda' ve bir müceddid olmuşdur."

Sözleriyle tarihin ve Türk milletinin bu büyük devlet adamının icraatlarını nihayetinde anlayacağına inandığını belirtmiştir[55].

Atatürk inkılapları birçok bilim insanının ifade ettiği üzere Türk milletinin her alanda kalkınmasını amaçlayan ve kökleri çok derinlerde olan düşüncelerin sonucu olarak karşımıza çıkar. Çağdaşı olan ve olmayan başka tarihî simalarla yapılan karşılaştırmalarda onu farklı kılan şey fikirlerinin felsefi, ilmî ve ideolojik bir temelinin olmasıdır[56]. Mustafa Kemal Paşa'nın tarihte hangi liderlerle mukayese edilebileceği sorusuna her üç isim de benzer yanıtları vererek onun kimseyle kıyaslanamayacağını, Türk tarihinin yetiştirdiği en büyük isimlerden biri olduğunu ifade etmişlerdir. Tevfik Rüşdü bu suale yanıt verirken, asırlar boyunca milletlere zaman zaman büyük dehaların geldiğini, bunlardan sonuncusunun Türk milletine nasip olarak Mustafa Kemal Paşa olduğunu belirtmiştir[57]. Mustafa Necati de Aras'ın bu görüşlerini onaylar

---

Fakültesi'nin açılışındaki söylevinde altını çizdiği hususlara benzemesi bakımından dikkat çekicidir: "Eğer altı sene evvelki hatıratınızı yoklarsanız, devletin şeklinde, efrad-ı milletin rabıta-yı müşterekesinde medar-ı kuvvet olacak tarik-i medeniyetin takibinde, velhasıl bütün teşkilat ve ihtiyacatını istinad ettirdiği ahkam nokta-i nazarından büsbütün başka esaslar üzerinde bulunduğumuzu tahattur buyurursunuz. Altı sene zarfında büyük milletimizin cereyan-ı hayatında vücude getirdiği bu tahavvülat herhangi bir ihtilalden çok fazla, çok yüksek olan en muazzam inkılâbattandır." **Atatürk'ün Söylev Demeçleri II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2006, s.249.

55 **Vakit**, Nu.2958, 24.03.1926, s.3.

56 Ali Güler, **Sarı Paşa İnsan Atatürk**, Berikan Yayınevi, Ankara, Nisan 2007, s.307.

57 **Vakit**, Nu.2947, 13.03.1926, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

bir şekilde Türk milletinin asalet ve büyüklüğünün Gazi'nin şahsında tecelli ettiğini söyleyerek gelecekte o günün tarihini yazacak neslin bu büyük şahsiyeti nasıl tecil ve takdis edeceğini düşünmesi gerektiğini vurgulamıştır[58]. Türk tarihi içerisinde bir gezinti yapan Şükrü Kaya ise Atila'dan Kanuniye kadar Türklerin büyük zaferler yaşadığını ancak Viyana ile Sakarya savaşları arasındaki dönemde bütün dünyanın husumetine maruz kalındığını, düşmanlarıyla çarpışa çarpışa anavatan kabul ettikleri bereketli ve güzel toprakları bırakıp Anadolu'ya çekildiklerini belirterek, bu ahval ve şerait içinde Mustafa Kemal'in yalnızca kendi dehasına ve Türk milletinin mertliğine ve istiklal aşkına dayanarak Türk milletinin makus talihini değiştirdiğinin altını çizmiştir. Dolayısıyla ona göre Mustafa Kemal "Türk tarihinin zaman zaman milletine büyük adamlar yetiştirmekte hiç de bemuhayyel olmayan bu tarihin en yüksek ve en mümtaz şahsiyetidir".[59]

58 **Vakit**, Nu.2958, 24.03.1926, s.3.

59 **Vakit**, Nu.2949, 15.03.1926, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Tevfik Rüşdü Aras, Mustafa Necati ve Şükrü Kaya'nın 1926 yılında Vakit gazetesine vermiş oldukları mülakatlar aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarının onun hakkında ne düşündükleri, nasıl tanıştıkları ve ilk intibaları hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bu röportajı ilginç kılan noktalardan biri de Oruç'un röportajın yayınından kısa bir süre sonra gerçekleşecek İzmir suikastı davasında yargılanmasıdır. İstiklal Mahkemesi tarafından daha sonra serbest bırakılan yazar, sonraki süreçte Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı destekledi ve 1933-1937 yılları arasında yurtdışında yaşamak zorunda kaldı. Bu yazı dizisinin Takrir-i Sükûn Kanununun yürürlükte olduğu bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın gözetiminde ve onun onayı ile yayınladığı düşünüldüğünde günümüz tabiriyle bir halkla ilişkiler çalışması şeklinde değerlendirilebilir.

Arif Oruç'un kendilerine yönelttiği sekiz soruyu yanıtlayan dönemin önde gelen devlet adamlarının üzerinde ittifakla durdukları konuların başında Gazi Paşa'nın askerî ve siyasi açıdan bir deha olduğu gelmektedir. Çankaya sofrasında yapılan bir sohbet esnasında dâhiliğin tanımı hakkında ne düşündüğü sorulan Mustafa Kemal "Dâhi odur ki ileride herkesin takdir ve kabul edeceği şeyleri ilk ortaya koyduğunda herkes onlara delilik der"[60] şeklinde açıklamıştır. Onun yaptığı bu tanımlama aslında Millî Mücadele sonrasında gerçekleştirmiş olduğu inkılaplarla birebir örtüşmektedir. Saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, şapka ve harf devrimi gibi inkılaplar kendi devrinden önce tartışılmış olmakla birlikte başarıya ulaşamamış, Mustafa Kemal Paşa'nın takip ettiği yol haritası ve yöntemlerle başarıya ulaşarak toplum tarafından da kabul edilip, sahiplenilmiştir. Dolayısıyla bu yönüyle bir deha olarak devrinin insanları tarafından kabul görmüştür.

Sorulan soruların muhatabı olan her üç ismin ifadeleri dikkate alındığında hepsinin Mustafa Kemal'e büyük bir bağlılık duydukları kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Gazi'nin yazıp söyleme becerisi ve tarihte kimlerle kıyaslanabileceği gibi sorulara verdikleri yanıtlar ona nasıl hayranlıkla baktıklarının göstergesidir. Sonuç olarak Necati, Aras ve Kaya'nın anlattıkları sayesinde her üç ismin ve Gazi'nin hayat hikâyesinde nasıl tanıştıkları hakkındaki boşluklar doldurulmaktadır.

60 Bayur, **a.g.e.**, s.340.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Afetinan, A., **Atatürk'ten Mektuplar**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Akyol, Kadir, **Cumhuriyetin Kurucu Kadrolarından Bir Kimlik Analizi: Şükrü Kaya (1883-1959)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Aras, Tevfik Rüşdü, **Görüşlerim**, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1945.

Aras, Tevfik Rüşdü, **Görüşlerim 2**, Yörük Matbaası İstanbul, 1968.

Arı, Kemal, "Atatürk'ün Yazarlığı ve Gazeteciliği", **ÇTTAD**, V/13, Güz 2006, s.3-23.

Arıkan, Zeki, "Millî Mücadelenin Bir Öncüsü: Mustafa Necati", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 2, 1992, s.51-85.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001.

Atatürk'ün Söylev Demeçleri II, **III,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2006.

Arif Oruç'un Yarın'ı (1933), Yay. Haz. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2009.

Aybars, Ergün, "Atatürk ve İnkılâpçılık", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 2, 1992, s.1-21.

Balkaya, İhsan Sabri, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, TTK Yayınları, Ankara, 2005.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk'ün Hayatı ve Eseri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Bulgar İlişkileri (1913-1938), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002.

Birinci, İhsan, "Binbaşı Bekirağa Bölüğü", **Hayat Tarih Mecmuası**, S 11, Kasım 1976.

Borak, Sadi, "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C IX, S 25, Kasım 1992, s.72-83.

Levent Şahverdi Arşivi

Borak, Sadi, **Atatürk ve Edebiyat**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Bozok, Salih, **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor**, Yay. Haz. Can Dündar, Can Yayınları, İstanbul, 2015.

Cebesoy, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılap Kitabevi İstanbul, 2014.

Emiralioğlu, Mehmet, **Unutulmayan Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati**, Ankara, 1987.

Ergüven, Ekrem, **Şükrü Kaya'nın Sözleri ve Yazıları (1927-1937)**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.

Eroğlu, Haldun, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Düşün Dünyasının Oluşumundaki Etkenlerle İlgili Bazı Görüşler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s.285-298.

Ertem, Ahmet, **Mustafa Necati Bey**, Ankara, 1943.

Eski, Mustafa, **Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Eyicil, Ahmet, **Dr. Nazım Bey/İttihad ve Terakki Liderlerinden (1872-1926)**, Gün Yayıncılık, Ankara, 2004.

Granada, Cemal, **Atatürk'ün Uşağı**, Kristal Kitap, İstanbul, 2007.

Güçlü, Muhammet, "Antalya'da Yerel Basının İlk Temsilcisi: Antalya'da Anadolu Gazetesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, 2012 Güz, s.33-54.

Güler, Ali, **Sarı Paşa İnsan Atatürk**, Berikan Yayınevi, Ankara, Nisan 2007.

İnan, Rauf, **Mustafa Necati**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981.

İpekçi, M. Vahit, **Dr. Nazım Bey'in Siyasi Yaşamı**, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Kacıroğlu, Murat, "Arif Oruç'un Abdülaziz Dönemini Anlatan Eseri: Sultan Abdülaziz Nasıl Hal Edildi, Nasıl İntihar Etti?", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, C 6, S 24, Kış 2010, s.43-74.

Kızılırmak, Ahmet, **Askerî ve Siyasi Yönleriyle Kazım Özalp**, TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012.

Levent Şahverdi Arşivi

Kocatürk, Utkan, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Korkmaz, Zeynep, "Atatürk'ün Kelime Dünyasında Dil ve Üslup Özellikleri", **IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (21-25 Eylül 1981)**, C III, TTK Yayınları, Ankara, s.1805-1811.

Mustafa Necati Sempozyumu Bildirileri (9-11 Mayıs 1991), Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Koruma Derneği Yayınları, Kastamonu 1991.

Okyar, Ali Fethi, **Fethi Okyar'ın Anıları**, Yay. Haz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1997.

Ortaylı, İlber, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Bulgaristan'daki Yılları", **IX. Türk Tarih Kongresi**, C III, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Ovat, Kısmet Kesim, **Yarın Gazetesi Başmuharriri Arif Oruç'un Fikir Hayatı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

Ölümünün 80. Yılında Mustafa Necati ve Cumhuriyet Eğitim Devrimi Sempozyumu Bildirileri 2-3 Ocak 2009, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları, İzmir, 2009.

Özel-Hacıibrahioğlu, Sabahattin, Işıl Çakan, **Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

----------, **Türk Devrimi Mülakatları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

Sarıkoyuncu Değerli, Esra, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliğinden Ölümüne Kadar Türk-Bulgar İlişkileri (1913-1938)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2005.

Serarslan, Halime, "Türk Hitabet Sanatı", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 16, 2006, s.559-563.

Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım1914), Yay.Haz. Ahmet Tetik, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Levent Şahverdi Arşivi

Solak, Mustafa, **Atatürk Döneminde Şükrü Kaya'nın Siyasi Hayatı (1923-1938)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara ,2010.

Songun, Taylan, **Mütareke Dönemi ve Bekirağa Bölüğü**, Kamer Yayınları 1998 İstanbul.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, YKY, İstanbul, 2004.

Şenalp, Leman, "Atatürk'te Okuma Tutkusu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 14 (1989), s.369-377.

Taner, Vehbi, "Kazım Özalp (1882-1968)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 31, Ankara, Eylül 1995, s.163-176

Tanyeli, Ahmet Hamdi, "Meşhur Bekirağa ve Bölüğü", **Tarih Hazinesi**, S 4, Ocak 1951.

Taşkıran, Cemalettin, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Bazı Liderlik Özellikleri", **Doğumunun 125.Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.629-644.

Tezer, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK Yayınları, Ankara, 2008.

Tınal, Melih, **Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Tevfik Rüştü Aras**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2001.

Tosik, Fadime, **Tevfik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2002.

Turan, Şerafettin, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK Yayınları, Ankara, 2006.

Tüfekçi, Gürbüz, **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1983.

Türkarslan, Hürrem, **Vakit Gazetesinde Edebi ve Kültürel Hareketlilik (29 Ekim 1923-4 Ekim 1926)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkmen, Zekeriya, "Bir Askerî Deha Olarak Atatürk'ün İleri Görüşlülüğü ve Ordu-Millet Dayanışmasına Verdiği Önem", **Doğumunun 125.Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (15-18 Mayıs 2006)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s.363-382.

Türkmen, Zekeriya, **Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, Berikan Yayınevi, Ankara, Mayıs 2007.

Vakit, 10-11-12-13-14-15-23-24 Mart 1926.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (1) : 97 : 81-108
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 27.07.2016 - 29.09.2017

I. DÜNYA SAVAŞI BAŞLARINDA OSMANLI BASININDA RUSYA MÜSLÜMANLARI

TUNCAY ÖĞÜN*

ÖZ

I. Dünya Savaşı'nda sansür yoluyla denetim altına alınan basın yayın organları, savaşan ülkelerin propaganda araçları hâline getirilmiştir. Osmanlı gazeteleri de bu bağlamda kendi devletlerinin siyasî ve askerî amaçları kapsamında faaliyet göstermiş, kamuoyunu bu doğrultuda etkilemeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin, savaşın ilk günlerinden itibaren Rusya Müslümanlarını ayaklandırma çabaları, Rusya Müslümanlarını, özellikle de Kafkas halklarını Osmanlı basınının ilgi odağı hâline getirmiştir. Ancak Sarıkamış yenilgisinden sonra bu tür ayaklandırma girişimlerinin başarı şansı kalmadığı görülünce yaklaşık üç ay süren yoğun ilgi yerini derin bir sessizliğe bırakmıştır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin Rusya Müslümanlarına yönelik söz konusu plan, proje ve uygulamalarını dönemin belli başlı basın organları üzerinden okuyarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: I. Dünya Savaşı, Cihad-ı Ekber, Rusya Müslümanları, Osmanlı Basını, Türkçülük-Turancılık.

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla/TÜRKİYE, tuncayogun@hotmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

THE RUSSIAN MUSLIMS IN THE OTTOMAN PRESS AT THE BEGINNING OF WORLD WAR I

ABSTRACT

The media in the run up to World War I was censored and utilized for state propaganda. The Ottoman press functioned to serve the interest of the state, which revolved around influencing public opinion. The Ottoman State tried to encourage Russian Muslims to rebel against the Russian state. Russian Muslims, especially the peoples in the Caucasus have become the focus of attention for the Ottoman Press. After the defeat of Sarikamis, the press realized the futility of their efforts to stir a rebellion. After three months of intense coverage of the topic, there was a sudden and profound silence. This study aims to examine the Ottoman plans, projects and administrative practices regarding Russian Muslims by focusing on the main Ottoman press outlets.

Keywords: World War I, the Great War, Russian Muslims, Ottoman press, Turkification, Pan-Turanism.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

29 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'deki Rus limanlarına saldırarak Rusya'ya karşı fiilen savaşa giren Osmanlı Devleti, bu saldırıyı Osmanlı karargâhındaki Alman subaylarıyla hazırlanan savaş planları çerçevesinde gerçekleştirmişti. Plan gereğince; yeryüzündeki Müslümanların Halifesi sıfatını taşıyan Padişah hazretleri, savaş başladıktan sonra ilk adım olarak *Cihad-ı Ekber* ilan edecek, İslâm dünyasını Rusya ve müttefiklerine karşı savaşa davet edecekti[1]. Kayzer II. Wilhelm'in savaştan çok önce hayalini kurduğu bu proje[2], Osmanlılar tarafından Âlem-i İslâm'ı özgürlüğüne kavuşturacak[3], Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının siyasî haritasını yeniden çizecek[4] bir hamle olarak görülüyordu. Bu yüzden, Sultan V. Mehmet Reşat'ın, 11 Kasım 1914 tarihli iradesiyle İngiltere, Fransa ve Rusya'ya resmen savaş ilan etmesinin[5] ardından Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin 14 Kasım'da Fatih Camii'nde okunan cihat fetvasıyla yalnız Osmanlılar değil, yeryüzündeki bütün Müslümanlar (300 milyon) kutsal savaşa katılmaya davet edildi[6].

Savaş başladığında Çarlık Rusya'sının yaklaşık 20 milyon Müslüman nüfusu vardı. Bunların 16 milyonu Asya'da; Kafkasya, Türkistan ve Sibirya'da, diğerleri ise Kuzey Rusya'da, yani Kırım ve İdil-Ural bölgesinde bulunuyordu.[7] Rusya Müslümanlarına cihat politikalarında büyük önem veriliyordu. Özellikle Osmanlı Devleti'yle sınırdaş olan Kafkasya Müslümanlarının cihat politikalarına destek vereceğine, Ruslara karşı Osmanlıların yanında yer alacağına kesin gözüyle bakılıyordu. Bu sayede Rusya'nın içeriden parçalanacağına, Müslümanların Çar rejiminin baskı ve zulmünden kurtarılacağına

---

1 Carl Mülhman, **İmparatorluğun Sonu 1914:Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?**, çev. Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, 181-183. Cihad-ı Ekber projesi için ayrıca bkz. Selami Kılıç, "1. Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Cihat Politikasına Bir Bakış", **100. Yılı Münasebetiyle 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu(25-27 Eylül 2014),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s. 139-187.

2 Murat Bardakçı, **Enver**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.154.

3 "Kafkasya-Türkistan", **Sebilürreşad**, XII/312, 16 Teşrinisani 1330 (29 Ekim 1914), s.449.

4 D(al). K(af), "Mücahedemiz", **Sabah**, 21 Teşrinievvel 330 (4 Kasım 1914).

5 "Resmen Hal-i Harp İlânı", **Turan**, 30 Teşrinievvel 1330 (12 Kasım 1914).

6 Bk.: **Tanin**, 2 Teşrinisani 1330 (15 Kasım 1914); **Tasvir-i Efkâr,** 2 Teşrinisani 1330 (15 Kasım 1914).

7 Maurice Larcher, **Büyük Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleri-1/Kafkas Harekâtı**, çev. Can Kapyalı, Omnia Yayınları, İstanbul 2010, s.19.

Levent Şahverdi Arşivi

inanılıyordu. Kafkasya üzerinden Türkistan, İran[8], Afganistan ve Hindistan Müslümanlarının da İngiltere'ye ve Rusya'ya karşı harekete geçirilmesi planlanıyordu[9]. Bu baş döndürücü büyük planın propagandasını yapma görevi ise dönemin başlıca kitle iletişim aracı durumunda olan gazetelere bırakılmıştı. Basın hayatı, seferberliğin ilanından hemen sonra bir dizi sansür emirleriyle sıkı denetim altına alınmış, gazeteler hükümetin propaganda araçları hâline gelmişti[10]. Almanya ile imzalanan 1 Ağustos 1914 tarihli gizli ittifak anlaşmasından sonra Rusya ile savaşa girme ihtimali iyice kuvvetlendiğinden Osmanlı basınında Kafkasya ve Türkistan Müslümanlarına yönelik yayınlara ağırlık verilmeye başlanmıştı.

1. Çar Yönetiminin Rusya Müslümanlarında Yarattığı Hoşnutsuzluk

1914 Eylül ayı ortalarından itibaren Osmanlı basınında çıkan haberlere göre, Kafkasya'da Rus yönetimine karşı duyulan kin ve nefret had safhaya ulaşmış bulunuyordu[11]. Bakü, Tiflis, Acara, Çürüksu ve Batum gibi yerlerde mektepleri, medreseleri, camileri, kulüpleri, cemiyetleri kapatılan, vakıflarına, verimli topraklarına el konulan Müslümanlar, Rus yönetiminden hoşnut değildi. Bu yüzden kendilerini zorla Rus ordusuna almak isteyen memurlara karşı ayaklanarak onları öldürmeye başlamışlardı. Bakü muhafızı da öldürülenler arasındaydı. İsyan eden birkaç kasaba bombalandığı halde hadiselerin önüne bir türlü geçilemiyordu. İsyanın Türkistan'a yayılmasından korkan Ruslar, Aşkabat taraflarına kuvvet göndermiş, Türkmen kabileleriyle İranlı mücahitlerin Kafkasya'ya sızmasını önlemek için bölgedeki bir köprüyü havaya uçurmak zorunda kalmışlardı[12]. Müslüman tebaanın silahları ellerinden alınmış, seyahat etmeleri yasaklanmış, mektupları açılıp kontrol edilerek haberleşme özgürlükleri kısıtlanmış, paralarına, yiyeceklerine el konmuş, evlerine zorla yaralı Rus askerleri yerleştirilmişti. Bu yüzden imkânı olanlar ev-

8 Osmanlı Devleti'nin İran'ı işgalci Rus kuvvetlerine ve İngilizlere karşı ayaklandırma çabaları hakkında bkz. İlyas Topsakal, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016.

9 İsrafil Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi-", **Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM),** S 3, (1992), s.249-253.

10 Sansür emirleri için bkz. **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi,** I, yay. haz. Kemal Gurulkan vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2013, s.26, 31-32.

11 "Kafkasya", **Sebilürreşad**, XII/310, 4 Eylül 1330 (17 Eylül 1914), s.419-420.

12 "Kafkasya", **Sebilürreşad**, XII/311, 4 Eylül 1330 (17 Eylül 1914), s.435.

Levent Şahverdi Arşivi

lerini terk ederek İran'a veya diğer komşu ülkelere kaçmak zorunda kalmıştı. Büyük sıkıntı içerisinde bulunan Rusya Müslümanları, Lehistan cephesinde Alman ve Avusturya kuvvetleri karşısında zaten sıkışık durumda bulunan Rusya'dan yüz çevirerek Almanya'nın yanında yer almaya başlamışlardı[13].

Osmanlı gazeteleri, bu tarz yayınlarıyla Rus hükümetini ağır ifadelerle eleştirip Müslümanların maruz kaldığı baskıları zulüm olarak nitelendirseler de savaşa henüz girmemiş tarafsız bir devletin basın organları olarak yine de fazla ileri gitmemeye, mümkün mertebe itidalli olmaya özen gösteriyordu. Almanya yanlısı bir tutum sergilemekle birlikte ne Rusya'nın ne Rus hükümetinin varlığı doğrudan hedef alınıyordu. Lakin 11 Kasım'da Rusya ile müttefiklerine karşı resmen savaş girildikten sonra durum değişti. O zamana kadar gösterilen zoraki itidal bir kenara bırakılarak Rusya'nın varlığı doğrudan hedef alındı, ülkesinin parçalanacağı, esaret altındaki İslâmların özgürlüklerine kavuşacağı açıkça yazılmaya başlandı[14].

Cihat-ı Ekber'i İslâm dünyasına anlatmayı kendisi için kutsal görev sayan[15] Osmanlı basınının öncelikli hedefi Kafkasya'ydı. Çar I. Petro (1682-1725) döneminden beri Kafkasya'yı ele geçirmeye çalışan Ruslar, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde, önce İran'ı, sonra Osmanlı Devleti'ni mağlup ederek amaçlarına büyük ölçüde ulaşmış, Kuzey Kafkasya'daki direnişin büyük önderi Şeyh Şamil'i 1859 yılında teslim aldıktan sonra bölge üzerindeki hâkimiyetlerini iyice pekiştirmişlerdi. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 savaşında Osmanlıları bir kez daha yenilgiye uğratarak Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını da ele geçirip Kafkasya'daki hâkimiyet alanlarını iyice genişletmişlerdi[16]. Bu yüzden Rusya'nın diğer yerlerindekilere oranla Kafkasya Müslümanlarıyla Osmanlılar arasındaki ilişkiler nispeten sıcak ve tazeydi.

Kafkasya'dan sonra sırada Orta Asya yani Türkistan vardı. Kafkasya'nın ele geçirilmesinden sonra o bölgenin de nüfuz altına alınacağı hesap ediliyor-

---

13 "Kafkasya-Türkistan", **Sebilürreşad**, XII/312, 16 Teşrinisani 1330 (29 Ekim 1914), s. 447.

14 Halide Edib, "Harb-i Hazırda Türklük Cereyanı", **Tanin**, 15 Teşrinisani 1330 (28 Kasım 1914).

15 "Cihad-ı Ekber'in Ehemmiyet ve Azametini Anlatmak Matbuat İçin Bir Vecibedir", **Sebilürreşad**, XIII/314, 6 Teşrinisani 1330 (19 Kasım 1914), s.15.

16 Rusların Kafkasya'yı işgali hakkında bkz. Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", **Türkler**, XVIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.488-515; Abdullah Temizkan, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Nüfuz Mücadelesi" **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, VI/ 2 (2006), s.447-462.

Levent Şahverdi Arşivi

du. Hatırı sayılır bir Müslüman nüfus barındıran Kırım, İdil-Ural bölgesi ve Sibirya ise Kafkasya ve Türkistan'a oranla daha uzak bir hedef olarak görülüyordu. Zira Osmanlı basınının, genellikle *Kuzey Rusya* olarak adlandırdığı bu bölgelerde Rus hâkimiyeti hem daha eski hem daha güçlüydü[17]. Adı geçen bölgenin Osmanlı coğrafyasından hayli uzak olması da ayrı bir dezavantajdı. Üstelik öncelikli amaç Kafkasya, Türkistan ve Afganistan üzerinden İngilizlerin elindeki Hindistan'ın ele geçirilmesi olduğundan[18], bu istikamet üzerinde bulunmayan Kuzey Rusya stratejik açıdan daha az önem arz ediyordu. Bu yüzden Osmanlı basını da daha çok Kafkasya üzerinde duruyor, Türkistan'ı ve Kuzey Rusya'yı biraz daha geri planda tutuyordu.

Kafkasya'nın kadim bir Türk yurdu olduğu, hiçbir zaman Türksüz kalmadığı, 11 milyon nüfusunun 7 milyonunun İslâm ve bunların da 5 milyonunun Türk olduğu ifade ediliyordu. Mezhep ayrılıklarını körükleyen, sosyal tabakalar arasındaki ilişkileri bozmaya çalışan Rus yönetiminin sinsi planlarına rağmen Kafkasya'daki millî uyanışın önüne geçilemediği, açılan okullar ve gazeteler sayesinde başlayan bu uyanışın Kafkasya'dan Taşkent'e, Semerkant'a ve Rusya'nın diğer yerlerindeki bütün Türk bölgelerine yayıldığı yazılıyordu.[19] Türkistan, Kırım ve Kuzey Rusya'nın da Osmanlıların din ve kan kardeşleriyle dolu olduğuna dikkat çekiliyordu. Kafkasya'da olduğu gibi, oralarda da halkın Rus zulmünden ve tahakkümünden kurtulmak için Osmanlıları beklemekte olduğu, bu yüzden, Türk ordusunun bu geniş coğrafyada kendisini kesinlikle yabancı bir ülkede hissetmeyeceği ifade ediliyordu[20].

Kırgız, Türkmen, Başkırt, Çerkez vs. gibi Müslüman halkların Rus ordusuna kesinlikle asker vermek istemediği, ancak Rus hükümetinin yaklaşık 500 bin kişiyi zorla silahaltına alıp Almanlara karşı Lehistan cephesine götürdüğü yazılıyordu[21]. Cepheye istemeyerek gitmek zorunda kalan bu askerlerin *"Biz cebren ölüme götürülüyoruz. Fakat Rusya emin olsun ki bizden bir fayda görmeyecektir. Çünkü biz silah atmayacağız ve ilk fırsatta düşman tarafına geçeceğiz."* diyerek bu duruma tepki gösterdiği haber veriliyordu. Durumun

17 Bkz. Mehmet Saray, "Rusya'nın Türkistan'da Yayılması", **Türkler**, XVIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.561-576.

18 Metin Hülagu, "Pan-İslamist Faaliyetler (1914-1918)", **Osmanlı**, II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.556.

19 "Kafkas Türkleri", **Turan**, 31 Teşrinievvel 1330 (13 Kasım 1914).

20 "Âlem-i İslâm", **Turan**, 2 Teşrinisani 1330 (13 Kasım 1914).

21 "Rusya'daki Türk Kardeşlerimiz", **Turan**, 17 Kânunuevvel 330 (30 Aralık 1914); "Kafkas Ahvali", **Ahenk**, 23 Teşrinisani 1330 (6 Aralık 1914).

Levent Şahverdi Arşivi

farkında olan Rusların cepheye zorla götürülen bu askerlere kesinlikle güvenmediği, bu yüzden her türlü haklarını ellerinden alıp ibadet etmelerini yasakladığı, ateş hattında kasten Alman toplarının önüne sürerek kendilerinden kurtulmaya çalıştığı öne sürülüyordu[22]. Özellikle, cihat ilanından sonra Rus ordusundaki iç huzursuzluğun iyice tırmandığı, Müslüman askerlerle Rus askerleri arasında savaşı andıran büyük çatışmalar çıktığı bildiriliyordu[23].

Rus ordusunun ihtiyaçlarına karşılık erzaklarına ve çeşitli eşyalarına el konulmasına da şiddetle karşı çıktıkları ifade ediliyordu. Kafkasya Genel Valisi'nin Müslüman evlerine baskınlar yaptırıp halkın mallarına el koydurması, erzakını vermek istemeyenleri sürgüne göndermesi, mallarını Ruslara vermek yerine kendi eliyle imha etmeye kalkışan otuz kişiyi idam ettirmesi de bu direnişi kırmaya yetmemişti. Aksine, Kafkasya Müslümanlarının Ruslara karşı duyduğu kin ve nefreti iyice körüklemiş, Moskof zulmünden kurtulmak için Osmanlılarla birlik olup ilk fırsatta Ruslara karşı savaşmanın yollarını aramaya başlamışlardı[24].

2. Çar Hükümetinin Rusya Müslümanlarını Osmanlı Devleti'nden Uzaklaştırma Çabaları

Osmanlı Devleti'nin Rusya Müslümanlarını Çar yönetimine karşı kışkırtmayı amaçlayan girişimlerine karşılık Rus basını, Osmanlı Devleti'ni ve Osmanlı Sultanı'nı Almanya'nın kuklası olmakla suçluyordu. Hilâfet diyarı olan Osmanlı Devleti'nin kâfir Almanlarla aynı safta yer alarak, Almanların menfaatleri uğruna kendi varlığını tehlikeye attığını öne sürüyordu. Özellikle mizah ve karikatürü Halife Sultan'ın cihat ilanına karşı adeta bir silah gibi kullanılıyordu. Müslümanların hilafet makamına duyduğu güveni sarsmak için Halife-Sultan Mehmet Reşat Almanlarla işbirliği yapan Enver Paşa'nın oyuncağı hâline gelmiş, düşmanlık hissinden çok acıma duygusu uyandıran iradesiz, zavallı bir korkak olarak tasvir ediliyordu[25]. Böylece bir yandan aciz ve zayıf Osmanlıların yenilmeye mahkûm olduğu vurgulanırken, diğer yan-

22 "Kırgızlar ve Şimal Türkleri", **Turan**, 29 Kânunuevvel 330 (11 Ocak 1915).

23 "Cihat ve Rus Ordusu", **Tanin**, 11 Kânunuevvel 1330 (24 Aralık 1914); "Rus Ordusundaki Çerkeslerin İsyanı", **Tanin**, 6 Kânunuevvel 1330 (19 Aralık 1914).

24 "Kafkasya'da Mezalim", **Sabah**, 19 Teşrinisani 1330 (2 Aralık 1914).

25 Alfina Sibgatullina, "1. Dünya Savaşı Dönemi Rus Mizahı ve Karikatüründe Osmanlı İmajı", **100. Yılı Münasebetiyle 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s.534-535.

Levent Şahverdi Arşivi

dan Almanlara hizmet eden Halife'nin ilan ettiği Cihad-ı Ekber'in aslında bir İslam davası olmadığı izlenimi yaratılarak, Rusya Müslümanlarının Osmanlılarla işbirliğine yönelmesinin önüne geçilmek isteniyordu.

Müslüman tebaanın yalnız güvenlik önlemleriyle kontrol altına alınamayacağını anlayan Rusların, *Küçük Baba* dedikleri *Çar II. Nikola* da 10 Aralık 1914'te Kafkasya'nın idarî merkezi olan Tiflis'e giderek *Ömer* ve *Ali* camilerini ziyaret etti. Her iki camiye 2 biner ruble ihsanda bulunarak Kafkasya Müslümanlarının gönlünü kazanmaya çalıştı. Çar'ın bu girişimlerini boşa çıkarmak isteyen Osmanlı basını ise cami ziyaretlerini Müslümanları aldatmaya yönelik bir hile olarak nitelendirdi. Müslümanların sempatisini kazanmak adına Çar Nikola'nın güya gizlice Müslüman olduğuna dair söylentiler bile çıkardığını yazdı. Ancak amacına yine de ulaşamadığını öne sürerek camii ziyaretleri sırasında din görevlilerinin kısa dualar okuyarak durumdan hoşnut olmadıklarını belli ettiklerini öne sürdü.

Bu vesile ile Rus hükümetinin İslâm cemaatinin dinî hayatını düzenlemeye yönelik uygulamaları da şiddetle eleştirildi. Rusların sırf mezhep ayrılıklarını körüklemek, Şiîlerle Sünnîleri ayrıştırmak için Tiflis'te karşı karşıya iki binada, iki ayrı ruhanî idare kurdurduğu, birinin kapısına *"Ali tarikine mensup Müslümanların idare-i ruhaniyesi"* diğerinin kapısına *"Ömer tarikine mensup Müslümanların idare-i ruhaniyesi"* yazdırdığı ve birincisinin reisine *Şeyhülislâm,* ikincisinin reisine *Müftü* unvanı verdiği ifade edildi[26].

Tiflis'teki cami ziyaretlerini tamamlayarak halkın gönlünü kazanmaya çalışan Çar Nikola, Türklere karşı savaşan askerlerine moral vermek için 13 Aralık'ta trenle Kars'a hareket etti. Ertesi gün Sarıkamış üzerinden Micingirt'teki Rus karargâhına giderek cephe hattındaki mevzileri ziyaret etti[27]. Petersburg'daki sarayına dönmek üzere Kafkasya'dan ayrılırken Kafkasya halkına hitaben bir bildiri yayınlayıp, gördüğü samimi kabulden dolayı kendilerine teşekkür ederek, Rusya'ya olan bağlılıklarından dolayı kendilerini selamladı. Osmanlı basınına göre Çar'ın Kafkasya'da sözde samimi kabul gördüğünü

26 "Kafkas Türkleri-Türklerin Mukadderatı-Dünkü Hayatları-Bugünkü Hayatları-Her Şey Hazır-Bizi Bekliyorlar", **Turan**, 31 Teşrinievvel 1330 (13 Kasım 1914).

27 Süleyman Tekir, **Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917),** Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Kars 2015, s.200.

Levent Şahverdi Arşivi

ilan eden bu bildiri de ayrı bir kandırmacaydı. Zira Çar Nikola, Kafkasya'da bulunduğu sürece kendini güvende hissetmemiş, seyahat güzergâhı üzerinde bulunan Novorosisk, Petrofsk, Derbent, Bakü, Tiflis hattını askerlerle doldurtmuştu. Tiflis, Bakü ve Derbent'de Müslümanların ileri gelenlerinden 8 bin kişiyi tutuklatmış, Müslümanlara ait bütün gazeteleri kapattırmış; Kazan, Orenburg, Bakü ve Gence'de aydın sayılabilecek herkesi hapse attırmıştı. Bu olağanüstü önlemler sayesinde belki bir suikasta uğramaktan kurtulmuş, patlamak üzere olan isyanı belki bir süreliğine önleyebilmiş fakat halkın kin ve nefretini söndürmeyi başaramamıştı[28].

Rusya'nın diğer yerlerinde, özellikle kuzey Rusya Türkleri arasında da benzer hareketlenmeler olduğu yazılıyor, savaşın başından beri bu geniş coğrafyada da gelişmelerin büyük bir dikkatle izlendiği haber veriliyordu. Kafkasya'da Ruslarla savaşmak için Kuzey Rusya'dan İstanbul'a gelen gönüllülerden söz ediliyor, gazete sayfalarında onların açıklamalarına geniş yer veriliyordu[29]. Bu açıklamalara göre Kuzey Rusya Türkleri, Osmanlıların şimdilik oralara kadar gidip kendilerini kurtaramayacağının farkındaydılar. Bununla birlikte, Kafkasya'nın kurtuluşunu kendi kurtuluş ve özgürlükleri için de atılmış bir adım olarak görüyorlardı. Hiç olmazsa ırkdaşlarından bir kısmının bağımsızlığa kavuştuğunu görerek teselli olmak istiyorlardı. Türkiye'deki kardeşlerine yardımcı olamadıkları, Balkan Savaşı'nda olduğu gibi[30] birkaç heyet olsun gönderemedikleri için de büyük üzüntü duyuyorlardı. 200 bin evladını Rus ordusuna vererek Rusya'nın çıkarları uğruna kurban etmek

---

28 Osmanlı basınının Çar'ın Tiflis ziyareti hakkındaki yazıları için bkz. R(e). S(sat)., "Rusya'nın İntizamsızlıkları ve Sıkıntıları", **Turan**, 6 Kânunuevvel 330 (19 Aralık 1914); aynı yazar: "Oltu Muvaffakiyeti", **Turan**, 12 Kânunuevvel 330 (25 Aralık 1914); "Kafkasya'daki Kardeşlerimiz", **Turan**, 9 Kânunuevvel 330 (22 Aralık 1914); "Çar'ın Tiflis Seyahati-Mecburi Nümayişler", **Tanin**, 5 Kânunuevvel 1330 (18 Aralık 1914); "Çar'ın Tiflis'i Ziyareti", **Tasvir-i Efkâr**, 21 Kânunuevvel 1330 (3 Ocak 1915).

29 "Rusya Ahvali ve Türkler", **Turan**, 10 Kânunuevvel 330 (23 Aralık 1914); Hamdullah Suphi, "Cihat-ı Ekber Önünde Büyük Vatan", **Turan**, 4 Teşrinisani 1330 (17 Kasım 1914).

30 Balkan Savaşları başladığında Şeyhülislam'ın fetvasıyla cihat ilan edilmesi üzerine Rusya Müslümanları, Osmanlı Devletine yardım etmeye çalışmış, Rus hükümetinin baskılarına rağmen yaralı Türk askerleri için gizlice para toplamış, Osmanlı Sefareti aracılığıyla ya da gizlice İstanbul'a gönderdikleri heyetlerle yardımlarını Türkiye'ye ulaştırmışlardı. Bazı Müslüman kızları ise yaralı askerlere hemşirelik yapmak üzere İstanbul'a gitmişlerdi. Bkz. Alfina Sibgatullina, **İki İmparatorluk Arasında Rusyalı Müslüman Türkler**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2014, s.142-161.

Levent Şahverdi Arşivi

zorunda kalmaları ise bu üzüntülerini daha da artırıyordu[31]. Bu durumdan rahatsızlık duyan Rus hükümeti ise 93 Harbi'nde Rusya'ya karşı isyan eden Tatarlara kuşkuyla bakıyor, bir şekilde Türkiye'ye gidip gelen ya da orayla herhangi bir ilişkisi bulunan 17-50 yaş arasındaki herkesi Osmanlı tebaasından olan Müslümanlarla birlikte hapishanelere dolduruyordu[32].

Rus yönetiminin bu baskılarına ve her alandaki sıkı denetimine rağmen Cihad- Ekber çağrısının İdil-Ural bölgesinin her tarafına yayılması için büyük çaba gösteriliyordu. Bu çalışmalar kapsamında Kazan'da *Makam-ı Hilâfetin Cihad-ı Mukaddesi* ve *Türkiye Uyanıyor* adlı iki risale basılıp Kazan, Orenburg ve sair yerlere gizlice dağıtılmıştı[33]. Fakat henüz kırsal kesime, köylere ulaşılamamıştı. Buna rağmen onlar bile Rusya'nın sonunun geldiğini anlamaya başlamışlardı. Rusların Varşova'da Almanlar karşısında uğradığı ağır yenilgileri görerek *"Almanların hem Türk hem Müslüman olduğuna ve Yusuf adındaki Alman Padişahının kendilerini Ruslardan kurtaracağına"* inanmışlardı[34]. Aslında bu tuhaf inanç, onların Osmanlılardan ve dünyadaki gelişmelerden ne kadar uzak ve habersiz olduğunu gösteriyordu. Ancak *Turan* hülyalarına fena halde kapılmış olan gazeteler işin bu yönü üzerinde durmaya gerek bile görmüyor, bu önemli eksikliği de Osmanlı Devleti'nin çıkarına olacak şekilde yorumlamaya çalışıyorlardı.

Halkı daha fazla gücendirip ihtilali körüklemek istemeyen Rusların Kafkasya'da olduğu gibi Kuzey Rusya'da da bazı hilelere başvurduğu bildiriliyordu. Orada tercih ettikleri yöntem önemli makamlarda bulunan kimseleri kendi yanlarına çekerek halkın desteğini kazanmaya çalışmaktı. Bu konuda fazla başarılı olamasalar da birkaç hainin kendileriyle işbirliği yapmasını sağlamışlardı. Özellikle Ruslarla işbirliği yapmakla suçlanan Petersburg imamı *Sefa Bayezidof'*dan nefretle söz ediliyordu. Kendini Müslümanların temsilcisi olarak gösteren bu kişinin, Rusya Türklerinin Çar hükümetine sadık olduklarına dair asılsız bildiriler yayınlayıp telgraflar çekerek, kalpleri yaralamakta, millî namusu lekelemekte olduğundan yakınılıyordu[35]. Bozgunculuk yaratmayı amaçlayan bu tür girişimlere rağmen Kırım ve İdil-Ural bölgesinde

---

31 "Rusya Ahvali ve Türkler", **Turan**, 10 Kânunuevvel 330 (23 Aralık 1914).

32 "Rusya'daki Kardeşlerimiz", **Tanin**, 16 Teşrinisani 1330 (29 Kasım 1914).

33 "Rusya'daki Müslümanların Ahvali", **Tanin**, 1 Kânunuevvel 1330 (14 Aralık 1914).

34 "Rusya Ahvali ve Türkler", **Turan**, 10 Kânunuevvel 330 (23 Aralık 1914).

35 "Rusya Ahvali ve Türkler", **Turan**, 10 Kânunuevvel 330 (23 Aralık 1914).

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlılarla işbirliği yapmaya hazır ciddi bir potansiyelin varlığına işaret edilerek, Kafkasya'da elde edilecek ilk galibiyetin bütün Rusya'yı ciddi anlamda sarsacak büyük sonuçlar doğuracağı ifade ediliyordu[36].

3. Ruslara Karşı Alınan İlk Galibiyetlerin Yarattığı Büyük Heyecan

Domino etkisi yaratarak bütün Rusya'yı baştanbaşa isyan ve ihtilallerle sarsacak olan ilk zaferin elde edileceği gün sabırsızlıkla bekleniyordu. Bu yüzden, Kafkas cephesindeki askerî harekât büyük bir dikkatle takip ediliyordu. Küçük sınır birlikleriyle bazı Teşkilât-ı Mahsusa çetelerinin Rus sınır karakollarına yaptığı gece baskınları bile büyük heyecan yaratarak *Turan Yolunda*[37] türünden manşetler atılmasına yetiyordu. Beklentinin bu denli yüksek olduğu günlerde, cephenin merkezindeki aslî kuvvetlerin Köprüköy'e kadar ilerlemiş olan işgalci Rus kolordusunu 7 Kasım 1914'te başlayan ve beş gün süren büyük bir taarruzla geri püskürtmesi daha büyük bir heyecan yarattı. Köprüköy zaferinin yalnız Turanlıların (Türklerin) değil, Arapların, Hintlilerin ve bütün İslam âleminin ayaklanması için bir başlangıç olacağı öne sürüldü[38]. 3-4 milyonluk bir İslâm ordusunun Moskof'un ta kalbine kadar dalarak İslâm kitlelerini birer birer esaretten kurtaracağı yazıldı[39].

O sırada Osmanlı Devleti, *Teşkilat-ı Mahsusa* elemanları vasıtasıyla Kafkasya'nın Hristiyan Gürcüleriyle de gizlice temas halinde bulunuyordu[40]. Savaşın yaklaştığı günlerde Almanların da onayıyla İstanbul'a sığınmış bulunan bazı Gürcü aydınlarıyla Osmanlı kuvvetlerine verecekleri destek karşılığında Gürcistan'ın bağımsızlığı için bir anlaşma yapılmıştı[41]. Bu yüzden gazeteler, Hıristiyan Gürcülerin de Osmanlı saflarına katılacağını, böylece savaşçı sayısının 5-6 milyonu bulacağı gibi akıl almaz şeyler yazıyorlardı[42]. Yalnız Müslümanların değil, bütün Rusya halkının Çar hükümetine karşı olduğu algı-

---

36 R(e). S(sat)., "Rusya'nın İntizamsızlıkları ve Sıkıntıları", **Turan**, 6 Kânunuevvel 330 (19 Aralık 1914); aynı yazar: "Oltu Muvaffakiyeti", **Turan**, 12 Kânunuevvel 330 (25 Aralık 1914).

37 **Turan**, 30 Teşrinievvel 1330 (12 Kasım 1914).

38 "Rusya'daki Müslümanların Ahvali", "Nihayet, Muzaffer Olduk!", **Tanin**, 1 Teşrinisani 1330 (14 Kasım 1914).

39 Halide Edib, "Halas Muharebesi", **Tanin**, 28 Teşrinisani 1330 (11 Aralık 1914).

40 Vahdet Keleşyılmaz, "Kafkas Harekâtının Perde Arkası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XVI/47 (Temmuz 2000), s.286-287.

41 Mehmet Bilgin, **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları,** Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s.166.

42 **Tanin**, 1 Kânunuevvel 1330 (14 Aralık 1914).

Levent Şahverdi Arşivi

sını yaratmak için savaşın ilk günlerinden itibaren Ruslarla anlaşarak Osmanlılara karşı düşmanca faaliyetler içerisine giren Ermeni komitelerinin[43] bile silahlarıyla, bombaları ve dinamitleriyle ayaklanarak Türklerin Kafkasya'ya gelişini dört gözle bekledikleri gibi gerçek dışı haberlere yer verilebiliyordu[44].

Rusya'daki ihtilal ateşinin fitilini ateşleyeceği sanılan Köprüköy zaferi beklenen neticeyi vermedi. Köprüköy'den püskürtülen Rus kuvvetleri 20-25 km kadar geride, *Azap-Zazak-Hoşab* hattında yeniden direnişe geçerek Türk taarruzunu durdurmayı başardılar[45]. Bu sırada kış mevsiminin de iyiden iyiye bastırması askeri harekâtı büyük ölçüde zorlaştırdığından kasım ayı sonlarına doğru taraflar arasındaki sıcak temas kesildi[46]. Türk birlikleri, 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın almış olduğu ani bir kararla, baharda yeniden harekâta geçmek üzere 21/22 Kasım 1914 gecesi 8-10 km kadar geri çekilerek yeni mevzilerine yerleşti[47]. Osmanlı basını da cephedeki bu duruma ayak uydurarak Kafkasya'daki ihtilal beklentilerine dair haber ve yazıların heyecan dozunu düşürerek baharla birlikte gelecek yeni galibiyet haberlerini beklemeye koyuldu.

Ordunun Rus topraklarına giremeden taarruzdan vazgeçerek savunmaya geçmesi hayal kırıklıklarına neden olduğundan pek hoş karşılanmadı. Rusya Türkleri üzerinde iyi tesir bırakmayacağı gerekçesiyle, savaşın hiç olmazsa sınırda yapılması gerektiği ileri sürüldü. Bu görüşte olan bazı subaylar durumdan hoşnut olmadıklarını Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya da bildirdiler[48]. Durumu incelemek üzere cepheye gönderilen Genelkurmay İkinci Başkanı Hafız Hakkı Bey'in de bir kış taarruzunun yapılabileceğini bildirmesi[49] üzerine, cepheye gitmeye karar veren Enver Paşa, 6 Aralık'ta Yavuz kruvazörüyle

---

43 Sınırın her iki tarafındaki silahlı Ermeni komitelerinin Ruslarla işbirliği yaparak Osmanlılara karşı giriştikleri düşmanca faaliyetler için bk.: **Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilaliyesi: İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra,** Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.

44 S(in). M(im). Tevfik, "Âlem-i İslam-Bütün Müslümanlar İtilâf-ı Müselles Aleyhinde Ayaklandılar", **Sebilürreşad**, XII/316, 20 Teşrinisani 1330 (3 Aralık 1914), s.29.

45 "Harekât-ı Harbiye", **Tanin**, 31 Teşrinievvel 1330 (13 Kasım 1914).

46 "Türkiye-İtilâf-ı Müselles Muharebesi/Vaziyet-i Umumiye", **Turan**, 16 Teşrinisani 1330 (29 Kasım 1914).

47 Cemal Akbay, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Cilt I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, Ankara 1970, s.322.

48 Ramazan Balcı, **Tarihin Sarıkamış Duruşması,** Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2007, s. 140.

49 Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım,** II, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s.238.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'dan Trabzon'a hareket etti ve oradan Erzurum yoluyla 13 Aralık'ta Köprüköy'deki ordu karargâhına geçti[50]. Kışlık donanımın yetersiz olduğunu öne süren Hasan İzzet Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen ordu komutanlığını bizzat uhdesine alarak 19 Aralık akşamı taarruz emrini imzaladı. Emir gereği harekât 22 Aralık sabahı başlayacaktı[51].

Son Osmanlı sadrazamlarından Ahmed İzzet Paşa'nın 1924 yılında tamamladığı hatıratına göre *"Enver Paşa, İran'ı Turanı birleştirerek Timur ve Cengiz saltanatını diriltme hülyasına düşmüştü."*[52] Enver Paşa, harekâtın başlamasından bir gün önce (20-21 Aralık gecesi) askere moral vermek amacıyla yayınladığı bir emirle, amacının Rus ordusunu yok ederek, Türkleri beklemekte olan Kafkasya'yı Moskof zulmünden kurtarmak olduğunu açıklamıştı[53]. Harekâta 10. Kolordu Komutanı olarak katılan Hafız Hakkı Bey de aynı günlerde günlüğüne *"Biz kazanırsak başımız dik olarak 30-40 sene sulh içinde göstereceğimiz faaliyet ile bütün şarkı sefaletten kurtaracağız (18 Aralık 1914)."*[54] diye yazarak harekâtın yalnız Kafkasya ile sınırlı olmadığından, ileriye dönük daha büyük hedefleri bulunduğundan söz etmişti.

22 Aralık 1914 sabahı, başlayan büyük kış taarruzu asker arasında âdete İsrafil'in düdüğü etkisini yaratmış, herkes sanki yepyeni bir hayata uyanmıştı[55]. Sınırı geçerek Rus topraklarına giren bir onbaşı üstlendiği kurtarıcı rolünün kendisini nasıl heyecanlandırdığını günlüğüne şöyle not etmişti: *"19 Kânunuevvel 1330 (1 Ocak 1915) Cuma. Erkenden, ortalık ışımadan hareket*

---

50 Enver Paşa'nın cepheye intikali sırasındaki sözlemlerini içeren mektupları için bkz. **Enver Paşa'nın Özel Mektupları**, yay. haz. Arı İnan, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s.176-185.

51 Köprülü Şerif, **Sarıkamış İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi,** Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1338, s. 126-128. Sarıkmış Harekâtı hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Yavuz Özdemir, **Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü Sarıkamış Harekâtı,** Erzurum Kalkınma Vakfı Yayınları, Erzurum 2003; Bingür Sönmez-Reyhan Yıldız, **Ateşe Dönen Dünya: Sarıkamış**, İkarus Yayınları, İstanbul 2010; Hasan İzzet Altınanıt, **Ülkem Ateş Çemberiyle Kuşatılmışken: Sarıkamış**, yay. haz. Bingür Sönmez, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2013.

52 Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, I, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, s.194.

53 Emrin tam metni için bk.: "30'uncu Tümen Sarıkamış Harekâtı Ceridesi-2", **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,** Yıl 58, S 123 (Haziran 2009), s.150-151.

54 **Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü**, yay. haz. Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.91.

55 **Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları/Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920),** yay. haz. Sami Önal, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s.86.

Levent Şahverdi Arşivi

edildi, yarım saat sonra Rus sınırına gelindi. İşte Rus toprağında bulunuyorum. Artık bahtiyarız değil mi? Bu topraklara basmak, esir kardeşlere kavuşmak için iki aydır ne kadar kanlar ziyan oldu. Çok şükür ya Rabbi geldik. Hudut ihramlarından birini öptüm. İlerliyoruz."[56]

Halk da askerin bu heyecanına ortak olmuştu. Özellikle kadınlar ve genç kızların sevinci görülmeye değerdi. Yolların iki tarafına dizilerek Türk askerlerini karşılamakta, alay sancaklarını gözlerinden yaşlar dökerek öpüp koklamaktaydılar. Bu manzara karşısında duygulanan askerler de gözyaşlarına boğuluyorlardı. Kendilerini kurtarmaya gelen askerleri evlerinde yatırıyor onlara çay ve yemek ikram ediyorlardı. Bazı yerlerde ise İslamsor *(Taşlıgüney)* köyü Çerkezlerinin yaptığı gibi başlarına kefenlerini sarıp atlarına binerek İslâm askerlerinin imdadına koşuyorlardı[57].

Osmanlı basını da bu gelişmeler karşısında girdiği kış uykusundan çabucak uyandı. Tarihe *Sarıkamış Harekâtı* olarak geçecek olan bu taarruzun ilk günlerinde sınırı aşan Türk birliklerinin Rus kuvvetlerine ağır kayıplar verdirerek ilerlemeye devam etmesi Kafkasya'yı ve Rusya Müslümanlarını yeniden basının ilgi odağı hâline getirdi. Osmanlı karargâhının 24 Aralık 1914 tarihli bildirisiyle[58] İd (Narman)-Oltu arasındaki Rus kuvvetlerinin kesin olarak yenilgiye uğratıldığı açıklandığında heyecan tarif edilemez noktalara vardı. Gazete sayfaları zafer haberleriyle dolmaya başladı. Dönemin ünlü gazetecilerinden *Yunus Nadi'nin* kaleminden çıkan şu cümleler bir sevinç ve heyecan seli oluşturan bu yazıların sadece küçük bir örneğiydi: *"Hududun öbür tarafı… Düşman ülkesi demeğe insanın dili varmıyor. Daha dün denilecek kadar yakın bir zamanda bizim olan, bugüne kadar elim bir hüsran ve hicran hayatı geçirmiş bulunan, şimdi de kollarını açarak Osmanlı ordusunu bekleyen bir Müslüman ve Osmanlı kıtasına düşman arazisi demek nasıl mümkün ve caiz olsun?"*[59]

Aynı harekât kapsamında Çoruh vadisinden ilerleyen ikinci bir taarruz kolunun (Stange Bey Müfrezesi), 29 Aralık akşamı, sınırın 80 km ilerisinde, askerî açıdan son derece önemli bir nokta olan Ardahan'ı ele geçirmesi

---

56 Ali Rıza Eti, **Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915**, yay. haz. Gönül Eti, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.121.

57 Eti, **a.g.e.,** s.121.

58 "Tebliğ-i Resmî", **Turan**, 11 Kânunuevvel 330 (24 Aralık 1914).

59 Yunus Nadi, "İleri Daima İleri", **Tasvir-i Efkâr,** 21 Kânunuevvel 1330 (3 Ocak 1915).

Levent Şahverdi Arşivi

de beklenen günün geldiğine, Kafkasya kapılarının Türklere açıldığına dair inancı iyice pekiştirdi[60]. Bu inancın beslediği heyecan *"Kurtuluş var, ağlayan insanlara/Varmak üzere ordu Dağıstanlara/Bekle ey ehl-i İslâm, az zaman!"* gibi şiirsel ifadelerle dile getirildi[61]. Ardahan'a giren kahramanların senelerden beri Moskof zulmü altında inlemekte olan kan ve din kardeşlerine kurtuluş, özgürlük; tek kelimeyle hayat götürdüğü yazıldı[62]. Ardahan harekâtına kendi çetesiyle katılan Erzurum Mebusu Seyfullah Bey[63] ile Lazistan mebusu Sudi Bey'in esaretten kurtarılan bölge halkının selamlarını ve teşekkürlerini bildirmek üzere Meclis-i Mebusan'a çektiği telgraflar gazete sayfalarını süslemeye başladı[64]. Kendisi de aslen Kafkasyalı bir Türk olan Ağaoğlu Ahmet Bey ise *"Sarıl Türk'ün getirdiği parlak hilâle!/Seni onun hicranı mı koydu bu hale?"* dizeleriyle Kafkasya halkını Osmanlı bayrağı altında toplanmaya çağırarak bu heyecana ortak oldu[65].

4. Kafkasya Müslümanlarının Osmanlı Kuvvetlerine Verdiği Destek

Gazete sayfalarını dolduran ve Rus topraklarına giren Türk askerinin, Kafkasya'nın Müslüman ahalisi tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandığını bildiren haberler önemli bir yekûn teşkil ediyordu. Çoruh vadisinden ilerleyerek Ardahan'ı ele geçiren birliklerin Artvin'e girişi sırasında, kasaba halkı tarafından 93 Harbi'nden beri düşman eline geçmesin diye saklanmakta olan bir Osmanlı alay sancağının törenle çıkarılıp sevinç gösterileri yapıldığı bildiriliyordu. Türk kuvvetlerinin Artvin'e girdiğini haber alan Şavşat ahalisi ise kendi imkânlarıyla silahlanarak, kasabadaki Rus askerlerini kovmuş, üç gün sonra ufukta görünen öncü Türk kollarını kurbanlar keserek karşılamıştı. Kasabanın önde gelen din adamlarından Şemsettin Efendi bir konuşma yaparak, Türklerin gelişinden duydukları memnuniyeti kasaba halkı adına büyük bir heyecanla dile getirmişti. Tavuskerd, Tiskird ve Zegüle köylerinde de gözleri yaşartacak benzer karşılamalar yapılmıştı. Batum yakınlarındaki Geda

60 Tuncay Öğün, "Turan Yolunda Bir Serap: Çoruh Vadisi Harekâtının ve Ardahan Baskınının Osmanlı Basınındaki Yansımaları", **Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı, III),** Yıl 21, S 73 (Temmuz-Aralık 2015), s.806-820.

61 "Muhavere", **Karagöz**, 22 Kânunuevvel 1330 (4 Ocak 1915).

62 "Ardahan Alındı", **Turan**, 21 Kânunuevvel 330 (3 Ocak 1915).

63 "Rusların Hezimeti", **Sabah**, 25 Kânunusani 330 (7 Şubat 1915).

64 Telgrafların tam metini için bkz. **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,** Devre: 3, İçtima Senesi: 1, C 1, TBMM Basımevi, Ankara 1991, s.90, "Ardahan'dan Selâm", **Tanin**, 21 Kânunuevvel 1330 (3 Ocak 1915).

65 "Kafkas Türküsü", **Turan**, 22 Kânunuevvel 330 (4 Ocak 1915).

Levent Şahverdi Arşivi

kasabası da ahalinin Türk askerlerine verdiği yardım ve destek sayesinde ele geçirilmişti[66].

Eli silah tutan gençler Ruslarla savaşmak üzere Osmanlı birliklerine katılırken, ihtiyarlar ve kadınlar askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için birbirleriyle yarışıyor, onların yardımları sayesinde harekât güven içinde ilerliyordu. Osmanlı basınına göre Türk ordusunun karşılaştığı bu sevgi seli Kafkasya halkının Çar yönetimine değil, 93 Harbi'ne kadar idaresi altında yaşadığı İslam Halifesine bağlı olduğunu gösteriyordu[67]. Yine de soğukkanlı olmaya çalışılıyor, ordunun bakışlarını Türkistan ve Buhara'ya çevirmeden önce Kafkasya'yı tümüyle ele geçirmesi gerektiği hatırlatılıyordu[68].

Sınırı aşan kuvvetlerin Kafkasya halkından bu denli yardım ve destek görmesinde savaşın başlamasından önce bölgede gizlice faaliyet göstermeye başlayan *Kafkas İhtilâl Cemiyeti'*nin yaptığı hazırlıkların da etkili olduğu anlaşılıyordu[69]. *Teşkilat-ı Mahsusa* önderleri tarafından 12 Ekim 1914'te kurulan cemiyetin amacı, kuruluş nizamnamesinin 1. maddesinde belirtildiği üzere, Kafkasya halkını silahlandırıp Ruslara karşı ayaklandırarak, Osmanlı ordusunun Kafkasya'yı işgal etmesine yardımcı olmaktı[70]. Rusya'nın diğer yerlerindeki, özellikle Kuzey Rusya'daki Kırım ve İdil-Ural gibi uzak bölgelerdeki Türk toplulukları arasına doğrudan sızmak mümkün olamadığından, oralardaki bu tür faaliyetler ise yine *Teşkilât-ı Mahsusa* elemanları tarafından desteklenen *Rusya'da Sakin Müslüman Türk-Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti* üzerinden yürütülüyordu. Kamuoyunda *Türk-Tatar Heyeti* olarak bi-

66 Bkz. "Kahraman Kafkasya Müslümanları", **Sabah**, 9 Kânunuevvel 1330 (22 Aralık 1914); "Ordumuz Nasıl İstikbal Olunuyor?", **Turan**, 12 Kânunuevvel 330 (25 Aralık 1914); "Rehâkâr Ordumuz", **Sabah**, 21 Kânunuevvel 1330 (3 Ocak 1915); "Kafkasya'da Ahval-Sahne-i Harpten Gelen Bir Mücahitle Mülakat", **Tanin**, 29 Kânunuevvel 1330 (11 Ocak 1915); "Kafkasya Haberleri", **Tasvir-i Efkâr**, 15 Kânunusani 1330 (28 Ocak 1915).

67 "Kafkasya Ahalisinin Kahramanlığı", **Tanin**, 13 Kânunuevvel 1330 (26 Aralık 1914).

68 "Batum'dan Bakü'ye", **Tanin**, 14 Kânunuevvel 1330 (27 Aralık 1914).

69 Teşkilat-ı Mahsusa adına Kafkasya'da Ruslara karşı istihbarat ve çete faaliyet yürüten Kafkas İhtilâl Cemiyeti'nin çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Yücel Yiğit, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas İhtilâl Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, **Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı, III),** Yıl 21, S 73 (Temmuz-Aralık 2015), s.269-282; Sadık Sarısaman, "Cihad-ı Ekber İlânının Kafkaslardaki Yankıları", **100. Yılı Münasebetiyle 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s.720-721; Ahmet Tetik, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi (1914-1916), I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 269-381; Mehmet Bilgin, **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları,** Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

70 Cemiyetin nizamnamesi için bkz. Arif Cemil, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa**, Arba Yayınları, İstanbul 1997, s.28-31.

Levent Şahverdi Arşivi

linen bu cemiyet Kazan, Kırım ve Türkistan'ın ileri gelen aydınları tarafından kurulmuştu[71].

Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı basını, örgüt elemanlarının gizli çalışmalarını deşifre etmemek ve Kafkasya halkının herhangi bir tahrik ya da teşvike gerek duymadan kendi isteğiyle Osmanlıların yanında yer aldığına dair güçlü bir mesaj verebilmek için *Kafkas İhtilâl Cemiyeti'*nin varlığından ve faaliyetlerinden hiç söz etmiyordu. Bu yüzden 1914 Aralık ayı başlarında, bazı gazetelerde Kafkasya'da silah dağıtıp halkı Ruslara karşı isyana teşvik eden gizli bir örgütün Ruslar tarafından açığa çıkarıldığına dair bir takım haberler yer almış ise de büyük ihtimalle *Kafkas İhtilâl Cemiyeti'*nin bir uzvu olan bu yapının iç yüzü hakkında herhangi bir bilgi verilmemişti[72].

Rusya'da Müslümanların isyan hâlinde olduklarına dair bu tür haberlerin önemli bir bölümü de muhtemelen bu örgüt üyeleri tarafından basına sızdırılıyordu. 1915 yılı Ocak ayı başlarında Acara bölgesindeki Rusya karşıtı faaliyetler hakkında İstanbul gazetelerine oldukça geniş bir demeç veren *Acaralı Mercan Çavuş,* büyük ihtimalle *Kafkas İhtilâl Cemiyeti'*nin üyelerinden biriydi. İfade edildiğine göre Kafkasya'da yaralandıktan sonra tedavi için İstanbul'a gelmişti. Onun anlattıklarına bakılacak olursa Kafkasya halkı Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden bir hafta önce silahlanıp örgütlenmeye başlamıştı. Rus hükümetinin Müslümanların 80 ruble maaşla Çar'ın hassa alayına alınacaklarına dair sahte vaatleri de bu faaliyetleri engellemeye yetmemiş, Osmanlı Sultanı'nın Ruslara savaş açıp cihat ilânından sonra gönüllü sayısı hızla artmaya başlamıştı. Yalnız Acara bölgesinde 40 bin kişilik bir ordu kurulması kararlaştırılmış, Türk askerini görmek ve "*Padişahım çok yaşa!"* nidasını işitmek arzusuyla Rusların silâh depolarına ve karakollarına hücum edilmişti[73].

Aynı günlerde, yine Kafkasya'dan geldiği ifade edilen ve *Acaralı Mercan Çavuş* gibi muhtemelen bir *Teşkilat-ı Mahsusa* elemanı olan *Emekli Polis Müfettişi İskender Bey* de Rus hükümetinin uyguladığı katı sansüre rağmen cihat ilanının bütün Kafkasya'ya şimşek hızıyla yayıldığını, Kafkasya Müslümanları arasında Ruslara yakınlık duyan tek kişi bile kalmadığını bildiriyordu[74].

---

71 Tetik, **a.g.e.,** s.168-175.

72 "Kafkasya Kaynaşıyor", **Ahenk**, 21 Teşrinisani 1330 (4Aralık 1914).

73 "Bir Kafkas Gönüllüsünün Beyanatı", **Turan**, 23 Kânunuevvel 330 (5 Ocak 1915); "Bir Kahramanın Menakıbı", **Sabah**, 24 Kânunuevvel 1330 (6 Ocak 1915).

74 "Kafkasya'da Ahval-Sahne-i Harpten Gelen Bir Mücahitle Mülakat", **Tanin**, 29 Kânunuevvel 1330 (11 Ocak 1915).

Levent Şahverdi Arşivi

Kafkasya Müslümanlarının Osmanlı kuvvetlerine verdiği destek büyük bir memnuniyetle dile getirilirken, diğer yandan Osmanlılara verdikleri destek yüzünden halkın baskı ve zulüm gördüğünden şikâyet ediliyordu. Korkuya kapılan Rus hükümetinin hukuk kurallarını hiçe sayarak, isyan edeceğinden kuşku duyduğu herkesi acımasızca cezalandırdığı iddia ediliyordu[75]. Sırf bu yüzden 18 bin kişinin yol yapımında çalıştırılmak üzere Kafkasya'dan Novorosisk'e ve oradan da Kerç'e sürgün edildiği, eşraftan 70 kişinin ihtilâl hazırlığında olmak suçlamasıyla kurşuna dizildiği haber veriliyordu. Baskının ve zulmün Kafkasya'yla sınırlı kalmadığı, Kuzey Rusya'da da seyahat özgürlüğünün kısıtlandığı, Kazanlı Müslüman tüccarların şehirden ayrılmalarına izin verilmediği yazılıyordu. Şehrin varlıklı iş adamlarından Maksudof'un iplik fabrikasına el konduğu, kardeşleri ve yörenin ileri gelenlerinden Hüseyin Kerimof ile birlikte tutuklanarak hapse atıldığı haber veriliyor, yalnız Kazan'da 300 kişinin bu şekilde tutuklandığı bildiriliyordu.

Müslümanlara reva görülen zulüm bundan ibaret değildi. İnsanları aç bırakma pahasına, ailelerin kendi ihtiyaçları için sakladığı unlara Lehistan cephesindeki Rus birliklerine verilmek üzere el konmuştu. Kırım'da altı Müslüman fırıncı hamura zehir kattıkları iddiasıyla Prekop'a sürgün edilmiş, bazı kimseler ise Sivastopol-Prekop demir yoluna saldırı hazırlığında oldukları iddiasıyla tutuklanmıştı. Rustof'da yörenin ileri gelenlerinden 30 kişi, Osmanlı şehbenderiyle birlikte Kuban taraflarına sürgün edilmişti. Rus kıtalarındaki Müslüman askerlerin mektupları sıkı denetim altına alınmış, ailelerin cephelerdeki evlâtlarına koli göndermesi bile yasaklanmıştı. Kafkasya'da, Kırım'da ve Kazan'da Müslümanlara ait ne kadar dernek varsa kapatılmış, Türklüğe ait eserler toplanmış, Gaspıralı İsmail merhumun Tercüman'ı kapatılmış, eserlerini üzerinde bulunduranlara 500 ruble ceza kesilmeye başlanmıştı. Orenburg'da çıkan *Vakit gazetesi*, İstanbul'dan gelen ve Osmanlı Devleti'nin askerî başarılarından söz eden bir mektup yayınladığı için kapatılmış, müdürü 3 bin ruble para cezasına çarptırılmıştı. Savaşa dair destan yazanların Sibirya'ya sürgün edileceği tehdit makamında ilân edilmişti[76].

---

75 "Rusların Vahşiyane Tedâbiri", **Tanin**, 10 Kânunuevvel 1330 (23 Aralık 1914).

76 "Kafkasya'da Rus Mezalimi", **Sabah**, 18 Kânunuevvel 1330 (31 Aralık 1914); "Rusya'daki Müslümanların Ahvali", **Tanin**, 1 Kânunuevvel 1330 (14 Aralık 1914).

Levent Şahverdi Arşivi

5. Büyük Bozgun ve Turan Hülyalarının Hazin Sonu

Osmanlı basınının, Rusya'nın yenileceğine, *Turan'*a giden yolun açılacağına, Rusya Müslümanlarının esaretten kurtarılacağına dair kamuoyunda büyük ümitler doğuran yayınları, 1915 yılı Ocak ayının ilk günlerinde gerçekleşen Sarıkamış yenilgisine kadar hız kesmeden devam etti. Kafkasya'yı Türkistan'ı ve daha ötelerini ele geçirmeyi planlayan ordu Allahuekber Dağları'nın ötesine geçemeyerek telâfisi mümkün olmayan ağır kayıplara uğradı. Savaşçılarının ve ağır silahlarının önemli bir bölümünü kaybeden Osmanlı ordusunun elinde de değil Kafkasya'yı kurtaracak, kendi sınırlarını koruyacak kuvvet bile kalmadı[77].

Kafkasya'yı Moskof zulmünden kurtarmayı amaçlayan büyük kış taarruzunun arzu edilenin aksine ağır bir yenilgiyle sonuçlanması, Kafkasya Müslümanlarının daha büyük sıkıntılarla karşılaşmasına yol açtı. Özellikle sınır bölgesinde yaşayan İslâm ahalinin büyük bir kısmı Rus hükümetinin zulmüne uğrayacağından korkarak bozgun hâlinde geri çekilen Osmanlı kuvvetlerinin ardından iç bölgelere doğru kaçmak zorunda kaldı. Kış ortasında memleketlerini terk etmek zorunda kalan zavallı insanların sefaleti yürek sızlatan boyutlara ulaştı. Onların bu durumuna yüreği kanayarak tanık olan Hafız Hakkı Paşa, harekâtın kendi teklifi üzerine yapıldığı gerçeğini unutmuş görünerek de olsa bir kış taarruzu yapmanın pişmanlığını günlüğüne şu acı sözlerle not etti: *"Muhacirler meselesi bir felaket. Topların nakli için zavallıların öküzlerini de almışlar. "Keşke Rus elinde olup şehit olsa idik" diye bağıranlardan gece gündüz kadın, çocuk vaveylası! Ah Enver! Ah! Bu kış seferini ta'cil etmek, sonra da bu parlak taarruzda 9. Kolordu'yu dörtnala kaldırarak yüz bin masumun kanına girdin! Allah seni affetsin (16 Ocak 1915)."*[78]

Kaçmaya fırsat bulamayanlar ise Rusların elinde kalıp türlü eziyetler çekmeye mahkûm oldular. Ele geçirdikleri Osmanlı topraklarındaki Müslümanları potansiyel tehdit unsuru olarak gören Ruslar genç, ihtiyar, çocuk demeden bütün erkeklerini toplayıp Rusya içlerindeki esir kamplarına gönderdiler, aileleri parçalayıp sahipsiz bıraktılar[79].

---

77 Osmanlı ordusunun uğradığı kayıpları için bkz. Tuncay Öğün, "Kafkas Cephesinde Rus Ruleti: Sarıkamış Harekâtı", **Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı, III),** Yıl 21, S 73 (Temmuz-Aralık 2015), s.783-786.

78 **Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü**, s.95.

79 Hüsamettin Tuğaç, **Bir Neslin Dramı,** Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975, s.21-22.

Levent Şahverdi Arşivi

Basına sansür uygulayan Osmanlı hükümeti, bu mağlubiyeti ve neden olduğu hayal kırıklıklarını kamuoyundan gizlemek mecburiyetinde kaldı. Hükümetin bu tavrı karşısında gazeteler, savaşın başından beri sürdürdükleri yayın politikalarından keskin dönüşler yapmanın kamuoyunda kuşku yaratacağını hesap ederek, konuyu aşamalı olarak gündemlerinden çıkarma yoluna gittiler. Kafkas harekâtından, Rusya Müslümanlarının bağımsızlık davasından, isyan ve ihtilâl beklentilerinden gittikçe daha az söz ederek, yenilginin üstünü örtmeye çalıştılar. Önce konuyu, Kafkasya'nın Ruslara karşı galeyan hâlinde olduğuna dair birkaç satırlık küçük haberler yayınlayarak geçiştirdiler[80]. Daha sonra bu tür haberleri sayfalarından tümüyle kaldırarak isyan ve ihtilâl haberleri yerine Kafkasya'yı tarihî, coğrafî, iktisadî, demografik ve benzeri yönleriyle tanıtan yazılara yer vermeye başladılar. Böylece büyük yenilgiden ve Rusya'ya dair planların başarısızlığa uğradığından söz etmeden *Turan* hülyalarını unutulmaya terk ettiler.

80 Örneğin bk.: "Kafkasya Ahvali", **Turan**, 8 Kânunusani 330 (21 Ocak 1915); "Kafkasya Ahvali", **Sabah**, 4 Kânunusani 1330(17 Ocak 1915); "Kafkasya Ahvali", **Tanin**, 24 Kânunusani 1330 (6 Şubat 1915).

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse 1. Dünya Savaşı'nı İslam âleminin esaretten kurtuluşu için fırsat olarak gören Osmanlı Devleti, işe Kafkas cephesinden başlamak istemiş ise de Sarıkamış'tan öteye gidemeyerek büyük bir hezimete uğramıştır. Böylece arkasında güçlü bir askerî ve siyasî destek olmadıkça yalnız cihat fetvalarıyla İslam âlemini ayaklandırmanın mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Ancak bunun bedeli çok ağır olmuştur. Vatandaşlık bağlarıyla Rusya'ya, gönül bağlarıyla Osmanlıya tabi olan Rusya Müslümanları, özellikle de Kafkasya halkları, Osmanlı basınının da destek verdiği arkası boş cihat ve isyan çağrıları karşısında korkuya kapılan Rus hükümetinin gittikçe artan baskılarına maruz kalmış, sürgün, ölüm, esaret ve sefalet gibi savaşın her türlü musibetiyle yüz yüze gelmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar*

Ahenk

Karagöz

Sabah

Sebilürreşad

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Turan

2. Yayınlanmış Belgeler

"30'uncu Tümen Sarıkamış Harekâtı Ceridesi-2", **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,** Yıl: 58, S 123 (Haziran 2009).

Enver Paşa'nın Özel Mektupları, yay. haz. Arı İnan, İmge Kitabevi, Ankara 1997

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, İçtima Senesi: 1, C 1, TBMM Basımevi, Ankara 1991.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, I, yay. haz. Kemal Gurulkan vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2013.

3. Hatırat ve Günlükler

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, I, Nehir Yayınları, İstanbul 1992

Arif Cemil, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa,** Arba Yayınları, İstanbul 1997.

Eti, Ali Rıza, **Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü 1914-1915,** yay. haz. Gönül Eti, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.121.

Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü, yay. haz. Murat Bardakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Köprülü Şerif, **Sarıkamış İhata Manevrası ve Meydan Muharebesi,** Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1338.

* Gazete ve mecmuaların tarih ve sayıları, haber ve yazı başlıkları ilgili dipnotlarda gösterilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mülhman, Carl, **İmparatorluğun Sonu 1914:Osmanlı Savaşa Neden ve Nasıl Girdi?**, çev. Kadir Kon, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Sabis, Ali İhsan**, Harp Hatıralarım,** II, Nehir Yayınları, İstanbul 1990.

Tuğaç, Hüsamettin, **Bir Neslin Dramı,** Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975.

Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları/Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920), yay. haz. Sami Önal, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.

4. Kitap, Tez ve Makaleler

Akbay, Cemal, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Cilt I**, **Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, Genelkurmay Harp Tarihi Yayınları, Ankara 1970.

Altınanıt, Hasan İzzet, **Ülkem Ateş Çemberiyle Kuşatılmışken: Sarıkamış**, yay. haz. Bingür Sönmez, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2013.

Balcı, Ramazan, **Tarihin Sarıkamış Duruşması,** Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul 2007.

Bardakçı, Murat, **Enver**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Bilgin, Mehmet, **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları,** Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.

Budak, Mustafa, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", **Türkler**, XVIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.488-515.

Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilaliyesi: İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra, Matbaa-i Amire, İstanbul 1332.

Hülagu, Metin, "Pan-İslamist Faaliyetler (1914-1918)", **Osmanlı**, II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.555-566.

Keleşyılmaz, Vahdet, "Kafkas Harekâtının Perde Arkası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVI/47 (Temmuz 2000), s.277-304.

Kılıç, Selami, "1. Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Cihat Politikasına Bir Bakış", **100. Yılı Münasebetiyle 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu(25-27 Eylül 2014),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s.139-187

Levent Şahverdi Arşivi

Kurtcephe, İsrafil -Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi-", **Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM),** S 3, 1992, s.249-256.

Larcher, Maurice, **Büyük Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleri-1/Kafkas Harekâtı**, çev. Can Kapyalı, Omnia Yayınları, İstanbul 2010.

Öğün, Tuncay, "Kafkas Cephesinde Rus Ruleti: Sarıkamış Harekâtı", **Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı, III),** Yıl: 21, S 73 (Temmuz-Aralık 2015), s.765-794.

---------- "Turan Yolunda Bir Serap: Çoruh Vadisi Harekâtının ve Ardahan Baskınının Osmanlı Basınındaki Yansımaları", **Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı, III),** Yıl: 21, S 73 (Temmuz-Aralık 2015), s.806-820.

Özdemir, Yavuz, **Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü Sarıkamış Harekâtı,** Erzurum Kalkınma Vakfı Yayınları, Erzurum 2003.

Saray, Mehmet, "Rusya'nın Türkistan'da Yayılması", **Türkler**, XVIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.561-576.

Sarısaman, Sadık, "Cihad-ı Ekber İlânının Kafkaslardaki Yankıları", **100. Yılı Münasebetiyle 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s. 707-724.

Sibgatullina, Alfina, "1. Dünya Savaşı Dönemi Rus Mizahı ve Karikatüründe Osmanlı İmajı", **100. Yılı Münasebetiyle 1. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015, s.533-559.

---------, **İki İmparatorluk Arasında Rusyalı Müslüman Türkler**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2014.

Sönmez, Bingür -Reyhan Yıldız, **Ateşe Dönen Dünya: Sarıkamış**, İkarus Yayınları, İstanbul 2010.

Tekir, Süleyman, **Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917),** Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Kars 2015.

Temizkan, Abdullah, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Nüfuz Mücadelesi" **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,** VI/ 2 2006, s.447-462.

Levent Şahverdi Arşivi

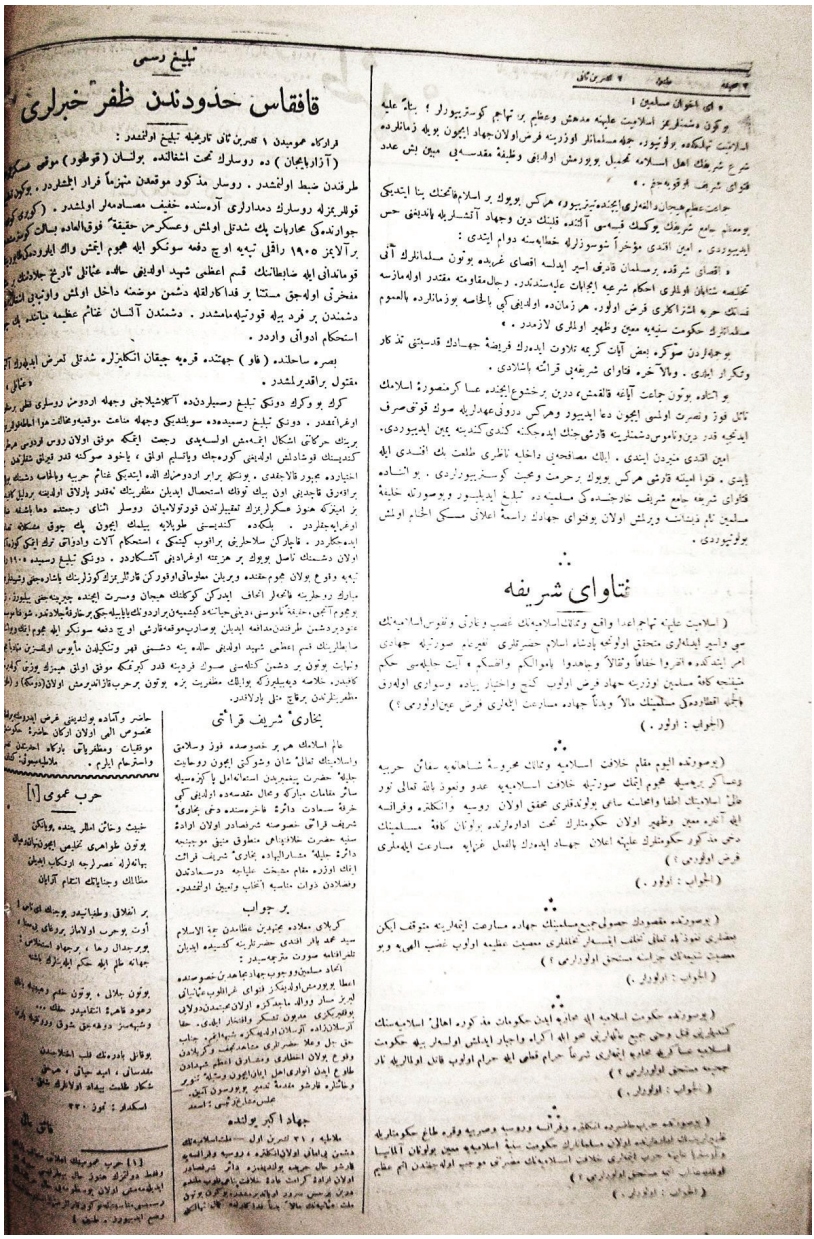
Tetik, Ahmet, **Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı** Şarkıyye **Dairesi) Tarihi (1914-1916),** I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Topsakal, İlyas, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2016.

Yiğit, Yücel, "I. Dünya Savaşı'nda Kafkas İhtilâl Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, **Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı, III),** Yıl: 21, S 73 (Temmuz-Aralık 2015), s.269-282.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-1

تبليغ رسمى

قافقاس جبهه‌سندن ظفر خبرلرى

قرارگاه عمومیدن ۱ تشرین ثانی تاریخیله تبلیغ اولنمشدر :

(آزادیابجان) ده روسلرك تحت اشغالنده بولنان (قوطور) موقعی عسکریه طرفندن ضبط اولنمشدر . روسلر مذکور موقعدن منهزماً فرار ایتمشلردر . یالکز بو قوللریزله روسلرك دمدارلری آرهسنده خفیف مصادمهلر اولمشدر . (کوزی کوره جوارندهکی محاربلرك پك شدتلی اولدیغی وعسکرمز حقیقةً فوقالعاده بسالت کوسترمکده بولندقلری برآلمانیز ۱۹۰۵ راقلی تپه‌یه اوچ دفعه سونکو ایله هجوم ایتمش وك ایلرو کیدمکله قومانداننی ایله ضابطانك قسم اعظمی شهید اولدیغی حالده عثمانلی تاریخ جلادتنده مفتخرانه اولهجق مستثنا بر فداکارلقله دشمن موقعنه داخل اولمش واونبانی التجا ایدن دشمندن بر فرد بیله قوتولهمامشدر . دشمندن آلنان غنائم عظیمه میانده بك چوق استحکام ادواتی واردر .

بصره ساحلنده (فاو) جهتنده قرمیه جیقان انکلیزلره شدتلی تعرض ایدیلدیغی آکلاشیلمشدر . مقتول براقدقلرینی دشمن طرفندن بیلدیریلمکده اولوب اسیر ایدیلنلرك عددی یوزی بولمشدر .

کرك بو وکرك دونکی تبلیغ رسمیلرندن آکلاشیلاجغی وجهله اردوسنك روسلری طلی یرمش اولدقلرندن بحث ایدیلمکسزین دونکی تبلیغ رسمیده‌ده سویلندیکی وجهله منافعت موقتیه‌وعائلات هوا الحاطه‌لرینه برینك حرکاتی اشکال اغمه‌مش اولسه‌یدی دخی ایکنجی موقفی اولان روس قوه‌سی مرکزیه کندیسنك فوشدالمش اولدیغی کوردیکجه وبالتسلیم اولمق ، یاخود صوکنده قدر قیدی شدیدلرینی احتیاطده بولندیرمق مجبوریتنده قالاجقدی . یونکه برابر اردوسنك الده ایتدیکی غنائم حربیه وبالخاصه دشمنك یاقه‌دیغی قاچدیغی اون بیك قوشك استعملی ایدیلن مظهریتك نه‌قدر بارلاق اولدیغنه بردلیل کافی بر امیرکه هنوز عسکرلرینك تغییلرندن قورتولهمامش اولسی اثنای دعسنده دها بشقه نه اوغرایه‌جقلردر . بلکه‌ده کندیسنی طولایله بیلمك ایچون پك چوق مشکلات ایدیکلردر . قاچاقچی سلاحلرینی براقوب کیتمکی ، استحکام آلات وادواتی ترك ایتمکی کوزه‌آلمش اولان دشمنك تأمل ایدوبله بر هزیمته اوغرادیغی آشکاردر . دونکی تبلیغ رسمیده ۱۹۰۵ تپه‌یه وقوع بولان هجوم حقنده ویرلمش معلوماتی اوقویان کوزلرینك پاشادیجی وتیتره‌دیجی مبارك روحلریله فاتحلرك آلقیشلری کوکلنك هیجان ومسرت ایتمده چیرپینه‌جکی بیلیورز . یوقسه آجیمی ، حقیقةً ملاحسنی ، دینی حیاتنه کیشیه‌دن برادردونك بابایله یکی برحادثه‌ی تلاقی‌دکدر . شو قاچاقچی‌لرینه‌ودیر دشمن طرفندن مدافعه ایدیلن پوسدرمه‌موقعه قارشی اوچ دفعه سونکو ایله هجوم ایتدیکلرینی صایلدیرمش قسم اعظمی شهید اولدیغی حالده یه دشمنی قهر وتنکیلدن مأیوس اولدیرمش نهایت یونان یه دشمن کتله‌سی صوك قرمیه قدر کیرمکله موفق اولمق هیزك یوزی کولدیرمکه کافیدر . خلاصه دیه‌یلیرزکه یوقاریك مظهریت یزه یونان برحربه قاز انمرمش اولان (دونمه) و (قوله) مظهریتلرندن برقاچ مثلی بارلاتدر .

حاضر وآماده بولندیغی غرض ایدیلنلرك عمومه الی اولان ارکان حضرلرینه حکومتی موظفیتی بارکاه احدیه‌دن بیلدیرمکله واستحکام ایلرو .

مابعدینی یوقدر .

حرب عمومی [۱]

خبیث وعائق امللر پنجه‌سنده بوغازلانان یونان طوغه‌سی ایچون ایکی طوغه‌دن بیرینه قارشو ایکنجی طوغه‌نك بیرانه‌لرله عصرلرجه ارتکاب ایدیلن مظالك وجنایاتك انتقام آلیرلر .

بر اخلاق وطنپاریدر یوریه‌لم ای اخوان ! آوت یوحرب اولامیاز یرلرداکی اویونه یوریجدال رما ، برجهاد استیلاسی جهانه طلم ایله حکم ایدیرلرك یاشه

یونون جلادی ، یونون ظلم وجنایه باقی دعود قاهره انتقامیدر ملك ... وشهیدسز دوره‌یی شوق ودردیله یاز

یوقاریدن بارلاتدیغمز مثلك قلب اخلاصندن مقدسالی ، امید حیاتی ، صرصر مکار طلمت بیداده اولانلرك شانی

اسکدار : توز ۴۲۰

[۱] حرب عمومینك اعلانی ایله بالقان دولتلرك هنوز حاله اتحادلرینی محافظه ایدیکلری زمانده یونانستانك بلغارستانه قارشی اولان تعرضی اوزرینه بلغارستانك یونانستانه اعلان حرب ایتمسیله وقوع بولان حربدر . طبلغه .

بخاری شریف قراءتی

عالم اسلامك هر بر خصوصده فوز وسلامتی واسلامیتك تعالی شان وشوکتی ایچون دوعالیتی جلیلهٔ حضرت پیغمبریدن استفاده‌امل یاکزه‌سیله سائر مقامات مبارکه وعمال مقدسه‌ده اولدیغی کبی خرقهٔ سعادت دائرهٔ طاهره‌سنده دخی بخاری شریف قراءتی خصوصنه شرفصادر اولان ارادهٔ سنیه حضرت خلافتپناهی منطوق منیفی موجبنجه دائرهٔ جلیلهٔ مشارالیهاده بخاری شریف قراءتی اینك اوزره مقام مشیخت علیاسنه درسعادتدن وصللرنده ذوات مناسبه انتخاب وتعیین اولنمشدر .

بر جواب

کربلای سلفده مجتهدین عظامدن جهة الاسلام سید محمد باقر افندی حضرتلرینه کتیردیکم تلغرافنامه صورت مترتبه‌یه‌در :

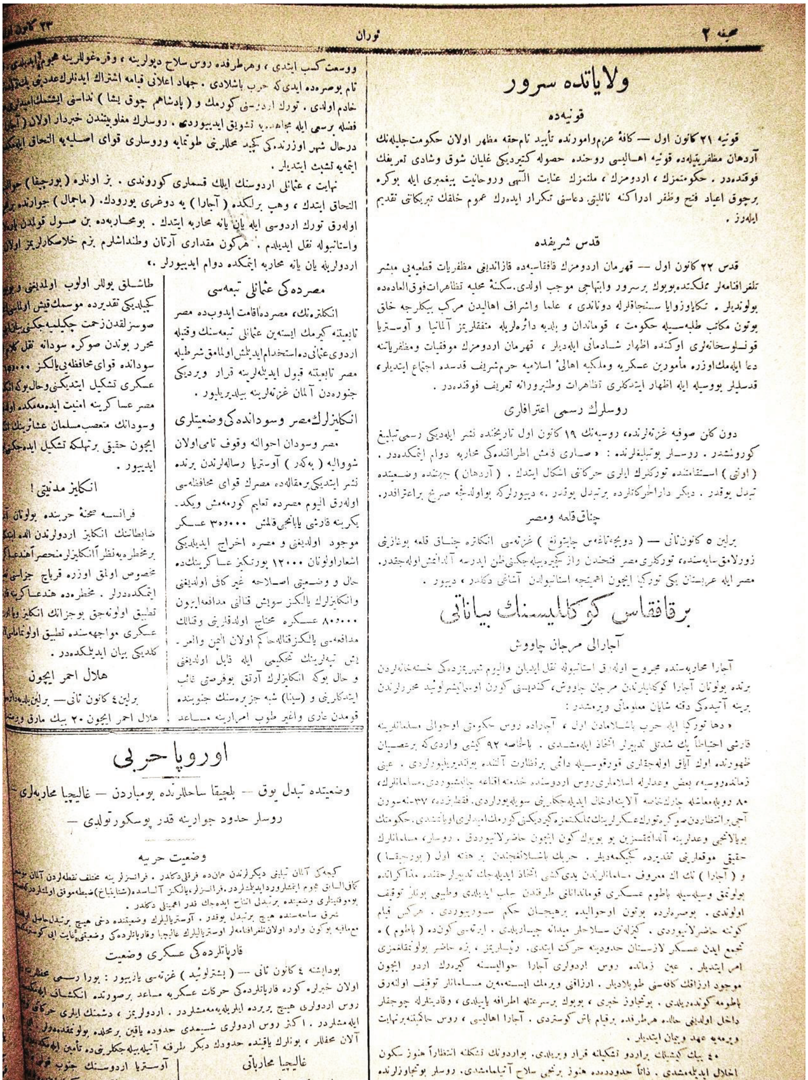
اتحاد مسلمین وجوب جهاد بمجاهدتن خصوصنده اعطا بیورولمش اولدیغکز فتوای غرا الوب مهانتیاتی ایچون سلام وداله مابعدکزه اولان محبتمدن دولایی بوقدرکری مدیون تشکر وافتخار ایلدی . حقا آل اسلامزاده آلوسلان اولدیغکزه شبهه‌یوقدر . حق جل وعلا حضرتلری مشاهدکزی کورکزدن وطنوح بولان انتظاری ومشاقری اعظم شهادتله طلوع ایدن انوارلی اهل ایمانایچون وسیلهٔ نشور وساتلارنه فارغه مقدمهٔ تعمیر پروسون آمین .

عضو مدافع دینی : احمد

جهاد اکبر یولنده

ملاطیه ، ۳۱ تشرین اول — ملت اسلامیه‌نك دشمن پنهانی اولان انکلیز ، روسیه وفرانسه‌یه قارشو حال حربیه بولندیغندن دائر شرفصادر اولان ارادهٔ آرات عادهٔ ملاطیه‌نك مظهر دعوت عرض وعبور اولدیغی مناسبتله مکان بولنان ملت مأثرلرینك بالا ، بنا عدد کافیده کائن بولنان

Ek-2

Ruslara karşı savaşırken yaralanan bir Kafkas gönüllüsünün İstanbul basınında yer alan açıklaması [**Turan**, 23 Kânunuevvel 330 (5 Ocak 1915)]

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (1) : 97 : 109-138
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 07.12.2016 - 10.08.2017

KANUN-İ ESASİ GAZETESİ'NDE İTTİHÂD-I İSLAM TEMASI*

SEYDİ VAKKAS TOPRAK**

ÖZ

Kanun-i Esasi Gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kahire şubesinin 1896-1899 yılları arasında neşrettiği bir gazetedir. Gazete, II. Abdülhamid'e muhalefetleri nedeniyle Mısır'a kaçmak zorunda kalan Hoca Kadri Efendi ve Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi tarafından çıkarılmıştır. Hoca Kadri Efendi, aynı zamanda, rüştiye sıralarında İstiklâl Marşı şairi Mehmed Akif'in öğretmenliğini yapmış ve onun düşünce dünyasını etkilemiş bir düşünürdür. Kanun-i Esasi yazarları, II. Abdülhamid'e karşı dinî yönden muhalefet ederken anayasanın yürürlüğe konması, meclisin yeniden açılması ve İslâm Birliği gibi temalar işlemişler, Jön Türklerin gayrimüslim unsurlarla iş birliği yapma politikalarına şiddetle karşı çıkarak İttihâd-ı İslâm düşüncesini temsil etmişlerdir. Bu çalışmada, *Kanun-i Esasi'*deki makalelerden hareketle İttihâd-ı İslâm teması işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kanun-i Esasi Gazetesi, Hoca Kadri Efendi, Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi, İttihâd-ı İslâm, İttihat ve Terakki, II. Abdülhamid.

---

* Bu makale, 19-21 Ekim 2016 tarihinde, Elazığ'da düzenlenen "Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç, Dr., Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman/TÜRKİYE, seyditoprak@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

THE TOPIC OF UNION OF ISLAM IN THE JOURNAL KANUN-I ESASI

ABSTRACT

Kanun-i Esasi Gazetesi is a journal which was published by the cairo branch of the Committee of Union and Progress between the years 1896-1899. The journal was published by Hoca Kadri Efendi and Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi who had to run away because of their opposition to Abdulhamid II. Hoca Kadri Efendi at the same time was the teacher of Mehmed Akif, the writer of Turkish National Anthem, during his studentship at *Rüştiye* School and a thinker who effected his thinking world. The contrubitors of *Kanun-i Esasi* journal while opposing Abdulhamid II. from the religion aspect were writing about topics such as putting the constitution into effect, reopening of the parliament and the Islamic Union topics. They severely opposed to The Young Turks' policy of cooperation with Non-Muslim elements and represented *Ittihad-ı Islam* (Unity of Islam) idea. In this article based on the articles published in *Kanun-i Esasi* journal, the topic *Ittihad-ı Islam* (Unity of Islam) is studied.

Keywords: *Kanun-i Esasi* Journal, Hoca Kadri Efendi, Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi, Unity of Islam, The Committee of Union and Progress, Abdülhamid II.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Şüphesiz ki matbuatın gelişmesi matbaanın sayesinde olmuştur. XV. yüzyılda Avrupa'da geliştirilen matbaa, yüzyılın sonunda İspanyol Yahudileri tarafından Osmanlı coğrafyasına getirilmiş, ardından İstanbul'da Rumlar ve Ermeniler kendi matbaalarını kurmuşlardır. Osmanlı tebaası Arap Hıristiyanlar, XVII. yüzyıl başlarında Halep'te matbaa kurarken, Fransızlar 1798'deki işgalin ardından Mısır'da ilk matbaayı faaliyete geçirmişlerdir. Fransızların çekilmesinden yirmi yıl sonra ise Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın emriyle Kahire'de bir matbaa açılmıştır. Ardından Arap coğrafyasında çok sayıda matbaa ve yayınevi açılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk matbaasını ise 1827'de İbrahim Müteferrika kurmuştur. Matbaada başlangıçta kitap türü eserler basılırken, zamanla süreli yayınlar da basılmıştır.

Osmanlı coğrafyasında ilk önce Mısır'da Arapça olarak çıkan gazeteler ve dergiler yaygınlık kazanmıştır. Bilim, edebiyat, tarih ve siyaset gibi alanlarda görülen neşriyat zamanla Suriye, Lübnan, Irak ve Kuzey Afrika'ya yayılarak ilerleme ve kalkınmaya öncülük etmiş, Arapçanın bilim ve kültür dili olarak tanınmasına katkıda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı Tanzimat reformları Arapça yayınların çoğalmasına katkı sağladığı gibi misyonerlik ve sömürgecilik faaliyetleri de Arapça süreli yayın sayısının artmasında etkili olmuştur. Misyonerlerin ve sömürgecilerin etkisiyle yurt dışına giden Hıristiyan Araplar Amerika, Brezilya, Kolombiya, Meksika, Arjantin, İngiltere, Fransa ve İtalya'da çok sayıda Arapça gazete ve dergi çıkarmışlardır[1].

Osmanlı Devletinde, matbaanın açılmasından yaklaşık yüz yıl sonra Türkçe olarak Mısır'da *Vekâ'i'l-Mısriyye* gazetesi yayınlanmıştır(1828). Bu gazetenin bir sütunu Arapça, diğeri Türkçeydi. Bundan üç yıl sonra II. Mahmut'un emriyle, tamamen Türkçe olarak, ilk resmi gazete olan *Takvim-i Vekâyi* yayın hayatına başlamıştır. Bununla birlikte, İstanbul'da ve İzmir'de 1796'dan itibaren Fransızca yayın yapan gazetelerin varlığından haberdar olan II. Mahmut, devletin milletler arası alandaki çıkarlarını savunmak için gazetelerin öneminin de farkındaydı. İzmir'de faaliyet gösteren gazeteci Alexandre Blacque'ı İstanbul'a çağıran Padişah, ona *Takvim-i Vekâyi'*e paralel olarak Fransızca *Le Moniteur Ottoman*'ın çıkarılması görevini verdi. Bu sırada *Takvim-i Vekâyi*'nin Arapça, Farsça, Bulgarca, Ermenice ve Rumca nüshaları da basılmıştır. Osmanlı ülkesinde tamamen Türkçe olan ilk özel gazete ise İngiliz *Morning Herald* gazetesinin İstanbul muhabiri William Churchill'in

1 Erol Ayyıldız, "Matbuat", **DİA**, XXVIII, Ankara 2003, s.119-121.

Levent Şahverdi Arşivi

1840'ta çıkardığı *Ceride-i Havadis*'tir. 1849'da ise bir tıp öğrencisi Türkçe olarak *Vekâyi-i Tıbbiyye* adlı bir dergi çıkarmıştır. Devlet yardımı olmaksızın Türkler tarafından çıkarılan ilk Türkçe özel gazete ise Şinasi'nin desteğiyle Âgâh Efendi'nin 1860'ta çıkardığı *Tercümân-ı Ahvâl*'dir. 1862'de ise Şinasi *Tasvir-i Efkâr* gazetesini çıkarmaya başlamıştır[2]. William Churchill'in ölümünden sonra *Ceride-i Havadis*'i kapatan oğlu Alfred Churchill, *Ruznâme-i Ceride-i Havadis* ismiyle yeni bir gazete çıkarmıştır. Bu dönemde *Mecmûa-i Fünûn, Mir'ât, Mecmûa-i İber-i İntibah, Ceride-i Askeriyye* gibi gazeteler yayın hayatına girmiştir[3].

Türk gazeteciliğinin kuruluş devri olarak kabul edilen 1831-1864 döneminde haftada bir, iki veya üç defa çıkan gazeteler, yaptıkları yayınlarla bir kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Vakanüvis Esad Efendi'nin yönetiminde bir vakayiname gibi düşünülmüş olan *Takvim-i Vekâyi,* devletin faaliyetleri, bilim, eğitim, sanat ve ticaretle ilgili haberlere ağırlık vermiş, bazı ilanlar ve kitap duyuruları yayınlamıştır. *Ceride-i Havadis* ise haberlere ağırlık vererek, yayınladığı dış haberler sayesinde Osmanlı kamuoyunu dış dünyadan haberdar etmiştir. Gazetenin sahibi, Kırım Savaşı'na savaş muhabiri olarak gitmiş ve cepheden haberler göndermiştir. İlk Türkçe gazeteler ahlak, marifet ve ilim gibi konulardan bahsederek reformları desteklemiş, ancak iktidar eleştirisinden uzak durmuşlardır. Şinasi ise ülke meseleleriyle ilgilenerek sosyal problemleri, eğitim ve dış politika sorunlarını işlemiş ve Türk gazeteciliğine eleştirel bir boyut kazandırmıştır. İlk dönem gazeteleri dil üzerinde etkili olmuş, Avrupa'daki meseleleri, bilim ve teknik konularını halkın anlayabileceği bir dille işlerken, dile yeni kavramların girmesine vesile olmuşlardır. Tanzimat döneminde, Yeni Osmanlıların yayın faaliyetleri memleket sorunlarına duyarlı bir kamuoyunun oluşmasına da katkı sağlamıştır[4].

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde, iktidar muhalifleri fikirlerini neşriyat yoluyla yaymaya çalışmışlardır. Bu yayınları kontrol altında tutmak isteyen yöneticiler ise tedbir almak zorunda kalmışlar, 1857'ten itibaren matbuatla ilgili düzenlemeler yapmışlardır. Özellikle Yeni Osmanlıların sert muhalefeti, Sadrazam Âlî Paşa'yı 1857 tarihli *Matbuat Nizamnamesi'*nden daha ağır,

---

2 İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989, s.5.

3 Âlim Kahraman, "Matbuat/Türk Edebiyatı" **DİA**, XXVIII, s.121-122.

4 Kahraman**,** a.g.m., s.122.

Levent Şahverdi Arşivi

devlete gazete ve dergileri kapatma imkânı veren 1867 tarihli *Kararnâme-i Âlî*'yi çıkarmaya sevk etmiştir. Gazetelerin kapatılması, yayıncı ve yazarların çeşitli vesilelerle sürgüne gönderilmesi, muhalif basının faaliyetlerini yurt dışına taşımasına neden olmuştur. Başta Namık Kemal ve Ziya Paşa olmak üzere Avrupa'ya gitmek zorunda kalan Yeni Osmanlılar Paris, Londra, Cenevre ve Lyon gibi merkezlerde çıkardıkları gazete ve dergilerle Osmanlı iktidarına karşı muhalefetlerini sürdürmüşlerdir[5]. Özellikle 1890'dan itibaren II. Abdülhamid'e karşı gelişen İttihat ve Terakki muhalefeti, içeride faaliyetlerini sürdüremeyince yurt dışına çıkmayı tercih etmiştir. İttihatçı muhaliflerin çoğu Avrupa'ya gitmeyi tercih ederken bazıları da, 1882'den itibaren İngiltere yönetimine girmiş olan Mısır'a gitmişlerdir. İttihatçılar, Avrupa'da çok sayıda neşriyat çıkardıkları gibi Mısır'da da gazete ve dergiler yayınlamışlardır. Kahire'de neşredilen İttihatçı gazetelerden biri de Hoca Kadri[6] ve Şeyh Alizade Muhyiddin Efendilerin birlikte çıkardıkları *Kanun-i Esasi*'dir.

Kanun-i Esasi Gazetesi

Kanun-i Esasi, Hoca Kadri Efendi ve Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi'nin girişimleriyle Kahire'de bir Jön Türk gazetesi olarak yayınlanan bir gikir gazetesidir. 21 Aralık 1896 / 16 Recep 1314 tarihinden itibaren yayın hayatına başlayan gazetenin yaklaşık olarak 40 sayısı tespit edilmiştir. Gazetenin meşrutiyeti savunduğu logosunun üzerine konulan "*Ve emruhum şura beynehum"* ayetinden rahatlıkla anlaşılabilmiştir[7].

Gazetenin serlevhasında geçen "*İ'la-yı din, Şûrâ-yı ümmet ve Tahlis-i vatan"* ibareleri gazetenin yayın politikasını açıklar mahiyettedir. İsmin hemen altında yer alan "*Pazartesi günleri çıkar"* ibaresinden sonra Namık Kemal'in Hürriyet kasidesinden "*Ne mümkin zulm ile bîdâd ile imhâ-yı hürriyyet. Çalış idrâki kaldır muktedirsen ademiyetden"* beyti konmuştur. Ardından da "*Efkâr-ı umûmiyye-i milliyyeyi tenvîr ile vatan-ı mukaddesimizin tahlîsini şerî'at ve hamiyyet nâmına taleb eden cerîdemizin ta'mîmi her Müslim ve Osmanlı için bir farîzadır"* cümlesi yerleştirilmiştir. Başyazar olarak Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi'nin ismi belirtilmekte, Hoca Kadri Efendi'nin ise

5 Kahraman, a.g.m., s.122.

6 Yahya Kemal [Beyatlı], **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hâtıralarım**, Baha Matbaası, İstanbul 1973, s.200.

7 "Onların işleri, aralarında danışma iledir". **Kur'an-ı Kerim**, Şura Suresi 38. ayet. **Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s.486.

Levent Şahverdi Arşivi

adı zikredilmemiştir[8]. Beşinci sayının yayınlandığı 18 Ocak 1897 / 14 Şaban 1314 Pazartesi[9] gününden itibaren ise başyazarın ismi gazeteden çıkarılmıştır.

Gazetenin 24. sayısında ise Namık Kemal'in beytinin altındaki "*Efkâr-ı umûmiyye-i milliyyeyi tenvîr…"* cümlesi kaldırılarak yerine "*İttihad ve Terakki Cemiyetinin Mısır Şubesi Gazetesidir"* ibaresi konulmuştur[10]. Bu tarihten itibaren bir Jön Türk resmi gazetesi olarak yayın hayatına devam eden gazetenin ilk 24 sayısı 1 numaralı sayı kabul edilmiş, 17 Ocak 1898 / 5 Kânûnısani 1314 /23 Şaban 1315 tarihli nüshası 2 numaralı sayı olarak yayınlanmış, sonraki sayılar ardışık olarak devam etmiştir[11].

II. Abdülhamid yönetiminden duyulan korku nedeniyle *Kanun-i Esasi* gazetesinde çıkan yazıların büyük kısmı ya müstear isimle ya da isimsiz olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmaya konu olan İttihâd-ı İslâm hakkındaki makaleler de isimsiz olarak neşredilmiştir. Ancak makalelerin gazeteyi çıkaran ve başyazarlığını yapan Hoca Kadri Efendi ve Hoca Muhyiddin Efendi tarafından yazıldığı kanaatindeyiz.

Kanun-i Esasi Yazarları

Kanun-i Esasi gazetesi ilk olarak Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi tarafından çıkarılmış, daha sonra Hoca Kadri Efendi tarafından idare edilmiştir[12]. II. Abdülhamid döneminin siyasi baskısından kaçarak Mısır'a giden Hoca Kadri Efendi, İstiklâl Marşı şairi Mehmed Akif'in Rüştiye'den hocası ve fikir babası, Hoca Muhyiddin Efendi ise medrese kökenli ünlü bir din adamıdır[13].

8 21 Aralık 1896 / 16 Receb 1314, **Kanun-i Esasi**, S 1.

9 Gazete yayınlandığı 18 Ocak 1897 / 14 Şaban 1314 Pazartesi tarihi nüshada yanlış olarak 17 Kânûnısani 1897 / 15 Şaban 1314 şeklinde yazılmıştır. Nitekim 17 Kânûnısani 1897 tarihi pazar gününe, 15 Şaban 1314 tarihi de Salı gününe denk gelmektedir. 15 Şaban 1314/ 17 Kânûnısani 1897, **Kanun-i Esasi**, S 5.

10 Bu şekilde 24. olarak çıkan sayının tarihlemesinde sorun vardır. Periyodik olarak pazartesi günleri çıktığı belirtilen gazetenin üzerindeki 25 Kânûnıevvel 1314 ve 11 Şaban 1315 tarihleri aynı güne denk gelmediği gibi pazartesi gününe de denk gelmemektedir. Gazetenin periyodik olarak çıktığı kabul edilerek önceki ve sonraki sayıların tarihleri dikkate alınarak 24. Sayının 10 Ocak 1898 / 16 Şaban 1315 / 29 Kânûnıevvel 1313 tarihinde yayınlanmış olduğu kanaatine varılmıştır. 11 Şaban 1315/25 Kânûnıevvel 1314, **Kanun-i Esasi**, S 24.

11 17 Ocak 1898 / 5 Kânûnısani 1314 /23 Şaban 1315 tarihli 2. sayının üzerinde Salı gününe denk gelen 24 Şaban 1315 tarihi yer almaktadır. 24 Şaban 1315/5 Kânûnısani 1314, **Kanun-i Esasi**, S 2.

12 Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yay., İstanbul 2012, s.74, 171, 198.

13 Mehmed Akif'in son üç padişaha ve Saraya karşı duygularının menfi olmasının sebebi,

Levent Şahverdi Arşivi

II. Abdülhamid döneminde dinî muhalefet içinde yer alan, Fatih Rüştiye'si Türkçe öğretmeni Hoca Kadri Efendi 1860'ta Bosna'da doğmuştur. İstanbul'da Fatih medreselerinde eğitimini tamamlamış ve bir müddet öğretmenlik yapmıştır[14]. Meşrutiyet devrinin hürriyet savunucusu dindar muhaliflerindendir. Siyasi baskılar nedeniyle Mısır'a kaçtıktan sonra, aleyhindeki bir jurnalle padişaha suikastla suçlanmış ve Hüseyin Siret'le birlikte gıyabında idama mahkûm edilmiştir. Kahire'de çıkardığı *Kanun-i Esasi* ve *Havatır* gazeteleri ile *İstinsaf Risalesi* adlı kitapla muhalefetini devam ettirmiştir. Kahire'de bulunduğu sürede Mısır Hıdivi'nin çocuklarına ders vermiştir. Ayrıca *Meşveret* ve *Terakki* gazetelerine de makaleler yazmıştır. İttihatçıların 1902'de Paris'te yaptıkları kongreye katılmış, kongrede Osmanlı tebaası olan gayrimüslim unsurlarla iş birliği yapma kararı alındığında, Hoca Kadri Efendi komitacı tarafını ortaya koyarak karara itiraz etmiştir. Gayrimüslimlerin hürriyet için değil, devleti yıkmak için çalıştıklarını söyleyerek kararı protesto etmiştir. Kongreden sonra bazı İttihatçıların pozitivist düşüncelerine karşı cemiyetin İslâmî kanadını temsil etmiştir. II. Meşrutiyetten sonra ise İttihatçıların keyfi ve kanunsuz uygulamalarına karşı çıkmaya devam etmiştir[15].

Mehmed Akif'in rüştiye sıralarındayken etkisinde kaldığı Hoca Kadri Efendi, yazılarında saltanatın kaldırılması ve meşveret usulünün tesisini savunmuştur. 1897'de yayınladığı *İstinsaf Risalesi*'nde, Osmanlı Devleti'nin bekası için kötü idarenin terk edilmesi, Avrupalıların müdahalesine gerek kalmadan Osmanlıların kendi sorunlarını kendilerinin çözmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, asr-ı saadette olduğu gibi hükümdarın seçimle belirlendiği meşveret usulü İslâm'a uygun bir yönetim şeklidir. Kanun-i Esasi'nin yayın hayatına son vermesinden bir müddet sonra Hoca Kadri Efendi Avrupa'ya gitmiştir[16]. Paris'te kaldığı sürede, oradaki Türklerle bir araya gelerek memleketteki baskı yönetimini eleştirmekten geri kalmamıştır. Bir zamanlar birlikte çalıştığı için iyi tanıdığı İttihatçıların kanunsuzluklarına ağır eleştirilerde bu-

Fatih Merkez Rüştiyesi son sınıf talebesiyken etkisinde kaldığı Türkçe hocası Hoca Kadri Efendi olarak gösterilir. Mehmet Ahif hayatı boyunca hocasını minnetle anmıştır. Orhan Okay, **Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi**, Akçağ Yay., Ankara 2005, s.25.

14 Yahya Kemal, **a.g.e**., s.182.

15 Okay, **a.g.e.**, s.25-26.

16 Muhittin Eliaçık, "Jön Türk Basınında Dini Zeminde Muhalefet", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/3 Summer 2011, s.79.

Levent Şahverdi Arşivi

lunmuştur[17]. Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da bulunmuş olan Hoca Kadri Efendi 1918'de Fransa'da vefat etmiştir[18].

Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi medrese hocası olmakla birlikte II. Abdülhamid döneminde Jön Türklere katılmış ve padişahın politikalarına dinî muhalefette bulunmuş bir medrese hocasıdır. Mısır'a kaçarak Kanun-i Esasi gazetesini Hoca Kadri Efendi ile birlikte çıkarmış ve gazetenin başyazarlığını yapmıştır. Yazılarında meşvereti savunan Hoca Muhyiddin Efendi, daha da ileri giderek yazılarında cumhuriyet usulünü tavsiye etmiştir. Rejimin cezalandırmasından korktuğu için Kanun-i Esasi'de yazdığı makalelerini ya isimsiz olarak ya da *Ulûm-ı zâhire ve bâtınada yed-i tulâ sahibi* müstear ismiyle yayınlamıştır[19].

İttihâd-ı İslâm Düşüncesi

Tanzimat döneminde, Yeni Osmanlıların devletin dağılmasını engellemek maksadıyla savundukları *Osmanlılık, Osmanlıcılık* ve *Osmanlı Milleti* denilen düşüncenin başarısızlığı üzerine, Yeni Osmanlıcı şair ve yazarlar İslâm Birliği düşüncesini ortaya atmışlardır[20]. Abdülaziz devrinde gündeme gelen bu düşünce II. Abdülhamid devrinde Mithat Paşa'nın iktidardan düşürülmesinden sonra yoğun olarak gündeme getirilmiştir. 93 Harbi sonrasında Balkanlarda kaybedilen topraklardan büyük bir göçmen akımının olması, İttihad-ı Anasır düşüncesinin yerini tüm Müslümanların birlikteliğini ifade eden İttihâd-ı İslâm'a bırakmasına sebep olmuştur. Devletin yaşayabilmesi için Müslüman unsuruna dayanması gerektiğini düşünen II. Abdülhamid'e göre, özellikle dışarıdaki Müslümanların desteğini almak gerekliydi. Bunun için hilafetin İslâm dünyasındaki etkisi arttırılmalıydı. Bu amaçla dünya Müslümanları harekete geçirilerek uluslararası bir baskı oluşturulmaya, sömürgeci devletlerle ilişkilerde elde güçlü bir koz bulundurulmaya çalışılmıştır. Bu gaye ile İstanbul, Londra ve Kahire'de Osmanlı Halifesinin propagandasını yapmak için *Hilafet Risaleleri* ve gazeteler çıkarılmış, mevcut olan yayın organlarına mad-

17 Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yay., İstanbul 2000, s. 353.

18 Eliaçık, a.g.m., s.79; Yahya Kemal'e göre Paris'te Mouffetard Sokağı'nda fakirane bir odada yaşayan Hoca Kadri, insanlardan uzak duran, seciyeli ve muhterem bir zattı. Siyasette ne istediği pek anlaşılmazdı. Yahya Kemal, **a.g.e**., s.184-185.

19 Eliaçık, a.g.m., s.79.

20 İttihâd-ı İslâm'ın geniş bir tanımı için bk.: Nevzat Artuç, **İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s.33-41.

Levent Şahverdi Arşivi

di destek sağlanmıştır. İslâm dünyasından nüfuz sahibi önemli kişiler, âlimler, şeyhler ve gazeteciler İstanbul'a çağrılmış, ortak meselelerle ilgili istişareler yapılmış ve kendi ülkelerinde İttihâd-ı İslâm propagandası yapmaları için bu kişilere yönlendirmelerde bulunulmuştur[21].

Batılı sömürgeci güçler karşısında Osmanlı Devleti'nin tek kurtuluşunu bütün Müslümanların birleşmesinde gören II. Abdülhamid, halifeliğini gündeme getirerek dünya Müslümanlarını İstanbul'a bağlamak istemiştir. Sömürge altında bulunan Müslümanlar, kabileler, asi bedeviler ve tarikat şeyhleriyle bağlantı kurarak onları manen kendisine bağlamıştır. Türkistan, Hindistan, Çin ve Japonya'daki Müslümanlara temsilciler göndererek onların desteğini almaya çalışmıştır. Kendisine bağladığı Müslüman liderler, tarikat şeyhleri, aşiret ve kabile reisleri vasıtasıyla Hilafete beynelmilel bir hüviyet kazandırmak istemiştir. Böylece gücünü Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında da tesis etmeye çalışmıştır. Şüphesiz ki bu siyaset, Müslümanları sömüren emperyalist güçler üzerinde psikolojik bir etki meydana getirmiştir[22].

Yusuf Akçura tarafından bir siyasi düşünce olarak değerlendirilen tüm Müslümanların birlikteliği meselesi *İslâm Birliği, İttihâd-ı İslâm, İslâmcılık ve Panislamizm* şeklinde isimlerle anılmıştır. Bu düşüncenin temeli dünyadaki bütün Müslümanların birliği üzerine bina edilmiştir. İttihâd-ı İslâm, Osmanlı Padişahının halifelik sıfatı etrafında, önce Osmanlı tebaası Müslümanların, sonra da dünyadaki tüm Müslümanların toplanması esasına dayanmaktaydı. Bu düşünce, öncelikle gayrimüslim unsurların ayrılmasına sebep olacaksa da, dışarıdaki Müslümanların katılımıyla daha kuvvetli bir Osmanlı Devleti vadediyordu. İttihâd-ı İslâm düşüncesini yerleştirmek isteyen Padişah, *Halife* sıfatını daha çok kullanmaya, siyaset alanında dinî motiflere daha çok yer vermeye dikkat etmiştir. Okullarda din dersleri artırılmış ve dindarlığa önem verildiği izlenimi ortaya konmuştur. Yıldız Sarayı zaman zaman davet edilen hoca, imam, seyit, şerif ve şeyhlerle doldurulmuştur. Bazı mülkî makamlara sarıklılar tayin edilmiştir. Her tarafta camiler, tekke ve zaviyeler yapılmaya, halk arasına dini anlatmak üzere vaizler yollanmaya başlanmıştır. Hac mevsiminde, Hicaz'a gelenlerin halifeye bağlılıklarının sağlanması için propaganda yapılmıştır. Müslüman nüfusun çok olduğu Çin'e elçiler gönderilmiştir.

21 Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 21-23.; Azmi Özcan, "İttihâd-ı İslâm", **DİA**, XXIII, Ankara 2001, s.471.

22 İhsan Süreyya Sırma, **II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti**, Beyan Yay., İstanbul 2010, 49-50.

Levent Şahverdi Arşivi

Müslümanların hac ibadetlerini rahat yapabilmelerini sağlamak amacıyla İstanbul'dan kutsal topraklara kadar uzanan Hamidiye Hicaz Demiryolu inşa edilmiştir[23].

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren İslâm ülkelerinin sömürgeci devletlerce ele geçirilmesi, ülkelerini kaybeden Müslümanların Osmanlı Devleti'ni kurtarıcı olarak görmelerine sebep olmuştur. Sömürge altında yaşayan Müslümanlar İttihâd-ı İslâm fikrine taraftar bir vaziyet almışlardır. Onların düşüncelerine göre tüm Müslümanların birliği sonucu dünyadaki Müslümanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma sağlanacaktır. Sömürgecilerin tehditlerine karşı Müslüman ülkeler Osmanlı Devleti'nin liderliğinde birleşerek yabancı devletlerin hegemonyasından kurtulacaklardır[24].

II. Abdülhamid, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bölme gayretlerine karşı İslâm Birliği düşüncesini sürekli olarak gündemde tutmuş, Müslümanların din, eğitim, milliyet ve zenginlik alanlarında geliştirilmesine gayret etmiştir[25]. İngiltere'ye karşı Rusya ile denge sağlamaya çalışan Padişah'ın, 93 harbinden sonra Asya ve Hindistan Müslümanları arasına ajanlar göndermesi sömürgeci devletler tarafından büyük bir tehlike olarak görülmüştür. Nitekim Hindistan'daki ajanların varlığını öğrenen liberal İngiliz siyasetçi Gladstone, Müslümanların Halifeye bağlılığının İngiltere'yi zora sokacağını belirterek tedbir alınmasını istemiştir[26].

Kanun-i Esasi Gazetesi'nde İttihâd-ı İslâm Teması

II. Abdülhamid'e karşı dinî bir muhalefet sergileyen *Kanun-i Esasi* yazarları yoğun olarak Anayasa ve Meşrutiyetin yeniden ilanı için propaganda yapmışlardır. Her fırsatta meşrutiyetin İslâm Şeriatına uygun bir yönetim şekli olduğunu vurgulayarak, meşrutiyeti tatil ettiği ve yeniden yürürlüğe koymadığı için Padişahı suçlamışlardır. Kanun-i Esasi yazarlarının, II. Abdülhamid'e yönelik eleştirilerinden biri de İttihâd-ı İslâm politikasıdır. Devletin bekasını sağlamak için dışarıdaki Müslümanların gücünü arkasına almak isteyen Padişah, İttihâd-ı İslâm fikriyle halifeliğin Müslümanlar üzerindeki nüfuzunu artırmak, onları mobilize bir kuvvet gibi yardıma hazır, kaynaşmış bir topluluk haline getirmek istiyordu.

---

23 Akçura, **a.g.e**., s.19-27.

24 Özcan, a.g.m., s.470.

25 Mustafa Armağan, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı,** II, Timaş Yay., İstanbul 2009, s. 142-144.

26 Taha Niyazi Karaca**, Büyük Oyun**, Timaş Yay., İstanbul 2015, 449-450.

Levent Şahverdi Arşivi

Kanun-i Esasi yazarları ise, esas olarak İttihâd-ı İslâm politikası üzerinden II. Abdülhamid'i eleştirmişlerdir. Bunun için takip ettikleri yol, yaşadıkları dönem için, İttihâd-ı İslâm düşüncesinin doğruluğunu çürüterek Padişahın İslâm Birliğini kurmak amacıyla yaptığı uygulamaların yanlışlığını ispatlamaya çalışmak olmuştur. Eleştirilerini sürdürürken Padişahın dışarıdaki Müslümanlarla olan ilişkilerini eleştirmeye dikkat etmişlerdir. Bu çalışmada Kanun-i Esasi gazetesindeki İttihâd-ı İslâm konusunu işleyen makaleler incelenerek, gazetenin işlediği İttihâd-ı İslâm teması ortaya konmuştur.

İttihâd-ı İslâm başlıklı isimsiz makaleleri yayınlamaya devam eden Kanun-i Esasi, 14 Mart 1898 tarihli 9. sayısında İttihâd-ı İslâm'ın tanımını yapmış, tarihi süreçteki Müslüman devletlerin uygulamalarını izah ederek iktidarı eleştirmeye başlamıştır. Gazeteye göre İttihâd-ı İslâm; yeryüzünde bulunan bütün Müslümanların birleşip, diğer milletlere karşı dindaşlarının haklarını müdafaa ve dini yüceltmek için mücadele etmek anlamına geliyordu. Bu tatlı hayalin gerçekleşmesini herkes istemekteydi. Ancak yaşadıkları dönemde, fikrî ve siyasî birleşmeyi gerektiren, bütün Müslümanların fiilen birleşmesinin önünde büyük engeller vardı. Servetleri ve kuvvetleri az, hükümetleri miskin ve cahil bırakılmış Müslüman milletlerin karşısında Hıristiyan devletlerin üstün güçleri bulunmaktaydı[27].

Müslümanların birlik halinde yaşadığı tarihi dönemlere vurgu yapan gazeteye göre Hz. Peygamber ve ilk dört halife devrinde var olan İslâm Birliği, Hz. Ali zamanında meydana gelen ilk ihtilaflarla bozulmuştur. Hz. Hasan'ın iyi niyeti ve Muaviye'nin siyaseti sayesinde ihtilaflar durmuş ve Emeviler devrinde birlik zorlukla devam etmiştir[28]. Abbasiler zamanında birlik bozulmuş, ilk olarak Endülüs Emevi Halifeliği, ardından başka halifelikler kurulmuştur. Halife Nasır li-Dinillah zamanında tüm İslâm memleketlerinde hutbe tek halife adına okunacak kadar İslâm birliği sağlanmışsa da, bu birlikten istifade edilememiştir[29]. Timur ise zorbalıkla mülkünü genişletmeye çalışırken

27 Diğer sayılar ve tarih çevirme kılavuzu ile yapılan karşılaştırmalar 9. sayının üzerindeki tarihlemenin yanlış olduğunu göstermiştir. 14 Mart 1898/ 20 Şevval 1315/ 2 Mart 1314, **Kanun-i Esasi***,* S 9, s.2. (Gazetenin üzerinde 21 Şevval 1315/ 2 Şubat 1314 tarihi vardır.)

28 Gazete, Yezid'i veliaht tayin ederek hilafeti saltanata dönüştürdüğü için eleştirilen Emevi Halifesi Muaviye'yi İbn-i Haldun mazur gösterdiğine dikkat çekmiştir. İbn-i Haldun'a göre Muaviye "İslam Birliğini kurma" düşüncesiyle oğlunu veliaht tayin etmiştir. **Kanun-i Esasi**, S 9, s.2.

29 **Kanun-i Esasi,** Sayı 9, s. 2. Abbasi Halifesi Nasır li-Dinillah dönemi hakkında geniş bilgi için bk.: Fatih Güzel, "Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Abbasîlerin Hâkimiyetini Canlandırma Çabaları", **Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD***),* 2014, 3(1): 59-76.

Levent Şahverdi Arşivi

İttihâd-ı İslâm'dan faydalanmak istemiştir. Osmanlı Devleti'nin güçlendiği dönemde, İttihâd-ı İslâm düşüncesinin ileri gelen devlet adamalarında bulunduğunu tarihi olaylar göstermektedir. Fatih, Sultan Mehmed, İstanbul'u alarak Asya ve Avrupa'da fetihler yapmış, İttihâd-ı İslâm için sefere çıktığı bir sırada vefat etmiştir. Yavuz Sultan Selim, İslâm Birliği için İran ve Mısır üzerine seferlere çıkmış, Hicaz ve kutsal emanetleri alarak halifeliği üzerine almıştır. *Kanun-i Esasi* yazarlarına göre İttihâd-ı İslâm'ın geçerliliği daha çok zaman ve mekâna bağlıydı. Tüm İslâm ülkeleri alınmış olsa daha iyi mi olurdu? Buna ikna edici bir cevap bulmak zordur. Fakat şimdiki duruma bakılırsa "*daha iyi olmazdı"* cevabı gerçeğe yakın görünüyor. Bugün zamanın gereklerini idrak ederek, Müslümanları yabancı müdahalesinden koruyamadığımız ortadadır. Hükümet kuvvetli olmadıkça memleketin genişliği nispetinde zorluklar artacak ve tüm Müslümanları korumağa Osmanlı Devleti'nin gücü yeterli olmayacaktır[30].

Kanun-i Esasi yazarlarına göre, İttihâd-ı İslâm temelde doğru bir düşüncedir. Ancak pratikte uygulanması Müslümanlar için yeni sıkıntılar meydana getirecektir. Bu nedenle, Padişahı eleştirirken, *İslâm Kardeşliği* fikrini savunmanın daha doğru olacağını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre birkaç kardeşin her biri farklı yerlerde bulunup, hem kendi işlerine bakabilir, hem de birbirlerine yardım edebilirler. Kardeşlerden biri diğerlerine tahakküm etmeye yeltenirse, aralarında çıkacak olan tartışma gevşeklik ve korkaklık getirir, onları zayıflatır. Asrımızda İttihâd-ı İslâm fikri iktidar, ilim ve fikir sahiplerinden pek çok kişinin zihnini işgal etmiştir. Eserlerinden de anlaşıldığı üzere merhum Namık Kemal gibi edipler bu konuda bir hayli fikirler aşılamaya çalışmıştır. Okullardaki tarih ve coğrafya hocaları Yavuz Sultan Selim ve Sokullu Mehmed Paşa gibi fetihçilerin *İttihâd-ı İslâm* fikrini gerçekleştirmeye çalıştığını ileri sürmüşlerdir. Bazıları, hac farizasını yerine getirmiyor diye Halifeyi eleştirirken, bazıları da *İslâm Birliği*'nin kolayca gerçekleşeceğini sanıyor. Onlara göre, diğer ülkelerdeki Müslümanlar İslâm Birliği fikrinden haberdardır ve gerçekleşmesini arzu etmektedir. Harekete geçmek için halifenin bir işaretini beklemektedir. Padişahı eleştiren gazeteye göre İttihâd-ı İslâm hakkında yazdığı risale Arapça, Farsça ve Urdu dillerine çevrilen Hoca Tahsin Efendi'nin Hicaza gidip bu fikri yaymasına II. Abdülhamid'in politikaları engel olmuştur[31].

30 **Kanun-i Esasi,** S 9, s.2.

31 **Kanun-i Esasi**, S 9, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazetenin iddiasına göre, 93 Harbinden sonra hilafetle ilgili kavramları fazlaca gündeme taşıyan II. Abdülhamid, İttihâd-ı İslâm tabirini kendisi bizzat kullanmamış, Osmanlı toprakları dışında bulunan bazı kimselere bu tabiri söyletmiştir. Cemaleddin Afgani'yi İstanbul'a çağırması ve bazı şeyhleri etrafına toplaması İttihâd-ı İslâm fikrinden dolayıdır. Bir cülus günü Padişahın, Cemaleddin Afgani'yi Mabeyn'e çağırıp "*Dünyada seninle yaşamak ve beraberce defin olunup yine beraberce dirilmek Cenab-ı Hak'tan istediğim esas emelimdir. Ceddim Sultan Selim'in kılıcıyla yapamadığını, himmetinizle, ben siyasi bir tedbir olarak yapmak isterim"* demesi, İttihâd-ı İslâm amacına işarettir. Gazeteye göre, Cemaleddin Afgani'nin Müslüman memleketlerin liderlerine ve nüfuzlu kimselerine dört yüz kadar mektup göndermesi ve olumlu cevaplar alması İslâm Birliğinin gerçekleşeceğine dair umutları çoğaltmıştır. Ancak II. Abdülhamid'in tabiatındaki kararsızlık buna mani olmuştur[32].

Gazete, Maliye Müsteşarı Esad Efendi'nin de yazılarının yer aldığı, Mısır'da, ayda iki defa çıkan İttihâd-ı İslâm risalesinin beklenen etkiyi yapmadığına dikkat çekmiştir. Böyle bir fikir Mısır'da kimsenin hatırına bile gelmemiştir. Gazeteye göre, II. Abdülhamid, akla uygun hareket etseydi İttihâd-ı İslâm fikri de benimsenebilirdi. Kendi memleketini tahripte, milletini aşağılamada, devletini tehlikeye koymakta hiç kusur etmeyen Padişah, kendisini başka memleketlerdeki Müslümanlara din ve devleti ihya eden, cihanın büyük hükümdarı, temiz ve kâmil insanların sevgilisi gibi sıfatlarla tanıtmıştır. Ancak bu, Müslümanları daha çok sıkıntılara ve hatalara sevk etmekten başka bir işe yaramamıştır[33].

Gazeteye göre silahsız olan Bosna Müslümanları böyle davete icabet etseler, İstirya Hükümeti tepelerine binerek isyanı bastırır ve eskisinden daha fazla baskı uygular. Rusya'da silahsız ve dağınık bir halde bulunan Müslümanlar (15 milyon), halifenin kutsal savaş davetine katılsalar, Rusya'nın muntazam orduları karşısında perişan olurlar[34].

Kanun-i Esasi gazetesine göre, Halifenin davetiyle tüm Hıristiyan âlemine dinî savaş ilan edilmiş olunacağından, Rusya'dan başka bütün Hıristiyan milletlerin saldırısına uğrayacak olan Osmanlı Devleti, Müslümanlara yardım da edemeyecektir. Rusya'da bulunan Müslümanların çoğu Osmanlıdan ümidini kesmiş, geri kalanı da Osmanlı'nın durumundan tamamen habersiz olup Rus

32 **Kanun-i Esasi**, S 9, s.3.

33 **Kanun-i Esasi**, S 9, s.3.

34 **Kanun-i Esasi**, S 9, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

idaresine alışmıştır[35]. Liderleri tabi oldukları devletlere sadıktır. Osmanlı'nın haline tamamen vakıftırlar. Gazetenin iddiasına göre; Osmanlıların Müslümanlık bitiyor, batıyor gibi laflarınıza cevaben: "Müslümanlık sizde bitiyorsa bizde bitmiyor. Bunca zamandan beri Rusya'nın idaresinde bulunuyoruz. İbadetimize dokunan yoktur. Eğitimde ilerlememiz yoksa da sizin de yoktur. Ticaret, sanat, ziraat hususlarında sizden ileriyiz. Köylerimiz sizin şehirlerinizden daha rahattır. Dinde bizden sağlam olduğunuzu nasıl ispat edersiniz. Sefahatinizle bizi Rusya'ya teslim ettiniz, akıllanmadınız. Yine sefahat ve ahmaklıkla başınıza davet ettiğiniz belaları gidermek, niçin bizim boynumuza borç olsun? Boşuna övgü ve manasız övünme gürültüsüyle âlemi doldurdunuz, şimdi de İslâm Halifeliği batıyor diye feryat ediyorsunuz. Batmasına sebep sizsiniz, biz değiliz. İlerleyip bize yardım etmeniz gerekirken, kötü idareniz ile geri kalıp bu hale düştünüz. Şimdi başarma ümidi kalmamışken, sizi kurtarmak için, malımızı, ırzımızı, canımızı tehlikeye mi koyalım? Hilafet makamının şanı, bizi ecnebiye teslim, sizi de bu zayıf duruma koymak ve İslâm devletinin yıkılacağını âleme ilan etmek miydi? Bağımsızlığınızın, hilafetinizin sonu böyle mi olacaktı? Memleketinizin genişlik ve bereketinden, ahalinizin zekâ, anlayış ve cesaretinden yararlanmak mümkün olduğu halde bir hayır yapmadınız. Şimdi böyle canhıraş figanları bize işittirmekle mi bir hayır ümit ediyorsunuz? Heyhat!" derler[36].

Kanun-i Esasi gazetesine göre Rusya'nın himayesinde olan Buhara Müslümanları, isteseler bile Rus ordusuna karşı koyamayacaktır. Ayrıca Buhara Emiri de halifelik iddiasındadır. Halkının azlığına miskinlik, tembellik, uyuşukluk ve eksikliklerine bakmadan, Rusya'ya güvenerek hilafet davasında bulunuyor. Buharalılar, maddi-manevi her türlü ilerlemeden geri kalmış, cehalete, kötü ahlaka dalmışlardır. İstanbul'da siyasi memurları olmayan Buharalıların bizden haberleri yok gibidir. Osmanlı Devleti de halifelik rekabeti nedeniyle Buhara'ya bir elçi göndermeye tenezzül etmemiştir. Yine II. Abdülhamid, dinî savaş ilan edecek olursa Bulgaristan ile Romanya Müslümanları bize yardım niyetiyle hükümetlerine isyan edemezler. Hükümetleri, isyan edenleri

35 Yukarıda kullandığımız "alışmıştır" ibaresi gazetede kullanıldığı şekliyle alınmıştır. Makalede Rus yönetimi altında yaşayan Müslümanların Osmanlı Halifesinden umutlarının olmadığı vurgulanmıştır. Yoksa Rus yönetimine yönelik övgü söz konusu değildir.

36 21 Mart 1898 / 27 Şevval 1315/ 9 Mart 1314, **Kanun-i Esasi**, S 10, s.1. Hicri ayların 29 ve 30 gün olması nedeniyle gazete üzerindeki tarihleme hatalı olarak Salı gününe denk gelen 28 Şevval 1315 tarihini göstermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

askeri kuvvetle bastıracak güçtedir? Marakeş İslâmî Hükümeti de Osmanlı'ya yardıma gelemez. Çünkü şimdiye kadar Marakeş Hükümeti'nin halini hatırını hiç sormadığımız gibi başkentine bir elçi de göndermedik. Avrupalılar ikide bir işlerine müdahale ediyorlar. Bu müdahalelerin haklı olup olmadığını sormak bir kere olsun Osmanlı Hükümeti'nin hatırına gelmemiştir[37]?

Kanun-i Esasi'nin iddiasına göre Marakeş ile ilişki kurulmasını tavsiye eden Arapça yayın yapan *El-Cevâib* dergisi kapatılmıştır. Gazeteye göre Marakeş Hükümeti, Hıristiyanlar aleyhine kutsal bir savaşa girecek olsa, ne karadan ne de denizden hareket edemez. Denizden harekete geçse Hıristiyan donanmasıyla karşılaşır. Karadan hareket etse, doğusunda Fransa'nın muntazam orduları hazır duruyor. Marakeş düzenli olmayan kabilelerini daha silah altına almadan, Fransa orduları Fas'ı işgal ederler. Belki Fransa'dan önce İngiltere, İspanya veya diğer bir yabancı devlet Fas'ı işgal eder. Güneyden de yardım ihtimali bulunmuyor. Cezayir ve Tunus Müslümanları da Halife'nin çağrısına cevap veremezler. Trablusgarp'a hücum edecek İtalya gibi bir devlete karşı koymak için Osmanlı Devleti'nin orada yeterli ordusu mevcut değildir. Trablusgarplılar, vatan müdafaası için Tunuslulardan yardım isteseler, Tunuslular da yardım edecek olursa, Fransızların şiddetli mukavemetiyle karşılaşırlar. Halife'nin, bu vilayetlerin Müslüman halkının silahsız olarak büyük devletlerle savaşmasını istemesi doğru değildir[38].

Kanun-i Esasi yazarlarına göre, aralarında fikir birliği olmayan, silahsız ve güçsüz durumda bulunan Mısır Müslümanları Halifenin kutsal davetine olumlu cevap veremezler. Bazıları İngilizlerin Mısır'dan çıkmasını isteyen Padişaha taraftardır, ancak fiilen yardım edecek güçleri yoktur. Bazıları ise hallerinden pek memnun olup Osmanlı'yı istemiyorlar. Onların işleri yolunda, hürriyet ve emniyetleri yerinde, kimseden korkuları yoktur. İngiliz askerleri ülkeyi korurken Mısırlıları sonucu şüpheli bir savaşa sevk etmek mümkün değildir. Mısır, İngiliz ordusunun şiddetine topsuz, tüfeksiz, sadece duayla karşı koyamaz. İşgal edilmek üzere olan Sudan'da halifelik iddiasıyla birisi isyan etmiş, birtakım cühelayı başına toplamış, zulüm ve istibdatla memleketi harap etmektedir. Sudan halifesinden daha şaşkın olan Osmanlı Halifesi ise ne olacak diye sonucu beklemektedir. Zengibar tarafları İngiliz ve Almanların istilasına geçmiş bulunuyor. Gazeteye göre sultan ve halife olarak anılan Zengibar Hâkimi, İngilizlere dost görünerek barış içinde rahatına bakıyor. Osmanlılar,

37 **Kanun-i Esasi**, S 10, s.1-2.

38 **Kanun-i Esasi**, S 10, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

onlara dair bilgileri haritalardan alırken, Zengibar Müslümanları harita nedir bilmiyorlar. Afrika'nın diğer yerlerinde bulunan Müslümanlar da dünyadan habersiz bulunuyorlar. Osmanlı'nın ismimizi işitmeyenler işitenlerden daha fazladır. Ümit Burnu taraflarında bulunan Müslümanlar Osmanlı'nın ismini ancak işitmişlerdir. Onlar da Osmanlı için edilen hayır duaya âmin demekten başka bir yardımda bulunamazlar[39].

Gazeteye göre, Avustralya'da Flemenk devletine tabi, zulüm altında bulunan Cavalılar çok zayıftır. Batavia'da oturan Osmanlı Devleti şehbenderi yalnız maaşını alıyor, Flemenk Hükümeti'nin ahaliye gösterdiği şiddete engel olamıyor. Zavallı Cavalılar, Hicaz'a gittikçe varlığını öğrendikleri Osmanlı Devleti'ni kuvvetli zannediyorlar. Avustralya Müslümanları halife olan Abdülhamid Han'ın davetine icabet edecek bir halde bulunmuyorlar. Zavallılar, bir şey yapabilseler yardımlarını esirgemezler[40].

Nüfusu kalabalık ancak güçsüz, birbirinden farklı hükümetlere sahip, nispeten Osmanlı Devleti'ne yakın ve alışık Kuzey Afrika Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne yardım edemeyeceğini savunan Kanun-i Esasi'ye göre o kadar uzak ve dünya meselelerinden habersiz, silahtan mahrum ve yaratılış olarak zayıf, çaresiz olan Cava halkından herhangi bir yardım beklenmemelidir. Osmanlı'nın iyiliği için yalnız hayır dua eden Hindistan'ın Sünni Müslümanları, dinî metanetleri olan, ancak savaşa hevesleri olmayan aciz bir güruhtur. Siyasi hayatları, bizim hayatımızla ayakta olan Mısırlılardan yardım beklenmezken Hintlilerden ne yardım umulabilir. İngilizlerin dinî işlerine karışmadığı Hint uleması ve ileri gelenleri susup işlerine bakıyorlar. Az sayıdaki İngiliz asker ve memurun Hindistan'ı idare edebilmesi bunun kanıtıdır. Hint Müslümanları bizim iyiliğimizi arzu ettikleri gibi Buhara, Zengibar, Marakeş, İran ve diğer ülkelerdeki Müslümanların da iyiliğini isterler. Hint Müslümanları güzel teşviklerle para toplayıp bize nakdî yardımda bulunmuşlardır. Diğer Müslümanlar da ellerinden gelen yardımı esirgemezler. İngiliz idaresindeki Malaka Yarımadası'nda bulunan küçük İslâm hükümetlerinin ise Osmanlı ile ilişkileri yoktur[41].

---

39 **Kanun-i Esasi**, S 10, s. 2.

40 **Kanun-i Esasi**, S 10, s. 2; 29 Mart 1898 / 5 Zilkade 1315 / 16 Mart 1314; **Kanun-i Esasi**, S 11, s.3. Gazete nüshası üzerinde hicri tarihi miladi tarihe çevirme yanlışlığı nedeniyle salı gününe denk gelen 6 Zilkade 1315 / tarihi yer almaktadır.

41 **Kanun-i Esasi**, S 11, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazeteye göre Hindistan'ın kuzeyindeki Müslüman kabileler bağımsızlık fikri ve yabancıların teşvikleri nedeniyle ayaklanma halindedir. Osmanlı'ya yardım veya iltihak fikri bunların hatırlarına gelmediği gibi, bunun gerçekleşmesi aradaki mesafenin uzaklığı ve siyasî durumları nedeniyle imkânsızdır. Bölgedeki durumun farkında olan Afgan Emiri, kabile savaşlarına taraftar olamamıştır. Farzımuhal, Hint Müslümanları Osmanlı Devleti tarafına geçerek İngilizleri ülkelerinden çıkarsalar, Rusya'nın istilasına uğrayacakları şüphesizdir. Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu Kanuni devrinde, yardım isteyen Hintli Müslümanlara yardıma giden paşalardan bazısı kuru bir şöhrete, bazısı da büyük servetlere sahip olmuş, devlet ise bir şey kazanmamıştır. O zaman, Portekizlilere karşı koyamayarak Osmanlı'dan yardım isteyen Hint Müslümanları, şimdi İngilizlere, Ruslara ve memleketlerine göz diken bütün açgözlülere rağmen, Osmanlı Devleti'ne yardım edecek durumda değiller. Birbirinden uzak ve farklı bölgelerde yaşayan Hint Müslümanları, Osmanlı'ya yardım etmek isteseler bile aralarında haberleşerek ittifak yapma imkânından yoksundur. İttifak etseler bile Osmanlı Devleti'ne ne karadan ne de denizden yardım edebilirler. Osmanlı Devleti de, ilan edeceği kutsal savaş sebebiyle üzerine hücum eden müttefik Hıristiyanlara galip gelse bile, Hintlilere yardım götürecek imkân ve vasıtalardan yoksundur[42].

Kanun-i Esasi'nin iddiasına göre II. Abdülhamid, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında dinî bir savaş çıkarırsa, yakın dostu olan Almanya İmparatoru bile düşmanları safına geçerek Akdeniz sahillerinde üsler elde etmek için Rusya ve İngiltere'yi Osmanlı üzerindeki emellerinde serbest bırakacaktır. Çin'deki Mecûsîlerin[43] uyanıp Avrupa'yı tehdit etmelerinden şimdiden endişe eden Alman İmparatoru, Hıristiyanlığa ve kendi emellerine zararlı olan İttihâd-ı İslâm'a kaşı duracaktır. Hint ve diğer memleketlerin Müslümanlarının, İngiltere idaresinde kalmayı veya Rusya istilasına uğramayı, Türklerin, İslâm kuvvetiyle Avrupa'yı tehdit edebilecek bir hale gelmesine tercih edeceği şüphesizdir. Hindistan'da Mecûsîler[44], Müslümanlardan fazladır ve

42 **Kanun-i Esasi**, S 11, s.3.

43 Zerdüşt'ün dinî öğretisi olan Mecûsîliği kabul eden Çinliler kastedilmiştir. Budistlerle karıştırılmamalıdır.

44 Mecûsîlik, Zerdüşt'ün yaydığı dindir. Zerdüşt dini inanç ve düşüncelerini eski İran inanç, adet ve gelenekleriyle kaynaştırarak dininin temellerini atmıştır. İlk olarak İran, Mezopotamya, Bahreyn ve Umman gibi yerlerde taraftar bulan Mecûsîlik zamanla Çin ve Batı Hindistan'a kadar uzanmıştır. *Kanun-i Esasi* gazetesinin bahsettiği Çin ve Hindistan Mecûsîleri bunlardır. Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", **DİA**, XXVIII, Ankara 2003, s.279-284.

Levent Şahverdi Arşivi

dinlerine gayet bağlıdırlar. Dört kitap ehlini hiç sevmeyen Mecûsîler, İngiltere gibi dinlerine saygı gösteren bir devlet bulunamayacağını bildiklerinden, yönetim kendilerinden olmadıktan sonra, İngiltere'yi diğer devletlere tercih edeceklerdir[45].

Gazeteye göre Hint Sünni Müslümanların Osmanlı Devleti'ne vereceği destek, Mecûsîlerin şiddetli mukavemetiyle karşılaşabilir. Hint'teki Şii Müslümanlar da doğal olarak İran hükümetine meylederler. Fakat bunların istemeleri halinde bile İran'a verebilecekleri yardım, Sünnilerin Osmanlı'ya yapabileceği yardım gibidir. Biri ne kadar muhtemelse diğeri de o kadar muhtemel, belki de daha uzak ihtimaldir. Sünniler ile Şiilerin birleşip bir iş görmeleri ihtimali Osmanlı hükümetiyle İran hükümetinin bir hayra ittifak edebilmesi ihtimalinden kuvvetli değildir. Bu iki hükümet şimdi ittifak edip Hıristiyanlara kutsal savaş açsalar akıl, hikmet, din ve şeriata aykırı olarak, aralarında bulunan düşmanlık ve zararlı ihtilafların cezasını çekerler. Şimdiki kuvvetleriyle her ikisinin yalnız Rusya'ya karşı koyması pek uzak ihtimaldir. Her iki devlet böyle makul tedbirlere başvurarak memleketlerini ıslaha, vatandaşlarını refaha, bilim ve eğitimi herkese yaymaya çalışmalıdırlar[46].

Müslümanların ümidinin birbirine büyüklük taslayan İran ve Türkiye'ye bağlanmasını eleştiren *Kanun-i Esasi*, diğer Müslüman ülkelerin güçsüzlüğüne vurgu yapmıştır. Gazeteye göre Gücerat, Hive, Bahreyn ve Maskat hükümetleri iç işlerini yürütmekten aciz, bilimden nasibini almamış, halkına zulümle hükmetmektedirler. Hindistan'daki Müslümanlar İngiltere idaresindedir. Sünni olması nedeniyle Osmanlı Devletine saygı duyan Afganistan Hükümeti, konumunun önemi, emirinin dirayeti ve iyi tedbirleri sayesinde bağımsız kalabilmiştir. II. Abdülhamid, altı milyon kadar nüfusu olan Afganistan'la iyi ilişkiler kurmak istemiş ancak bir elçi tayin etmeye tenezzül etmemiştir[47]. Afgan hükümeti de diğer Sünni hükümetler gibi Osmanlı Devleti'nden bir hayır ve iyilik görmemiştir. Osmanlı Devleti de, 93 Harbi başladığında, Afganistan ile Rusya'ya karşı bir ittifak yapmak istemiş, ancak başarılı olamamıştır. Şim-

45 **Kanun-i Esasi***,* S 11, s.4; **Kanun-i Esasi,** 4 Nisan 1898 / 12 Zilkade 1315 / 23 Mart 1314, S 12, s.3. Nüshada Salı gününü gösteren 13 Zilkade 1315/23 Mart 1314 tarihi yer almaktadır.

46 **Kanun-i Esasi**, S 12, s.3.

47 Afganistan'a elçi tayin etmediği için Padişahı ağır eleştirilere tabi tutan gazete, Afganistan'a neden elçi tayin edilmediğini açıklamamıştır. Ancak dönemin uluslararası dengeleri göz önüne alındığında, Osmanlı-Afgan ilişkileri ve İslâm Birliği konusunda İngilizlerin dikkatini çekmemek için elçi atanmadığını düşünmek uzak ihtimal değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

di Halifenin kutsal savaş ilan etmesi halinde, Afgan Emiri ittifaka katılsa bile Osmanlı'ya yardım etme imkânına sahip değildir. Ya kuzeyden Rusya'ya ya da güneyden İngiltere'ye saldırması gerekir. Orduları, Rusya orduları kadar muntazam, silahlı ve mükemmel olmayan Afgan Emirinin Rusya'ya savaş ilan etmesi akla uygun değildir. Nüfusu az olan Afganistan daha önce birkaç defa İngiltere ile savaşmış ancak her defasında yenilmiştir. Afganistan'ın selameti İngiltere ile iyi geçinmesindendir. Rusya, Hint taraflarındaki (Hidanker) çıkarları için Hindistan'dan önce Afganistan'ı işgal etmek zorundadır. Rusya, Afganistan'ı işgal etmedikçe Hindistan'ı alamaz. İngiltere, Hindistan'da bulundukça da Afgan hükümeti yerinde duracaktır[48].

Gazeteye göre Türkiye, İran, Marakeş ve Afganistan gibi iç işlerinde serbest olan Müslüman ülkelerde iyi idareye ihtiyaç vardır. Bu ülkeler, zamanın gereklerine göre hareket ederek hürriyetlerini genişletmeli, halklarını ilim ve marifetle aydınlatmaya ve ahlakı kötülüklerden korumaya özen göstermelidirler. Ancak bunlara dikkat edilmiyor, bir tarafta biraz bilim ve eğitim ilerliyorsa ahlak bozuluyor, diğer tarafta güzel ahlak bir derece korunuyorsa eğitime rağbet edilmiyor. Ulaşım vasıtaları gelişmediği için ticaret yaparak birbirini tanıma imkânları olmayan Müslümanlar birbirlerinden habersizdirler. Hac farizası vesilesiyle olmasa, çoğu diğerlerinin varlığını bile işitemezdi. Her memleketin Müslümanları, diğerlerini kendilerinden daha mesut ve hükümetlerini kendi hükümetlerinden daha güçlü zannediyor. Müslümanlara mahsus bir hüsnü zan ile görmediklerini iyi sanıyorlar. Mısır'ı görmemiş bir Türk, her Mısırlıyı ilerlemiş, aydınlanmış ve refaha ulaşmış kabul ediyor. Mısırlılar da her Türk'ü mutlu, hürriyetlerine sahip, güçlü ve kuvvetli biliyorlar. Kendi hükümetinden gördüğü mezalimi hatırlayan bir İranlı, elçisinin himayesiyle Türkiye'de hür yaşadığı için Türkiye hükümetini adil zannediyor[49].

Kanun-i Esasi'ye göre, Osmanlı halkının iyi niyeti nedeniyle öteden beri yayılmış bazı manasız, saçma ve batıl itikatlara itibar etmiş olması hükümetin işine gelmiştir. Öncelikle toplumun menfaatine zararlı, ahlaka aykırı, hiçbir delile dayanmayan manasız ve saçma inanç ve hurafelerin kaldırılması gerektiğini dile getiren gazeteye göre, her fenalığı zaman gerektirdiği düşüncesi yanlıştır. İslâm'ın kıyamete kadar baki olduğu ve her iki âlemde saadet ge-

48 **Kanun-i Esasi**, S 12, s.4.

49 **Kanun-i Esasi**, 11 Nisan 1898 / 19 Zilkade 1315 / 30 Mart 1314, S 13, s.2. Gazete sayısında 20 Zilkade 1315/30 Mart 1314 tarihi yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

tireceği muhakkak olduğuna göre bu batıl inançlar beyhudedir. Hükümetin de şeriat hükümlerine önem vermediğinin açık olduğunu iddia eden gazeteye göre, her fenalığı zamana bağlamak hatadır. Fenalık zamanda değil, insanda olur. İnsanlara da hükümetten sirayet eder. İnsanlar, hükümetin hiçbir emrine muhalefet etmezse, her kötülükten hükümetin sorumlu olması lazımdır. Çünkü hükümet, halkı istediği tarafa sevk edebilir. Hükümeti fenalıktan men edemeyen ahali, iyilikten de men edemez. Hükümet gerçekten halka hizmet fikrinde ise öncellikle kendi milletini maddi ve manevi olarak ilerletmeye çalışmalıdır. Hükümet milleti aşağılamakla, tahriple, içeriyi ve dışarıyı aldatmakla bir şey kazanamayacağını anlamalıdır[50].

Gazeteye göre, hilafeti bünyesinde bulunduran Osmanlı Devleti, ilerlemede ve medeniyette bütün Müslümanlara rehber olmalıdır. Osmanlı Hükümeti, milletine iyi bir eğitim vererek kötü ahlakı gidermeli ve diğer memleketlerdeki Müslümanlara güzel örnek olmalıdır. Osmanlı Padişahı'nın diğer Müslüman hükümdarlardan daha nüfuzlu olması kendi milleti sayesindedir. Padişah, Osmanlı milletinin ilerleyişinin diğer Müslümanlara örnek olabileceğini, Müslümanların şerefinin artmasının Osmanlı Müslümanlarının gelişmesiyle olabileceğini bilmelidir. Aynı zamanda halife olan II. Abdülhamid'in, asrın gereklerine uygun, faydalı işlerden her kabul ettiğini diğer Müslümanlar da kabul eder, her hareketini taklit ederler. Bu şekilde fikirler, ilim ve teknik hızla yayılabilir, büyük amaçlara ulaşmak mümkün olabilir. Osmanlı Devleti, gücünün artması nispetinde diğer ülkelerdeki Müslümanların haklarını koruyabileceği gibi onlara her konuda rehberlik edebilir, siyasi yardımda bulunabilir. Osmanlı Devleti diğer Müslüman devletlerden daha fazla nüfusa, araziye ve stratejik alanlara sahip olduğu gibi, vatandaşları da nispeten bilgilidir. Diğer Müslümanlara ilerleme konusunda rehberlik yapmakta zorlanmaz. Ancak Osmanlı Devleti, şimdiye kadar takip ettiği yolla rehberlik görevini yerine getiremez, diğer Müslümanları da zarara uğratır[51].

II. Abdülhamid'in İslâm Birliği için Müslümanlar arasında sağlam bir bağ oluşturmak için gösterdiği çabayı görmezden gelen Kanun-i Esasi gazetesinin iddiasına göre Halife, samimi olarak tüm Müslüman hükümdarlarla iletişime geçmeli, Müslüman ülkelere elçiler göndermeli, kardeşçe muameleye, memleketlerini imara ve milletlerini eğitmeye rehberlik etmelidir. Hükümdarlar, Müslümanların birliğine zarar veren boş şeref davalarından vazgeçmelidir. Taşıdıkları unvan sebebiyle Müslüman hükümdarların birbirlerine karşı düş-

50 **Kanun-i Esasi**, S 13, s.2.

51 **Kanun-i Esasi**, S 13, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

manlık gütmeleri doğru değildir. Diğer Müslüman hükümdarlar Padişah ve Halifenin kardeşçe muamelesinden onlar hoşnut olurlarsa, onun yol göstericiliğini kabul edeceklerdir. İran Hükümeti ile iyi ilişkilerin artırılması, Sünni ve Şiiler arasındaki manasız düşmanlığı kaldırmakta faydalı olacaktır. Padişah, Müslüman hükümdarlara örnek olmak ve kendi devletini güçlendirmek için Meşrutiyeti yeniden ilan etmeli, millet meclisini tekrar açmalıdır. Meclis olmadıkça istenen ilerlemenin gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi elde kalan toprakların korunması da zordur. Diğer Müslüman devletlerde meclisin açılması için henüz ortam müsait değilse de, Padişahın rehberliği sayesinde ilim ve eğitimle kısa bir zaman içinde uygun ortam hazırlanacaktır. Meşveretin uygulanmasıyla her memlekette İslâm unsuru aydınlanacak ve güçlenecek, herkes İslâmî menfaatleri anlayacak ve muhafazaya çalışacaktır[52].

Gazetenin ileri sürdüğü fikirlere göre Padişah ve Halife, Müslümanları bilim ve tekniği öğrenmeye ciddi olarak teşvik ederse Kıbrıs'ta, Bulgaristan'da, Romanya'da, Mısır'da, Hint'te ve Ümit Burnu taraflarında bulunan Müslümanlar, diğerlerinden önce bundan yararlanırlar. Eğitim, öğretim ve matbuatın serbest olduğu bu memleketlerde Halifenin rehberlik ve teşviki olmadıkça bunlardan istifade edemiyorlar[53]. Çoğu yeni tarz eğitim ve bilimin dine aykırı olduğunu zannediyor. Halifenin rağbet etmesi bu kötü zannı ortadan kaldıracaktır. Flemenk, Avusturya, Rusya ve Fransa hükümetleri Müslümanlara eğitim ve öğretimde özgürlük vermediklerinden Padişah, adı geçen devletlerle iletişime geçip Müslümanlara eğitim ve öğretim haklarının verilmesini sağlamalıdır. "İyilik yapan halifeyim, dini nüfuzumu tanıyacaklar, şerefimi korumaya mecburdurlar*"* gibi boş sözlerle yetinmek, çaresiz Müslümanların karşı karşıya bulunduğu zorlukların artmasına ve cahil kalmalarına neden olacaktır[54].

Gazeteye göre Osmanlı Devleti, bekası için çıkarları uyuşan devletlerle ittifak kurmalı ve gerekli ıslahatları hızla yapmalıdır. Bunun için bütün Müslümanların yardımına müracaat etmeli, hedefinin devleti güçlendirecek olan ıslahatları yapmak olduğunu anlatmalı, bu uğurda tüm mesaiyi sarf etmeli-

52 **Kanun-i Esasi**, S 13, s.2.

53 Gazete II. Abdülhamid'i eleştirirken aşırıya kaçmaktan çekinmemiştir. Gazetenin 13. Sayısındaki "İttihad-ı İslâm" başlıklı makalede ileri sürdüğü suçlamaların çoğunu aslında II. Abdülhamid yapmaktaydı. Konumuz sadece Kanun-i Esasi gazetesindeki "İttihad-ı İslâm" temasını irdelemek olduğundan, mevzuyu asıl mecrasından çıkarmamak için, Padişahın faaliyetleri ayrıca burada zikredilmemiştir.

54 **Kanun-i Esasi**, S 13, s.1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

dir. Bunlardan hiçbirine yanaşmayan Padişah, yalnız kendisini överek ülkeyi mamur, milleti mesut, eğitimi ileri, hazineyi dolu, devletin bütün düşmanlara karşı koymaya muktedir olduğunu ilan ettiriyor. Kuvvet, servet ve mağfiret varsa ilana ne gerek vardır. Her şey kendini gösterir. Yoksa âlemi aldatmaktan ne fayda elde edilebilir? İttihâd-ı İslâm fikri böyle mi olur. Bu adeta abdestsiz namaz kılmağa benzemektedir. II. Abdülhamid zannediyor ki kendisini akıllı, siyasetini ve devletini kuvvetli gösterse tüm Müslümanlar güvenir, onun hatırı için kendi devletlerine isyan ederler. Bu şekilde, bir zaman için kendisini Avrupalıların müdahalelerinden güvende tutar, keyfine bakar[55].

Kanun-i Esasi, *Hadimu'l- Haremeynü'ş- Şerifeyn* sıfatını taşıyan Padişahın, bu göreve şükran vazifesi olarak halkı kendine hizmetçi etmeye çalışmasını doğru bulmamıştır. "*Ben Hadimu'l- Haremeyn olduğumdan bütün Müslümanlar da benim keyfime hadim olacak ve şahsıma hizmeti şeref bilecek, uğrumda can feda edecek"* gibi fikirlerin İslâm'a aykırı olduğuna vurgu yapan gazete Mekke ve Medine'deki kutsal makamların bütün Müslümanların yöneldiği yerler olduğunu belirtmiştir. Bütün müminlerin kutsal yerlerden manevi olarak istifade etmesini sağlamakla görevli olan Halife, Müslümanları irşat etmek, onlara hayırlı telkinlerde bulunmak ve İslâm kardeşliğini güçlendirmek zorundadır. Yükümlü olduğu İslâmî hizmetleri yerine getirirse hayır duaya layık olur[56].

Gazeteye göre, II. Abdülhamid'in gönderdiği nişanı İran Şahı'nın parlak bir merasimle karşılaması İttihâd-ı İslâm'a kanıttır. Gazete, gösterişli karşılama törenlerinin İslâm'a uymadığını vurgulayarak, elçiler vasıtasıyla iki hükümdarın haberleşmesinin yeterli olduğunu belirtmiştir. Böylece amaç âlemin dikkatinden uzak kalır, bir sahtekârlık varsa bile anlaşılmaz, ayrıca iki devletin boş olan hazinelerinin borçlarına biraz daha eklenmezdi. Gazeteye göre İran Şahı, iki devletin geleceğinin ümidi olan ittifaka bir nişan ile razı edilirse, bundan her Müslüman memnuniyet duyacaktır. İki hükümdar, halkları arasında bulunan mezhep ihtilafını kaldırıp, insanlarını eğitmeli ve memleketlerini imar etmelidir. İttifaka Afganistan da dâhil edilerek 34 milyon Müslüman birleştirilmelidir. Bu ittifak olsa bile nüfus ve kuvvet itibarıyla daha güçlü olan Rusya ile uğraşmaları pek zordur. İşgal hırsı ve genişleme politikası açık olan Rusya'ya karşı dördüncü bir müttefik olarak İngiltere'ye

55 **Kanun-i Esasi**, 18 Nisan 1898 / 26 Zilkade 1315 / 6 Nisan 1314, S 14, s.2. Nüshada Salı gününe işaret eden 27 Zilkade 1315/ 7 Nisan 1314 tarihi yer almaktadır.

56 **Kanun-i Esasi**, S 14, s.2-3.

Levent Şahverdi Arşivi

başvurmaları gerekecektir. Gazeteye göre Rusya'nın Türkiye'ye saldırmasını kabul etmeyecekleri umulan diğer Avrupa devletleri, Rusya'nın İran ve Afganistan'a saldırmasına razı olacaklardır. İngiltere ise çıkarları gereği Rusya'ya karşı Müslüman devletleri destekleyecektir. Dünyadaki 250 milyon Müslümanın ilerlemesi ve gelişmesi için Türkiye ve İran ıslahat yaparak halklarını geliştirmeli ve ilerletmelidir. Aralarındaki siyasi ilişkileri güçlendirmeli, Buhara, Kabil, Marakeş ve Zengibar gibi Müslüman devletlerle de de iyi ilişkiler kurmaya çalışmalıdırlar. Ancak bu şekilde sömürge altındaki Müslümanlara rehberlik yapılabilir[57].

Hristiyan devletlerin idaresindeki bazı Müslüman memleketlerde bulunan Osmanlı şehbenderlerinin Müslümanlara faydalı olmadığını belirten *Kanun-i Esasi* gazetesi, Marakeş ve Fas'ta hiçbir Osmanlı memurunun bulunmadığını dile getirmiştir. Gazeteye göre, birkaç sene önce Marakeş Halifesi İstanbul'a bir elçi göndermiş, ancak halifeliği kendisine semavi bir imtiyaz sayan II. Abdülhamid elçiyi kabul etmemiştir[58]. Marakeş Halifesi dostluk için elçi göndermekten başka ne yapabilirdi? Kendisine hiçbir zaman dost eli uzatmamış olan Türkiye Halifesine saltanatını terk etmeğe mecbur mudur? Şimdiye kadar bağımsızlığı sayesinde ayakta duran Marakeş, Osmanlı devletine tabi olsa Cezayir, Tunus ve Mısır ülkeleri gibi yabancı saldırısına kapı açmış olmayacak mıdır[59].

II. Abdülhamid, Basın ve İttihad-ı İslâm

Tüm dünyada olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de kamuoyu üzerinde basın ve yayının önemli bir etkisi bulunmaktaydı. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ülkesinde çıkan gazetelerin çoğu yaptıkları yayınlarla iktidara karşı bir tutum sergilerken kamuoyunu Batıya yönlendirme eğilimi göstermişlerdir[60]. Bunun yanında Padişahın hoşuna gidecek tarzda yayın yapan Tarik, Tercüman-ı Hakikat, Sabah, İkdam ve Saadet gibi gazeteler de mevcuttu[61].

57 Gazetenin periyodik yayınının düzenli olmadığı anlaşılmaktadır. 18 Nisan 1898 tarihinde çıkan 14. sayıyı takiben 15. sayının 25 Nisan 1898 tarihinde çıkması gerekmekteydi. Ancak 15. Sayının üzerindeki tarih 6 Zilhicce 1315/ 14 Mayıs 1314'tür. Tarihleme hatası olabileceği gibi gazetenin zamanında çıkmamış olma ihtimali de vardır. Biz de gazetenin üzerindeki tarihi miladiye çevirmeden aynen yazmayı uygun bulduk. **Kanun-i Esasi**, 6 Zilhicce 1315/ 14 Mayıs 1314, S 15, s.7.

58 Amacı Padişahı eleştirmek olan *Kanun-i Esasi* gazetesi, Marakeş'ten gönderilen elçinin kabul edilmeme sebeplerine değinmemiştir.

59 **Kanun-i Esasi**, S 15, s.8.

60 Sırma, **a.g.e**., s.97.

61 Vahdettin Engin, **Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid**, Yeditepe Yay., İstanbul 2017, s.171-172.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu çalışmada incelenen Kanun-i Esasi gazetesi II. Abdülhamid'e dinî yönden muhalefet eden bir yayındır. Getirdiği deliller, verdiği örnekler ve ileri sürdüğü fikirlerle Padişahın kurmaya çalıştığı İttihad-ı İslâm siyasetinin yanlışlığını ispatlamaya çalışmıştır.

Ancak bu dönemde gerek II. Abdülhamid'i, gerekse İslâm Birliği siyasetini savunan gazeteler de mevcuttu. Kanun-i Esasi gazetesi, II. Abdülhamid'e destek veren ve İttihad-ı İslâm fikrini savunan gazeteleri yandaşlık yapmakla ve Padişahtan para almakla suçlamıştır. Kanun-i Esasi iktidar yandaşı olmakla suçladığı *Ma'lûmât* gazetesini ayıp ve günah işlerle uğraşmak, Müslümanların, devletin ve milletin zararına çalışmakla suçlamıştır.

Kanun-i Esasi'ye göre II. Abdülhamid kendini kutsayan gazeteler yayınlatarak Müslümanları kandırmaktadır. Gazetelere parayla istediğini yazdırmak ayıp ve günah olduğu kadar devlete de millete de Müslümanlara da zararlıdır. Padişah, herkesi bilim ve eğitime, hayırlı ve faydalı işlere teşvik ederek Müslümanlara hizmet etmelidir. Bunun için gazeteler ve risaleler neşrettirmeli, her türlü tedbire başvurmalıdır. Ülkesinde basın hürriyeti olmadığı halde başka memleketlerdeki Müslüman matbuatından şahsî menfaat uman Padişahın emriyle, *Malumat'*taki makaleye İttihâd-ı İslâm değil de *El- İttihad* ismi verilmiştir[62].

İstanbul'da neşredilen *Malumat* gazetesinin Arapça nüshasında yer alan *El-İttihad* başlıklı makalesini değerlendiren Kanun-i Esasi gazetesi, saraydan yardım alan bu gazeteyi, padişahın hoşuna gidecek bir dil kullanmakla ve padişah hakkındaki fikirleri tevil ederek Müslümanların kalbini etkilemekle itham etmişlerdir. Gazeteye göre II. Abdülhamid, Müslümanların dayanağı olan devletinin yıkılmasını kolaylaştırdıktan sonra, uhdesinde bulunan hilafet nüfuzunu şahsi emellerine alet etmek istemekte, ülkedeki tüm Müslümanları aşağılayarak zulüm ve şiddetle kendisine secde ettirmeye çalışmaktadır. Memleketi zayıflattıktan, nüfusunu azalttıktan ve diğer Müslümanlarla haberleşme yollarını kapattıktan sonra içte ve dışta parayla yayınlattığı gazetelerle bütün Müslümanları aldatmaya ve birtakım yalan ve methiyelerle kendi şahsını sevdirmeye çalışmaktadır. Kiraladığı *Malumat* gazetesi görünüşte İttihâd-ı İslâm fikrini savunurken, gizliden II. Abdülhamid'in ölünceye kadar tahtta kalmasını sağlamaya çalışmaktadır[63].

---

62 **Kanun-i Esasi**, 27 Zilkade 1315/ 7 Nisan 1314, S 14, s.2-3.

63 **Kanun-i Esasi**, 27 Zilkade 1315/ 7 Nisan 1314, S 14, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Kanun-i Esasi'nin II. Abdülhamid yanlısı olarak nitelendirdiği yayınlardan biri de *Gayret* isimli gazetedir. *Kanun-i Esasi*'nin iddiasına göre, 1885'te kurulan Bulgaristan'da kalan Filibe şehrinde çıkan *Gayret* gibi bazı gazeteler halkı silaha sarılmak için hazırlıklı olmaya çağıran yayınlar yapmışlardır. İddiaya göre *Gayret*, tüm Müslümanların din müdafaası uğrunda silaha sarılması için halifenden bir işaret beklediklerine dair çıkan yazılara değinmiştir. Bu vahim, tehlikeli ve korkulacak durumu insanlara anlatmak gerektiğini savunan gazete yazarlarına göre, Halife sadece işaret değil de, ciddi bir dinî davet yapsa bile karşılık bulmayacaktır[64].

Gayret, 19 Nisan 1897 tarihli 145. sayısında "Eltâf-ı Celîl-i Pâdişâhî" başlıklı makale ile kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vermiştir. Kuruluşundan beri doğruluktan ayrılmadığını belirten *Gayret*, milletin menfaatine ve Padişahın rızasına uygun yayın yaptıklarını ifade etmiştir. Gazetenin Türkiye'ye girmesini yasaklayan Bulgaristan'ın yasağı kaldırması için devreye giren II. Abdülhamid'e teşekkür eden *Gayret*, devlet büyüklerinin eleştirilmesinin doğru olmadığını savunmuştur. Her fırsatta Padişahı övmeye devam ettiği gibi II. Abdülhamid aleyhine yayın yapan gazeteleri de eleştirmekten geri durmamıştır[65].

64 **Kanun-i Esasi,** S 9, s.3.

65 **Gayret Gazetesi**, 19 Nisan 1897 / 17 Zilkade 1314 / 7 Nisan 1313, S 145, s.1. Gazete üzerinde yer alan 18 Zilkade 1315 / 7 Nisan 1313 tarihlerinden hicri tarih yanlıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

II. Abdülhamid iktidarı karşındaki dinî muhalefeti temsil eden *Kanun-i Esasi* yazarları, yazılarında meşvereti, İslâm kardeşliğini ve Müslümanların birlikteliğini savunarak Padişahın yürürlüğe koyduğu İttihâd-ı İslâm siyasetinin çağın gereklerine uymadığını ispatlamaya çalışmışlardır. Müslümanların birlik olarak yaşadıkları asrısaadet devrinden sonra İslâm birliğinin bozulduğunu ve bir daha da tam anlamıyla gerçekleşmediğini belirten yazarlar, II. Abdülhamid'in hayalini kurduğu İttihâd-ı İslâm'ın gerçekleşmesinin yaşadıkları zamanda mümkün olamayacağını örneklerle ispatlamaya çalışmışlardır. Onlara göre İttihâd-ı İslâm, bütün Müslümanların halifenin bayrağı altında Hıristiyan devletlere savaş açması demektir. Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında gerçekleşecek olan kutsal bir savaşın asla Müslümanlar tarafından kazanılamayacağına vurgu yapmışlardır.

Kanun-i Esasi yazarları, dünyadaki Müslüman toplulukların durumlarını teker teker açıklamışlardır. Müslümanların zayıflıklarını, bağımsızlıktan yoksun ve dağınıklıklarını, eğitim, bilim, teknik, sanat, ticaret ve sanayideki geriliklerini örneklerle ortaya koymaya çalışmışlardır. Dünyadaki Müslümanların büyük kısmının sömürge altında bulunduğunu, İngiltere, Rusya ve Çin gibi güçlü devletlerin idaresindeki Müslümanların hallerinden memnun olduklarını bile iddia etmişlerdir. Sömürge altındaki Müslümanların hallerine alıştıklarını belirten yazarlar, bunların asla devletlerine isyan ederek Osmanlı Devleti'nin safına katılmayacaklarını açıklamaya çalışmışlardır. Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp ve Zengibar gibi Afrika'nın çeşitli yerlerinde dağınık olan Müslümanların Halifeye yardım etmek şöyle dursun yardıma muhtaç olduklarını dile getiren *Kanun-i Esasi* yazarları, Balkanlar, Asya ve Uzakdoğu'da dağınık halde bulunan zayıf durumdaki Müslümanların Osmanlı Devleti'ne yardım edecek durumda olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Kanun-i Esasi yazarlarına göre dünyadaki 250 milyon Müslümanın ilerlemesi ve gelişmesi için Türkiye ile İran hükümetleri kendilerini ıslah etmeli, vatandaşlarını geliştirmeli ve ilerletmelidir. Ancak bu şekilde yabancıların hükmü altındaki Müslümanlara yol göstericilik görevini yerine getirebilirler. Türkiye ve İran aralarındaki siyasi ilişkileri güçlendirmeli, diğer Müslüman devletlerle de de iyi ilişkiler kurmaya çalışmalıdırlar. Gazeteye göre İslâm dünyasının gelişmesi ve güvenliği için Türkiye, İran ve Afganistan devletleri ittifak yapmalıdırlar. Bu durumda bile Rusya'nın Asya'daki Müslümanlara saldırmasına engel olamayacakları için İngiltere'nin de ittifaka dâhil edilmesine ihtiyaç vardır. Çünkü Rusya'nın yayılmacı emelleri karşısın-

Levent Şahverdi Arşivi

da diğer Avrupa devletleri ses çıkarmayacaktır. Padişahın dostu olan Alman İmparatoru bile bu durumda Akdeniz'de üsler ve limanlar elde etmek için Rusya'yı Müslüman ülkeleri istila etmekte serbest bırakacaktır. Bölgede çıkarları bulunan İngiltere ise Rusya'ya engel olmak zorunda olduğundan Müslüman ülkeler için doğal bir müttefiktir.

Kanun-i Esasi yazarlarına göre II. Abdülhamid, Müslümanların hayrını istiyorsa asrın gereklerine uygun hareket etmeli ve hiçbir fayda getirmeyecek olan davalardan vazgeçmelidir. Bütün Müslüman hükümetlerle siyasi ilişkiler kurmalı, çıkarları uyuşan devletlerle iyi geçinmeli, karşılıklı çıkarları tespit etmeli ve hükümdarlarına kardeşçe muamele etmelidir. Vatandaşlarının iyi eğitilmesine, memleketlerinin imarına, sanayi ve benzeri şeylerin değerini artırmaya rehberlik etmelidir. Onlarda iyi bir şey varsa almalı, bizde işe yarar bir şey bulunursa onlardan esirgememelidir. Halifeliğini kendi ülkesiyle sınırlayıp hutbelerde ismini okutmakla yetinmelidir. Müslümanların ilerlemesinin başlangıcının Türkiye'den olması gerekliliği ortadadır. Müslümanlar eğitim ve bilimde ilerlese, İslâm halifeliğinin meziyetlerini daha fazla takdir ederler.

Amacı Padişahı eleştirmek olan *Kanun-i Esasi* yazarları, II. Abdülhamid'e yönelttikleri ithamlarda insafsız davranmışlardır. Kendileri de Müslümanların birliğini istediklerini ifade etmekle birlikte, Padişahın arzuladığı İttihad-ı İslâm'ın bir hayal olduğunu dile getirmişlerdir. Hatta bu düşüncenin hayata geçirilmesinin Müslümanları yeni sorunlarla baş başa bırakacağını iddia etmişlerdir.

Kanun-i Esasi yazarları dünyadaki Müslümanlar hakkında geniş bilgiye sahip olduklarını makaleleriyle ortaya koymuşlardır. Ancak onlar hakkında, sağlam bir araştırma ve incelemeye dayanmadan fikir ileri sürmüşler, adeta onlar adına konuşmuşlardı. Örneğin İngiltere ve Çin gibi devletlerin sömürgesi altında yaşayan Müslümanların içinde bulundukları durumdan şikâyetçi olmadıklarını, hatta memnun olduklarını dile getirmişlerdir. Bu yorum ve iddialar elbette ki devrin gerçeklerinden uzaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Akçura, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991.

Armağan, Mustafa, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı,** II, Timaş Yay., İstanbul 2009.

Artuç, Nevzat, **İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918***)*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013.

Ayyıldız, Erol, "Matbuat", **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXVIII, Ankara 2003, s. 119-121.

Beyatlı, Yahya Kemal, **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hâtıralarım**, Baha Matbaası, İstanbul 1973.

Eliaçık, Muhittin, "Jön Türk Basınında Dini Zeminde Muhalefet", **Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Terature and History of Turkish or Turkic,** Volume 6/3 Summer 2011, s. 75-81.

Engin, Vahdettin, **Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid**, Yeditepe Yay., İstanbul 2017.

Gündüz, Şinasi, "Mecûsîlik" **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXVI-II, Ankara 2003, s. 279-284.

Güzel, Fatih, "Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Abbasîlerin Hâkimiyetini Canlandırma Çabaları", **Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD**), 2014, 3(1): 59-76.

Kahraman, Âlim, "Matbuat/Türk Edebiyatı" **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXVIII, Ankara 2003, s. 121-125.

Karaca, Taha Niyazi, **Büyük Oyun**, Timaş Yay., İstanbul 2015.

Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yay., İstanbul 2000.

Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yay., İstanbul 2012.

Okay, Orhan, **Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi**, Akçağ Yay., Ankara 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

Özcan, Azmi, "İttihâd-ı İslâm", **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXIII, Ankara 2001, s. 470-475.

Öztoprak, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989.

Sırma, İhsan Süreyya, **II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti**, Beyan Yay., İstanbul 2010.

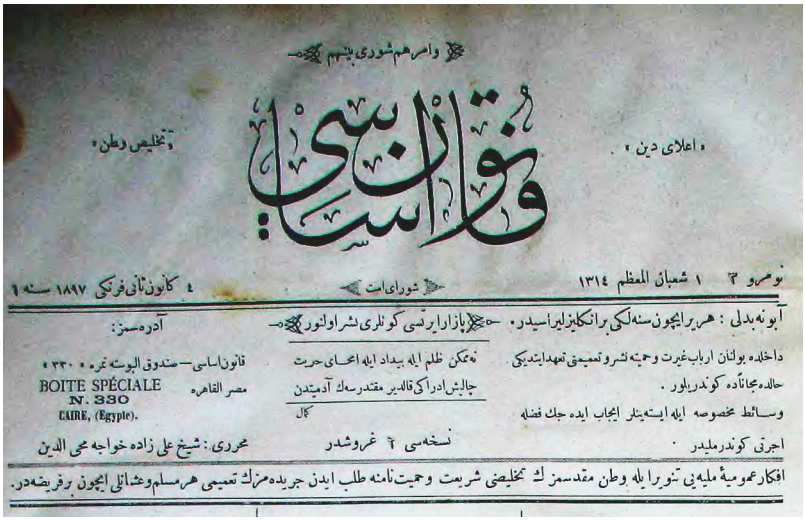
Süreli Yayınlar

Gayret Gazetesi

Kanun-i Esasi Gazetesi

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

واموهم شوری بینهم

قانون اساسی

« اعلای دین » « تخلیص وطن »

نومرو ۴ | ۱ شعبان المعظم ۱۳۱٤ | شورای امت | ٤ کانون ثانی فرنکی ۱۸۹۷ سنه ۱

آبونه بدلی : هر یرایچون سنه لکی برانکلیزلیراسیدر . | پازارایرتسی کونلری نشر اولنور

داخلده بولنان ارباب غیرت وحمیته نشر وتعمیمی تعهد ایتدیکی حالده مجاناً ویرلور . وسائط مخصوصه ایله ایستینلر ایجاب ایده جك فضله اجرتی کوندرملیدر .

نه ممکن ظلم ایله بیداد ایله احسای حریت
جابلیش ادراکی قالدیر مقتدرسه‌لك آدمیدن
کمال

آدرسمز :
قانون اساسی — صندوق البوسته نمره ۳۳۰
BOITE SPÉCIALE N. 330 CAIRE, (Egypte).
مصر القاهره

نسخه‌سی ۲ غروشدر

محرری : شیخ علی زاده خواجه محی الدین

افکار عمومیهٔ ملیه‌یی تنویر ایله وطن مقدسمزك تخلیصی شریعت وحمیت نامنه طلب ایدن جریده مزك تعمیمی هر مسلم وعثمانلی ایچون برفریضه‌در .

Ek- 1 Kanun-i Esasi'nin logosu ve kapak sayfası.

Ek- 2 Şeyh Cemaleddin Afgani. **Kanun-i Esasi**, 26 Şevval 1314/29 Mart 1797, S 14, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (1) : 97 : 139-178
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 09.08.2016 - 06.12.2017

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ÇOK YÖNLÜ BİR İNCE DİPLOMASİ UYGULAMASI: SİYASAL, HUKUKSAL ve ASKERÎ BOYUTLARIYLA HATAY'IN TÜRKİYE'YE KATILMASI SÜRECİ (1921-1939)

BÜLENT ŞENER*

ÖZ

Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer alan İskenderun Sancağı (Hatay), gerek Millî Mücadele döneminde gerekse Lozan Barış Antlaşması sırasında ve sonrasında Türk dış politikasının hassasiyet noktalarından birini oluşturmuştur. İçerisinden geçilen dönemin şartlarının zorlaması sonucunda Ankara İtilafnamesi (1921) ve Lozan Barış Antlaşması'yla (1923) Misak-ı Millî sınırları dışında kalan Hatay, 1930'lu yılların ikinci yarısıyla birlikte Türkiye'nin dış politikasında birincil önceliğe haiz bir mesele haline gelmiştir. Bu çerçevede, Hatay'ın Türkiye'ye dahil edilmesi sürecinde uluslararası ortamda uygulamaya konan dış politikanın temelinde yer alan caydırıcı diplomasi stratejisi, büyük ölçüde Mustafa Kemal Atatürk'ün kişisel hassasiyeti ve uluslararası konjonktürü iyi tahlil edip; konuyla ilgili olarak ortaya koyduğu gerçekçi, pragmatist ve meşruiyete dikkat eden tutum ve davranışlar çerçevesinde şekillenerek, uluslararası hukuk ve diplomasi yoluyla Türk dış politikası tarihinde önemli bir başarıya imza atılmıştır. Bu çalışmada; Hatay'ın, Türkiye'ye katılması sürecinde ortaya konan dış politika ve bu süreçte izlenen caydırıcı diplomasi stratejisi askerî, siyasi ve hukuksal boyutlarıyla ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İskenderun Sancağı, Hatay Sorunu, Caydırıcı Diplomasi, Mustafa Kemal Atatürk, Ankara İtilafnamesi (1921).

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/TÜRKİYE, bulentsener@yahoo.com

Levent Şahverdi Arşivi

A MULTIFACETED AND SUBTLE DIPLOMACY PRATICE IN THE TURKISH FOREIGN POLICY OF THE ATATÜRK PERIOD: THE PROCESS OF HATAY'S INCLUSION IN TURKEY WITH ITS POLITICAL, LEGAL AND MILITARY DIMENSIONS (1921-1939)

ABSTRACT

The District of İskenderun (Hatay), which is included in the borders of the National Pact, has always been a vulnerable issue for Turkish foreign policy both in the Period of National Struggle and during and after the Lausanne Peace Treaty. Hatay was excluded from the Treaty of Ankara (1921) as a result of the circumstances of the time and was left out of the National Pact territory by the Lausanne Peace Treaty (1923). However, it became one of the priorities of Turkish foreign policy in the late 1930s. Dissuasive diplomatic strategy was the foundation of Turkish foreign policy during Hatay's annexation into Turkish territory. It was mainly shaped by Mustafa Kemal Atatürk's personal attention as well as his realistic and pragmatist behaviors and careful attitude about legitimacy, and by means of international law and diplomacy that led to a great success in Turkish foreign policy. This study will evaluate the foreign policy and dissuasive diplomatic strategy that was followed during Hatay's annexation into Turkish territory and its military, political and legal dimensions.

Keywords: Dissuasive Diplomacy, The District of Iskenderun, The Hatay Question, Mustafa Kemal Atatürk, The Treaty of Ankara (1921).

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1516 yılında Memluk Devleti'yle yaptığı Mercidabık Savaşı sonunda Suriye'de başlayan hâkimiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür. Savaş öncesinde İngiltere ile Fransa arasında 16 Mayıs 1916 tarihinde gizli olarak imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'yla Suriye toprakları Fransa'nın nüfuz bölgesi olarak belirlenmişti. Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri'yle imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin ardından, İngiltere'nin söz konusu mütarekenin 7. maddesine dayanarak (İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde, herhangi stratejik noktayı işgal hakkına haiz olacaktır); 9 Kasım 1918'de İskenderun'a asker çıkarması ve daha sonra da burayı Fransa'nın işgaline bırakması[1], İskenderun sancağı ve Antakya/Hatay bölgesinde[2] yaklaşık üç yıl kadar sürecek olan bir silahlı mücadele dönemini başlatmıştır[3].

Türkiye'nin bir parçası olan İskenderun sancağının Misak-ı Millî sınırları içerisinde olmasına rağmen, Fransa tarafından işgal edilmesi ve orada yaşanılan olaylar, başta Mustafa Kemal Paşa [Atatürk] olmak üzere TBMM'nin dikkatini çekmiş ve bu Türk toprağının anavatana katılabilmesini sağlamak

1 İskenderun Bölgesi, İngiltere ile yapılan gizli bir anlaşma ile Fransa'ya bırakılmış, Fransa, 27 Kasım 1918'de Beyrut'ta bulunan Fransız Yüksek Komiseri tarafından yayınlanan bir kararname ile "İskenderun sancağını" kurmuştur. Buna göre sancak idari sınırını, merkez İskenderun olmak üzere Antakya, Reyhanlı (Harim) ve Belen kazaları oluşturmaktadır. Bkz. Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s.11.

2 Osmanlı İmparatorluğu döneminde, İskenderun sancağı olarak adlandırılan bölge, 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra mutasarrıflığa dönüştürülmekle birlikte gerek yerel, gerek Türk, gerekse uluslararası belgelerde "İskenderun Sancağı" ya da kısaca "Sancak" olarak geçen İskenderun-Antakya/Hatay bölgesidir. Söz konusu bölgeye "Hatay" adı 1936 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmiştir. Sorunun uluslararası kamuoyunda tartışılmaya başlanacağı 1936 yılından itibaren, bölgenin Türk kimliğine vurgu yapmak üzere kullanılmaya başlanan "Hatay" adı, "Güneş-Dil Teorisi"nin en gözde olduğu döneme denk gelmişti ve bu nedenle söz konusu teoriyle de arasında ilişki kurulmuştur. Buna göre, Ortaasya'da kurulmuş olan "Hatay Devleti"nden gelen "Eti", "Ata", "Hata", "Hatay" kelimeleri aynı kökten türemiş Türkçe sözcüklerdi. Böylece, bir yandan Anadolu uygarlıklarından Hititler'in Türklüğü kanıtlanmış oluyor, diğer yandan da İskenderun-Antakya bölgesinde yaşayanların Türklükleri kesinleşiyordu. Bkz. Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I (1919-1980), Baskın Oran (Edt.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 280.

3 Mustafa Budak, "TBMM Gizli Celse Zabıtlarına Göre Lozan Konferansı ve İskenderun Sancağı", **İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi,** S 2 (1996), s. 39.

Levent Şahverdi Arşivi

yönünde Millî Mücadele dönemi şartları içerisinde elden gelen azami duyarlılık ve gayret sarf edilmiştir[4]. Nitekim, TBMM'nin açılışından kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa [Atatürk] 1 Mayıs 1920'de TBMM kürsüsünden; *"...Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudud meselesi tayin ve tespit edilirken hudud-ı millimiz İskenderun'un cenubundan geçer. Şarka doğru uzanarak Süleymaniye'yi Musul'u, ve Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudud-ı millimiz budur dedik!"*[5] sözlerini sarf ederek bu konudaki kararlılığı daha ilk andan ortaya koyacaktır.

Fransız işgaline karşı İskenderun sancağında sürdürülen silahlı mücadele[6] Anadolu'da sürdürülen "Millî Mücadele"nin Sakarya Savaşı'yla birlikte önemli bir başarı kazanması üzerine, Fransa'nın TBMM Hükümeti ile yakınlaşmak istemesi sonucunda 20 Ekim 1921'de akdedilen Ankara İtilafnamesi'yle sona ermiş ve İskenderun sancağı için –ayrıntılarına çalışmanın ilgili bölümünde değinilecek olan– özel bir yönetim tesis edilmiştir. Diğer taraftan, San Remo Konferansı'nda 25 Nisan 1920 tarihinde Fransa'nın mandası altına bırakılan Suriye'nin bu durumu, 24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanmış; Lozan Barış Konferansı sırasında Suriye genelinde ve İskenderun Sancağı özelinde konuya ilişkin önemli tartışmalar yaşansa da; buranın, Türkiye'ye dahil edilmesi noktasında başarıya ulaşılamamış ve Ankara İtilafnamesi (1921) temelinde ortaya çıkan mevcut durum tüm taraflar açısından kabul edilmiştir. Türkiye, 1920'li yıllar boyunca İskenderun sancağına ilişkin bu özel durumun varlığı sayesinde çoğunluğu Türk olan bölgeyle olan sosyal ve

---

4 Nitekim Mustafa Kemal Paşa [Atatürk], daha Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı sırasında bölgenin işgaline karşı çıkarak Tayfur Sökmen'in 31 Mayıs 1920'de bölgenin Misak-ı Millî sınırları içinde olup olmadığı ve nasıl hareket etmeleri gerektiğini soran telgrafına verdiği cevapta, Sancak bölgesinin Misak-ı Millî sınırları içinde olduğunu ve Maraş'taki H. Kolordu ile temas ederek faaliyetlere devam edilmesini istemiştir. Bu direktif doğrultusunda Sancak Türkleri "Antakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni kurmuşlar ve Maraş'taki II. Kolordu ile temas halinde Fransızlara karşı mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Faik Türkmen, **Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi**, C 4, Tan Matbaası, İstanbul, 1939, ss.980-1030; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, ss.38-56.

5 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I. TBMM'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)**, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961, s.74.

6 Hatay ve Adana'nın Fransızların eline geçmesiyle Ermeniler de buralarda hâkim olabilmek için harekete geçmiş, böylece sadece Türkler ile Fransızlar arasında değil, Ermeniler ile Türkler arasında da büyük gerginlikler ve çatışmalar yaşanmıştır. Türkmen, **Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi**, s.945.

Levent Şahverdi Arşivi

kültürel bağlarını muhafaza etmiş; ahdi hukukunu daima gözeterek bölgedeki siyasal gelişmelere duyarlı olmuştur.

1930'lu yıllara gelindiğinde, Fransa ile Suriye arasında 1936 yılında imzalanan bir antlaşmayla Suriye'deki manda yönetiminin sona ermesine ve Suriye'nin bağımsızlığına kavuşmasına yönelik atılan bu adımla birlikte; Türkiye için, İskenderun Sancağı Sorunu/Hatay Sorunu yeniden gündeme gelecek ve uluslararası alanda yürütülen etkili ve kararlı bir caydırıcı diplomasi stratejisi[7] sonucunda Hatay Sorunu'nun çözümü iki ayrı aşamada (Hatay'ın bağımsızlığını kazanması ve Türkiye'ye katılması şeklinde) gerçekleşecektir. Şüphesiz, Hatay Sorunu'nun çözümüne giden yolda izlenen diplomasiyi uluslararası alanda kararlı, etkin ve sonuç alıcı kılan en önemli faktörlerin başında Mustafa Kemal Atatürk'ün konuya ilişkin kişisel hassasiyeti ve uluslararası konjonktürü yakından takip ederek öngörülü bir yaklaşım temelinde gerçekçilik, pragmatizm ve meşruiyet kalıplarının dışına çıkmadan uluslararası alanda yürüttüğü sözlü, yazılı ve fiili tutum ve eylemlerin varlığı gelmektedir.

Bu çalışmada, Atatürk dönemi Türk dış politikasının en önemli olaylarından ve başarılarından birini temsil eden Hatay'ın bağımsızlığını kazanması ve Türkiye'ye katılması sürecinde ortaya konan caydırıcı diplomasi stratejisinin askerî, siyasi ve hukuksal boyutları tarihsel arka plan eşliğinde ele alınıp değerlendirilecektir.

1. 20 Ekim 1921 Tarihli Ankara İtilafnamesi ve İskenderun Sancağının Statüsü

Birinci Dünya Savaşı sonunda İskenderun sancağı, Fransa'nın nüfuz bölgesine dâhil edilmişti[8]. Fakat, Fransa'nın savaş sonrasında nüfuz bölgelerinde-

7 "Caydırıcı diplomasi", genel olarak rakibin eylemini ilk aşamada önlemeyi amaçlayan bir zorlama stratejisidir. Diğer bir deyişle bu stratejide, rakibin daha henüz başlamamış bir eylemine karşı onu bu eylemden vazgeçirmeye yönelik bir stratejidir ve bu yönüyle kısmi askerî kuvvet kullanımının da devrede olduğu "zorlayıcı diplomasiden" ayrılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, "caydırıcılık", savunma durumundaki bir devletin çıkarlarına yönelik tehdit henüz gerçekleşmemişken, söz konusu devletin çıkarlarını korumak üzere, rakibini belirli bir tür eyleme kalkışmaması için, bu hareketin maliyeti ve riskinin, getirmesi ümit edilen kazançtan daha büyük olacağını rakibe kabul ettirmeye ve ikna etmeye yönelik tavrını ve bu yöndeki askerî, siyasi ve diplomatik eylemlerini yansıtmaktadır. Bkz. Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008, ss.23-25.

8 İngiltere, Fransa ve bir ölçüde de Çarlık Rusyası'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki toprakları üzerinde nüfuz kurmaya yönelik siyasi ve kültürel faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte, bu

Levent Şahverdi Arşivi

ki varlığı, askerî ve özellikle de ekonomik olarak çok pahalıya mal olmaya başlamıştır. Bu durum üzerine Fransa Hükümeti tarafından Ankara'ya gönderilen Franklin Bouillon aracılığıyla 9 Haziran 1921'de yani Sakarya Meydan Savaşı'ndan önce, Ankara Hükümeti'yle bir anlaşmaya varmak için hazırlık temaslarında bulunulmaya başlanmıştır. 13 Haziran 1921'de resmiyet kazanacak bu temasların sonucu olacak anlaşma ise Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra ortaya çıkacaktır[9]. Millî Mücadele döneminde Türkiye ile Fransa arasında imzalanan ve iki taraf arasındaki savaşı sona erdiren nitelikteki söz konusu anlaşma olan 20 Ekim 1921 tarihli Anka-

faaliyetler İngiltere'nin (Fransa ve Çarlık Rusyası'nın bilgisi dışında) Arap liderleriyle gizli bir şekilde yürüttüğü temaslar şeklinde sürerken, diğer taraftan bu ülkeler arasında da Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşımı konusunda da bir dizi görüşmeler ve gizli nitelikte anlaşmalar yapılmıştır. Bu çerçevede İngiltere ve Fransa'nın arasında (Çarlık Rusyası'nın da onayıyla) 1916 yılında Sykes-Picot Antlaşması adı altında gizli bir anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu antlaşmaya göre, Çarlık Rusyası'na Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis ile Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı verilirken; Fransa'ya Doğu Akdeniz bölgesi, Adana, Antep, Urfa, Diyarbakır, Musul ve Suriye verilmekte; İngiltere'ye ise Hayfa ve Akka limanları, Bağdat ve Güney Mezopotamya verilmekteydi. Antlaşmaya göre ayrıca, Fransa ve İngiltere'nin elde ettikleri topraklarda bir Arap devletleri konfederasyonu ya da tek bir Arap devleti kurulacak, İskenderun serbest liman olacak, Filistin'de (kutsal sayılan bir yerleşim yeri olması nedeniyle) bir uluslararası yönetim kurulacaktı. Çarlık Rusyası'nın 1917 tarihli Bolşevik Devrimi'yle yerini Bolşevik Rusya'ya bırakmasıyla, yeni Sovyet yönetimi söz konusu antlaşmanın geçersizliğini ilan ederken, antlaşmanın gizli olduğu da ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri'yle 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi'nden sonra, İngiltere ve Fransa, Anadolu'nun çeşitli yerlerini işgal etmeye başlarken; İngiliz birliklerinin 1 Kasım 1918'de Musul'a girmeleri ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı yerlerini işgal etmeleriyle birlikte Sykes-Picot Antlaşması geçerliliğini yitirmiştir. Ancak, Fransa, Sykes-Picot Antlaşması gereğince, İskenderun sancağının da içinde bulunduğu Suriye'ye hakim olma isteğini sürdürmeye devam etmiştir. Fransa bu isteğini, 18 Ocak 1919-16 Ocak 1920 tarihleri arasında gerçekleştirilen Paris Barış Konferansı'nda gündemde tutarak, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 22. Maddesi'nde öngörülen "manda" sistemi içinde Ortadoğu topraklarında "manda" rejimlerinin uygulanması yönündeki kararın kabule edilmesiyle gerçekleştirebilmiştir. 1920 Nisan'ın da toplanan San Remo Konferansı'nda ise, İngiltere ve Fransa, Ortadoğu'daki "manda" rejimlerini aralarında paylaşmışlar ve bunun sonucunda Suriye ve Lübnan toprakları Fransa'nın mandaterliğine bırakılmıştır. Bkz. Türkmen, **Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi**, s.950; Mustafa Tayfun Üstün, "An Example for Socio-Economic Interactions in the Sanjak of Alexandretta in the Mandate Period (1921-1938): An Evaluation of the Document in Keshishian Famıly Heritage", **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, C 3, S 6 (Aralık 2016), ss.59-60; Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilig**, S 48 (Kış 2009), s.140; Harun Bodur, **Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, s.161.

9 Süleyman Hatipoğlu, **Millî Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s.165

Levent Şahverdi Arşivi

ra İtilafnamesi'yle (Türk-Fransız Antlaşması) İskenderun sancağının statüsü tespit edilmiştir.

Bu bağlamda, Antlaşma'nın 7., 8. ve 10. maddeleri, daha sonra ortaya çıkacak olan Hatay Sorunu açısından önem taşımaktadır. Söz konusu Antlaşma'nın 7. maddesine göre, İskenderun sancağı için özel bir yönetim şekli oluşturulurken; bu bölgenin Türk soyundan gelen halkının kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanması hakkı kabul edilmiş ve Türk dilinin bu bölgede resmi bir niteliğe sahip olması hükme bağlanmıştır. Antlaşma'nın 8. maddesiyle, Türkiye-Suriye sınırı tespit edilirken; sınır, İskenderun Sancağı'nı Fransa'nın mandaterliğindeki Suriye'ye bırakacak şekilde genel olarak çizilmiştir. Yine aynı maddede; Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolu Türkiye'ye bırakılırken; iki ülkenin bu demiryolundan yararlanma konusunda aynı haklara sahip olması kabul edilmiştir. Antlaşmanın 10. maddesinde ise, Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu kesimine ilişkin ayrıcalık hakkının Fransa'nın göstereceği bir Fransız şirketine devredilmesi kararlaştırılırken; Türkiye'nin, Meydanı Ekbez'den Çobanbey'e dek Suriye topraklarında bulunan demiryoluyla askerî amaçlı ulaşım yapma hakkına sahip olması kabul edilmiştir. Antlaşmanın bu hükümlerinin dışında, ayrıca antlaşmayı imzalayan Fransız temsilcisinin Türk tarafına verdiği ek mektupların ikincisinde; İskenderun ve Antakya/Hatay bölgeleri için özel bir bayrak seçme hakkının verilmesi konusunda Fransız temsilcisi kendi hükûmeti nezdinde girişimlerde bulunacağı taahhüdünü verirken; Türk bayrağı taşıyan gemilerin İskenderun limanından yararlanma konusunda eksiksiz bir özgürlüğe sahip olmaları kararlaştırılmıştır. Söz konusu ek mektupların üçüncüsünde ise; İskenderun sancağında uygulanacak özel yönetim konusunda, Türk çoğunluğunun bulunduğu bölgelerin genellikle Türk soyundan olan memurlarca yönetileceğinin belirtilmesi Fransız temsilcisi tarafından yararlı görülmüştür[10].

Neticede, antlaşmada ve ek mektuplarda karara bağlanan hususlar çerçevesinde, özel bir yönetim şekli öngörülen İskenderun sancağının Fransa'nın mandaterliğindeki Suriye sınırları içerisinde kalması kabul edilmekle birlikte, yine aynı hususlar çerçevesinde Türkiye için de açık bir kapı bırakılmış olmaktaydı. Dolayısıyla, Misak-ı Millî sınırları içerisinde addedilen İskenderun sancağının o gün için anavatandan ayrı kalmasının kabul edilmesi mecburiyeti doğmasına

10 Ankara İtilafnamesi'nin ve ek mektupların metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, ss. 50-60.

Levent Şahverdi Arşivi

rağmen; Millî Mücadele'nin henüz sonuçlanmadığı bir sırada, askerî ve siyasi gerekliliklerden hareket edilerek ele alınan ve Millî Mücadele'nin başarısı açısından büyük avantajlar doğuran bu antlaşma[11], zaman içerisinde ortaya çıkacak olan gelişmelerle birlikte Türkiye'nin Hatay Sorunu'nu tekrar gündeme getirmesine de bir başlangıç teşkil edecektir. Nitekim, Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra 2 Kasım 1921'de, İskenderun-Antakya/Hatay bölgesinin ileri gelenlerinden olan ve Fransızlara karşı mücadele yürüten Tayfur Sökmen'i (ki daha sonra 1938'de kurulacak Hatay Devleti'nin ilk ve tek cumhurbaşkanı olacaktır) ve Faruk Cengiz'i TBMM'deki odasında kabul eden Mustafa Kemal Paşa'nın [Atatürk] bu konudaki sözleri, Türkiye'nin meseleden vazgeçmediğini ortaya koymaktadır:

> "Memleketimizin içinde didiştiği davaları biliyorsunuz, dünya[nın] bizimle muhasama [husumet/çekişme/düşmanlık] halinde bulunduğu bir durumdayız. Böyle bir zamanda Avrupa'nın büyük devletlerinden birisi olan Fransızlarla bir anlaşma yaptık. İşgal ettikleri Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis, Anteb'i tahliye edecek ve bize harp malzemesi de verecekler. En mühimi Mersin limanını bize iade edeceklerdir. Bu arada İskenderun Sancağı ve havalisinin de [Hatay'ın da] tahliyesi üzerinde büyük gayret sarfettikse de şimdilik bir şey yapamadık. Ancak orası için hususi bir idare tatbik edeceklerini taahhüt altına alabildik. İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız."[12]

Benzer bir yaklaşım, Ankara İtilafnamesi (1921) müzakerelerinin oldukça çetin geçtiği sırada[13], Türk Heyeti Başkanı Yusuf Kemal Bey'in [Tengir-

11 Antlaşmayla ilk defa Batılı bir ülke TBMM hükümetini resmen tanımış olurken, Türkiye'ye karşı izlenecek politika konusunda Batılı ülkeler arasındaki ayrılık da daha belirgin hale gelmiştir. Diğer taraftan, Fransa'nın işgal ettiği güney bölgelerinden çekilmesiyle birlikte Türk ordusu ağırlığını bütünüyle Batı cephesine vererek; Yunanistan'a karşı bu cephede daha güçlü mücadele verme olanağını elde etmiştir. Ayrıca, Fransa'nın çekilirken bıraktığı silah ve cephane de buna katkıda bulunmuştur.

12 Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, s.63.

13 Ankara İtilafnamesi'nin görüşmeleri yapıldığı sıralarda Fransızlar Colonel Melangeau başkanlığında bölgeye bir heyet göndererek bölgenin ileri gelen Türk liderleriyle görüşmelerde bulunmuşlardır. Bu görüşmeler, bu sırada İskenderun'da bulunan Rasim Yurtman ile Abdurrahman Melek de katılmışlardır. Heyet başkanı Melangeau, Türklere nasıl bir idare istediklerini sorduğunda, Yurtman ve Melek; *"Her şeyden önce anavatanımız olan Türkiye'ye iltihak istiyoruz"* cevabını vermişlerdir. Bu cevaba karşılık Melangeau, bunun mümkün olmadığını, maksatlarının bölgede Fransız mandası altında kalan Türkleri memnun edecek olan bir idare şeklini tayin etmek olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Yurtman ve Melek; *"Öyleyse Suriye'den ayrı bir bölge olarak burada hususi bir idare kurmalısınız. Millî ve içtimai Türk üstünlüğünün hâkim kılınmasını isteriz"* demişlerdir. Melek'e göre böylelikle, bu toplantıda ileride kurulacak olan "Müstakil İskenderun Sancağı"nın sınırları da bir nevi tespit edilmiştir. Bkz. Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, ss.6-7.

Levent Şahverdi Arşivi

şenk] anılarında da görülmektedir. Yusuf Kemal Bey, bu anlaşma ile Ankara Hükümeti'nin tüm isteklerinin gerçekleşmediğini ve Fransız Delegasyonu Başkanı Franklin Bouillon'un olumsuz cevaplarını mecburen kabul ettiklerini; zira o dönemde hükümetin, Fransa'ya dayanarak Avrupa'da bir pencere açmaya ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Yusuf Kemal Bey, anlaşmanın imzalanmış olmasına rağmen, eksik kaldığını; sınırın güneyinde kalan Türk topraklarının ve halkının asla unutulmayacağını; buraların bir gün yeniden Türkiye'ye dâhil olması için Türk çocuklarının mücadele edeceklerini Fransız Delegasyonu Başkanı Bouillon'a açıkça söylemiştir[14]. Diğer taraftan, İskenderun sancağının Misak-ı Millî sınırları dışında kalmasından dolayı TBMM'de de sert tartışmalar olmuş; hatta bu yüzden anlaşmanın kabul edilmeme ihtimali bile ortaya çıkmıştır. Durumun ehemmiyetini gören Gazi Mustafa Kemal Paşa [Atatürk], TBMM'nin 16 Ekim 1921 tarihli gizli oturumunda söz alarak, *"...Misak-ı Millimizde muayyen ve müspet hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizle tespit edeceğimiz hat, hatt-ı hudut olacaktır"*[15] sözlerini sarf ederek, dış politika anlayışındaki gerçekçiliğini, pragmatizmini ve uzak görüşlülüğünü ortaya koymuştur.

2. İskenderun Sancağına İlişkin Gelişmeler ve Türkiye-Suriye Sınırının Çizilmesi Sorunu (1923-1932)

Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasından sonra, 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla da Ankara İtilafnamesi'nin hükümleri teyit edilmiştir (3. Maddesi'nde)[16]. Bu çerçevede, 1923 yılından sonra, Fransız

---

14 Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, ss.291-300.

15 Bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C II, Mürşit Balabanlılar (Yay. Haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.355.

16 Lozan Barış Konferansı devam ederken; İskenderun Sancağı'nın statüsü, TBMM'nin gizli oturumlarında hararetli tartışmalara sebep olmuş ve milletvekillerince dönemin hükümeti olan ve başında Hüseyin Rauf Bey'in [Orbay] bulunduğu IV. İcra Vekilleri Heyeti sert bir şekilde eleştirilmiştir. Eleştirilerin ana nedenini İskenderun sancağının özel statüsünü belirleyen Ankara İtilafnamesi'nin geçici bir mukavele niteliği taşıması oluşturuyordu. Eleştiri getiren milletvekillerinin temel endişesi, Misak-ı Millî sınırları içinde yer alan İskenderun sancağının statüsünün Lozan Barış Konferansı'nda sağlam güvencelere bağlanıp bağlanamayacağı hususuydu. Zira, Ankara İtilafnamesi de TBMM'de onaylanırken, bu itilafnamenin geçiciliğine atıfta bulunularak barış görüşmeleri sırasında yeniden ele alınacağı taahhüdünde de bulunulmuştu. Ancak, Türkiye'nin o dönemde barışa ihtiyacı vardı ve hiçbir sınırlamanın olmadığı bağımsız ve millî egemenliğe dayalı yeni bir Türk Devleti'ni uluslararası alanda kabul ettirmek gerekiyordu. Misak-ı Millî'de ortaya konan ilkeler, gerçek bir barış ve gelecek için kabul edilmesi mümkün olacak

Levent Şahverdi Arşivi

Hükûmeti genel olarak Suriye "manda"sında uyguladığı adem-i merkeziyet siyasetine sadık kalarak Ankara İtilafnamesi'nde İskenderun sancağı için kabul edilen özel rejimi muhafaza etmiştir[17]. Öte yandan, 1925 yılında Suriye'de bazı güçlüklerle karşılaşan Fransız Hükûmeti, M. de Jeuvenel'i Suriye'ye yüksek komiser olarak tayin etmiştir. Yüksek Komiser Jeuvenel'in izlediği liberal politika, Suriye ve İskenderun sancağı halkları arasında kendilerine muhtariyet verileceği umudunu doğurmuştur. Nitekim, Ocak 1926'da İskenderun sancağının Suriye Meclisi'ndeki temsilcileri, sancağın Suriye'den ayrılıp doğrudan doğruya Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlanmasını talep etmeleri karşısında Fransa, bu isteği kabul ederek İskenderun sancağı temsilcilerinin ayrı bir meclis kurmalarına izin vermiştir. Bu meclisin, Mart 1926'da bir anayasa hazırlayarak sancağın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine; Suriye resmî makamları buna itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine, Fransa'nın aracılığıyla Suriye resmî makamları ile İskenderun sancağının temsilcileri arasında gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, 12 Haziran 1926'da, İskenderun Sancağı Meclisi aldığı karardan dönerek; sancağın Suriye devleti içinde muhtar bir bölge olarak kalmasına karar vermiştir[18].

Görüldüğü gibi, Ankara İtilafnamesi'nin İskenderun sancağına ilişkin hükümlerinin uygulanması hususu, Türk-Fransız ilişkilerinde genel olarak bir soruna yol açmazken, Türkiye-Suriye sınırının tespit edilmesi meselesi 1925 yılından itibaren Türkiye ile Fransa arasında önemli bir uyuşmazlık konusunu teşkil etmeye başlayacaktır. Ankara İtilafnamesi'nin 8. maddesine göre; antlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra, Türkiye-Suriye sınırını kesin olarak çizmek üzere karma bir komisyon kurulacaktı. Ancak söz konusu komisyon 1925 Eylül'ünde kurulabilmiş ve komisyonun çalışmaya başlamasıyla birlikte sınırın çizilmesinde anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine, Türkiye

özverinin sınırını tayin etmekle birlikte; burada esas alınması gereken temel parametre millî egemenlik ve bağımsızlıktı. İşte bu nedenlerle, IV. İcra Vekilleri Heyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın [Atatürk] desteğiyle ihtilaflı toprak konularını barış sonrası döneme bırakarak öncelikle yeni Türk devletinin siyasi, iktisadi ve mali bağımsızlığını temin edecek bir barış antlaşmasının yollarını aramış ve sonunda da Lozan Barış Antlaşması'nı ortaya çıkarmakta muvaffak olmuştur. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Budak, "TBMM Gizli Celse Zabıtlarına Göre Lozan Konferansı ve İskenderun Sancağı", ss.39-46.

17 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Mehmet Gönlübol (Edt.), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.85.

18 Gönlübol ve Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", s.85.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Fransa hükûmetleri doğrudan doğruya diplomatik müzakerelere girerek, 18 Şubat 1926'da "Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi"ni parafe etmişlerdir. Söz konusu sözleşme, sadece Türkiye-Suriye sınırını çizmekle kalmayıp; genel olarak Türk-Fransız ilişkilerini de düzenlemekteydi. Buna göre, taraflar, aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözecekler ve taraflardan birine yönelebilecek bir saldırı karşısında diğeri tarafsız kalacaktı[19]. Fakat bu sözleşme 18 Şubat 1926'da parafe edilmekle birlikte, Fransa hemen imzalamaya yanaşmamıştır. Zira, Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul anlaşmazlığında, Fransa, İngiltere'yi desteklemekteydi. Dolayısıyla Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin Musul konusundaki kararını kabul edince, Fransa da "Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi"ni 30 Mayıs 1926'da, yani Musul konusundaki Türk-İngiliz anlaşmasından altı gün önce imzalamıştır[20].

Bu gelişmeden bir ay sonra, sözleşme uyarınca, tarafsız bir başkanın yönetiminde bir "Türk-Fransız Karma Sınır Komisyonu" kurularak, sınırın çizilmesi çalışmalarına başlanmıştır. Ancak, sınırın çizilmesi çalışmaları sırasında, Cizre-Nusaybin hattındaki sınırın saptanmasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve tartışmalar yaşanmıştır. Bu anlaşmazlık Haziran 1929'da sağlanan uzlaşma sonucu giderilebilmiştir. Bunun sonucunda, Haziran 1929-Ekim 1932 tarihleri arasında Türkiye ile Fransa arasında imzalanan bir dizi anlaşma neticesinde Suriye sınırının çizilmesi sorunu çözüme kavuşturulmuştur[21]. Böylelikle, Türkiye-Fransa ilişkileri 1936 yılına kadar bir gelişme ve yakınlaşma içerisinde devam ederken; Türkiye de Fransa ile ilişkilerde yeni sorunların ortaya çıkmaması için uluslararası alanda İskenderun sancağı konusunda faal gözükmemiş ve bunu kendi dış politikasında gündeme getirmemiştir. Zira, bu dönemde Milletler Cemiyeti'ne de üye olan Türkiye, özellikle Musul deneyiminden sonra İskenderun sancağını gündeme getirmeyerek, statükocu politikasının bir devamı olarak Misak-ı Millî sınırları dışında talebi olmadığını dile getirmiştir. Bununla birlikte İskenderun Sancağı Türkleri hep Türkiye'yi izlemeye devam ederlerken[22]; Türkiye de, İskenderun sancağının ileri gelen-

19 Sözleşmenin metni ve sınır düzenlemeleriyle ilgili protokollerin metinleri için için bkz. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), ss. 293-311.

20 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C I-II, 11, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1996, ss. 323-324.

21 İki savaş arası dönemde Türkiye ile Suriye arasında sınır problemiyle ilgili olarak yaşanan tartışmalarla ilgili daha geniş bkz. Yücel Güçlü, "The Controversy Over the Delimitation of the Turco-Syrian Frontier in the Period Between the Two World Wars", **Middle Eastern Studies**, Vol. 42, No: 4 (July 2006), ss. 641-657.

22 Melek Fırat'a göre, konuya *"dışarıda bulunan Türkler cephesinden baktığınız zaman*

Levent Şahverdi Arşivi

leriyle ilişkilerini sıkı tutmaya özen göstermiştir. Örneğin, İskenderun sancağının ileri gelenlerinden Tayfur Sökmen 1932 yılında İstanbul'a taşınmış ve 1933'te "Antakya-İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" başkanı seçilmiştir. Sökmen, bu dönemde Millî Eğitim Bakanlığı'nın Türkiye sınırları dışındaki Türkler için hazırladığı imkânlardan yararlanarak İskenderun sancağında yaşayan Türklerin çocuklarının Türkiye'de eğitim görmelerini sağlamak için girişimlerde bulunurken; 1934 yılında, Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifiyle, İskenderun sancağı konusunda daha yakından çalışabilmesi için Antalya Bağımsız Milletvekili[23] seçilmiştir[24].

Kıbrıs ve Hatay ayrıcalıklıdır; ikisi de, Mustafa Kemal ne kadar ilgilenmezse ilgilenmesin, Türkiye'yle ilgilenirler, bütün devrimleri yaparlar, hemen Latin alfabesini kabul ederler, kıyafet devrimine geçerler; gözleri Türkiye'dedir ve Ankara'da ne yapılıyorsa, onu aynen kendi cemaatlerine uygularlar. Oysa, örneğin Batı Trakya böyle değildir, cemaat olarak her zaman daha Osmanlıcıdır. Bir türlü Latin alfabesine geçmezler, kılık kıyafeti düzeltmezler. Bunun temel nedeni, Hatay'da burjuvazinin varlığına karşılık, Batı Trakya'nın daha köylü bir toplum olmasıdır." Bkz. Melek Fırat, "İki Savaş Arasında Türkiye ve Fransa", *Çağdaş Türkiye Seminerleri'nde Yapılan Konuşmanın Metni*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 17 Mart 2007, s. 3, http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0607.html, (Erişim tarihi: 5 Ağustos 2010).

23 Tayfur Sökmen'in "bağımsız milletvekili" olarak TBMM'ye girmesi, Atatürk'ün uzak görüşlülüğünün bir sonucudur. Zira, Tayfur Sökmen'in Dörtyol'daki faaliyetlerinden Fransızların rahatsız olmaları karşısında Türkiye bunu bir koz olarak kullanabilmiştir.

24 Tayfur Sökmen, milletvekili olmasıyla ilgili gelişmeyi şöyle aktarmaktadır: *"...1934 senesinin sonuna doğru Cemiyet'te hemşerilerimle ahenkli bir halde çalıştığımız günlerden birinde eve döndüğümde, kapıda refikam ve çocuklarımın beni heyecanla karşılamaları karşısında; 'Nedir bu telaşınız?' diye sorunca, refikam 'Polis geldi sizi sordu ve Kadıköy Emniyet Amirliği'ne gitmenizi söyledi' dedi. Polis beni niye arar ve sorar diye ben de merak ettim ve yemekten sonra Emniyet Amirliği'ne gittim. 'Beni aramışsınız" sözüme 'Kimsiniz' diye sorunca 'Tayfur' deyince Emniyet Amiri, 'Sizi Dolmabahçe'den aradılar, oraya gidecekmişsiniz' dedi. Vapura binerek karşıya geçip Dolmabahçe'ye gittim. Kâtibi Umumi Hasan Rıza Soyak Bey'le koridorda karşılaştık. 'Atatürk sizi bekledi, geç kalınca yattılar, hemen partiye gidin, Genel Sekreter Recep Peker Bey'le görüşün' dedi. Ayrılarak partiye gittim. Eski parti binasında Recep Peker Bey'i buldum. Kütahya mebusu Naşit Hakkı Uluğ ile beni bekliyorlardı. 1921'de Ankara'ya geldiğimde Meclis Başkâtibi olarak tanıştığım Recep Peker Bey'le görüşürken, Naşit Hakkı Bey'e 'Daktiloyu al, Tayfur Bey'e sualini sor ve yaz' dedi. Naşit Hakkı Bey'in Antalya seçim kurulu başkanlığına hitaben 'Antalya'daki müstakil mebusluğa talibim' diye yazdığı telgrafı bana verince, Recep Bey'e dönerek 'Beni Antalya'da kimse tanımaz, Adana, Osmaniye, Gaziantep olsa tanırlar' dediğimde 'siz telgrafı, imza edip çekin' dedi. Ayrılıp telgrafı çektim. Eve döndüm. Refikamla çocuklarıma 'Mühim bir şey yok, bir şey sormak için çağırmışlar' diyerek meraklarını giderdim. Birkaç gün sonra pazar günü validen (o zaman seçim kurulu başkanı valilerdi) aldığım telgraftan 'Antalya'dan müstakil mebus seçildiniz, tebrik ederim mazbatanız gönderilecek' diyordu. Pazartesi günü Dolmabahçe'ye giderek Atatürk'e 'Müstakil Antalya mebusu seçildim' diyerek şükran ve tazimlerimi arz ettim. Bunun üzerine 'Mübarek olsun, muvaffakiyet temenni ederim' dediler.*

Levent Şahverdi Arşivi

3. Fransa'nın Suriye'ye Bağımsızlığını Vermesine İlişkin Ön Anlaşmaya (9 Eylül 1936) Türkiye'nin Tepkisi ve İskenderun Sancağı Sorunu'nun Milletler Cemiyeti'nde Ele Alınması

1936 yılına gelindiğinde, uluslararası ortamda önemli ve kaygı verici gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. 1935 yılında Habeşistan'ı işgal eden İtalya, Akdeniz'de ciddi bir tehdit haline gelirken; Almanya da, Adolf Hitler'in önderliğinde Versay Barış Antlaşması'nın hükümlerine aykırı olarak Ren bölgesini silahlandırmaya başlamıştır. Böyle bir ortamda, dikkatlerini Avrupa'ya yoğunlaştırmak ihtiyacını duyan Fransa, zaten geçici olarak üstlendiği Suriye'deki "manda" rejimini sona erdireceğini açıklamıştır. Böylelikle Fransa, kendisine karşı düşmanca duygular besleyen bir halkı doğrudan yönetmek yerine, bağımsızlığını vereceği dost bir Suriye'yle ittifak yapmayı güvenliği açısından daha anlamlı bulurken; aynı zamanda, kendisine ciddi bir mali yük getiren bir durumdan da kurtulmuş olacaktı. Bu çerçevede harekete geçen Fransa, 9 Eylül 1936'da Suriye ile, Suriye'deki manda rejimini sona erdiren ve Suriye'ye bağımsızlığını veren bir ön anlaşma parafe etmiştir[25]. Buna göre, Suriye ve Fransa parlamentolarının onaylarından[26] 3 yıl sonra Suriye bağımsızlığını kazanacak; Fransa, beş yıllık bir süre için bu ülkede askerî üsler bulundurma hakkına sahip olacaktı[27].

Fransa'nın yerel özerklikleri teşvik ederek ulusal birliği zayıflatmaya dayanan mücadeleci manda politikasından dolayı, Suriye'de mandayı sona erdirecek olan anlaşma ancak 1936 yılının sonlarına doğru imzalanabilecektir. Fransa'nın bu anlaşmayı imzalamak durumunda kalmasında o dönemdeki yerel, bölgesel ve uluslararası ortama özgü nedenlerin de rolü vardı. Bu nedenler: 1) Yerel düzeyde; Suriyeli milliyetçiler 1930'lu yılların ortasında cephe oluşturarak bağımsızlık yönünde kararlı bir hareket başlatmışlardı zaten. 2) Bölgesel düzeyde; 1936'da Mısır'da çıkan İngiltere karşıtı olaylar sonunda,

---

Ve ilave ettiler: 'Soyadı Kanunu dolayısıyla sökücü bir kimse olduğun için, Mürselzade yerine size Sökmen soyadını muvafık görerek veriyorum, yadigârım olsun' buyurdular. Ben de 'Teşekkür ederim, minnet ve şükranla kabul ediyorum' diyerek huzurlarından ayrıldım." Bkz. Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, ss. 90-91.

25 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Fransa'yla İlişkiler (1923-1939)", s.283.

26 Fransa parlamentosu, Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgelerinde de benzer taleplerin ortaya çıkacağı endişesi ve Avrupa'da yeniden baş gösteren Alman tehlikesi nedeniyle bu anlaşmayı uzun süre onaylamamıştır. Suriye'nin gerçek anlamda bağımsızlığını elde edebilmesi ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1946 yılında gerçekleşebilmiştir.

27 İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri", **Belleten**, C 49, S 193 (Nisan 1985), s.82.

Levent Şahverdi Arşivi

soruna görüşmeler yoluyla çözüm aranması, Suriye'deki manda rejiminin de artık eski yöntemlerle sürdürülemeyeceğini göstermekteydi. 3) Uluslararası ortamda; 1936 Mart ayından itibaren görülen revizyonist gelişmeler iç sorunlarıyla baş etmeye çalışan Fransa'nın statükoyu koruyacak güçte olmadığını gösteriyordu[28].

Öte yandan, anlaşmada İskenderun sancağına ilişkin bir madde bulunmamakla birlikte, 3. maddesinde yer alan, *"Yüksek Âkit taraflar manda rejimi sona erdiği gün, Fransa hükûmeti tarafından Suriye ile ilgili olarak ya da bu memleket adına imzalanan bütün antlaşma, sözleşme ve diğer milletlerarası taahhütlerden doğan hak ve vecibelerini yalnız Suriye hükûmetine devretmek için bütün tedbirleri alacaktır"* şeklindeki hüküm, İskenderun sancağının da statüsünü tehlikeye düşürmekteydi ki, işte bu durum Türkiye'nin tepkisini doğurmuştur[29]. Zira, İskenderun sancağının statüsüne ilişkin bütün hak ve vecibelerin Suriye'ye devrediliyor olması, ilerde bu bölgedeki Türkleri azınlık konumuna düşürebilecekti.

Aslında Fransa'nın, Suriye topraklarındaki mandater yönetimi sona erdirirken ortaya koyduğu bu yaklaşım, manda bölgesinde iki ayrı devlet (Suriye ve Lübnan) oluşturulması gibi iyi bir amaca hizmet ediyor görünse de aslında Fransız çıkarlarını korumaya yönelik bir tasarımdı. Bu tasarımda esas problem, Akdeniz'e geniş kıyı şeridi ile çıkış sağlayan Beyrut ve Trablus liman şehirlerinin Lübnan'da kalması ve Suriye'nin bu durumu kabullenmesi için de İskenderun sancağının bağımsız kılınmayarak (1921 Ankara İtilafnamesi'ne aykırı olarak) Suriye'nin bir parçası yapılmak istenmesidir. Zaten bu durumu fark eden Suriyeliler de Lübnan'dan sonra İskenderun sancağının da bağımsız kalması durumunda Suriye'nin sadece çölden ibaret verimsiz bir ülke olarak kalacağını ve bu durumda da bağımsızlığın hiçbir işe yaramayacağını görerek; İskenderun sancağının kendisine dahil olmasını istemekte ve bu nedenle Türkiye ile ilişkilerini kötüleştirmeyi dahi göze almaktadır[30]. Dolayısıyla, neresinden bakılırsa bakılsın, Fransa'nın ortaya koyduğu bu tasarımla, Fransız çıkarları sonucunda İskenderun sancağının Türk nüfus yoğunluğuna sahip olduğu ve özellikle Ankara İtilafnamesi (1921) ve Lozan Barış Antlaşması'yla (1923) kazanılmış olan haklarını bir kenara bırakmakta, zımnen ortadan kaldırmaktaydı.

---

28 Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.107.

29 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.283.

30 Haktan Birsel ve Olcay Özkaya Duman, "Le Sandjak Est Turc (Sancak Türk'tür) Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 50 (2012), s.364.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu gelişmeyle birlikte harekete geçen Türkiye, 26 Eylül 1936'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras aracılığıyla, Milletler Cemiyeti'nde konuyu gündeme getirmiş ve Suriye ile yapılan anlaşmanın bir benzerinin İskenderun sancağı yönetimiyle de imzalanması gerektiğinden bahisle, Fransa'ya ikili görüşme teklifinde bulunmuştur. Buna karşılık Fransa, Suriye üzerindeki bütün hak ve vecibelerini yeni Suriye Hükûmeti'ne devrettiğini ve konuyla ilgili görüşmelere Suriye'nin de katılması gerektiğini bildirmiştir[31]. Görüldüğü üzere, Türkiye soruna toprak isteyerek değil, Suriye'ye tanındığı gibi, İskenderun sancağı için de bağımsızlık isteyerek, Suriye ile imzalanan anlaşmanın bir benzerinin sancak ile de yapılmasını isteyerek el atmıştır. Diğer bir deyişle, caydırıcı diplomasi stratejisinin mantığı gereği Türkiye rakibini (Fransa'yı) sancak konusunda farklı bir yönde adım atmaması konusunda uyarırken; ahdi hukukuna dayanarak ve uluslararası konjonktürü de dikkate alarak izleyeceği dış politikaya sağlam bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır.

Bu çerçevede, İskenderun sancağı konusunda resmî girişimlerini başlatan Türkiye, Eylül 1936'da Cenevre'de Fransa'yla görüşmelerde bulunmuş ancak bir anlaşma sağlanamamıştır[32]. Bunun üzerine Türkiye, 9 Ekim 1936 tarihinde Fransa'ya bir nota vererek; Suriye ile yapılan anlaşmanın bir benzerinin İskenderun sancağıyla da yapılarak İskenderun sancağına bağımsızlık verilmesini istemiştir[33]. Diğer taraftan, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk de, Türkiye'nin İskenderun sancağı konusundaki kararlılığının bir ifadesi olarak; 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'de yeni yasama yılının açılışı nedeniyle yaptığı konuşmada şu sözleri sarf etmiştir:

> "...Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler."[34]

Atatürk'ün çok dikkatle seçtiği kelimelerden oluşan ve adeta bir zımni ültimatom niteliği taşıyan bu nutku, milletvekilleri tarafından ayakta coşkunlukla alkışlanmıştır. Toplantıyı izleyen Fransa Büyükelçisi de yanındaki Yuna-

31 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.283.

32 Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.348.

33 Notanın metni için bkz. **Ayın Tarihi**, S 36 (Kasım 1936), s.92-94.

34 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 13, Devre: V, İçtima: 2, 01.11.1936, s.6; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I. TBMM'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)**, C I, s.392.

Levent Şahverdi Arşivi

nistan Büyükelçisi'ne dönerek *"Bu nutuk değil, bir ültimatom"* sözlerini sarf etmiştir[35]. Cumhurbaşkanı Atatürk, bu konuşmasının hemen ertesi günü, 2 Kasım 1936'da Tayfur Sökmen'le görüşerek, İskenderun sancağına "Hatay" adını verdiğini söylemiş ve teşkilatlanma için talimatlar vermiştir. Söz konusu talimatlarında Atatürk, İstanbul'daki "İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin adınının "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirilerek; Mersin, Dörtyol, Hassa, Kilis'te şubeler açılmasını; Dörtyol'un ana faaliyet merkezi olarak seçilmesini ve Tayfur Sökmen'in de Dörtyol şubesinde çalışarak Hatay'la ilişkileri düzenlemesini istemiştir. Ayrıca yine Atatürk'ün talimatıyla, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya "Hatay Egemenlik Cemiyeti" genel başkanı olurken, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer de Cemiyet'in genel sekreteri olmuştur[36].

Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken; Fransa Hükûmeti'nin Dışişleri Bakanı M. Yvon Delbos, Türkiye'nin notasına karşı 10 Kasım 1936'da verdiği cevabi notada; İskenderun sancağına bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak anlamına geleceğini ve "mandater" devlet olarak da buna yetkisi bulunmadığını bildirmiştir[37]. Bundan sonra iki hükûmet arasında birer nota daha teati edilmiş, fakat tarafların görüşlerinde bir değişiklik olmamıştır. Yalnız bu arada Fransa, meselenin Milletler Cemiyeti'ne havalesini teklif etmiş ve Türkiye de bu teklifi kabul etmiştir[38].

Türkiye'nin ilgisinin İskenderun sancağı üzerinde tamamen yoğunlaştığı bu sıralarda Fransa'nın Suriye ile yapmış olduğu ön anlaşmanın gereği olarak 14 Kasım 1936'da Hatay'da yapılan seçimlere, Türkiye'den verilen talimatla Türkler büyük oranda katılmamışlardır[39]. Bunun üzerine Fransız yönetimi, Türk halkını zorla sandık başına götürmek amacıyla baskılar uygulamaya başlamış; jandarmalar mahalle ve köylerde dayak ve cebir ile halkı sandık başına getirmeye çalışmış; silah araması bahanesiyle birçok ev basılmıştır. Sancaktaki

35 S. Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 19 (2002), s.334.

36 Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, s.95.

37 Majid Khadduri, "The Alexandretta Dispute", **The American Journal of International Law**, Vol. 39, No: 3 (July 1945), p.411.

38 Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.348.

39 Karar, Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan ve Tayfur Sökmen'in birlikte gerçekleştirdikleri bir toplantıda alınmıştır. Bu seçimlere Sancak Türklerinin katılmamasının daha isabetli olacağı konusunda Başbakan İsmet İnönü'yü büyük ölçüde Tayfur Sökmen ikna etmiştir. Bkz. Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, ss.93-94.

Levent Şahverdi Arşivi

Türklerin ileri gelenlerinden birçoğu tutuklanırken; Antakya'da çıkmakta olan "Yenigün" gazetesi de kapatılmıştır. Bazı Türk ileri gelenleri de sınır dışı edilmiş, bir kısmı da kaçmak zorunda bırakılmıştır. Ayrıca oy kullanmayanların üç yıl hapis cezasına çarptırılacağı ilan edilmiştir. Diğer taraftan, İskenderun sancağını Suriye'nin bir parçası olarak telakki edenlerin amacına hizmet eden bu seçimleri ve yapılan baskıları protesto etmek isteyen Türkler, seçimler sonunda 2 Aralık 1936 tarihinde Antakya'da bir gösteri düzenlemişlerdir. Gösteri kafileleri seçimlere katılarak milletvekili seçilen Adalı Mehmet ve Kuseyri Mustafa'nın evlerinin önünden geçerken ateş açılmış ve iki kişi yaralanmıştır. Ertesi gün, halk tekrar Kuseyri Mustafa'nın evinin önünde toplanarak protestoya devam etmiştir. Bunun üzerine Fransız askerlerinin halka ateş açması sonucu ölenler ve yaralananlar olmuştur. Olaylar üzerine, Antakya'da sıkıyönetim ilan edilerek halk sert ve kötü muameleye tabi tutulmuş ve 35 Türk tutuklanmıştır. Bu olaylar devam ederken Türkiye'deki inkılapları takip ederek şapka giyen Türklere de, Suriye Vatani Partisi mensupları baskı ve şiddet uygulamaya başlamışlardır[40].

Sancak'ta meydana gelen bu olaylar Türk kamuoyunda tepki ile karşılanırken; Beyrut Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, Aralık 1936'da olayları yerinde incelemek üzere görevlendirilmiştir. Erkin'in yaptığı incelemeler sırasında görüştüğü Fransız Delegesi Durrieux, Sancak olaylarının Dörtyol'dan yönlendirildiğini ve hareketin başında da Tayfur Sökmen'in bulunduğunu ileri sürmüştür. Sancakta başta Türkler olmak üzere diğer cemaat temsilcileri ile de görüşen Erkin, hazırladığı raporu Ankara'ya göndermiştir[41]. Feridun Cemal Erkin'e göre, söz konusu raporunun Ankara'da okunmasından sonra, Mustafa Kemal Atatürk *"...Biz şimdiye kadar sancakta genişletilmiş özerkliğe doğru gidiyorduk. Bundan sonra Feridun'un belirttiği gibi özerkliğe değil, düpedüz ilhaka gideceğiz"* sözlerini sarf etmiştir[42].

Sancakta meydana gelen olaylar karşısında Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne 8 Aralık 1936'da sunduğu muhtırayla sancak konusunda Türk-Fransız uyuşmazlığı ile can güvenlikleri bulunmayan sancak halkının güvenliği için alınacak önlemlerin, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin olağanüstü toplantısında görüşülmesini istemiştir[43]. Söz konusu muhtıranın metni şöyledir:

40 Yusuf Sarınay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34 (Mart 1996), ss.16-17.

41 Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl (Anılar-Yorumlar)**, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980, ss. 94-97.

42 Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl (Anılar-Yorumlar)**, C I, s.91.

43 İsmail Soysal, "Türk–Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984), **Belleten**, C 57, S 188 (Ekim 1983), s.986.

Levent Şahverdi Arşivi

"Genel Sekreter

Cemiyet-i Akvam [Milletler Cemiyeti]

8 Aralık 1936

Cemiyet-i Akvam Konseyi Başkanını aşağıdaki talepden malûmattar kılmanızı rica etmekle şeref kazanırım.

1921 ve 1923 Muahedeleri mucibince Türkiye tarafından şarta bağlı olarak terk edilmiş olan İskenderun, Antakya ve müştemilatı arazileri hakkında Türkiye ile Fransa arasında bir ihtilâf mevcuttur.

11. maddeye uygun olarak Konsey'den 10 Aralık'ta toplanacak olan fevkalâde oturum için şu hususların gündeme alınmasını rica ederim:

1) Sancağın, hürriyetleri ve hayatları tehdid altında olan Türk ahalisinin emniyetini koruyacak ihtiyati tedbirlerin kabulü. Bu tedbirler son derece müstacel bir karakteri haizdir.

2) Yukarıda mezkûr arazilerin kaderi üzerindeki Türk-Fransız ihtilâfının esası.

Bu iki noktaya mütedair münakaşaların 14 Aralık'ta açılmasını emretmesiyle Konsey Başkanı'na minnettar olacağım. Konsey'in müzakerelerine şahsen iştirak etmek üzere yarın Ankara'dan Cenevre'ye hareket edeceğim.

Tevfik Rüştü Aras
Hariciye Vekili"[44]

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne bu başvuruyu yaptığı sıralarda, 10 Aralık 1936 günü Mustafa Kemal Atatürk de Ankara Palas'ta Fransa Büyükelçisi M. Henri Ponsot ile yaptığı görüşmede Sancak konusundaki hassasiyetini ve isteklerini,

"...Ben Sancak meselesinin, her iki tarafın vaziyetini kurtaracak bir şekilde hallini istiyorum, ilhak talep etmiyorum. Sancak, Türkiye ve Fransa'nın müşterek kontrolünde olur. Hatta ordusu da bulunmasın. Jandarma ve polis teşkilatı kâfi gelebilir. Bu mesele dostluğumuzu koruyacak ve kuvvetlendirecek şekilde halledilmelidir. Ümid ederim ki Cenevre'de Fransız murahhasları (ne istiyorsunuz, sizin böyle bir hakkınız olduğunu biz tanımıyoruz) gibi sözler söylemezler. Zira bu iyi neticeler veremez ve işin bu takdirde, ne olacağını da bilemem."[45]

---

44 **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)**, C II, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, ss.334-335.

45 Bilal N. Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri", **Belleten**, C XLV/1, S 177 (Ocak 1981), s.200.

Levent Şahverdi Arşivi

şeklindeki sözleriyle dile getirerek; Türkiye'nin kararlılığını göstermiş ve Fransız Büyükelçisi'nden Paris'e giderek Fransa Hükûmeti'ni aydınlatmasını istemiştir.

Milletler Cemiyeti Konseyi, meseleyi 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında gerçekleştirdiği toplantılarda ele almıştır. Bu toplantılarda Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'nin tezini şu ifadelerle dile getirmiştir:

> "...Türkiye eski arazisinin kayıtlı ve şartlı olarak feragat eylediği bu parçasında Fransız otoritesi içinde muhtar bir rejimden mütena'im olmaya namzet ahaliden başka bir şey görmemiş ve hiçbir zaman Fransa'nın, bir Türk cemaatini bir gün kat'i surette gayri Türk bir cemaatin boyunduruğu altına koymak üzere nam ve hesabına temellük edeceği bir Suriye siyasi varlığını bir dakika için kabul eylemeyi düşünmemiştir..."[46]

Toplantılar sonucunda Milletler Cemiyeti Konseyi, konuya ilişkin olarak İsveçli Diplomat Rickard Sandler'i raportörlüğe atamış ve onun önerileri doğrultusunda İskenderun sancağına üç kişilik bir gözlemci heyeti gönderilmesine karar vermiştir[47].

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin bu kararının ardından, Fransa ile ikili görüşmelerden umudunu kesmeyen Türkiye, tekrar harekete geçerek; 21-22 Aralık 1936'da, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı Paris'e göndermiş ve Fransa ile görüşmelerde bulunmuştur[48]. Bu görüşmelerde Aras, Fransa temsilcilerine, Suriye, Lübnan ve sancağın birer bağımsız varlık olmalarını ve bir konfederasyon biçiminde birleşmelerini teklif ederek; konfederasyonun dışişleri, gümrük birliği ve parasal birlik konularında yetkili olmasını önermiş, ancak bu teklif ve önerileri Fransızlar tarafından kabul görmemiştir. Bu görüşmelerden sonra Ankara'ya dönen Aras, 5 Ocak 1937 tarihinde durumu Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) gizli oturumunda anlatarak istenilen sonucun elde edilemediğini ve Paris'ten yeni gelen Fransa Büyükelçisi'nin de beklenilen öneriyi getirmediğini bildirmiştir. Bu durum üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Fransızlara ve bütün dünyaya bu meselenin önemini anlatmak gerektiğine inanarak bir yurt gezisine çıkmıştır. İstanbul'dan Eskişehir'e ve

---

46 Tevfik Rüştü Aras'ın konuşmasının tam metni için bkz. **Ayın Tarihi**, S 37 (Ocak 1937), ss.102-105.

47 Oybirliğiyle alınan bu kararda Türkiye çekimser kalmıştır. Öneriler için bk.: **Ayın Tarihi**, S 37 (Ocak 1937), ss.108-110.

48 Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", s.986.

Levent Şahverdi Arşivi

Konya'ya giden Atatürk, gezisi sırasında Başbakan İsmet İnönü ile Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı, Dışişleri ve İçişleri bakanlarını ve daha birkaç kişiyi acil olarak Eskişehir'e çağırarak görüşmede bulunmuş; oradan da Konya'ya ve Niğde yoluyla Ankara'ya dönmüştür[49]. Gezi sırasında, yol üzerindeki bütün komutanlara da haber verilirken; Anadolu Ajansı aracılığıyla da, gazetelerde İskenderun sancağıyla ilgili son durumla ilgili çıkan haber ve yazılarla da kamuoyunun dikkati canlı tutulmaya ve dış dünyaya ve özellikle de Fransa'ya kararlılık mesajı verilmeye çalışılmıştır. Nitekim, gezide bulunan gazetecilerden Yunus Nadi, 6 Ocak 1937 tarihli yazısında (ki yazının büyük ölçüde Mustafa Kemal Atatürk tarafından dikte ettirildiği anlaşılmaktadır) Fransa'nın Türkiye'yi anlamamakta ısrar ettiğini dile getirerek; *"...halbuki Türkiye İskenderun, Antakya ve havalisini yalnız 24 veya 48 saatte millî kuvvetleriyle işgal edebilir, aynı kuvvetlerle bütün Suriye'nin işgali nihayet çok mahdut bir zaman meselesidir"* ve "*...Hatay meselesinden dolayı Türkiye Cumhuriyeti haysiyet ve izzet-i nefsini müdafaa etmek zoru ile hareketlerin en ileri derecesine gitmek mecburiyetinde ve kararındadır, eğer bu mecburiyet bizi Fransa ile savaş haline koyarsa bunu şimdiden sadece teessüf ederiz."*, Fransa Türkiye ile olan dostluğunu *"...müstemleke memurlarının manasız mütalaaları ile kaybetmekte devam ederse, bu takdirde mesuliyet artık bizden Fransa'ya intikal etmiş olacaktır"* diyerek oldukça sert ve tehditkar ifadeler kullanmıştır[50]. Keza, Atatürk, söz konusu gezi sonrasında genel sekreteri Hasan Rıza Soyak ile yaptığı konuşmada; *"...Bir askerî harekâtın başlangıcı gibi yorumlanabilecek şekilde tertip ettiğim bu seyahati, Hatay'daki Türk çoğunluğunun haklarını korumak konusunda ne derece hassas ve azimli olduğumuzu"* göstermek için yaptığını söyleyerek; Türkiye'yi hiçbir zaman savaşa sürüklemek istemediğini; fakat, Hatay meselesinin kendisi için vazgeçilmez bir dava olduğunu, gerekirse bunu kendi başına halletmek için cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliğinden istifa edip, Hatay'a giderek savaşabileceğini şu sözlerle dile getirmiştir:

> "Hatay benim şahsi meselemdir. Keyfiyeti Fransız büyükelçisine tâ bidayette açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında müsellâh [silahlı] bir ihtilafa müncer olması katiyen varid değildir. Fakat ben, bunu da hesaba kattım ve kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta bu yolda binde bir ihtimal belirse, Türkiye Cumhuriyeti Reisliği'nden ve hatta Büyük Millet Mec-

49 Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, ss.8-9.

50 Bkz. Yunus Nadi, "Fransız Dostluğuna Hala Kıymet Veriyoruz", **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

> lisi azalığından da çekileceğim. Ve bir fert olarak bana iltihak edecek birkaç arkadaşla beraber Hatay'a gireceğim. Oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğim."[51]

Gerek Atatürk'ün bu yurt gezisi, gerekse, Yunus Nadi'nin yazısı örneğinde olduğu gibi Hatay meselesinin Türk basınında ve kamuoyunda hararetli takibi, Batı kamuoyunda Türkiye'nin Hatay'a askerî bir hareket yapabileceği şeklinde yorumlanmış; Türk-Fransız ilişkileri bir hayli gerginleşmiştir[52]. Fakat, Türkiye'nin bu sert ve kararlı tutumu İngiltere'nin de devreye girmesini sağlayarak; Fransa'nın, Türkiye'nin görüşüne yaklaşmasına giden yolu açmıştır.

4. İskenderun Sancağını Bağımsızlığa Götüren Süreç: Türkiye'nin Caydırıcı Diplomasisi ve Hatay Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye'ye Katılması (1937-1939)

İskenderun sancağı meselesi Milletler Cemiyeti'ne intikal ederken; bu sırada uluslararası durum da, Türkiye'nin önemini arttıracak biçimde gelişmekteydi. Almanya'nın, Versay Barış Antlaşması'nın kurduğu düzeni yıkmaya yönelik genişlemeci politikalar izlemesinden rahatsız olan İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in Fransa nezdinde yaptığı girişimler ve baskılar sonucunda Fransa direnmeyi bırakmış ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin, İskenderun sancağını ayrı bir birim olarak kabul etmesi de dâhil, alacağı karara şimdiden razı olduğunu bildirmiştir[53]. Bu gelişme üzerine, 27 Ocak 1937'de Raportör Sandler'in Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunduğu rapor (Sandler Raporu) oybirliğiyle kabul edilerek; İskenderun sancağı için yeni bir statü kabul edilmiştir. Buna göre; İskenderun sancağı içişlerinde tamamen bağımsız, dışiş-

---

51 Bkz. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973, ss.606-607; Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, s.9.

52 Mustafa Kemal Atatürk, gerek Türkiye kamuoyunun gerekse dünya kamuoyununun dikkatini Hatay meselesi üzerinde tutabilmek ve Fransa'ya kararlılık mesajları verebilmek için, "Kurun" (Vakit) gazetesinde 22-26 Ocak 1937 tarihlerinde beş gün süreyle yayınlanan, kendisinin kaleme aldığı fakat Asım Us'un imzasıyla çıkan yazılar da yayınlatmıştır. Bu konuyla ve söz konusu yazılarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Akif Tural, "Savaş İstemeyen Liderin Başarısı: Hatay", **Ortadoğu Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, **25-28 Ekim 2000, Hatay-İskenderun**, C I, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, ss.55-72; Asım Us, "Fransa'nın Dostlarına Hitap Ediyoruz", **Kurun [Vakit]**, 22 Ocak 1937; Asım Us, "Zavallı Fransa", **Kurun [Vakit]**, 23 Ocak 1937; Asım Us, "Türkiye Cumhuriyeti", **Kurun [Vakit]**, 24 Ocak 1937; Asım Us, "Hükümete Hitap Ediyoruz", **Kurun [Vakit]**, 25 Ocak 1937; Asım Us, "Hala İntizar", **Kurun [Vakit]**, 26 Ocak 1937.

53 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", ss.283-284.

Levent Şahverdi Arşivi

lerinde Suriye'ye bağlı olurken; kendine özgü bir anayasayla idare edilen "ayrı bir varlık" olacak; Suriye, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin izni olmaksızın sancağın bağımsızlığına zarar verici bir karar alamayacaktı. Ayrıca, sancakta resmî dil Türkçe olacak, sancağın statüsü ve anayasasına uyulmasını Milletler Cemiyeti Konseyi adına denetlemek üzere sancağa Fransız uyruklu bir delege atanacak ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Sancak'la ilgili kararlar 2/3 çoğunlukla alınabilecekti[54].

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin "Sandler Raporu"nu kabul etmesi üzerine Suriye'de protesto gösterileri başlamış ve Fransa, Suriye'ye ihanet etmekle suçlanmıştır. Suriye Başbakanı Cemil Mardam, Şam'da yaptığı açıklamada; sancağın, Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu açıklamıştır[55]. Suriye'nin bu tepkisine rağmen, "Sandler Raporu"na uygun olarak, 5 kişilik bir komite, sancağın statüsünü ve anayasasını hazırlamışlardır. Bu çerçevede hazırlanan metinler, 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulmuş ve oybirliğiyle kabul edilmiştir[56]. Böylelikle sancağın "ayrı varlığı" Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından hukuksal olarak tescil edilmiştir. Aynı gün Fransa ile Türkiye arasında da iki antlaşma imzalanmıştır[57]. Sonuçta; bu antlaşmalarla Türkiye ve Fransa, sancağın toprak bütünlüğünü güvence altına alıyor; Türkiye, ayrıca Suriye'nin toprak bütünlüğünü kabul edeceğini, Suriye'den toprak talebi olmayacağını; Suriye sınırlarına saygı göstereceğini onaylamış oluyordu. Ancak, "Arap ulusunu küçük düşürücü hiçbir çözümü tanımayacağını" ileri süren Suriye, bütün kuvvetiyle kendini savunmaya hazır olduğunu ifade ederek protestolarını sürdürmeye devam etmiştir[58]. Fakat bu çok ciddi bir tehdit olarak algılanabilecek bir durum değildi, zira bağımsızlığını yeni kazanacak bir Suriye söz konusuydu[59].

---

54 **Ayın Tarihi**, S 38 (Şubat 1937), ss.95-97.

55 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.284.

56 "İskenderun Sancağı'nın 'Ayrı Varlığı'nı Kuran Bağıtlar" olarak kabul edilen bu metinler üç kısımdan oluşmaktadır: 1) İskenderun Sancağının Sınırları 2) Sancağın Statüsü 3) Sancak Anayasası. Bu metinler için bkz. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), ss.552-572.

57 "Sancak'ın Toprak Bütünlüğünü Güvenceye Alan Antlaşma" ve "Türkiye-Suriye Sınırının Güvenceye Alınmasına İlişkin Anlaşma" isimli bu antlaşmaların metinleri için bkz. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), ss.573-580.

58 Hatay Sorunu'nun Arap kamuoyundaki etkileri konusunda bkz. Coşkun Topal, "Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 11, S 2 (Aralık 2009), ss.1-16.

59 Fırat, "İki Savaş Arasında Türkiye ve Fransa", s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu gelişmelerin ardından, sancakta 15 Nisan 1938'de yapılması öngörülen seçimleri düzenlemek üzere Milletler Cemiyeti tarafından sancağa gönderilen Seçim Komitesi 1937 yazında çalışmaya başlamıştır. Ancak, Fransız memurlarıyla işbirliği halinde çalışan Seçim Komitesi, uygulamalarıyla kısa sürede sancakta yaşayan Türklerin ve Türkiye'nin tepkisini çekmiştir[60]. Sorun, birinci seçmenlerin hangi topluluklara yazılacakları konusundaki anlaşmazlıktan kaynaklanıyordu. Zira, sancakta Türklerle birlikte Araplar, Rum Ortodokslar, Dürziler, Kürtler, Ermeniler ve en önemlisi Aleviler yaşamaktaydı[61]. Alevi nüfus Türk de olabiliyordu, Arap da. Dolayısıyla buradaki kritik nokta Alevilerin kendilerini nasıl hissedecekleri ve nasıl görecekleriydi. Fransızların uygulamak istedikleri sistemde iki dereceli bir seçim olacak; dolayısıyla nüfus konusu birinci seçmeni, ikinci seçmeni ve milletvekili oranını belirleyecekti. Bu nedenle Fransızlar, Aleviler üzerine oynamaya başlayarak, nüfus sayımı yapar gibi sorular sorarak Alevileri Arap olarak yazdırmak amacını gütmüşlerdir. Buna karşı çıkan Türkiye de aynı şekilde Alevi nüfus üzerine oynamaya başlamıştır. Bu çerçevede, sancakta 1937 yazı seçim tartışmalarıyla geçerken, Türkiye, seçmen yazılımları konusunda soru formlarının etnik ve dinsel ayrımlar üzerinden düzenlenemeyeceğini ve seçmenlerin bu şekilde yönlendirilemeyeceğini ileri sürerek, seçmenlerin beyanlarının esas alınması istemiştir[62]. Sancak'ta Türk halkı seçim havasına girmişken Fransızların el altından bazı faaliyetlerine karşı Türk istihbaratı da çalışmalar yürütmeye başlayarak Fransızların tavırlarına göre tedbirler almaya çalışmıştır. Bu maksatla bölgede görevli istihbarat elemanları sıkı bir çalışma içinde olayları takip ederek Ankara'yı bilgilendirmişlerdir[63]. Diğer taraftan, 30 Ağustos 1937'de İskenderun ve Antakya'da resmen Türk konsolosluklarının açılmasıyla Türkiye, Hatay'da daha etkin bir siyaset izleme açısından yeni bir adım daha atmıştır[64].

Bu arada, Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin faaliyet merkezi olan Dörtyol'da Atatürk'ün direktifiyle çalışmalarda bulunan Antalya bağımsız milletvekili Tayfur Sökmen'in faaliyetlerinden rahatsız olan Fransa'nın protestosu karşısın-

60 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.287.

61 Sancak, "ayrı varlık" olarak kabul edildiğinde, Fransa'nın istatistiklerine göre nüfusu 219.000'di. Bunun dağılımı şöyleydi: %39,7'si Türk, %28'i Alevi, %11'i Ermeni, %10'unu Sünni Arap, %9'u Rum Ortodoks, %3'ü Kürt, Çerkez, Yahudi, İsmaili ve Arnavut. Bkz. Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.287.

62 Fırat, "İki Savaş Arasında Türkiye ve Fransa", s.4.

63 Hamit Pehlivanlı, Yusuf Sarınay, Hüsamettin Yıldırım, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 1991, s.72.

64 Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Hatay Kültür ve Turizm Vakfı Yayınları, Antakya, 1993, s.179.

Levent Şahverdi Arşivi

da, Atatürk, Tayfur Sökmen'in "bağımsız milletvekili" olmasını Fransa'ya karşı bir koz olarak kullanmıştır. Tayfur Sökmen, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

> "...Hatay Egemenlik Cemiyeti'nin faaliyet merkezi olan Dörtyol'da, cemiyetin fahri başkanı olarak vazife görürken, Antakya şubesi ile yaptığımız temas ve faaliyet yüzünden rahatsız olan Fransızlar, mebus olarak Dörtyol'da çalışmamı 'Bir mebusunuz hudutta faaliyette bulunarak, Sancakta kargaşalık çıkarmaktadır. Geri çekilmesi' diyerek hükümet nezdinde protesto edince, eşsiz Atatürk 'Mebus bizim değil, müstakildir.' diye cevaplandırmıştır. Bunun üzerine üç sene önce bağımsız milletvekili seçilip de CHP toplantısına alınmadığımda Atatürk'ün 'Üzülmeyin Sökmen, Sancak davasında daha yakından çalışabilmeniz için müstakil saylav seçildiniz. Vakti gelince sebebini anlarsınız, sabırlı olup, mesainize devam ediniz' buyruklarının manasını nihayet herkes gibi ben de anladım."[65]

Böylece, 3 yıl önce Atatürk'ün Tayfur Sökmen'e *"...Sancak davasında daha yakından çalışabilmeniz için müstakil saylav seçildiniz. Vakti gelince sebebini anlarsınız, sabırlı olun, mesainize devam ediniz"* sözlerinin arkasındaki öngörünün artık gerçekleşme zamanının geldiği ortaya çıkmıştır. Hatay Sorunu'nu başlangıcından beri, şahsi meselesi olarak gören Atatürk[66], bu konudaki kararlılığını 29 Ekim 1937'de yine Fransız Büyükelçisi M. Henri Ponsot'a şu sözleriyle ifade etmiştir: *"Ben toprak büyütme dileklisi değilim. Barışı bozma alışkanlığım yoktur. Ancak muahedeye dayanan hakkımızın isteyicisiyim, onu almazsam edemem. Büyük Meclis'in kürsüsünden milletime söz verdim, Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmezsem onun huzuruna çıkamam; yerimde kalamam."*[67]

Meseleye Atatürk'ün önderliğinde bu şekilde kararlılıkla yaklaşan Ankara'ya karşılık Fransa, sancağın yeni statüsüyle ilgili anlaşmaların uygulanmasında köstekleyici tedbirler almayı sürdürmüştür. Bağımsızlık isteğiyle sancak halkı gösteriler yapmak isteyince, Fransız memurları bunu önlemeye çalışmışlar ve çatışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Öte yandan, Fransızlar, Ha-

65 Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, s.98.

66 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında, Mustafa Kemal Suriye Cephesi'nde "Yıldırım Orduları" komutanı olarak görev yapmaktaydı. Bu sırada kuvvetleriyle İskenderun'u elinde bulunduran Mustafa Kemal, Antakya'yı da denetim altına almak istemesine rağmen, 7 Kasım 1918'de İstanbul'dan gelen emir doğrultusunda hareket etmek zorunda kalarak bu bölgelerden kuvvetlerini çıkarmak zorunda kalmış ve işgal kuvvetleri bu bölgeleri işgal etmiştir.

67 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", ss.287-288.

Levent Şahverdi Arşivi

tay'daki diğer azınlıkları Türklere karşı da kışkırtma yoluna gitmişler ve bunun sonucunda Türkiye kamuoyunda da Fransa aleyhine kuvvetli bir tutum belirmiş; Türk-Fransız ilişkileri giderek bozulmuştur[68]. Nitekim, sancakta görev yapan seçim komitesinin Ankara'ya danışmaksızın bir seçim yönetmeliği hazırlayarak Milletler Cemiyeti Konseyi'ne göndermesi üzerine sert tepki gösteren Türkiye, 29 Aralık 1937'de 1930 tarihli "Türk-Fransız Dostluk Antlaşması"nı feshetmiştir[69].

Türkiye, İskenderun sancağı konusundaki caydırıcı nitelikteki diplomatik girişimlerini sürdürürken, Atatürk, aynı dönemde, Suriye Başbakanı Cemil Mardam ile yaptığı görüşmelerde de Suriye'nin bağımsız olması gerektiğini, ikili görüşmelerle Suriye'yle anlaşmaya varılacağını, Hatay'ın bir namus sorunu olduğunu ve Suriye'nin bağımsızlığı için ordunun girip sorunu çözeceğini belirtmiştir[70].

Türkiye'nin, sancakta görev yapan seçim komitesinin Ankara'ya danışmaksızın bir seçim yönetmeliği hazırlayarak Milletler Cemiyeti Konseyi'ne göndermesine karşı sert tepkisi üzerine; Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kurduğu bir komite, Türkiye'nin itirazlarını göz önünde tutan bir seçim tüzüğü hazırlamış ve seçimlerin 15 Temmuz 1938'e kadar tamamlanmasına karar vermiştir. Bu çerçevede, 1938 Mayıs'ının başından itibaren seçmen listelerinin hazırlanmasına başlanmış, fakat Fransız memurlarının davranışları Hatay'da olayların yeniden şiddetlenmesine yol açmıştır. Bunun üzerine harekete geçen Türkiye, güney sınırına 30.000 kişilik bir askerî kuvveti yığarken[71], hastalığı ağırlaşmasına rağmen Atatürk de 29 Mayıs 1938'de güneye ordu denetleme gezisine çıkarak Mersin ve Adana'ya gitmiştir[72].

---

68 Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, ss.349-350.

69 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.288.

70 Hasan Köni, "Hatay Sorunu'na Yeni Bir Bakış", **Atatürk Yolu Dergisi**, C 1, S 4 (1989), s.538.

71 Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.350.

72 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.288. Fransa'ya gözdağı verme amacıyla güneye orduyu denetlemek üzere yapılan bu gezi Atatürk'ü çok yorarak mevcut rahatsızlığını daha da arttırmış ve belki de bir anlamda hastalığını çok dahi ani bir biçimde tetiklemiştir. Bunun sonuçlarının ne olacağını önemsemediği için ve rahatsızlığı konusunda doktorlar da tam bir teşhis henüz koyamadıkları için, Atatürk dört gün boyunca ve kavurucu yaz sıcağında önce Mersin'e sonra da Adana'ya giderek resmigeçit törenlerine katılmış ve bu törenleri son ana kadar ayakta izlemiştir. Rahatsızlığı nüksettiğinde dahi gezinin yarıda kesilip Ankara'ya dönülmesi tekliflerine şiddetle karşı çıkmıştır. Ve ne yazık ki 25 Mayıs 1938 günü Ankara'ya döndüğünde artık çok zor yürüyebilir vaziyette olan Atatürk, yatağa tamamen bağlı kaldığı ana kadar sağlığı el verdiği ölçüde Hatay meselesine eğilmiş, hükümeti de daha etkili tedbirler almak konusunda sürekli uyarmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin güney sınırına asker yığmasıyla birlikte, gerek bu durum karşısında, gerekse Avrupa olaylarının gittikçe buhranlı bir hal alması nedeniyle, Fransa, Hatay meselesinde Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir tutum almak durumunda kalmış ve bu çerçevede Hatay'ın Fransız Vali'sini geri çekip yerine bir Türk Vali tayin etmiştir[73]. Diğer taraftan, 20 Haziran 1938'de Fransa ve Türkiye, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvuruda bulunarak seçim komitesinin çalışmalarını durdurmasını talep etmiştir. İki ülkenin birlikte yaptıkları bu başvuru üzerine, Milletler Cemiyeti Konseyi bu isteği onaylamış ve seçim komitesi, 29 Haziran 1938'de sancaktan ayrılmıştır. Böylece, seçim uluslararası denetimden çıkarılmış oluyordu[74].

Bu gelişmenin ardından, 13 Haziran 1938'den bu yana Antakya'da Türk ve Fransız Askerî Heyetleri arasında yürütülmekte olan görüşmeler, 3 Temmuz 1938 gününe kadar sürmüştür. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, söz konusu görüşmelerin bu denli uzun sürmesi Batı basınının gözlerinden kaçmamıştır. İngiltere ve Fransa'nın, Avrupa'da savaş bulutlarının yoğunlaştığı bu dönemde Türkiye'ye ihtiyaç duymanın yanında bir yandan da Suriye'yi de küstürmemeye çalıştıkları; 26 Haziran 1938 tarihli "New York Times" gazetesinde Joseph M. Lewy'nin imzasıyla yayınlanan bir yazıda şöyle ortaya konmuştur:

> "...Fransa, sancağın Türkler tarafından ele geçirilmesini 'Fransa'nın müttefiki olan Suriye buna muterizdir [itirazcıdır] diyerek önlemeye çalışmakla beraber, aynı zamanda Türkiye'yi mümkün mertebe teskin etmek zorundadır. Büyük Britanya [İngiltere] ve Fransa, Türkiye'nin artık dünya satranç tahtası üzerinde önemli bir devlet olduğunu bugün takdir ediyorlar. İki yüz bine yakın efrattan [askerden] müteşekkil mücehhez ordusu ve Boğazlar üzerindeki mutlak hâkimiyeti sayesinde Türkiye sevkülceyş [stratejik] bakımından Akdeniz mıntıkasında önemli devletlerden biri haline gelmiştir. Harp bulutlarının Avrupa ufuklarını kapladığı bir sırada, Avrupa'daki menfaatleri müşterek olan Fransa ve İngiltere, Türkiye ile hal-i sulhta kalmanın hayati bir ehemmiyeti haiz olduğunu ve birçok fedakârlıklara katlanmayı haklı gösterecek kadar kıymetli bulunduğunu çok iyi takdir ediyorlar. ...İster sulhun müdafaası, ister Almanya'ya ve belki de İtalya'ya karşı bir harbin kazanılması için Akdeniz'de bir İngiliz-Fransız-Türk bloğu meydana getirmek son derece önemlidir. Sancağın Türkiye tarafından ilhakına müsaade etmek, Türkiye'nin dostluğunu ve ittifakını kazanmak için çok ağır bir taviz

73 Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.350.

74 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.288.

Levent Şahverdi Arşivi

değildir. Ancak, Fransa ve İngiltere, Cemiyet-i Akvam'ın ve Cemiyet-i Akvam misakı ile prensiplerinin alemdarı oldukları cihetle, Fransa hiç olmazsa Suriye'yi müdafaa ediyor gibi görünmeksizin sancağı Türklere teslim edemezdi. Fransa ve Türkiye arasında müzakerelerin uzun sürmesinin nedeni budur."[75]

Majid Khadduri'ye göre de, uluslararası durumun giderek kötüleştiği ve Milletler Cemiyet'inin prestijinin azaldığı bu dönemde Fransa'nın Türkiye'nin dostluğuna duyduğu ihtiyaç, görüşmelerde Fransa'nın pazarlık pozisyonunu oldukça zayıflatmıştır[76]. Sonuç olarak, görüşmeler neticesinde 3 Temmuz 1938'de Türkiye ile Fransa arasında askeri nitelikte bir antlaşma imzalanmıştır[77]. Sancağa bir saldırı durumunda güvenliği sağlamak üzere alınacak olan önlemleri düzenleyen bu antlaşmaya göre, 6000 kişilik bir askerî kuvvet (1000'i sancaktan, geriye kalanı da Türkiye ve Fransa'nın yarı yarıya sağlayacağı askerî kuvvet) güvenliği sağlayacak; sancağa girecek Türk kuvvetinin başında bir albay bulunacak; sancağa giriş günü ve hangi alanlara yerleşeceği birlikte saptanacaktı[78]. Bu çerçevede, 4 Temmuz 1938'de Türk askeri Hatay'a girerken; aynı gün Ankara'da, Türkiye ile Fransa arasında bir dostluk antlaşması da imzalanmıştır. Olayların hızlı seyri nedeniyle parlamentolarda onaylanmadığı için yürürlüğe girmeyecek olan bu antlaşma, taraflardan birine bir saldırı durumunda öteki tarafın tarafsız kalmasını düzenlemekteydi[79].

Türkiye ile Fransa arasındaki bu yakınlaşmanın ardından, 22 Temmuz 1938'de sancakta seçim çalışmaları başlamış (1 Ağustos'ta sona eren işlemler 35.847 kişinin Türk, 11.319 kişinin Alevi, 5.504 kişinin Ermeni, 1.845 kişinin Arap, 2.098 kişinin Rum Ortodoks topluluğuna yazıldığını gösteriyordu. Buna göre, 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 18 Arap ve 20 Rum Ortodoks ikinci derece seçmen olarak belirlenmiş) ve 24 Ağustos 1938'de yapılan ikinci derece seçimler sonucu 40 üyelik Sancak Meclisi'ne 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap ve 2 Rum Ortodoks milletvekili olarak seçilmiştir. 2 Eylül 1938'de açılan Sancak Meclisi'nde tüm milletvekilleri Türkçe yemin ederken, sancağın adı "Hatay Devleti" olarak değiştirilmiş; Abdülgani Türkmen Mec-

75 Ercan Karakoç, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilig**, S 50 (Yaz 2009), s.113.

76 Khadduri, "The Alexandretta Dispute", p. 406.

77 Söz konusu antlaşma, hasta yatağında sancak gelişmelerini takip eden Atatürk'ün ısrarı üzerine 3 Temmuz 1938 Pazar günü Fransa Dışişleri Bakanlığı açtırılarak verdirilen talimat sonucu Antakya'da imzalanmıştır. Bkz. Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.288.

78 Antlaşma metni için bkz. Bkz. **Ayın Tarihi**, S 56 (Temmuz 1938), s.93.

79 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.288.

Levent Şahverdi Arşivi

lis Başkanı, Atatürk'ün adayı Tayfur Sökmen Cumhurbaşkanı, Abdurrahman Melek de Başbakan olmuşlardır. Türk bayrağına çok benzeyen bir bayrak da Hatay Devleti'nin bayrağı olarak kabul edilmiştir[80]. Yine aynı gün Türk İstiklal Marşı, Hatay Millî Marşı olarak kabul edilmiş ve bu arada Türkiye, yeni kurulan Hatay Devleti'ne acil ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için 50 bin Türk Lirası ödenek göndermiştir[81]. Hatay'daki yeni yönetimin ilk uygulamalarından biri, manda dönemi yöneticilerini görevlerinden alarak, yerlerine Türk uyruklu ve CHP'ye yakın kişileri getirmek olmuştur. Diğer taraftan, statüsü gereği Hatay Devleti dışişlerinde Suriye'ye bağlı bir yapıydı ancak, bu prensibe aykırı olarak Hatay'ın dışişlerinin Suriye Hükûmeti'yle değil, Fransa ile bağlantılı olarak, doğrudan Türkiye Dışişleri Bakanlığı üzerinden yürütülmesine de karar verilmiştir.[82]

İskenderun sancağının Hatay Devleti olarak bağımsızlığını kazanması karşısında Cumhurbaşkanı Atatürk, Başbakan Celal Bayar'a çektiği telgrafta; *"Bugün Hatay Millet Meclisi'nin açılması ve devlet reisinin intihabı suretiyle Hatay Devleti'nin teessüs ettiğine Hariciye'den verilen malumat üzerine muttali oldum; Cumhuriyet Hükûmeti'nin bu muvaffakiyetini tebrik ederim"* diyerek; Celal Bayar Hükümeti'ne, ortaya koydukları mücadeleden ötürü duyduğu memnuniyeti dile getirirken; buna karşılık Başbakan Celal Bayar da *"Yüksek sevk ve idarenizle büyük milletimizin bir hizmetinde ulu şefimizin iltifat ve tebrikine nail olmak gibi bizim için tasavvur edilebilen en büyük saadete ulaştırdığınız Cumhuriyet Hükûmetinin, yürekten gelen minnet ve şükranlarını arz eder, sonsuz bağlılıklarımla en derin tanzimlerimin lütfen kabul buyurulmasını istirham ederim"* [83] cevabını vermiştir.

Yeni kurulan Hatay Devleti'ne karşı Suriye'nin siyasi, ekonomik ve çeşitli alanlardaki baskı ve ambargolarına Fransa Hükûmeti'nin de katılması kar-

---

80 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.289.

81 Pehlivanlı vd., **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, s.113.

82 Hatay Devleti'nin başbakanı Abdurrahman Melek bu konuda şöyle bir gerekçe sunmaktadır: *"Hatay Devleti'nin harici temsil işinin Suriye'ye bırakılmış olduğu statüde işaret edilmişti. Buna rağmen Hatay Devleti'nin kurulmasıyla, Hatay kabinesini teşkil ettiğime dair Suriye Hükümeti Başvekiline yolladığım telgrafa cevap alamamıştım. Bu vaziyet, Hatay'ın harici temsili bakımından statünün, Suriye Hükûmeti tarafından ihlal edilmiş olduğunu gösteri."* Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, s.69-70.

83 Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973, s.653.

Levent Şahverdi Arşivi

şısında Türkiye her türlü kolaylığı Hataylılara sağlayarak yeni devlete destek olmaya çalışmıştır. Örneğin, 1 Aralık 1938'de Hatay ürünlerinin Türkiye'ye gümrüksüz girmesi hakkındaki kanun yürürlüğe girerken, Hatay Hükûmeti de Türkiye'den gelenlerin pasaportsuz sadece nüfus kâğıdı ile Hatay'a girmeleri kararını almıştır. Yine 22 Aralık 1938'de tarihinde Hatay Vatandaşlığı Kanunu'nun kabul edilmesi ve iki devlet tarafından karşılıklı verilen ayrıcalıklarla Hatay'ın anavatana katılımını kolaylaştıracak zemin oluşturulmaya çalışılmıştır[84]. Diğer bir deyişle, bu dönemde Hatay Devleti'ni Suriye ve Fransa'nın etkisinden tedricen kurtaracak idari, adli, ekonomik ve diğer konularda yeni düzenlemelere hız verilmiştir. Fakat Türkiye, Hatay Devleti'yle işbirliği halinde söz konusu düzenlemeleri desteklerken, hiçbir zaman Hatay'ın anavatana ilhakından resmen söz etmemiştir. Ancak 1939 Mart'ında Tayfur Sökmen'in Antalya'dan, Melek'in de Gaziantep'ten milletvekili seçilerek TBMM'ye girmeleri, Hatay'ın Türkiye'ye ilhak edilmek üzere olduğu kanaatini kuvvetlendirmiştir.[85] Abdurrahman Melek'in sözleri de bu durumu doğrulamaktadır:

> "1939 Mart'ında Türkiye'de yapılacak mebus seçimlerinde Tayfur Sökmen Antalya'dan, ben de Gaziantep'ten aday gösterildik, ikimizin de Büyük Millet Meclisi'ne mebus seçilmemiz Hatay'ın anavatana ilhak edilmek üzere bulunduğu kanaatini kuvvetlendirdi. Komşu ve uzak memleketler matbuatında bize müteallik yazılar çıktı. Yabancı bir devletin devlet reisi ile hükûmet reisinin başka bir memleket parlamentosunda aza olmaları keyfiyeti görülmemiş bir hal olarak tavsif edildi. Bir ay sonra Büyük Millet Meclisi'nde yemin etme merasimi için Ankara'ya çağrıldık. Cumhurreisi İnönü, Çankaya'da bizi kabul ettiler ve ilk sözleri arasında 'Ah! Keşke Atatürk hayatta olsaydı, Hatay için kim bilir şimdi ne kadar sevinecekti!" dediler. Hatay'daki umumi durumu kendilerine arz ettik. Yabancı devletlerden birkaçının Hatay'da olan biten işleri çeşitli vesilelerle yakından takip etmekte olduklarını söyledim. İnönü, Türkiye harici siyasetinin İngiltere ve Fransa ile bir ittifak akde ek istikametinde ilerlemekte bulunduğunu, bununla birlikte bizim de Hatay'da buna göre hareket etmemiz icap ettiğini bildirdiler."[86]

Bu gelişmelerin ardından 1939 ortalarına gelindiğinde, Avrupa'da ortaya çıkan olaylar hızla İkinci Dünya Savaşı'na doğru yön almaya başlamıştır. Söz konusu gelişmeler başta İngiltere olmak üzere statükocu devletleri endişelen-

84 Tekin, **Hatay Tarihi**, s.211.

85 Pehlivanlı vd., **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, s.132.

86 Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, s. 86.

Levent Şahverdi Arşivi

dirmeye başlamıştır. Bu nedenle, İngiltere'nin Akdeniz güvenliği için başlattığı müttefik arayışı sonucunda, İngiltere ve Türkiye 12 Mayıs 1939'da ortak bir deklarasyon yayınlamışlardır[87]. Bu gelişme Türkiye'ye, Hatay'ı anavatana katmak konusunda aradığı fırsatı vermiştir. Türkiye bu ortak deklarasyonun aynısını Fransa'yla da yayınlamak, dahası üçlü bir ittifakı gerçekleştirmek için Hatay'ın kendi ülkesine katılması koşulunu öne sürmüştür. Fransa'nın bu durumu kabul etmesinde İngiltere'nin baskısı kadar, kendi ordusunun da etkisi olmuştur. Zira, var olan koşulların ciddiyetinin farkında olan Fransız Genelkurmayı, Fransız diplomatların ve siyasilerin karşı çıkmasına rağmen (çünkü bu doğrultuda atılacak bir adım Cezayir başta olmak üzere Fransa'nın gücünü simgeleyen öteki sömürgelere kötü örnek olabilirdi), Doğu Akdeniz'de Türkiye'yle yapılacak ittifakın önemini bilerek Hatay konusunda geri adım atılmasından yana ağırlığını koymuştur[88].

Nihayet, 23 Haziran 1939'da Ankara'da Fransa ile Türkiye arasında, "Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Kesinlikle Çözümüne İlişkin Antlaşma"nın imzalanması suretiyle; Fransa, Hatay Sorunu'nun Türkiye'nin istediği şekilde, buranın Türkiye'ye bağlanması yoluyla kesin çözüme bağlanmasına razı olmuştur. Antlaşma'ya göre; Fransa, Suriye sınırında Türkiye yararına bazı değişiklikler yapılmasını kabul ederken; Hatay'daki Fransız kuvvetlerini bir ay içinde boşaltacak ve ülke değişikliği sebebiyle Hatay'da oturanlara uyrukluk seçme hakkı tanınacaktı. Bu hakkı kullanmayanların Türk uyruklu sayılması kabul edilmiştir[89]. Bu gelişmenin ardından, Türkiye, İngiltere'yle imzaladığı deklarasyonun bir benzerini Fransa'yla imzalamıştır.[90] Bütün bu gelişmelerden sonra, yaklaşık 10 ay bağımsız kalan Hatay Devleti, 29 Haziran 1939 tarihinde son toplantısını yaparak Türkiye'ye katılma kararını oybirliğiyle almıştır. TBMM de bu kararı 7 Temmuz 1939'da çıkardığı bir

87 Deklarasyonun metni için bkz. **Ayın Tarihi**, S 66 (Mayıs 1939), ss.215-216. Akdeniz ve Balkanlar'da güvenliğin sağlanması amacına yönelik olarak ortaya çıkarılan bu deklarasyonla, İngiltere'nin, Romanya ve Yunanistan'a ilişkin olarak uyguladığı "Garantiler Politikası" Türkiye'yi de kapsayacak şekilde genişletilmiş oluyordu. Deklarasyon Sovyet basınında olumlu karşılanırken, Almanya basının da sert ifadelerle eleştirilmiştir. İtalya ve Yugoslavya da bu deklarasyona karşı olumsuz bir tavır takınmışlardır. Daha geniş bilgi için bkz. Faruk Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası (1914-1945)**, Der Yayınları, İstanbul, 2015, ss.334-336.

88 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.290.

89 Antlaşmanın metni için ve ekleri için bkz. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), ss.581-589.

90 Deklarasyonun metni için bkz. **Ayın Tarihi**, S 67 (Haziran 1939), ss.89-90

Levent Şahverdi Arşivi

kanunla[91] kabul etmesinin ardından nihayet, 23 Temmuz 1939 sabahı Hatay'da kalan son Fransız kıtası olan 16. Tunus Avcı Alayı'na ait birliğin saat 07.30'da kışlasından çıkarak saat 11.40'ta Hatay sınırlarını terk etmesiyle birlikte Hatay Türkiye'ye katılmış ve 63. ili olmuştur[92].

91 **Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun**, Kanun no: 3711, Kabul tarihi: 7 Temmuz 1939, **T.C. Resmî Gazete**, S 4255, 11 Temmuz 1939.

92 Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, s.84.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Misak-ı Millî sınırları içerisinde olmasına rağmen İskenderun sancağının Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Fransa'nın nüfuz bölgesine dâhil edilmesiyle birlikte Türk dış politikasının gündemine giren "Hatay Sorunu", 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yürütülen siyasi ve diplomatik çabaların sonucunda Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla başarıyla sonuçlandırılmıştır.

Türkiye, gerek Millî Mücadele döneminde ve gerekse Lozan Barış Antlaşması (1923) sonrasında hiçbir zaman ve hiçbir şekilde İskenderun sancağıyla olan ilgisini ve bağını kesmemiş; ahdi hukukuna dayanarak sancaktaki soydaşlarının haklarını gözetmiştir. Millî Mücadele'nin henüz kesin bir zafere ulaşmadığı bir dönemde askerî ve siyasi zorunluluklardan dolayı Ankara İtilafnamesi'yle (1921) bölgenin anavatandan ayrı kalması kabul edilmişse de, sancağa "yönetim" bağlamında tanınan özel statü, Türkiye'nin bu statü üzerinden sancak gelişmeleriyle ilgili olması sonucunu doğurmuştur. İkinci Dünya Savaşı öncesinde gerek sancakla ilgili gelişmeleri gerekse uluslararası siyasal konjonktürün yarattığı fırsatları iyi değerlendiren Türk devlet adamları "Hatay Sorunu"na odaklanarak; Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekçi ve pragmatist dış politika yaklaşımı temelinde iki aşamada Hatay'ın anavatana barışçıl yollarla katılmasını sağlamışlardır. Birinci aşamayı, Fransa'nın 1936'da Suriye'ye bağımsızlığını vereceğine ilişkin ön anlaşmayı açıklaması karşısında, özel statüye sahip sancağın da bağımsız olması talebinin Türkiye tarafından dile getirilmesi ve bunu sağlayacak askerî, siyasi ve diplomatik çabaların devreye sokulması oluştururken; ikinci aşamasını ise, bağımsız Hatay Devleti'nin kendi kararıyla Türkiye'ye ilhak edilmesi yönündeki girişimler oluşturmaktadır. Bu aşamaların hayata geçirilmesi noktasında Hatay'ın Türkiye'ye katılması konusunda izlenen caydırıcı diplomasi stratejisi ise üç ayaktan oluşmuştur. Stratejinin birinci ayağında; 1930'lu yılların ikinci yarısına kadar Atatürk'ün önderliğinde oluşturulan Türk dış politikasıyla gerçekçi bir temelde uluslararası hukuka, meşruiyete ve devletler arası ilişkilerde kendisine bir saldırı olmadığı sürece her daim barışa bağlı kaldığı/kalınacağı inancı ve güvenini içeride ve dışarıda çok güçlü bir biçimde tesis edilmiştir. Stratejinin ikinci ayağında; Hatay konusunda, revizyonist devletlerin yaptığı gibi saldırgan bir tutum izlenmeyerek; antlaşmalardan doğan hakların elde edilmesine, korunmasına ya da bunlara aykırı hareketlerin ve gelişmelerin önüne geçilmesine çalışılmış, statükonun ayakta kalamayacağı anlaşıldığında ise statükoculuk dinamik bir tarzda yorumlanarak uluslararası konjonktürün de yardımıyla diplomasi ve

Levent Şahverdi Arşivi

uluslararası hukuk yoluyla eskisinden daha sağlam bir statüko ve zemin elde edilmeye çalışılmıştır. Stratejinin üçüncü ayağında ise, bağımsızlığını kazanan ve Türkiye'ye katılmaya istekli olan Hatay'ın kendi kararıyla Türkiye katılması sağlanmıştır.

Hatay Sorunu'nun başarıyla çözülmesinde, kuşkusuz dönemin Türk dış politikasının şekillenmesi ve tanımlanmasında, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün doğrudan ve çok güçlü etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda, Atatürk'ün daha 15 Mart 1923 günü Adana'ya yaptığı bir ziyaret sırasında söylediği *"Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz. Günü gelecek siz de kurtulacaksınız"* şeklindeki sözleri onun Hatay konusundaki hassasiyetinin, kararlılığının ve tasavvurunun en net ifadesidir. Diğer taraftan, şurası bir gerçektir ki, İskenderun sancağının 1921'de yürürlüğe konan "özel statüsü"nün işleyişi 1935'lere kadar gerçek manada bir sorun teşkil etmemiştir. Eğer Atatürk, 1936'da Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlığını verme yolunda attığı adım karşısında sancak konusunu yeniden açmasaydı; dönemin oldukça kırılgan ve karmaşık uluslararası yapısı içinde iç ve dış kamuoyunun dikkatlerini celbedecek bir yeni olay söz konusu olamazdı[93]. Stratejik seviyedeki kadar, taktik noktasında da Atatürk'ün dönemin Türk dış politikasının önemli tüm sorunlarına damgasını vurduğu görülmektedir[94] ki bunlardan biri de Hatay Sorunu'dur. Atatürk, Hatay'ın Türkiye'ye katılımını göremese bile, gerçekte bu onun eseridir.

Kuşkusuz, Hatay'ın Türkiye'ye katılması iki savaş arası dönemde Türk dış politikası üzerine yapılan değerlendirmelerde bazı soru işaretlerine (özellikle "statükoculuk" bağlamında) yol açmaktadır. Diğer taraftan genel kanı, söz konusu dönemde uluslararası konjonktürün son derece elverişli olmasına rağmen, Ankara'nın statükocu politika izlediği ve güç kullanarak toprak genişletme eğilimi içinde olmadığıdır[95]. Bu genel kanıya rağmen, "Hatay Sorunu" örneği, tıpkı dönemin revizyonist devletleri (Almanya, İtalya, Japonya) gibi Türkiye'nin de sınıra asker yığarak güç kullanma tehdidinde bulunma yoluyla toprak genişlettiği düşüncesini doğurabilmektedir. Nitekim, Majid Khadduri'ye göre, Türkiye de, tıpkı Almanya'nın Çekoslovakya'nın Südetler bölgesini ilhak etmesini sağlayan Eylül 1938 Münih Anlaşması'na giden süreçte izlediği tak-

93 Jacques Thobie, "Atatürk ve Dış Siyaseti", İbrahim Güler (Çev.), **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C 11, S 22, Yıl: 2012/2, s.176.

94 Thobie, "Atatürk ve Dış Siyaseti", s.171.

95 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.291.

Levent Şahverdi Arşivi

tiğin hemen hemen aynısını izleyerek Hatay'ı kendisine ilhak etmiştir[96]. Ancak yine de, Türkiye'nin her aşamada diplomatik görüşmeleri sürdürdüğünü; Milletler Cemiyeti kararlarına uygun davrandığını ve gerektiğinde bu kararları kendi isteği doğrultusunda yine diplomasi yoluyla değiştirdiğini; doğrudan güç kullanmadığını, yani deyim yerindeyse "kitaba uygun" hareket ettiğini unutmamak gerekir[97]. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin "Hatay Sorunu"ndaki tutum ve davranışları aslında "statükoculuğun dinamik tarzda yorumlanması" olarak düşünülebilir. Statükoda ortaya çıkan ya da süregelen riskler, tehditler ya da fırsatlar karşısında, statükonun aksayan ya da zayıf yönlerini dikkate alarak, "iyileştirme" ya da "sağlamlaştırma" yönünde pragmatist davranışlar sergileme olarak ifadelendirebileceğimiz bu durum "Hatay Sorunu" karşısında 1930'ların ikinci yarısında sergilenen askerî, siyasi, diplomatik ve hukuksal çabaların anlaşılması açısından önemlidir.

Tüm bu verilere rağmen, Hatay konusunun belleklerden silinmediği, çok daha sonra ortaya çıkan Kıbrıs Sorunu'nda, özellikle 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) ilanı sırasında uluslararası alanda buna muhalefet edenlerce Ankara'nın önüne çıkarılarak Türkiye'nin genişleme eğilimine örnek gösterildiği, ayrıca 1980'ler ve 1990'larda Türkiye'nin Musul'u almasını isteyenler tarafından da örnek olarak ileri sürüldüğü, daha da önemlisi Suriye'nin kronik düşmanlığına yol açtığı da bir gerçektir[98]. Nitekim bir yazara

96 Khadduri, "The Alexandretta Dispute", p.423.

97 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.291.

98 Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.291. 1923-1939 döneminde Türk dış politikasının Ortadoğu'ya ilişkin iki temel sorunu olan Musul ve Hatay konuları aslında ilginç benzerlikler göstermektedir. Her ikisi de Misak-ı Millî sınırları içinde kabul edilmiş, her ikisinde de Lozan'da geri adım atılmış, her ikisi de yeniden gündeme geldiğinde Milletler Cemiyeti çerçevesinde konu görüşülmüş, her ikisinde de doğrudan güç kullanılmamış, sınıra asker yığmakla ve askerî manevralarla yetinilmiştir. Bununla birlikte "Musul Sorunu"nda bir başarı elde edilemezken, "Hatay Sorunu"nda Hatay'ın Türkiye'ye katılması sağlanarak başarı elde edilmiştir. Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu'na göre bunun nedenleri olarak iki önemli etken söz konusudur: Birincisi, Musul'da hayati önem taşıyan petrolün olması, Hatay'da ise benzer bir ekonomik zenginliğin bulunmadığının sonunda anlaşılmasıydı. İkinci önemli etken ise, 1920'lerin uluslararası ve iç koşullarının 1930'lardan son derece farklı oluşudur. Gerçekten de, 1920'lerde savaştan galip çıkan güçlü İngiltere karşısında yeni kurulan devletini ayakta tutmaya, çağdaşlaştırmaya ve iç isyanlara karşı korumaya çalışan görece zayıf bir Türkiye varken; buna karşın, 1930'larda Avrupa'daki revizyonist devletlerin tehdidi altında, ekonomik ve siyasal olarak istikrarsız, İngiltere'nin baskısını hisseden Fransa karşısında temellerini sağlamlaştırmış, halk desteğine sahip bir Türkiye bulunuyordu. 1920'lerin "Versay Düzeni"nin sahibi olan Batı, bu düzenin yıkıldığı 1930'larda ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde kendi güvenliği için askerî açıdan

Levent Şahverdi Arşivi

göre, "Hatay Sorunu" özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Suriye'deki Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde Suriye entelektüel çevrelerinin ve politik tarihinin odak noktasını oluşturmuştur[99].

Gerçekten de Hatay'ın Türkiye'ye katılımını Suriye tepkiyle karşılamış ve tanımamıştır. Nitekim, Hatay Türkiye'ye 1939'da katıldıktan sonra ve Suriye henüz bağımsızlığını kazanmamış olmasına rağmen, Suriye Meclisi Başkanı Nasuhi Buhari, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurarak, Fransa'yı Milletler Cemiyeti manda sisteminin kendisine verdiği yetkileri aşmakla itham etmiştir[100]. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda bağımsızlığını kazandıktan sonra ise Suriye, Hatay üzerindeki iddialarını yinelemekten ilk başta kaçınmakla beraber[101], 1946'da Fransa'nın bölgeyi tamamen terk etmesinden sonra Şam yönetimi tutumunu değiştirerek, yaptığı açıklamalarda, Türkiye'nin Hatay üzerindeki egemenliğinin hukuk dışı olduğu iddiasını vurgulayıp diğer Arap devletlerine Suriye'yle bu konuda dayanışma içinde olmaları çağrısında bulunmuştur. Suriye'nin bu tutumu karşısında Türkiye de Suriye'yi tanımayı geciktirme yoluna gitmiştir[102]. Her ne kadar 1946 yılında Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa'nın arabuluculuğuyla iki ülke arasında bu konuda bir çeşit uzlaşmaya varılmışsa da (Türkiye, Hatay'ı ilhakının Suriye tarafından resmen tanınması için ısrar etmemeyi taahhüt ederken, Suriye de bu sorunu resmen ileri sürmemeyi kabul etmişti)[103]; Suriye zaman zaman (özellikle ilişkilerin gergin veya kötü olduğu dönemlerde) resmî düzeyde Hatay konusunu gündeme taşımaktan kaçınmamıştır. Örneğin, 1953'te Suriye lideri Albay Edip Çiçekli, Hatay konusunu gündeme getirerek Hatay'ın Suriye'ye ait olduğunu iddia etmiştir. Bu maksatla, Hatay'ı ve ayrıca Torosları da kapsayacak şekilde yeni Suriye haritaları bastı-

---

Türkiye'ye büyük gereksinim duymaktaydı. Bkz. Fırat ve Kürkçüoğlu, "Sancak (Hatay) Sorunu", s.291-292.

99 Bu konuda bkz. Keith D. Watenpaugh, "'Creating Phantoms': Zaki al-Arsuzi, the Alexandretta Crisis, and the Formation of Modern Arab Nationalism in Syria", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 28, No: 3 (August 1996), pp.363-389.

100 İlter Türkmen, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası**, BİLGESAM Yayınları No: 4, İstanbul, 2010, s.14.

101 İlk Suriye hükûmetinin kurulduğu 5 Temmuz 1944'te, Suriye Dışişleri Bakanlığı, Şam'daki yabancı diplomatik misyonlara gönderdiği bir genelge notada Suriye hükûmetinin, Fransa'nın Suriye adına imzaladığı uluslararası anlaşma ve antlaşmalara, şahısların ve toplulukların bunlardan doğan hukukuna saygı göstermeyi kararlaştırmış olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla, bu yükümlülük kuşkusuz Hatay'a ilişkin anlaşmaları da kapsamaktaydı.

102 Türkmen, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası**, s.14.

103 Bk.: **Keesing's Contemporary Archives**, 1946-1948, p.8375.

Levent Şahverdi Arşivi

ran Edip Çiçekli'nin bu hareketine karşı Türkiye tepki göstererek Şam büyükelçisini geri çekmiştir. Bu olayın üzerine, o sıralarda Şam büyükelçiliğinde meslek memuru olarak görev yapan İsmail Soysal'ı makamına davet eden Edip Çiçekli, Türkiye'nin büyükelçisini çekmesinin gerekçesini sorarak, Hatay meselesini gündeme getirmesinin bir iç meseleden kaynaklandığını ve eğer Suriyeli herhangi bir liderin bu konuyu reddederse koltuğunu koruyamayacağı gerekçesini ileri sürmüştür[104]. Günümüze gelinceye kadar Hatay konusunda yaşanan olaylara bakıldığında, Suriye devlet yetkililerinin bu tür düşünce ve eylemlerini halen terk etmedikleri görülmektedir.

104 Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri", s.102.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Aksu, Fuat, **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C I-II, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1996.

Bodur, Harun, **Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.

Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl (Anılar-Yorumlar)**, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980.

Hatipoğlu, Süleyman, **Millî Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, 2. bs., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

Pehlivanlı, Hamit, SARINAY, Yusuf, YILDIRIM, Hüsamettin, **Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 1991.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, C II, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul, 1973.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Sönmezoğlu, Faruk, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası (1914-1945)**, Der Yayınları, İstanbul, 2015.

Tekin, Mehmet, **Hatay Tarihi**, Hatay Kültür ve Turizm Vakfı Yayınları, Antakya, 1993.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Türkmen, Ahmet Faik, **Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi**, C 4, Tan Matbaası, İstanbul, 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

Makaleler

Birsel, Haktan ve Özkaya Duman, Olcay, "Le Sandjak Est Turc (Sancak Türk'tür) Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 50 (2012), ss.343-366.

Budak, Mustafa, "TBMM Gizli Celse Zabıtlarına Göre Lozan Konferansı ve İskenderun Sancağı", **İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi**, S 2 (1996), ss.39-46.

Dayı, S. Esin, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 19 (2002), ss.331-340.

Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer, "Sancak (Hatay) Sorunu", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C I (1919-1980), Baskın Oran (Edt.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss.279-292.

Fırat, Melek, "İki Savaş Arasında Türkiye ve Fransa", **Çağdaş Türkiye Seminerleri'nde Yapılan Konuşmanın Metni**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 17 Mart 2007, ss.3, http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0607. html, (Erişim tarihi: 5 Ağustos 2010).

Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Mehmet GÖNLÜBOL (Edt.), Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, ss.3-133.

Güçlü, Yücel, "The Controversy Over the Delimitation of the Turco-Syrian Frontier in the Period Between the Two World Wars", **Middle Eastern Studies**, Vol. 42, No: 4 (July 2006), ss.641-657.

Karakoç, Ercan, "Atatürk'ün Hatay Davası", **Bilig**, S 50 (Yaz 2009), ss. 97-118.

Khadduri, Majid, "The Alexandretta Dispute", **The American Journal of International Law**, Vol. 39, No: 3 (July 1945), pp.406-425.

Köni, Hasan, "Hatay Sorunu'na Yeni Bir Bakış", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 1, S 4 (1989), ss.535-539.

Okur, Mehmet Akif, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilig**, S 48 (Kış 2009), ss.137-156.

Sarınay, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XII, S 34 (Mart 1996), ss.3-67.

Soysal, İsmail, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri", **Belleten**, C 49, S 193 (Nisan 1985), ss.79-109.

Levent Şahverdi Arşivi

Soysal, İsmail, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921–1984), **Belleten**, C 57, S 188 (Ekim 1983), ss.959-1044.

Şimşir, Bilal N., "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri", **Belleten**, C XLV/1, S 177 (Ocak 1981), ss.199-202.

Thobie, Jacques, "Atatürk ve Dış Siyaseti", İbrahim Güler (Çev.), **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C 11, S 22, Yıl: 2012/2, ss.169-177.

Topal, Coşkun, "Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyundaki Etkileri", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 11, S 2 (Aralık 2009), ss.1-16.

Tural, Mehmet Akif, "Savaş İstemeyen Liderin Başarısı: Hatay", **Ortadoğu Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, 25-28 Ekim 2000, Hatay-İskenderun, C I, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, ss.55-72.

Üstün, Mustafa Tayfun, "An Example for Socio-Economic Interactions in the Sanjak of Alexandretta in the Mandate Period (1921-1938): An Evaluation of the Document in Keshishian Famıly Heritage", **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, C 3, S 6 (Aralık 2016), ss.56-75.

Watenpaugh, Keith D., "'Creating Phantoms': Zaki al–Arsuzi, the Alexandretta Crisis, and the Formation of Modern Arab Nationalism in Syria", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 28, No: 3 (August 1996), pp.363-389.

Gazeteler, Kurumsal Belgeler ve Diğer yayınlar

Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), C II, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I. TBMM'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938), C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961.

Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun, Kanun no: 3711, Kabul Tarihi: 7 Temmuz 1939, **T.C. Resmî Gazete**, S 4255, 11 Temmuz 1939.

Nadi, Yunus, "Fransız Dostluğuna Hala Kıymet Veriyoruz", **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1937.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 13, Devre: V, İçtima: 2, 01.11.1936.

Levent Şahverdi Arşivi

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C II, Mürşit Balabanlılar (Yay. Haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Türkmen, İlter, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası**, BİLGESAM Yayınları No: 4, İstanbul, 2010.

Us, Asım, "Fransa'nın Dostlarına Hitap Ediyoruz", **Kurun [Vakit]**, 22 Ocak 1937.

Us, Asım, "Hala İntizar", **Kurun [Vakit]**, 26 Ocak 1937.

Us, Asım, "Hükümete Hitap Ediyoruz", **Kurun [Vakit]**, 25 Ocak 1937.

Us, Asım, "Türkiye Cumhuriyeti", **Kurun [Vakit]**, 24 Ocak 1937.

Us, Asım, "Zavallı Fransa", **Kurun [Vakit]**, 23 Ocak 1937.

Ayın Tarihi, S 36 (Kasım 1936).

Ayın Tarihi, S 37 (Ocak 1937).

Ayın Tarihi, S 37 (Ocak 1937).

Ayın Tarihi, S 56 (Temmuz 1938).

Ayın Tarihi, S 66 (Mayıs 1939).

Ayın Tarihi, S 67 (Haziran 1939).

Keesing's Contemporary Archives, 1946-1948.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (1) : 97 : 179-198
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 05.11.2016 - 10.08.2017

ÇİN DEVLET TELEVİZYONUNDA TÜRK İNKILÂBININ TEMSİLİ: "KEMAL İHTİLÂLİ" BELGESELİ ÖRNEĞİ

HÜSEYİN ÇELİK* - ŞEVKET NASİR**

ÖZ

Mustafa Kemal Atatürk'ün istiklâl çabaları ve devrimleri Çin Halk Cumhuriyeti devlet televizyonu olan CCTV'nin hazırladığı "Dünya Tarihi" programının 82. bölümünde bir belgesel ile anlatılmıştır. "Kemal İhtilâli" adı verilen bu belgesel yarım saat sürmektedir. Belgeselde Atatürk'ün yıkılan bir imparatorluktan modern bir ulus devlet oluşturma çabaları bu sistemin gözünden işlenmektedir. Bu makalede CCTV'nin hazırladığı "Kemal İhtilâli" belgeseli Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dünyadaki etkisi, yansıma ve algılanışı açısından değerlendirilmiştir. Belgeselde kullanılan görüntüler ve dil bu kapsamda ele alınmış ve bu etki ve algılanış biçimleri çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla araştırmada nitel içerik analizi kullanılmıştır. Çin Halkının bilinçlendirilmesi için yapılan bu belgeselde hâlihazırdaki rejimin sağlamlaştırılması amaçlanmıştır. "Kemal İhtilali" belgeselinde amaçla; bağımsızlık, halk hareketi, emperyalizme karşı kurtuluş mücadelesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik anlayışı ile çabaları işlenmiştir. Bu kurtuluş mücadelesi bir başkaldırı olarak nitelendirilmiş ve modern bir ulusun başlangıcı olarak verilmiştir. Belgeselde başkaldırıya liderlik eden Mustafa Kemal Atatürk, büyük bir lider olarak gösterilmiş ve Çin liderleri gibi anlatılarak yüceleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Çin, CCTV, Kemal İhtilâli Belgeseli.

* Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul/TÜRKİYE, huseyincelik@arel.edu.tr
** Dr., Araştırmacı.

Levent Şahverdi Arşivi

THE REPRESENTATION OF TURKISH REVOLUTION IN CHINA CENTRAL TELEVISION (CCTV): A CASE STUDY ON "KEMAL REVOLUTION" DOCUMENTARY

ABSTRACT

Independence and the efforts of Mustafa Kemal Ataturk, the state television CCTV prepared by the revolutions of the People's Republic of China, "World History" with a documentary television program's eighty second part are described. "Kemal Revolution", this documentary takes half an hour. In this documentary, Atatürk's efforts to turn an empire which was like a demolished building into a modern nation-state, through the eyes of this system are processed. In this paper, prepared by CCTV "Kemal" Revolution "documentary, the effect of Ataturk and the Republic of Turkey in the world, was evaluated in terms of reflection and perception. This documentary images and the language used in this context, impact and perception of these forms have been studied and tried to be solved. For this purpose, qualitative content analyses was used. In this documentary, made in order to raise awareness of the Chinese people against imperialism, aims to reinforce the current regime. For this purpose in the documentary "Kemal Revolution"; Independence, the people's movement, the struggle for liberation against imperialism and the understanding of Mustafa Kemal Ataturk's leadership. This struggle for liberation is described as a revolt and is given as the beginning of a modern nation. Mustafa Kemal Ataturk, who led the rebellion in the documentary, has been portrayed as a great leader and has been stigmatized as the Chinese leaders.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, China, CCTV, Kemal Revolution Documentary.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Dünyadaki büyük değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı 20'nci yüzyıl boyunca büyük liderler ortaya çıkmış, bu liderler şiddet ve karmaşa yüklü süreçlere yön vermiştir. Geçen yüzyılın başlarında yaşanan savaşlar ve sıkıntılar bu duruma zemin hazırlamıştır. İnsanlar liderlerden sıkıntıları için çözümler üretmelerini ve beklentilerini karşılamalarını umut etmişler, bu amaçla liderlerini takip etmişlerdir. Geçen yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan dönüşümler demokratik veya otoriter eğilimli liderlerin iş başına gelmelerine yol açmıştır. Türkiye'nin bu kritik çeyrekte kendine demokratik ve devrimci bir lider olarak Mustafa Kemal Atatürk'ü seçmesi, yok edilmeye direnme, siyasi, ekonomik, sosyal, askeri bakımdan varlığını koruma özlemiyle olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk ise bu beklentileri karşılamak için adım attığı ilk günden itibaren millet egemenliğine dayalı bir rejim kurmak istediğini tüm dünyaya duyurmuştur. Türkiye'nin işgaline Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üyelerini Ankara'da toplayarak karşı koymuş ve direnişi bu halk örgütü aracılığıyla yönetmiştir. Örgütlü bir halk direnişi karşısında işgalci güçler bozguna uğramışlar ve parçalanan imparatorluktan geriye kalan ülkeyi terk etmişlerdir. Bundan sonra Atatürk'ün yapacağı şeyler, siyasi dönüşümlerden sonra ekonomik, sosyal ve eğitim konusundaki devrimlerini hayata geçirerek kurulan rejimin yerleştirilmesine yöneliktir. Atatürk ve arkadaşlarının bu devrimleri yaptığı o tarihsel dönemde dünyanın pek çok ülkesi Batı emperyalizminin egemenliği altındadır. Atatürk'ün emperyalizme karşı zaferi birçok mazlum ülke için umut ışığı olmuş ve bu çabalardan etkilenen, esinlenen ülkeler bağımsızlık ve devrim taleplerinde bulunmaya başlamışlardır. O zamana değin hâkim olan düşünce: Batı emperyalizminin yenilemez olduğu inancıdır. Atatürk'ün milleti bütünleştirme çabaları içinde giriştiği bu savaş, bu inancı yerle bir etmiştir. Batı emperyalizminin Türkiye'de kaybetmesi, Çin gibi ülkeler için bir umut ışığı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Çin Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanması üzerine Çinli yöneticiler, Türkiye'deki değişimleri ve devrimleri yakından takip etmeye başlamışlar, bunların bir kısmını ülkelerinde uygulama yolunu seçmişlerdir. 1949 yılındaki Mao devrimi sonrasında da bu girişimler devam etmiştir. Örneğin birçok devrimin yapılması konusunda Çin'e öncülük edilmiştir[1].

1 Erdal Aydoğan, "Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi II", Atatürk Üniversitesi AOF, Ünite 10, s.: 11, http://www.ataaof.com/ow_userfiles/plugins/forum/attachment_3090_54f43e632f66f_54f43e59449fe_unite10.pdf, 2.9.2016.

Levent Şahverdi Arşivi

21. yüzyıla gelindiğinde Batı'nın aynı siyasi konumunu sürdürdüğü, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) oluşturduğu komünist bloğunun dağılarak buradaki ülkelerin Batı'ya entegre oldukları görülmektedir. Oysa Çin esnek bir ekonomik model kurarak öncelikle ekonomik yönden Batı'ya entegre olmayı sürdürmektedir. Siyasi yönden Çin, Mao devrinde olduğu gibi sıkı olmasa da Komünist idare yapısını muhafaza etmektedir. Çin, iki milyara dayanan nüfusu ve ekonomik gücü ile Dünya'da önemli bir yer edinmiştir. Çin bu denli geniş nüfus yapısıyla dünyanın geri kalanı ile ilgilenmiş ve bu doğrultuda ülkenin resmi televizyon kanalı olan CCTV'de 2008 yılında "*Dünya Tarihi"* adında yüz bölümden oluşan bir dizi belgesel hazırlanmıştır. Bu dizinin seksen ikinci bölümünde Türkiye'ye yer verilmiş ve "Kemal İhtilâli" adı altında otuz dakika süren bir belgesel ile ülkede yaşanan değişim ve dönüşümlerin görselleştirmesi amaçlanmıştır. Bu makalede Çin Halk Cumhuriyeti tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunun nasıl görüldüğü ve değerlendirildiği incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada nitel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem gereğince belgeselde kullanılan görüntüler ve dil birimleştirilmiş, Mustafa Kemal'in nasıl gösterildiği ve değerlendirildiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu belgesel kapsamında Çin'in Mustafa Kemal'e nasıl baktığı, inkılâplarının dünyadaki etkisinin, yansıma ve algılanış biçimlerinin anlaşılması amaçlanmıştır.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK ÖNDERLİĞİNDE TÜRKİYE'DEKİ DEĞİŞİM VE DÜNYA'DAKİ YANKILARI

Mustafa Kemal ATATÜRK'ün hem almış olduğu eğitim, hem de kendini iyi yetiştirmesi nedeniyle ve o günkü tarihsel koşulların da etkisiyle ön plana çıkmayı başarmıştır. Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin yavaş yavaş yok olduğunu önceden görmüş ve kurtuluşun bir halk hareketi ile değil tepeden yapılması gerektiğine inanmıştır. 1918 yılında Avusturya'da iken yazdığı *Karlsbat Günlükleri'*nde "8 Temmuz Cumartesi" tarihli sayfasında fikrini şu şekilde açıklamıştı:

"Dedim ki, ben her vakit söylerim, burada da bu vesile ile arzedeyim benim elime büyük selâhiyet ve kudret geçerse, ben hayat-ı ictimâiyemizde arzu edilen inkılâbı bir anda bir "Coup" ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira ben, bazıları gibi efkâr-ı avamı, efkâr-ulemâyı yavaş yavaş benim tasavvuratım derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeğe alıştırmak suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden, ben, bu kadar senelik tahsil-i âli gördükten, hayat-ı mede-

Levent Şahverdi Arşivi

niye ve ictimâiye-yi tetkik ve hürriyeti tezevvuk (zevk almak) için sarf-ı hayat ve evkat ettikten sonra, avam mertebesine ineyim. Onları kendi mertebeme çıkarayım, ben onlar gibi değil. Onlar benim gibi olsunlar. Mamafih bu meselede şâyân-ı tetkik bazı noktalar var. Bunları iyice takarrür[2] *(düşünüp taşınmadan) ettirmeden işe başlamak hata olur*[3]*."*

Aslında Kurtuluş Savaşı kitlesel bir hareket ile başlamış ve savaştan sonra asla popülist olmayan, kitleden bağımsız, zorla bir modernleşme programı uygulanmıştır. Ernesto Laclau, onun popülist bir yol izlememesinin nedenini onun *"ulusu" homojenleştirmesi"*, var olan demokratik talepler arasında eşdeğerlik zincirlerinin kurulması yoluyla değil, otoriter bir dayatmayı seçmesi olarak değerlendirmektedir[4]. Bu nedenle Yeni Türkiye'de devrimleri bir anda, radikal bir biçimde uygulamaya çalışmıştır. Böylece Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye'de büyük değişiklikler yaşanmış, inkilâplar yapılmış ve tüm dünya halklarına bu durum örnek teşkil etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde yapılan Kurtuluş Savaşı ve ardından Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte yapılan inkılâplar, tüm dünyanın ilgisinin bu bölgeye odaklanmasına neden olmuştur. Kurtuluş Savaşı'ndan önce Anadolu'daki çözüm arayıcı örgütlenmeler pek dikkat çekmiyordu. Mustafa Kemal'in liderliğindeki mücadeleler ve uygulanan stratejilerle tüm dünya buradaki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır. TBMM'nin toplanması ve işgal hareketine karşı birlik içinde karşı koyma kararı, işgale karşı bir halk örgütlenmesi ve bunun sonuçları birden bire tüm dünyanın dikkatini çekmiştir. Anadolu hareketine gösterilen yoğun ilgi sonucunda dikkatler Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Çeşitli Batı devletlerinin temsilcileri Ankara'yı ziyaretlerinde Atatürk ile görüşmeler yapmışlar ve onun kişiliğini ve eylemlerini yakından görme fırsatını elde etmişlerdir. Batı, Atatürk'ü ilk kez Çanakkale Savaşları sırasındaki askeri başarıları ile duymuştur. İstanbul'da bulunan işgalci güçlerin Yüksek Komiser Vekili Amiral Richard Webb, 28 Haziran 1919'da, Sir Graham'a *"... Çanakkale Savaşı'nda bir hayli ün yapan Mustafa Kemal, Sadrazam tara-*

---

2 TDK sözlüğünde "Bir yerde karar kılma, yerleşme ve karar verilme" anlamına gelmektedir. URL: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58b3d877c015a5.52738620, 27.2.2017.

3 Afet İnan, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbag Hatıraları**, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1999, s.57.

4 Ernesto Laclau, **Popülist Akıl Üzerine**, çev.: Nur Betül Çelik, Epos , İstanbul 2013, s.233-234.

Levent Şahverdi Arşivi

fından Samsun'a müfettiş olarak gönderildi" şeklinde mesaj çekmiştir[5]. Böylece Batılıların ilk kez Çanakkale'de tanımış oldukları Mustafa Kemal ile ilgilenmeye devam ettikleri görülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk, dünyada millî bağımsızlık ve çağdaşlaşma önderi olarak ve emperyalizmle yaptığı mücadeleden sonra dünyada barışı tesis etmek için giriştiği çabalar ile anılmaktadır. Özellikle emperyalizme yaptığı başkaldırı; tüm dünyada esaret halinde yaşayan, sömürülen, bağımlı kılınan toplumları harekete geçirerek bağımsızlık hareketlerine girişmelerine neden olmuştur. Atatürk yaptığı bağımsızlık hareketinin diğer halklar için de ilham kaynağı olacağını 1930'lu yıllarda şu sözlerle dile getirmiştir:

"Şark'tan doğacak olan güneşe bakınız. Bu gün, günün nasıl ağardığını görüyorsam, uzaktan bütün şark milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu şüphesiz ki terakkiye ve refaha yönelik olacaktır. Bu milletler bütün güçlüklere ve bütün manilere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen istikbâle ulaşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiç bir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı hâkim olacaktır"[6].

Atatürk'ün eylemlerinin Batı'nın sömürgesi altındaki devletlerin bağımsızlığı için bir ilham kaynağı olması, Uzakdoğu ülkelerini de etkilemiştir. Çin bu ülkelerden birisidir. Çin, nüfusu ve ekonomik gücü nedeniyle tüm dünya için önemli bir ülkedir. Çin'in bağımsızlık çabaları yirminci yüzyılın ilk yarısından itibaren daha fazla hızlanmış ve bu çabalar Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949 yılında kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

TÜRKİYE'DEKİ DEĞİŞİMİN ÇİN'DEKİ YANSIMALARI

Çin, 20. yüzyılın ilk yarısını Batı emperyalizminden kurtulma hamleleri ile geçirmiş ve neticede bağımsız bir devlet olarak günümüzde dünyada önemli bir dev güç haline gelmiştir. Türkiye'nin bağımsızlığını kazanması ve bu süreçte Atatürk tarafından uygulanan yöntemler diğer sömürülen uluslar içinde yer yer model olarak kullanılmıştır. Türkiye'deki gelişmeleri izleyen

5 Abe Attrep, "A State of Wretchedness and Impotence': A British View of Istanbul and Turkey, 1919". **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 9, No. 1 (Jan., 1978), Cambridge University Press., Londra 1978, s.2.

6 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara, 1998, s.17-18.

Levent Şahverdi Arşivi

Çin aydınları bunu ülkelerindeki yaşayanlara duyurmuşlardır. Örneğin Pekin Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Dong Cin GUA, "*Kemalist devrim, Türk tarihinde keskin bir dönüm noktası, gerilikten kurtulma ve sürekli bir siyasal istikrar ve ekonomik gelişme atılımı olarak görülmektedir "* demiştir[7].*Ta Kung Pao* gazetesi, Atatürk'ün ölümü karşısında Çinlilerin büyük bir üzüntü duyduklarını ve bu mateme iştirak ettiklerini yazmış ve devamında; *"Türkiye'den yabancı müstevlileri kovan ve müteakiben ufak bir kin hissi beslemeksizin onlarla en samimi dostluk bağları vücuda getiren odur. Bütün komşu memleketlerle hatta Türkiye'ye karşı kıyam etmiş olan ve ona karşı düşmanlık hisleriyle dolu bulunan milletlerle de dostluk ve ittifak misakları akdeden yine odur."* şeklinde yazmıştır[8].

Çin gazeteleri, daha sonra Mustafa Kemal Atatürk'ü kendi liderleri Chiang Kai Chek'i kıyaslayarak onun idealleri arasında benzerlikler olduğunu, her ikisinin de vatanlarını istiladan kurtardıklarını ve asri bir devlet kurduklarını söylemiştir[9].

Diğer yandan Şanghay'da çıkan *Shung Pao, Sing Wen Pao ve Sing Min Pao* gazeteleri de Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne ait yazılar yazmışlar ve onu bütün Asya kıtasının babası olarak vasıflandırmışlardır. Gazetelerde yer alan yazılarda; "*Atatürk, müstevlileri vatanından nasıl bir ruhla ve ne gibi vasıtalarla tart ettiğini bize göstermek suretiyle milli kurtuluşun yolunu bulmuştur… Kardeş milletle beraber büyük şefin ölümüne ağlıyoruz. Fakat onun zihniyetinin kalplerimizde daima canlı kalacağını milli mücadelemiz saatlerinde bize müzahir olacağını düşünüyoruz"* şeklinde yorumlar bulunmaktadır[10].

Mehmet Temel, *"Atatürk Devrimlerinin Çin Aydınlarınca Algılanışı ve XX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Türkiye-Çin İlişkilerine Yansıması"* isimli makalesinde Çin'in Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından bu yeni ülkeye bakışının değiştiğini, ulusal bağımsızlık hareketi ve ardından gelen devrimlerin Çinli birçok aydın ve devlet adamını etkilediğini söylemektedir[11].

---

7 http://www.trt.net.tr/international/newsDetail.aspx?HaberKodu=0aae4703-2261-44f9-92ea-10c6fa72b78d, Erişim Tarihi 22.07.2011.

8 Nurcan Toksoy,"Atatürk'ün Vefatının Balkanlar ve Ortadoğu Basınındaki Etkilerinin Türkiye'deki Akisleri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 6, S 2, (2005). s.207,, http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/SBED/article/viewFile/360/354 Erişim Tarihi:22.07.2011.

9 **A.g.e.,** s.207.

10 **A.g.e.,** s.208.

11 Mehmet Temel,"Atatürk Devrimlerinin Çin Aydınlarınca Algılanışı ve XX. Yüzyılın İlk

Levent Şahverdi Arşivi

Çin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi sınırlarındaki Türk kökenli vatandaşları nedeniyle iç işlerine karıştığını iddia ediyordu. Bu nedenle Çin ile Osmanlı devrinde sağlıklı bir ilişki kurulamamıştır. Çinli aydınlar, Çin'de emperyalist devletlerin yaptığı uygulamaların Osmanlı İmparatorluğu'nda da aynı şekilde cereyan ettiğini ve Türk bağımsızlık mücadelesi sayesinde bütün bunlardan kurtulduğunu ifade etmektedirler[12].

Çinli aydınların Türk devrimleri hakkındaki düşünceleri şunlardır:

"Türk devrimleri ile çeşitli dinlere sahip kişilerle ilgili sınıf farklarının ortadan kalktığı, azınlıkların korunması sınıf farkının ortadan kaldırılmasıyla birlikte giderildiği, ülkede vicdan hürriyeti sağlanarak eğitim ve öğretim konularının dinden ayrıldığı ifade edilmiştir. Çin aydınları Türkiye ve Çin'i Batılılar tarafından Yakın ve Uzak Doğunun Hasta Adamları olarak nitelendirdiklerini, Türkiye'nin 1924 ihtilâliyle Uzak Doğunun hasta adamını çok geride bırakarak büyük devlet ile eşit hale geldiğini ve Çin'in de böyle davranması gerektiğini vurgulamaktadırlar[13]."

Çin aydınının Mustafa Kemal Atatürk ve Türk devrimleri ile ilgili olumlu izlenimleri ülkenin dış politikasına da yansımıştır. Yıllarca Çin devleti, Çin'deki Osmanlı uyrukluların hukukunu korumak için Osmanlı Devleti ile beyanname imzalama teklifini kabul etmemiştir. Çin, 1925 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti ile Dostluk ve Ticaret Antlaşması imzalayabilmek için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Uzun görüşmelerden sonra anlaşma ancak 1934 yılında yürürlüğe girebilmiştir. Bu antlaşma ile birlikte karşılıklı olarak büyükelçilikler tesis edilmiş ve doğrudan ilişkiler başlamıştır[14].

Çinliler genelde Mustafa Kemal Atatürk'ü, Çinli lider Sun Yatsen'e benzetmektedirler. Sun, 1911 tarihinde silahlı ayaklanmayla Mançu Hanedanlığını ortadan kaldırarak *"Zhonghua Minguo" yani "Çin Cumhuriyeti"ni ilan eden Çin'in ilk cumhurbaşkanıdır[15]* Mustafa Kemal Atatürk ise Osmanlı İmparatorluğu tarafından yetiştirilmiş yetenekli bir subay ve usta diplomattır.

Yarısındaki Türkiye-Çin İlişkilerine Yansıması", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi** S 21 Bahar, 2007, Konya, s.108, URL: http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s21/temel.pdf, Erişim Tarihi 22.04.2011.

12 **A.g.e.**, s.109.

13 **A.g.e.**, s.111-112.

14 **A.g.e.**, s.113-115.

15 Yang Kui Song, **Çin Milliyetçi Parti Tarihi: Milliyetçi Partinin Komünistlerle Olan İşbirliği ve Mücadelesi**, Bei, 2008, Pekin, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Çinlilerin Mustafa Kemal Atatürk'ü neden Sun Yatsen'e benzettikleri sorusuna yanıt aramak için Sun'un kim olduğuna bakmakta yarar vardır.

Sun Yatsen, 12 Kasım 1866 tarihinde Mançu İmparatorluğuna (Çin) bağlı Guang Dong Eyaletinin günümüzdeki adı Zhong Shan olan şehrinde dünyaya gelmiştir. 12 Mart 1925'te Bei Jing'de (Pekin) hasta yatağında 59 yaşında vefat etmiştir. Sun, 1905'te Mançu hükümranlığına karşı Tong Meng Hui (İttifak Cemiyeti)'i kurmuştur. Devrim hazırlıkları olgunlaştıktan sonra 9 Ekim 1911 ile 13 Şubat 1912 tarihleri arasında hanedana karşı ihtilâl gerçekleştirmiştir. Bu genel silahlı ayaklanma, tarih sayfalarına *"Şin Hai İhtilâli"* olarak geçmiştir. Sun Yatsen ve destekçileri, bu ihtilâl ile birlikte günümüz Çin Halk Cumhuriyeti topraklarında toplam 268 yıl hüküm süren Çing hanedanlığını yıkmayı başarmışlardır. İhtilal sonrası Sun Yatsen, Çin Cumhuriyeti'nin geçici cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur. Sun Yatsen, 1905 ile 1911 tarihleri arasında Çing hükümetine karşı ayaklanan toplam 10 silahlı mücadeleye liderlik etmiştir Çinliler, Mançu Hanedanlığı'nı yıkarak Çin Cumhuriyeti'ni kuran Sun Yatsen ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ü her iki ülkenin manevi lideri ve "devlet atası" olarak kabul etmektedir[16].

Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili yorumlarda şu konulara değinilmektedir:

"*Devlet Atası" Kemal, Asya kıtasındaki fakirlik ve zayıflığı görerek Avrupa'nın siyasi düzenini örnek alarak Avrupa ile entegre olunduğunda gelecek Türkiye'nin güçlü bir ülke konumuna geleceğinin farkına vardı. Böylece Avrupa yasalarını alarak kapitalist demokratik cumhuriyeti kurdu."*

"İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ve Amerika'yı tamamen örnek alarak (din dışındaki, Türkiye bir İslam ülkesidir) günümüz İslam ülkeleri içinde en güçlü konuma geçti."

"Türkiye'nin Avrupalı ya da Asyalı olup olmadığı tartışmasında yine Atatürk'ün belirleyici rol oynadığını görmekteyiz. Çin halkına göre Türkiye Cumhuriyeti devletinin bugünkü güçlü konuma gelmesinin temel adımları Atatürk'ün ön görülerine bağlıdır[17]."

Çin okullarındaki ders kitaplarında, dünya tarihi ile ilgili kitapların bazı bölümlerinde ve makalelerde Türkiye Cumhuriyeti ve Mustafa Kemal

16 **A.g.e.,** s.3.

17 http://wenwen.sogou.com/z/q286054558.htm?w=%CD%C1%B6%FA%C6??%B6%FB%B8%EF%C3%FC&spi=2&sr=2&w8=????????&qf=20&rn=118&qs=4, Erişim Tarihi: 22.10.2016.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ten önem ve saygıyla söz edilmektedir. Bunun dışında Çin devleti tarafından tesis edilmiş *"Google"* ile benzerlik gösteren ve Çinlilerin *"Google"u* olarak adlandırılan *"baidu.com*[18]" adındaki bilgi arama sitesinde sadece "Kemal İnkılâpları" kavramıyla Türkiye Cumhuriyeti ve Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili toplam 271.000 adet bilgi elde etmek mümkün olmaktadır[19]. Ancak bu bilgiler teknolojinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmış olumlu bir gelişmedir. Çin hükümeti, halkın internette bilgi erişimine sınırlı ölçüde izin vermiş olsa da, bu tür tarihi bilgilere erişmek mümkün hale gelmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Türk kökenli Uygurlar, Çin ile Türkiye arasındaki ilişkilerde devamlı olarak gündeme getirilmiştir. Çin Devleti Türkiye'nin Osmanlı devrinde olduğu gibi yeniden bu halkla ilgilendiğini ve iç işlerine karışıldığını savunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllardan itibaren Çin'de yaşayan Türk kökenli insanların eğitim ve öğretim sorunları ile ilgilenmiş ve bu doğrultuda bölgeye kitaplar göndermiştir. Çin'de 1949 yılında yaşanan komünist ihtilâl ve Mao'nun lider olması sonucu, ilişkiler belli düzeyde gelişmeye devam etmiştir. Çin'in günümüzde dev bir ülke haline gelmesinde Türk millî mücadelesinin etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu durum Çinli aydınların yukarıda belirtilen değerlendirmelerinde görülmektedir. Çin, kendi devletinin meydana gelmesine neden olan faktörleri devamlı irdelemektedir. Bu doğrultuda yayımlar ve yayınlar yapmaktadır. Bu nedenle Çin devlet televizyonun yaptığı "*Kemal İhtilâli"* belgeseli bu kapsamda bir olgu olarak değerlendirilmekte ve önemli bir örnek oluşturmaktadır.

KEMAL İHTİLALİ BELGESELİ VE 21'İNCİ YÜZYILDA ÇİN'İN MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'E BAKIŞI

Tek parti rejimiyle yönetilmekte olan Çin Halk Cumhuriyeti'nde (ÇHC) halkın birlik beraberliğini tesis etmek ve Batı emperyalizmine karşı ortak bilinç oluşturmak amacıyla kültürel iklim[20] ağırlıklı çalışmalar yapılmaktadır.

---

18 http://www.baidu.com, Erişim Tarihi: 22.10.2016.

19 http://www.baidu.com/s?wd=%BF%AD%C4%A9%B6%FB%D6%F7%D2%E5&rsp=1&oq=%D1%C5%B2%FD%BF%AD%C4%A9%B6%FB&f=1&rsv_ers=xn1 , s. 1. Erişim Tarihi:22.10.2016.

20 Çin Halk Cumhuriyeti'nde bu kültürel iklim "Kültür Devrimi" ile oluşturulmaya başlamıştır. "Kültür Devrimi, Batı burjuvazisinin tesirinden kaynaklanan 'kültürel dejenerasyona' son verilmesi kadar, komünist devrimi yozlaştırıcı olduğu ileri sürülen kadim Çin geleneklerine ve dini yapılanmalara, yani geniş anlamıyla Çin'in geleneksel toplumsal kültürüne karşı da işletilerek, Maocu komünist ideolojiyi yeniden yapılandırma anlamı taşıyordu."Mehmet Özay, Çin Kültür Devrimi'yle Hesaplaşamıyor, http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/cin-kultur-devrimiyle-hesaplasamiyor/573140, Erişim Tarihi: 3.3.2017.

Levent Şahverdi Arşivi

Hızla gelişen iletişim teknolojileri ve televizyonun bu gelişmeler sonucu halkın neredeyse tamamına ulaşması ÇHC yöneticilerinin özellikle televizyondan daha fazla istifade etme kararı vermelerine neden olmuştur. ÇHC resmi televizyon şebekesi olan CCTV[21]'de kültürel ve tarihsel programlar yapılmak suretiyle bu programların geniş kitleler tarafından izlenmesi sağlanmaktadır. Bu doğrultuda yüz bölümlük belgesel paketi olarak hazırlanan *"Dünya Tarihi" belgesel programında dünyadaki kültürel ve tarihsel olaylar konu olarak seçilmiştir. Bu belgesel 2008 tarihinde yapılmış ve yayınlanmıştır. Bu belgesel programının ulusal çapta izlenmesi amaçlanmıştır. Bunun nedeni; hem halkı bilgilendirmek, hem de mevcut siyasal düzeni pekiştirmek ve sağlamlaştırmaktır. Bu belgesel programının her bölümünde Çin halkının geçirdiği siyasal deneyimlerine göndermelerde bulunulmaktadır. ÇHC'nin dünya tarihindeki yeri ve önemi geniş halk yığınlarına iletilerek resmi ideolojinin yeniden üretilmesi, gücünü aldığı kaynakların çoğaltılması sağlanmaktadır.* Bu dizinin Çin'in siyasal ve ekonomik olarak dünyaya açılması döneminde yapıldığı dikkat çekmektedir. Amaç: Çin devletinin kendi halkına dünya tarihindeki önemli dönemleri kendi ideolojisi doğrultusunda vererek rejimin propagandasını yapmaktır. Böylece Çin Halkı bu belgesel dizisiyle dünyadaki siyasal yapının nasıl oluştuğunu rejim penceresinden öğrenecektir.

"Dünya Tarihi" programının 82. bölümünde *"Kemal İhtilâli"* adıyla yayınlanan belgeselde ÇHC resmi ideolojisinin bakış açısıyla oluşturulmuş bir anlatım dili egemendir. Otuz dakika süren bu belgeselin ÇHC tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma evrelerinin gösterilmesi ve Mustafa Kemal'in emperyalizme karşı başkaldıran bir lider olarak konumlandırılması önemli bir çalışma olarak değerlendirilmektedir.

Bu belgesel nitel içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Niteliksel içerik analizi tasarımında belirlenen kavramlara ve içerikle ilgili bilinmek istenilenlere uygun olarak veri toplama birimi veya birimleri belirlenmektedir[22]. Belirlenen bu birimler aracılığıyla analiz yapılmıştır. Yapılan birimleştirmelere göre metin çözümlenmiştir. Birimleştirmelerde kullanılan kavramlar: "*Za-*

21 Çin Merkezi Televizyonu (Chinese Central Television-CCTV) ülkenin merkezi devlet televizyon yayın kuruluşudur ve ulusal düzeyde yayın yapan tek devlet kuruluşudur.Leyla Budak ve İlker Erdoğan, **1990 Sonrası Çin Halk Cumhuriyeti'nde Kitle İletişim Sistemi ve Temel Sorunlar**, Istanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:5 S 9 Bahar 2006/1 s.109-123, http://www.ticaret.edu.tr/uploads/yayin/dergis09.htm, Erişim Tarihi: 3.3.2017.

22 İrfan Erdoğan, **Pozitivist Metodoloji ve Ötesi**, Erk, Ankara, 2012, s.117-118. Erişim Tarihi: 3.3.2017.

Levent Şahverdi Arşivi

yıflatılmış Dev Bir Ülke", "Bağımsızlık", Halk Hareketi"," Emperyalizm", "Emperyalizme Karşı Kurtuluş Mücadelesi" ve "Liderlik"tir.

Belgesel şu cümlelerle başlamaktadır:

"Kuzey Asya ve Kuzey Afrika bölgelerinde kendine bağlı büyük topraklara sahip olmuş olsa da aslında "kâğıttan kaplan" ve "ayağı çamura saplanmış bir dev"den başka bir şey değildi. Kırım Savaşı'ndan sonra yabancı güçler adım adım imparatorluğun içlerine kadar sızmaya başladı. 70'li yılların sonunda imparatorluğun çevresindeki sınır bölgeleri silahlı olarak işgal edilmeye başlandı. Osmanlı İmparatorluğu rakip güçlerin çekişme hedefine dönüştü. İmparatorluk sınırları içerisinde ezilen halkın, kurtuluşa yönelik direnişe olan inancı gittikçe zayıflamaya başladı. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Osmanlı İmparatorluğu sadece adı kalan, sınırları ise Türklerin (TU ER Çİ REN) yaşadığı Anadolu ve Doğu Trakya bölgesinden ibaret bir küçük devlet olarak kalmıştı[23]."

Bu şekilde başlayan belgeselde Osmanlı İmparatorluğu, zayıflamış bir ülke, *"ayağı çamura saplanmış bir dev"* olarak nitelendirilmiştir.

"Kemal İhtilâli" belgeselinde Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesini gösteren siyah beyaz orijinal görüntüler kullanılmıştır. Belgeselde günümüzdeki Türkiye'nin görüntüleri renkli olarak verilmiştir. İki görüntü iç içe kullanılarak tarihsel karşılaştırılmalar yapılmıştır. Belgeselde *"halk hareketi", "emperyalizme karşı mücadele"* kavramları sık sık dile getirilmiştir. *"Emperyalist Batı devletlerinin işgal hareketi"* üzerinde yoğunlukla durulmakta ve böylelikle emperyalizmin amaçları izleyicilere gösterilmektedir. Anadolu toprakları *"rakip güçlerin çekişme hedefine dönüştü"* denilerek emperyalist güçlerin niyetleri, çalışmaları ve yöntemleri ortaya konulmaktadır. Yine bu güçler için *"savaşta Osmanlı İmparatorluğunu parçalamaya yönelik gizli anlaşmalar hayata geçirmeye başladılar"* sözlerinde de bu sonucu çıkarmak mümkündür[24]. Belgeselde Mondros Mütarekesi'nden aşağılayıcı bir anlaşma olarak söz edilmekte ve bu şekilde Batı işgalci güçleri eleştirilmektedir. Anadolu'da işgal hareketine karşı direnişin başladığı şu şekilde ifade edilmiştir: *"Tüm milliyetin hayatta kalma mücadelesi vermekte olduğu şu kritik dakikalarda Türkiye'nin*

23 **Kemal's Revolution**, CCTV, https://www.youtube.com/watch?v=zo6lVZwL33U., Erişim Tarihi: 22.10.2016.

24 **Kemal's Revolution**, CCTV, https://www.youtube.com/watch?v=zo6lVZwL33U., Erişim Tarihi: 22.10.2016.

Levent Şahverdi Arşivi

her yerindeki asker, devlet memurları, bilim adamları ve işadamları peş peşe hak hukuku koruma dernekleri kurarak ulusal kurtuluş için vatansever devrim hareketlerini her yere yaymaya başladı[25]*."*

Mustafa Kemal Atatürk bu belgeselde büyük bir lider olarak gösterilmektedir. Atatürk'ün Türkiye'ye bağımsızlık savaşı kazandırması ve ardından modern bir ülkeye dönüştürmesi nedeniyle yapmış olduğu eyleme *"Kemal İhtilâli"* adı verilmektedir. *"Atatürk'ün (Batılı emperyal) güçlere karşı vatanı korumak ve Milli Mücadele'yi yürütmek için"* girdiği çabalar yüceltilmektedir. Bu nedenle Atatürk *"milli kahraman", "ulu vatansever"* olarak nitelendirilmektedir. Bu yönüyle Atatürk, ÇHC'ni kuran başta Mao olmak üzere diğer Çin liderleri gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Atatürk'ün *"esaret demek ölüm demektir"* sözü dile getirilmekte ve O'nun *"yabancıların kibirli ve küstah tavırlarına karşı direndiği"*nin altı çizilmektedir. Mustafa Kemal'in "*Mondros Ateşkes Antlaşması*" gibi aşağılayıcı antlaşmaya karşı çıktığı belirtilmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Mustafa Kemal adına Sovyetler Birliği lideri Lenin'e mektup göndermesi ve ardından yapılan dostluk anlaşmasından bahsedilmektedir. Burada emperyalizme karşı oluşan sosyalist oluşumlarla yapılan bu anlaşmanın önemi vurgulanmaktadır[26].

Mustafa Kemal'in halkı harekete geçirerek Sultan hükümetinin kışkırttığı silahlı isyana ve yabancı tecavüzlere karşı mücadelesine devam ettiği anlatılmaktadır. Bu mücadeleyi yapmak için insan kaynaklarını önceden fark ettiği belgeselde şu şekilde ifade edilmektedir:*"Kemal yol boyunca Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tecavüzcü güçlere karşı vatanı korumak ve milli bağımsızlık mücadelesi yürütmek için silahlanmış başıboş ve bağımsız insan topluluklarını gördü. Ülkeyi kurtarmak için güç kaynağını çok net fark etmiş oldu. Bu durum onun ülkeyi yabancı güçlerden kurtarma inancını güçlendirdi."*

Osmanlı Devleti'nden dağılmış askerleri ve düzensiz silahlı halk örgütlerini bir araya getirerek "*yeni bir cengaver*" ordu kurduğu belirtilmektedir. Bu ordu ile Mustafa Kemal'in neler yaptıkları aşağıdaki gibi anlatılmaktadır:

"Türkiye mili kurtuluş hareketinin gelişmesiyle, özellikle meclisin kararı işgalci ittifak devletlerinde nefret ve korku oluşturdu. 16 Mart 1920 tarihinde İngiliz kuvvetleri İstanbul'u işgal ederek meclisi dağıttı. Vatansever milletve-

25 **Kemal's Revolution**, CCTV, https://www.youtube.com/watch?v=zo6lVZwL33U., Erişim Tarihi: 22.10.2016.

26 **Kemal's Revolution**, CCTV, https://www.youtube.com/watch?v=zo6lVZwL33U., Erişim Tarihi: 22.10.2016.

Levent Şahverdi Arşivi

killerini tutukladı ve sürgün ettirdi. Sultan hükümeti düşmanla gizli işbirliği yaparak aynı yılın nisan ayında Milli Mücadele hareketini yasadışı hareket olarak ilan etti. Yabancıların kibirli ve küstah tavırlarına karşı temsilciler komitesi Anadolu'daki İngiliz yetkililer ve askerlerin gözaltına alınması emrini verdi. Ardından geniş yetkili yeni bir meclis oluşturmak için çağrı yapıldı. Birçok vatansever düşman işgali altındaki İstanbul'dan Ankara'ya doğru yola çıktı[27]*."*

Mustafa Kemal'in çabalarıyla Yunan ordusunun durdurulduğunu ve böylece uluslararası platformlarda çeşitli ülkelerden sempati ve yardım aradığının altı çizilmektedir. İtilaf Devletlerinin iç sürtüşmelerinden yararlanarak Fransa ve İtalya ile anlaşmalar yaptığını ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümetinin tanınmasının sağlandığı vurgulanmaktadır. Bu husus belgeselde şu şekilde yer almaktadır:

"Yeni kurulan Türkiye Ordusu 1921'in başlarında Yunanlılar tarafından düzenlenen askeri taarruzu geri püskürttü. Aynı yılın 8. ve 9. aylarında Yunan ordusunun Ankara'yı alma hayalleri yenilgiyle sonuçlandı. Aynı zamanda Kemal aktif halde, uluslararası platformlarda çeşitli ülkelerden sempati ve yardım aradı. Ankara ve Moskova arasında dostluk anlaşmalarını sağlayarak, İtilaf devleri arasındaki çeşitli iç sürtüşmelerden yaralanarak Fransa ve İtalya ile Ankara arasında sözleşmeler düzenleyerek Milliyetçileri tanımasını sağladı. Bundan sonra İngiliz Devletini izole ederek kukla Yunan hükümetine karşı bağımsızlık savaşının başarıya ulaşması için elverişli bir ortam yarattı[28]*."*

1921 yılının temmuz ayında Yunanlıların İngiliz desteğiyle atağa geçtiklerini ve Ankara'ya kadar yaklaştıklarını, Mustafa Kemal'in "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır, o satıh bütün vatandır, Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz"* sözleriyle ordunun başına geçerek Yunan ordusunu bozguna uğrattığı belirtilmektedir. Ardından büyük taarruz başlatılarak Yunan ordusunu İzmir'e kadar sürdüğünü ve ateşkes anlaşması yaparak toprak bütünlüğü talebini gerçekleştirdiğini dile getirmektedir.

Belgesel sonunda Türk halkının kahramanca yaptığı bir mücadele sonucunda işgal güçlerini dize getirmeyi başardığı anlatılmaktadır.

---

27 **Kemal's Revolution**, CCTV, https://www.youtube.com/watch?v=zo6lVZwL33U., Erişim Tarihi: 22.10.2016.

28 **Kemal's Revolution**, CCTV, https://www.youtube.com/watch?v=zo6lVZwL33U., Erişim Tarihi: 22.10.2016.

Levent Şahverdi Arşivi

Artık Türkiye'yi iki görevin beklediği ve bunlardan birincisinin barış anlaşmasının imzalanması, ikincisinin ise *"bir burjuva devleti kurmak"* olduğu söylenmektedir.

Toplumbilimler Enstitüsü'den Dünya Tarihi Araştırmacısı Zhang Shaohua belgeselde birkaç dakika süreyle konuk olmuştur. Zhang, halifelik ve saltanatın aynı kişide toplanmasının yeni cumhuriyette reform hareketlerini engellediğini ifade etmiştir. Lozan Anlaşması'ndan önce İtilaf Devletleri'nin hem Ankara hükümetine hem de İstanbul hükümetine temsilci göndermeleri isteği üzerine, çift başlılığı kaldırmak için Mustafa Kemal'in saltanatı kaldırdığını söylemiştir.

Belgeselin sonuna doğru, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma fikrinin TBMM'de ele alındığı belirtilmiştir. Yasama ve yürütme yetkilerinin TBMM'de toplandığı ve Atatürk'ün TBMM'deki muhaliflerle mücadele ederek sultan düzenini kaldırdığı vurgulanmıştır. Böylece meclisin *"600 yıllık Osmanlı padişahlığı feodal düzenini sonlandırma kararı aldıkları"* ifade edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Tarihte ülkelerin bağımsızlık hareketleri kitle iletişim araçlarında gösterilmekte ve bu şekilde ülke halklarının rejime bağlılıklarının pekiştirilmesi hedeflenmektedir. Birçok devletin bağımsızlık çabaları kitle iletişim araçlarında yüceltilerek gösterilmekte ve hâlihazırdaki rejimin sağlamlaştırılarak devam etmesi amaçlanmaktadır. Örneğin Amerikan Bağımsızlık Hareketi'ni ele alan birçok film ve belgesel yapılmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti aynı düşünceyle çeşitli kültürel ürünler üretmiştir. Bu devletin son yıllardaki temel politikası dışa açılmadır. Siyasi yönden kendine has sosyalist bir rejimle yönetilen ülke, aynı zamanda kapitalist bir üretim tarzını benimsemiştir. Ülkede yaşayan yaklaşık 1,5 milyar insanın ekonomik yönden sisteme kazandırılması için geniş çapta eğitim programları hazırlamıştır. Bu eğitim programları Çin halkının dünyayı tanıması ve bilgilendirilmesi amacını taşımaktadır. Bu düşüncelerle birlikte rejimin yerleşmesi, pekiştirilmesi ve devam etmesi amacıyla çeşitli televizyon yapımları üretilmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmi televizyonu olan CCTV'de *"Dünya Tarihi"* adında yüz bölümden oluşan ve dünya tarihinin önemli dönemlerini yansıtan bir dizi belgesel yayınlanmıştır. Bu belgesellerde dünya tarihindeki önemli dönemler ele alınmış ve bu dönemler rejimin propaganda aracı olarak yapılandırılmıştır. Bu serinin 82. bölümünde *"Kemal İhtilâli"* adıyla ve otuz dakika süren belgesel yapılmış ve burada Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlık çabaları ve kuruluşu üzerinde durulmuştur. Bu belgeselin *"Kemal İhtilâli"* adıyla verilmesi Atatürk'ün emperyalizmle mücadelesinin bir ihtilâl olduğunu ve Mustafa Kemal Atatürk'ün bu çabalarının Çin Halk Cumhuriyeti rejimi tarafından takdir edildiğini ortaya koymaktadır.

"Kemal İhtilâli" belgeselinde; zayıflatılmış dev bir ülke, bağımsızlık, halk hareketi, emperyalizme karşı kurtuluş mücadelesi kavramları ve Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik anlayışı ile çabaları işlenmiştir. Belgesel, zayıflatılmış dev bir ülkenin tasviriyle başlamaktadır. Bu şekilde emperyalizmin bir ülkeyi nasıl yok ettiği açıklanmıştır. Belgesel içerisinde geçen bağımsızlık çabaları, emperyalizme karşı kurtuluş mücadelesi olarak nitelendirilmiştir. Emperyalizm kavramı belgeselde yoğun bir şekilde işlenmiş ve komünist bir rejimle yönetilen Çin Halk Cumhuriyeti'nin bu şekilde emperyalizm karşıtı konumu dile getirilmiştir. Kurtuluş mücadelesi bir başkaldırı olarak nitelendirilmiş ve modern bir ulusun başlangıcı olarak verilmiştir. Belgeselde başkal-

Levent Şahverdi Arşivi

dırıya liderlik eden Mustafa Kemal Atatürk, büyük bir lider olarak gösterilmiş ve Çin liderleri gibi anlatılarak devlet atası olarak yüceltilmiştir. Bu belgeselde Atatürk'ün sıfırdan bir ordu yarattığı vurgulanmaktadır. Atatürk'ün bunun yanında diplomatik girişimlerde bulunarak mücadeleyi kazandığı, ardından modern Türkiye'yi kurduğu ve ülkede inkılâplar yaptığı ifade edilmektedir.

Bu belgeselin milliyetçiliğin Çin milletine aşılanması amacıyla hazırlandığı değerlendirilmektedir. Böylece Mustafa Kemal Atatürk'ün tüm çabalarının Çin Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlık hareketlerine ve emperyalizmle mücadelesine benzediği mesajı Çin Halkına verilmek istenmiştir. Ayrıca, Atatürk'ün adının bu belgeselde *"Kemal İhtilâli"* adıyla yüceleştirilmesi, Çin Halk Cumhuriyeti tarafından Mustafa Kemal Atatürk'ün batı emperyalizmine karşı çıkışının takdir edildiğini ve modern bir devlet kurma konusunda çabalarının örnek alındığını göstermektedir. Bu belgesel aracılığı ile Çin Halk Cumhuriyeti'nde günümüzde hâkim olan siyasal rejim, emperyalizme karşıt bir rejim olarak konumlandırılmakta ve yüceleştirilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Attrep, Abe "A State of Wretchedness and Impotence': A British View of Istanbul and Turkey, 1919", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 9, No. 1 (Jan., 1978), Chong Cing Eğitim Enstitüsü Tarih Fakültesi, Londra 1978.

Aydoğan, Erdal, **Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi II**, Atatürk Üniversitesi AOF, Ünite 10, Erzurum, 2010.

Budak, Leyla ve İlker, Erdoğan, "1990 Sonrası Çin Halk Cumhuriyeti'nde Kitle İletişim Sistemi ve Temel Sorunlar", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Yıl:5 S 9, Bahar 2006/1 s.109-123, http://www.ticaret.edu.tr/uploads/yayin/dergis09.htm, Erişim Tarihi: 03.3.2017.

Erdoğan, İrfan, **Pozitivist Metodoloji ve Ötesi**, Erk, Ankara, 2012.

İnan, Afet, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbag Hatıraları**, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1999.

Karal, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, Ankara 1998.

Kemal's Revolution, CCTV, https://www.youtube.com/watch?v=zo6lVZwL33U., Erişim Tarihi: 22.10.2016.

Laclau, Ernesto, **Popülist Akıl Üzerine**, çev.: Nur Betül Çelik, Epos, İstanbul, 2013.

Özay, Mehmet, "Çin Kültür Devrimi'yle Hesaplaşamıyor", http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/cin-kultur-devrimiyle-hesaplasamiyor/573140, *Erişim Tarihi: 01.03.2017.*

Song Yang, Kui, **Çin Milliyetçi Parti Tarihi: Milliyetçi Partinin Komünistlerle Olan İşbirliği ve Mücadelesi**, Sosyal Bilimler Akademik Edebi Eserler Yayınları (SSAP), Bei Jing 2008.

ShiYue, Zhang , 张世均 **Türkiyeli Din Adamlarının Kemal Devrimine Olan Katkısı**, Bei Jing: Chong Cing Eğitim Enstitüsü Tarih Fakültesi, Bei Jing, 2003.

Temel, Mehmet,"Atatürk Devrimlerinin Çin Aydınlarınca Algılanışı ve XX. Yüzyılın İlk Yarısındaki Türkiye-Çin İlişkilerine Yansıması". **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S *21* Konya, 2007.

Levent Şahverdi Arşivi

Toksoy, Nurcan, "Atatürk'ün Vefatının Balkanlar ve Ortadoğu Basınındaki Etkilerinin Türkiye'deki Akisleri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 6 S: 2 (2005).s. 207,, **http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/SBED/article/viewFile/360/354,** Erişim Tarihi:22.07.2011.

http://wenwen.sogou.com/z/q286054558.htm?w=%CD%C1%B6%FA%C6??%B6%FB%B8%EF%C3%FC&spi=2&sr=2&w8=????????&qf=20&rn=118&qs=4, Erişim Tarihi: 22.10.2016.

http://www.baidu.com/s?wd=%BF%AD%C4%A9%B6%FB%D6%F7%D2%E5&rsp=1&oq=%D1%C5%B2%FD%BF%AD%C4%A9%B6%FB&f=1&rsv_ers=xn1 , s. 1. Erişim Tarihi:22.10.2016.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (1) : 97 : 199-240
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 22.02.2017 - 06.12.2017

İÇEL'DE CUMHURİYET'İN ONUNCU YIL KUTLAMALARI VE KUTLAMALAR SIRASINDA YAŞANAN MÜESSİF BİR HADİSE: ÇOMUZADE DAVASI

ERDEM ÇANAK*

ÖZ

Türk milletinin İstiklal Harbi yıllarındaki var olma mücadelesi, Mustafa Kemal'in önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulması ile neticelenmiştir. 29 Ekim 1923 tarihinde ise yeni Türk devletinin rejiminin cumhuriyet olduğu ilan edilmiştir. Bu durum, Türk halkı tarafından da genel itibariyle kabul görmüştür. Bunun en önemli göstergesi ise 29 Ekim tarihinin 1924 yılından itibaren bayram olarak kutlanması ve kutlamalara karşı halkın gösterdiği yakın ilgidir. Ancak kısa süre içerisinde gerçekleştirilmiş olan inkılâplar zaman zaman ciddi toplumsal tepkilere neden olmuştur. Bu tepkiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğine yönelik endişeleri de gündeme getirmiştir. Fakat cumhuriyetin ilanının onuncu yıl dönümü kutlamalarına karşı halkın gösterdiği ilgi ve duyulan toplumsal heyecan, endişelerin yersiz olduğunu ortaya koyarak genç cumhuriyetin emin adımlarla yoluna devam edeceğini göstermiştir. Bu çalışmada, Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarının İçel uygulaması ile kutlamalar esnasında Mersin'de yaşanan ve dönemin basınına "Çomuzade Davası" olarak yansıyan hadise ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Cumhuriyet, İçel, Mersin, Cumhuriyet Bayramı.

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Adana/TÜRKİYE, ecanak@cu.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

CELEBRATIONS FOR THE TENTH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC IN ICEL AND UPSETTING EVENT DURING THE CELEBRATIONS: THE CASE OF COMUZADE

ABSTRACT

The struggle for existence of Turkish nation in the time of Turkish War of Independence has finished with foundation of Turkey Republic by the leadership of Mustafa Kemal. On 29 October 1923, it was proclaimed that the new country's regime will be a republic. This was accepted by the majority of the Turkish people. One of the most important indications of that is the enthusiasm of the people for 29 October celebrations which became a national holiday from 1924 onwards. But on some occasions, the reforms which were put into action in a very short time, caused social reactions. Those reactions brought up concerns about the future of the Turkish Republic. But people's enthusiasm and great excitement during the celebrations of the tenth anniversary of the republic showed that those concerns were out of place. This paper will examine the celebraitons of tenth anniversary of the republic and the event that was named as The Case of Comuzade in the press.

Keywords: Atatürk, Republic, İçel, Mersin, Republic Day.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Toplumların tarihlerinde önem atfettikleri ve kutladıkları özel günleri bulunmaktadır. Toplumsal birlikteliğin önemli bir göstergesi olan bu günlere dair kutlamalar, özellikle yeni tesis edilmiş veya siyasal birlikteliğin sağlanmak istendiği rejimlerde meşruiyetin önemli bir aracı olmuştur[1]. Osmanlı Devletinde millî bayram düşüncesi doğrultusunda ortaya çıkmış olan bu nitelikteki ilk kutlamalar ise II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır[2].

TBMM'nin açılması ile birlikte millî bayram geleneği de şekillenmiştir. Bu hususta ilk teşebbüs, Millî Mücadele'nin devam ettiği günlerde Saruhan mebusu Refik Şevket Bey ve arkadaşlarından gelmiştir. Refik Şevket Bey ve arkadaşlarının Meclisin açıldığı 23 Nisan gününün millî bayram olarak kutlanması yönündeki 21 Nisan 1921 tarihli teklifi, Meclisteki uzun tartışmalardan sonra kabul edilmiştir[3]. Müteakiben de Saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım günü[4] ile yeni Türk devletinin rejiminin adının konulduğu 29 Ekim günü millî bay-

---

1 Yasemin Doğaner, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi,** S 9 (2007), s.119.

2 Buna göre ilk olarak devletin kuruluş günü olan 27 Ocak 1299 (4 Ocak 1299) günü "İstiklâl-i Osmani Günü" adıyla millî bayram olarak kutlanmak istenmiştir. Ancak, konunun Meclise taşınması üzerine İstanbul mebusu Hüseyin Cahit Yalçın, II. Meşrutiyet'in ilan günü olan 10 Temmuz'un (23 Temmuz) millî bayram olarak kutlanmasını öne sürmüştür. Meclisteki görüşmeler neticesinde de 23 Temmuz 1908 gününün millî bayram olarak kutlanmasına karar verilmiştir. Ancak 1913 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin kuruluş günü de millî bayram olarak kutlanmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk.: Bengül Salman Bolat, **Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2012; Hasan Akbayrak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millî Bayramlar", **Tarih ve Toplum,** S 43 (1987), s.31; Erdem Çanak, "Adana'da Cumhuriyet'in Onuncu Yılı Kutlamaları"**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 86 (Temmuz 2013), s.1-25; Erdem Çanak, **Atatürk ve Adana,** Ankara 2016, s.97.

3 "23 Nisanın Milli Bayram Addine Dair Kanun", **Düstur,** 3. Tertip, C II, s.29. 23 Nisan günü, 1929 yılına kadar milli bayram, 1929 yılından itibaren çocuk bayramı, 27 Mayıs 1935 tarihinde çıkarılan kanun ve bu kanuna ek olarak çıkarılan 20 Haziran 1938 tarihindeki kanunla birlikte de Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak kutlanmaya başlanmıştır. "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun", **Resmî Gazete,** Kanun No: 2739, S 3017 (1 Haziran 1935), s.5262; "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında 2739 Sayılı Kanuna Ek Kanun", **Resmî Gazete,** Kanun No: 3466, S 3950 (4 Temmuz 1938), s.10159.

4 Saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım günü Sivas mebusu Hüseyin Rauf Bey ile Burdur mebusu İsmail Suphi Bey'in teklifi üzerine millî bayram olarak kabul edilmiştir. "12 Rebiülevvel Gecesi ile Gününün Milli Bayram Addine Dair Kanun", **Düstur,** 3. Tertip, C V, s.395.

Levent Şahverdi Arşivi

ram olarak kabul olunmuştur[5]. 1924 yılında merasimle kutlanan 29 Ekim gününün özel bir şekilde kutlanması için 1925 yılında 628 nolu "Cumhuriyet'in İlânına Müsadif 29 Teşrin-i Evvel Gününün Millî Bayram Addi Hakkında Kanun" çıkarılmıştır[6]. Cumhuriyet Bayramı'nın onuncu yıldönümünün kutlamasına ise ayrı bir önem verilmiştir. Bu doğrultuda hükümet, kutlama hazırlıklarını yürütme işini bizzat üzerine almıştır. Ülke genelinde yapılacak olan kutlamaların düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla da bir grup milletvekili[7] tarafından 9 Haziran 1933 tarihinde TBMM Başkanlığı'na "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlulama Kanunu" isimli bir kanun teklifi verilmiştir[8]. 11 Haziran 1933 tarihinde kabul edilen 2305 sayılı bu kanun[9], daha sonra çıkarılan bir dizi kanun[10] ve kararname[11] ile de güçlendirilmiştir.

Kutlama hazırlıklarını yürütme görevini üstlenen hükümet, hazırlıkların tek elden yürütülmesi amacıyla Başvekâlete bağlı bir de Yüksek Komisyon oluşturmuştur. Komisyonun kimlerden oluşacağına dair çıkarılan 14668 nolu kararname gereğince komisyon başkanlığına Cumhuriyet Halk Fırkası Umu-

5 Cumhuriyetin ilk yıllarında millî bayram olarak kutlanan günlerden birisi de 30 Ağustos günüdür. "Zafer Bayramı Kanunu", **TBMMZC**, Devre II, C 24, s.9.

6 "Cumhuriyetin İlanına Müsadif 29 Teşrinievvel Gününün Milli Bayram Addi Hakkında Kanun", **Resmi Ceride,** S 96 (23 Nisan 1341/1925), s.129.

7 Bu milletvekilleri; Malatya Mebusu Abdülmuttalip, Denizli Mebusu Necip Ali, Giresun Mebusu Hakkı Tarık, Bolu Mebusu Hasan Cemil ve Muş Mebusu Hasan Reşit Bey'dir. "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümü Kutlulama Kanunu", **TBMMZC**, Devre IV, C 16, s.185-186, 200-202.

8 Bu dönemde Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmaları çerçevesinde "kutlama" kelimesi "kutlulama" olarak kullanılmıştır. Mevlüt Çelebi, **Atatürk ve Manisa,** Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2007, s.98.

9 "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümü Kutlulama Kanunu", **Resmî Gazete,** Kanun No: 2305, S 2437 (26 Haziran 1933), s.1; **BCA**, 450.01.11.50.36.1.

10 Kanunlar için bkz. **Resmî Gazete**, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Bayramını Kutlulamak Üzere Vekâlet ve Dairelerin 1933 Bütçelerinden 50.000 Liranın Tenzil İle Maliye Bütçesine Yeniden Açılacak 172 nci Fasla Konulmasına Dair Kanun", Kanun No: 2318, S.2530 (16 Ekim 1933), s.1; "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıldönümünü Kutlulama Hakkındaki 2305 Sayılı Kanuna Müzeyyel Kanun", Kanun No: 2319, S 2536 (23 Ekim 1933), s.1; "11.6.1933 Tarih ve 2305 Sayılı Kanuna Müzeyyel Kanun", Kanun No: 2320, S.2536 (23 Ekim 1933), s.1; "Cumhuriyetin İlanına Müsadif 29 Teşrinievvel Gününün Milli Bayram Addi Hakkında 19 Nisan 1341 Tarih ve 628 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun", Kanun No: 2321, S 2536 (23 Ekim 1933), s.1.

11 Kararnameler için bkz. **Resmî Gazete,** Kararname No: 14668, S.2452 (15 Temmuz 1933), s.1; Kararname No: 15073, S.2532 (18 Ekim 1933), s.1; Kararname No: 15098, S 2535 (22 Ekim 1933), s.1; Kararname No: 15113, S 2535 (22 Ekim 1933), s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

mi Kâtibi Recep Bey (Peker), üyeliklerine ise Erzurum mebusu Nafi Atuf Bey, Millî Müdafaa, Dâhiliye ve Maarif Vekillikleri müsteşarları atanmıştır[12]. Kutlamaların ülke genelinde uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla da vilayetlerde komite ve heyetler oluşturulmuştur[13]. Bu komite ve heyetlerin Yüksek Komisyon ile uyum içerisinde çalışabilmeleri için de haberleşmeleri ücretsiz hale getirilmiştir[14].

Onuncu yıl kutlamalarını ölümsüzleştirmek isteyen Posta Telgraf ve Telefon İdaresi inkılâbın muhtelif safhalarını gösteren resimli pullar hazırlamış[15], Ziraat Bankası da üzerinde Atatürk resmi olan madalyalar bastırmıştır[16]. Halkın kutlamalara katılımını artırarak bayramın büyük bir coşku içerisinde geçmesini isteyen demiryolları idaresi ise tren ücretlerinde 23 gün indirim yapma kararı almıştır[17]. Ayrıca bayram coşkusunun yurt genelinde hissedilmesi için köyler de kutlama programına dâhil edilmiştir[18].

---

12 **Resmî Gazete,** Kararname No: 14668, S 2452 (15 Temmuz 1933), s.1.

13 Bu komitelere yardımcı olması için de Merasim Komitesi, Sergi ve Dekorasyon Komitesi, Radyo Komitesi, Yayın Komitesi, Konferans ve İrşat Komitesi ile Temsil Komitesi adlı yardımcı komiteler oluşturulmuştur. Ayrıca bunlara ilave olarak ilerleyen süreçte "Cumhuriyet Bayramı Neticelerini Tesbit" isimli bir komite daha kurulmuştur. **BCA**, 490.01.11.50.36.1.

14 "Cumhuriyet İlanının Onuncu Yıl Dönümü Kutlulama Kanunu", **Resmî Gazete**, Kanun No: 2305, S.2437 (26 Haziran 1933), s.1. Bunun yanı sıra komite ve komisyonların yapacağı harcamalar için 1933 mali yılı bütçesinden 50.000 lira ayrılmıştır. Ancak bu paranın yetersiz kalması üzerine çıkarılan ek bir yasa ile 179.797 lira daha ayrılmıştır. "1933 Mali Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'na Merbut Bütçelerde Bazı Tadilat Yapılmasına Dair Kanun", **Resmî Gazete**, Kanun No: 2322, S 2536 (23 Ekim 1933), s.1-3.

15 Posta Genel Müdürlüğü tarafından 3.5 milyon adet basılan bu pulların birisinde Atatürk'ün kurtarıcı varlığı altında Türkiye'nin tarımda, sanatta kazandığı büyük gelişmeyi belirten bir kompozisyonun ortasında Atatürk'ün bir resmi ve yanında barışı temsil eden bir defne dalı, diğerinde ise dalgalar üzerinde doğan stilize bir güneş ve içinde 10 sayısı yer almıştır. Yalnız üç günlük bayram süresince satılacak olan bu pulların değeri 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 15, 25, 50 kuruş, seri değeri ise 100 kuruş olarak belirlenmiştir. Nezahat Demirhan, **Cumhuriyetin Onuncu Yılının Türk İnkılâp Tarihindeki Yeri ve Önemi,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.76.

16 **BCA,** 030.18.01.01.39.70.12.

17 **BCA,** 490.01.11.50.36.1; "Büyük Bayramda Şimendifer Tarifelerinde Yapılacak Tenzilat", **Ege,** 17 Ekim 1933.

18 "Büyük Bayram Köylerde Nasıl Kutlulanacak", **Ege,** 20 Ekim 1933; 22 Ekim 1933. Kutlama programı çerçevesinde köylerde üç gün boyunca konferans verilerek tiyatro gösterileri düzenlenmesi planlanmış ve ayrıca Yüksek Komisyon tarafından "Köylülere Konferans" adını taşıyan bir de kitapçık bastırılarak dağıtılmıştır. Yüksek Kutlama Komisyonu, **Köylülere Konferans**, Ankara 1933, s.1-5; **BCA**, 030.10.198.352.13.

Levent Şahverdi Arşivi

Kutlama programı kapsamında yayın etkinliklerine de özel önem verilmiştir[19]. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyetin kuruluşu ve ilk on yılın anlatıldığı bir de "Rehber Kitap" hazırlanmıştır[20]. Yüksek Komisyon tarafından yayınlanan bir tebliğ ile de Cumhuriyetin onuncu yılı nedeniyle yayınlanıp Maarif Vekâleti'nce seçilen ve adları Nafia Vekâleti'nce bildirilen yayınlar ile telgraf, mektup ve kartlardan posta ücreti alınmayacağı açıklanmıştır[21].

Kutlamalarının yapılacağı bütün meydanlara "Cumhuriyet Meydanı" adı verilmiş, "Toprak Alma Merasimi" ile de bu meydanlardan alınan topraklar ülkedeki birlik ve beraberliği göstermesi için Ankara'ya gönderilmiştir. Ayrıca şehirlerin muhtelif yerlerine kurulan "Halk Kürsüleri" sayesinde vatandaşların cumhuriyet ve inkılâp konularındaki duygu ve düşüncelerini paylaşmaları sağlanmıştır[22].

Onuncu yıl kutlamaları ile sembolleşen asıl uygulamalar ise "Onuncu Yıl Marşı" ile Atatürk'ün Ankara Cumhuriyet Meydanı'nda bütün yurda seslendiği "Onuncu Yıl Söylevi" olmuştur[23]. Kutlamalar kapsamında bir de af kanunu çıkarılmıştır. 25 Ekim 1933 tarihinde Meclis genel kuruluna sunulan af kanunu tasarısı, 26 Ekim 1933 tarihli oturumda kabul edilerek yasalaşmıştır. Devletle halk arasında bir yakınlaşmanın sağlanması amacıyla çıkarılmış olan kanun kapsamında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve İzmir Suikastı mahkûmlarının cezaları tamamen, Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarı olan ve Menemen Olayı sonrasında cezalandırılan gazetecilerin suçlarının ise bir kısmı affedilmiştir. Buna karşın Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasına dair 431 sayılı kanunda yazılı şahıslar ile 150'likler olarak bilinen kişiler af kapsamının dışında tutulmuştur[24].

---

19 Ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Çıkla, "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Anısına Yapılan Edebi Yayınlar", **Turkish Studies/Türkoloji Dergisi,** S 1 (2006), s.45-63; Kerem Coşkuner, "Onuncu Yıl Anısına Yapılan Yayınlar", **Toplumsal Tarih,** S 118 (2003), s.94-95; Selim Nüzhet, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümünde Yapılan Neşriyat", **Ülkü,** S 12 (1933), s.443-455.

20 Bu rehber kitaplardan İçel'e de gönderilmiştir. Vilayete gelen kitapların bir kısmı ise kaza ve nahiyelere gönderilmiştir. "Cumhuriyet Devrinin Feyizleri", **Ege,** 15 Ekim 1933.

21 **BCA,** 450.01.11.50.36.1.

22 **BCA,** 490.01.11.50.36.1.

23 **BCA,** 490.01.11.50.37.1; **Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü İçin Yazılan Şiirler, Destanlar,** Ankara 1933; Enver Behnan Şapolyo, **Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü Ankara'da Nasıl Kutlandı 1923-1933,** Ankara 1934, s.15-16.

24 Cahide Sınmaz Sönmez "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", **Atatürk Yolu Dergisi,** S 33-34 (2004), s.92-100.

Levent Şahverdi Arşivi

Mersin'de Bayram Hazırlıkları

Cumhuriyetin onuncu yılını kutlama hazırlıkları, Türkiye'nin dört bir yanında olduğu gibi Mersin'de de büyük bir sevinç ve heyecanla karşılanmıştır. Yüksek Komisyonun gönderdiği program çerçevesinde hazırlıklara başlanan Mersin'de Vali Salim Bey'in başkanlığında Halk Fırkası Vilayet Reisi Necip Mecit, Belediye Reisi Mitat, Halkevi Reisi Mansur ve Maarif Müdürü Neşet Bey'den oluşan bir komite oluşturulmuştur. Komite de, çalışmalarında kendisine yardımcı olması amacıyla on yardımcı komite teşkil etmiştir. Bu komiteler ve görevleri ile komiteleri oluşturan isimler şunlardır[25]:

Ses ve Yazı Komitesi: Maarif Müdürü Neşet Bey, Liman Şirketi Müdürü Mansur Bey, Doktor Mazhar Bey, Doktor Muhtar Bey, Suat Salih Bey, Halil Zaloğlu Bey, Seyrisefainden Niyazi Bey, Hakkı Cemal Bey, Hakkı Kazım Bey, Yeni Mersin Gazetesi Müdürü Fuat Bey, Cemil Kamil Bey, Matbaacı Ata Bey, Lütfi Oğuz Bey ile Ege Gazetesi Müdürü Hasan Basri Bey'den oluşan komite, gazeteler ile mecmuaların içeriğini tayin ve büyük hacimde olmasını temin etmek, yapılacak neşriyat ile konferans, konuşma ve halk destanlarının cumhuriyet ile inkılâp ve istiklalin kıymet ve mahiyetini anlatacak konularda olmasını sağlamak ve halk destanları için Halkevinin Dil-Edebiyat ve Musiki şubeleri ile işbirliği yapmak, yapılacak neşriyatta kullanılacak olan istatistiki bilgilerin doğru olmasını temin için grafik ve sergi komitesi ile işbirliği yapmak, konferans, hitabe ve monologların nerede yapılacağını ve kimlerin söyleyeceği ile ayrıntılarını belirlemek, gazete ile yapılacak neşriyatın ve afişlerin nasıl olacağını tespit etmek ve hazırlanması gereken esaslara uygun bir şekilde hazırlanmasını sağlamakla görevlendirilmiştir[26].

Renk ve Işık Komitesi: Belediyeden Arif Bey, Şıhmanzâde Şükrü Bey, Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey, Belediye Mimarı Recai Bey ile Hasan Dayı

---

25 "Kutlulama Komitesi Toplandı", **Yeni Mersin**, 10 Ağustos 1933; "Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları", **Ege,** 10 Ağustos 1933. Merkez komitesinin büro işlerini ise Maarif Müdürü Neşet Bey'in başkanlığı altındaki bir komitenin yapacağı açıklanmıştır. 21 Ağustos günü ilk defa toplanan komiteler, temsil, mektepler ve musiki komitelerini seçmişlerdir. Bunlardan temsil komitesi reisliğine denizyolları acentesinden Niyazi Bey, mektepler komitesi reisliğine Orta Mektep Müdürü Hamdi, Musiki komitesi reisliğine de ilk tedrisat müfettişi Sıtkı Bey seçilmiştir. "Kutlulama Hazırlıkları", **Yeni Mersin**, 22 Ağustos 1933.

26 Komite, 11 Teşrinievvel akşamı toplanarak bayram için gazetelere verilecek yazılar ve bayramı müteakip neşredilecek broşürler hakkında müzakerede bulunmuşlardır. "Ses ve Yazı Komitesinde Bir Toplantı", **Ege,** 12 Ekim 1933. Bayramda verilecek konferans ve hitabeleri tespit etmek amacıyla da 14 Eylül günü bir toplantı gerçekleştirmiştir. "Kutlulama Hazırlıkları", **Yeni Mersin,** 15 Eylül 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey'den oluşan komite, resmi ve hususi bütün müesseselerin gündüz bayraklar, gece fenerlerle ne şekilde donatılacağını tayin etmek, sergi ve grafik komitesinin vereceği malzemeyi uygun gördüğü yere asmak, serginin aydınlatmasını sağlamak, hükümet konağı önünde yapılacak takın ne şekilde donatılacağı ve nasıl aydınlatılacağını belirlemek, bayram süresince kullanılacak fişeklerin seçimi ve bunların ne şekilde ve nerede kullanılacağı ile kimler tarafından atılacağını bir programla tespit etmek, deniz aydınlatması için deniz komitesi için işbirliği yapmak, hususi evlerin ve mağazaların donatılması ve aydınlatmasının temini ile radyoların nereye konulacağının tespiti ile kullanılacak olan hoparlörlerin temini ve bu hususta ses ve yazı komitesiyle işbirliği yapmakla görevlendirilmiştir[27].

Satın Alma Komitesi: Belediyeden Fuat Bey, Muhasebe Müdürü Hakkı Bey ile Merkez Malmüdürü Abdullah Bey'den oluşan komite, bayram süresince kullanılacak olan malzemeleri satın almakla görevlendirilmiştir.

Sergi ve Grafikler Komitesi: Ziraat Müdürü Avni Bey, Ticaret Mektebi Müdürü Cemil Bey, İktisat Müdürü Mesut Bey, Başmühendis Hurşit Bey, Orta Mektep Müdürü Hamdi Bey ile Belediye Başkâtibi Rıza Bey'den oluşan komite, cumhuriyetten önceki dönemde ve cumhuriyet döneminde yapılan işleri ve bu süreçte meydana gelen farkı gösterecek grafiklerin hazırlanması için gereken bilgileri toplamakla, bu grafiklerin sokaklarda asılacağı yerleri tespit etmekle, sergi mahallini belirlemek ve sergi için gereken malzemeleri temin etmekle görevlendirilmiştir.

Temsil Komitesi: Belediyeden Celal Bey, Başmuallim Niyazi Bey, Mühendis Muammer Bey, Musiki Muallimi İrfan Bey ile Seyrisefainden Niyazi Bey'den oluşan komite, bayram süresince sahnelenecek olan piyeslerin sahneleneceği yerleri tespit etmek ve açık havada sahnelenmeleri için araştırma yapmak, sahnelerin aydınlatılması için de renk ve ışık komitesi ile işbirliği yapmakla görevlendirilmiştir.

Musiki Komitesi: Musiki Muallimi İrfan Bey, Muallim Hikmet Hanım, Muallim Saadet Hanım, Yeni Mersin Gazetesi'nden Cemil Bey, Halkevinden Sıtkı Bey ile Eczacı Kamil Bey'den oluşan komite, bayram süresince gerçekleştirilecek musiki programını hazırlamak ve bunun için gruplar meydana ge-

27 14 Ekim günü toplanan CHF İdare Heyeti, bayram münasebetiyle halkın mağaza ve evlerini süslemeleri için de bir heyet seçmiştir. "Cumhuriyet Halk Fırkasında Toplantı", **Ege,** 15 Ekim 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

tirmek, çalınacak parçaları belirlemek ve halk oyunları için mevcut eserlerden besteleri uygun olanları tespit etmekle görevlendirilmiştir.

Spor Komitesi: İdman Yurdu'ndan Edip, Muharrem ve Muhip Bey, Borsa Komiseri Lütfi Ali Bey, Borsadan Fevzi Kamil Bey, Tekkeli Hacı Efendi, Yalınayak'tan Emin Bey ile Orta Mektepten Abdurrahman Bey'den oluşan komite, bayram süresince yapılacak olan müsabakaların programlarını hazırlamak, yerleri ile saatlerini tayin etmek ve köylülerin kesif bir kütle halinde bu müsabakalara iştiraklerini temin etmek ve bu hususta alınacak tedbirleri tespit etmekle görevlendirilmiştir.

Mektepler Komitesi: Orta Mektep Müdürü Hamdi Bey, Müfettiş Sıtkı Bey, Başmuallim Niyazi, Salih ve Hayri Bey'den oluşan komite, grafiklerden mekteplere ait olanlar ile mekteplerin muhtelif hareketlerini ve sahnelenecek olan müsamerelerini, kısacası mekteplerin bütün faaliyetlerini tespit etmekle görevlendirilmiştir.

Deniz Komitesi: Liman şirketinden Hakkı ve Abdurrahman Bey ile liman reisi Zihni Bey'den oluşan komite, denizdeki seyyar ve sabit aydınlatmayı tespit etmek, sporcuların deniz hareketlerine yardım etmek ve deniz eğlenceleri için program hazırlamakla görevlendirilmiştir.

Balo Komitesi: Fırka Reisi Necip Mecit Bey, Kasapoğlu Kadri Bey, Kadıoğlu Fahri Bey, Ziraat Bankası Müdürü İhsan Bey, İş Bankası Müdürü Enver Bey, Muallim Fazilet Hanım ile Muallim Nezihe Hanım'dan oluşan komite, balonun nerede yapılacağını tetkik etmek ve balo programını hazırlamak, yiyecek ve içecek listesi oluşturmak ve cazbandı hazırlayarak dekorasyon, aydınlatma ve inzibat işlerini tespit etmekle görevlendirilmiştir.

Vilayet merkezinin yanı sıra kaza ve nahiyelerde komiteler oluşturulması için de kaymakamlara ve nahiye müdürlerine emir verilmiştir. Bu bağlamda bayramın coşkulu bir şekilde kutlanması için her türlü tedbir alınmış, resmi ve hususi bütün müessese ile kazaların ve nahiyelerin sarf edecekleri fişek ihtiyaçları sorularak derhal cevap vermeleri istenmiş, banka müdürlerinin katılımı ile de Halkevinde bir toplantı gerçekleştirilerek yapılması gerekenlerle ilgili fikir alış verişinde bulunulmuştur[28]. Ayrıca bütün müessese ve cemiyetlere birer tezkere gönderilerek üç gün zarfında yapılacak işler hakkında bilgi verilmiş ve kutlamalar esnasında kullanılacak havai fişeklerin komite tarafın-

28 "Kutlulama Komitesi Toplandı", **Yeni Mersin,** 10 Ağustos 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

dan satın alınacağı bildirilerek, inhisarca verilen sürenin bitmek üzere olduğu belirtilerek ihtiyaçların ivedilikle tespit edilerek bildirilmesi istenmiştir[29].

Kutlama komitesi, sık sık toplanarak bayram hazırlıklarını takip etmek suretiyle şehrin kutlamalara eksiksiz bir şekilde hazırlanmasını sağlamıştır[30]. Bu süreçte komiteye en büyük desteği ise yardımcı komitelerin[31] yanı sıra Halkevi, Muallimler Birliği[32], Tayyare Cemiyeti[33] gibi müesseseler vermiştir. Bunlardan da yapmış olduğu çalışmalarla Halkevi öne çıkmıştır.

Kutlama için yapılan hazırlıklar kadar bayram coşkusunun yurt genelindeki herkes tarafından hissedilmesi de büyük önem arz etmiştir. Bu doğrultuda köyler de kutlama programı kapsamına alınmış[34] ve köylerin süslenmesi için de Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatı tarafından yeni kabul edilen ölçülere

---

29 Her müessesenin ihtiyacını tespit ederek parasını komite muhasipliğini yapan Hususi Muhasebe Müdürü Hakkı Bey'e makbuz karşılığında vermesi istenmiştir. "Kutlulama Komitesi Müesseselere ve Cemiyetlere Yapılacak İşleri Bildirdi", **Yeni Mersin,** 13 Ağustos 1933. Fişeklerin daha ucuza mal olması için de vilayet tarafından fabrikadan toptan alınacağı açıklanmıştır. Bununla birlikte belediye bayram günlerinde kullanılmak üzere 250 liralık havai fişek sipariş etmiştir. "Cumhuriyet Bayramı Hazırlığı", **Yeni Mersin**, 3 Ağustos 1933. Ancak kısa bir süre sonra da bütün vilayet için 1.500 liralık havai fişek siparişi verilmiştir. "Bayrama Hazırlık", **Yeni Mersin**, 16 Ağustos 1933; "Kutlulama Hazırlıkları", **Yeni Mersin**, 22 Ağustos 1933.

30 "Halk Evimizde Toplantı", **Ege**, 20 Eylül 1933; "Bayram Hazırlıkları", **Ege**, 25 Eylül 1933; "Kutlulama Hazırlıkları", **Yeni Mersin**, 28 Eylül 1933; "Kutlulama Komitesi", **Yeni Mersin**, 1 Ekim 1933; "Kutlama Komitesinde Toplantı", **Ege**, 10 Ekim 1933; "Büyük Bayram Kutlama Komitesinde Toplantı", **Ege**, 12 Ekim 1933. Hazırlıklar kapsamında harcama yapmaya yetkili tek merci olan komisyon, 2 Ekimdeki toplantısında varidat ile muhtelif komitelerin masraflarını tespit ederek sarf usulü içinde heyeti vekile kararının nazarı dikkate alınmasını ve o yolda sarfiyat yapılmasını satın alma komisyonuna bildirmiştir. Diğer komiteler için ayrılan paraların da satın alma komisyonu vasıtasıyla harcanması komitelere tebliğ edilmiştir. "Merkez Komitesi Toplantısı", **Yeni Mersin,** 3 Ekim 1933. Kutlamalar için yapılan harcamalar hükümet tarafından karşılanmıştır. Bununla birlikte Mersin Belediyesi 1.000 lira, liman şirketi de 500 lira katkıda bulunmuştur. "Belediye Bin Lira Verdi", **Yeni Mersin**, 15 Eylül 1933; "Liman Şirketi", **Yeni Mersin**, 15 Eylül 1933.

31 Vilayet Komitesi, cumartesi ve çarşamba günleri olmak üzere haftada iki gün toplanmayı kararlaştırmıştır. "Vilayet Komitesi", **Yeni Mersin**, 15 Eylül 1933.

32 "Muallimler Birliği", **Yeni Mersin**, 4 Ekim 1933.

33 "Tayyare Cemiyeti'nde Kutlulama Hazırlıkları", **Yeni Mersin**, 5 Ekim 1933; "Tayyare Cemiyeti'nde Toplantı", **Yeni Mersin**, 10 Ekim 1933; "Tayyare Cemiyeti", **Yeni Mersin**, 17 Ekim 1933.

34 "Köylerde Bayram Hazırlıkları", **Yeni Mersin**, 4 Ekim 1933; "Köylerimizde Cumhuriyet Bayramına Hazırlık", **Yeni Mersin**, 17 Ekim 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

uygun hazırlanmış olan bayraklardan 400 adet gönderilmiştir[35]. Bunun yanı sıra bayram süresince köylülerin çift sürmeyecekleri, köylerinden ayrılmayacakları ve kutlamalara iştirak edecekleri belirtilmiştir[36].

Bayramı özel kılmak amacıyla bayram süresince köylülere mahsus bir gazete neşredilerek ücretsiz olarak dağıtılması, şehirde çıkmakta olan gazetelerin bayramın ilk günü sekiz, diğer günleri dörder sayfa olarak neşredilmesi, yaşanan coşkunun gelecek nesillere aktarılması amacıyla da vilayet genelindeki kutlamaları ihtiva eden bir broşürün neşredileceği açıklanmıştır[37].

Kutlamalar çerçevesinde şehrin süslenmesine özel bir önem verilmiştir. Bu bağlamda vilayet kutlulama komitesince şehrin muhtelif mahallerine oniki tak kurulmuştur[38]. Ayrıca şehirdeki binalar elektrikle aydınlatılmış, bayrak

---

35 "Dörtyüz Bayrak Geldi", **Yeni Mersin**, 28 Eylül 1933.

36 "Mersin'de Bayram", **Yeni Mersin**, 29 Ekim 1933.

37 "Kutlulama Hazırlıkları", **Yeni Mersin**, 15 Eylül 1933. Hatta şehirde yayınlanmakta olan **Ege Gazetesi**, onuncu cumhuriyet bayramında çıkaracağı fevkalade sayı için okuyucuları arasında bir anket yapacağını açıklamıştır. "Anket", **Ege**, 25 Eylül 1933; 26 Eylül 1933. 27 Eylül günkü sayıda yer alan ankete dair yazıda, *"Ege, onuncu cumhuriyet bayramı şerefine çıkaracağı fevkalade sayı için bir anket tertip etmiştir. Bu ankete herkes iştirak edebilir. Bu ankete her nevi yazı şekilleri ile girilebilir. İstiklalin, inkılabın, cumhuriyetin feyzleri hakkındaki duygularınızı Ege'ye yazınız. Gençler, mektepliler! İstiklal ve inkılap hakkında yazacağınız bir şiir, bir makale, bir hikâye sizin cumhuriyete bağlılığınızın derecesini gösterecektir. Ege'nin hazırladığı bu mühim fırsattan istifade ediniz. Ankete girecek yazılar 15 Birinciteşrin'e kadar gazeteye gönderilmiş olmalıdır. Ankete gönderilecek yazılardan fevkalade sayıya girecek yazılar güzide bir heyet tarafından ayrılacaktır" ifadelerine yer verilmiştir.* "Anketimiz", **Ege**, 27 Eylül 1933.

38 İlk etapta üç tane kurulacağı açıklanmıştır. Abide tarzında olacağı belirtilen takların her biri için de 500 lira sarf edileceği belirtilmiştir. "Üç Tak Kurulacak", **Yeni Mersin,** 8 Ekim 1933. Bunlardan büyük tak olarak adlandırılanı Cumhuriyet Meydanı ile Kurtuluş Mektebi önündeki beş yol olarak adlandırılan alana kurulmuştur. "Kutlulama Komitesinde Toplantı", **Ege**, 15 Ekim 1933. Ancak zaman içerisinde kurulan takların sayısı onikiye yükselmiştir. Bu takların ikisi Halk Fırkası Kiremithane Ocağı, ikisi Bahçe mahallesi, diğerleri de Hamidiye, İhsaniye, Nüzhetiye, Nusratiye ve Osmaniye mahalleleri tarafından kurulmuştur. "Mersin'de Bayram", **Yeni Mersin**, 29 Ekim 1933. Takların kurulmuş olduğu bu yerlerden Bahçe'de bayramın esaslı bir şekilde kutlanması için elektrik aydınlatması eksik olduğundan evlerin kapılarına ve inşa edilecek olan taklara asılmak üzere 300 kadar fener ile külliyetli miktarda bayrak yaptırılmıştır. Ayrıca mahallenin muhtelif yerlerine beş tane tak kurulacağı belirtilmiş ise de ancak iki tak kurulmuştur. "Bahçe Mahallesinde Bayram Hazırlıkları", **Ege**, 10 Ekim 1933. Halk Fırkası Kiremithane Ocağı tarafından kurulan taklarla ilgili olarak da **Ege Gazetesi**'nde şöyle bir haber yer almıştır: *"Evvelki gün akşam Camii Şerif ve Kiremithane ocakları heyeti CHF binasında toplanarak bayramda yapılacak işler üzerine görüşülmüş ve bu görüşmeler arasında Camii Şerif Mahallesi Yoğurt Pazarı'na nazır cihetine ve mahallenin şerefi ile mütenasip büyük*

Levent Şahverdi Arşivi

ve defne dalları ile de süslenmiştir[39]. Bu esnada binalara asılacak bayrakların kanuni şekline uygun olmasına dikkat çekilerek yasal ölçülere sahip olmayan bayrakların asılmasının yasak olduğu duyurulmuştur[40]. Buna rağmen nizami ölçülere sahip olmayan bayrakların satıldığı görülmüştür. Bu durum Yeni Mersin Gazetesi'nde "Bu Nasıl Bayrak" başlıklı yazıda şu sözlerle eleştirilmiştir:

"Bayrağımızın bir rengi, bir şekli, bir ölçüsü, bir nispeti bunları temin için de bir nizamnamesi vardır. Bunun haricinde yapılacak olan bayraklar nizami olamayacağı gibi Türk varlığının timsaline de büyük hürmetsizlik yapılır.

Dün çarşıda bir adam, bayrağımızla hiçbir münasebeti ve benzeyişi olmayan binlerce kırmızı beyaz kâğıdı Türk bayrağı diye satıyor ve bunu da çocuklar, köylüler bayrak diye para verip alıyorlardı.

Bayrak diye satılan kâğıt parçasının 28 santim boyunda, 10 santim eninde, yarısı beyaz yarısı kırmızı bir mustatil ay, mustatil ayın ortasına yıldızla beraber kırmızıya gelen yerleri beyaz, beyaza gelen yerleri kırmızıdır.

Katiyen Türk bayrağı ile hiçbir benzer noktası bulunmayan bu bayraklar satılırken maalesef hiç kimse müdahale ederek mani olmuyor. Vaziyeti alakadarların ehemmiyetle nazarı dikkatine arz ederiz"[41].

Binalar bayram için süslenirken Maarif Vekâleti'nin talimatı doğrultusunda şehirdeki okullar da süslenmiştir[42]. Binaların süslenmesinde ise bilhassa Türk bayrağı kullanılmıştır. Bu nedenle artan bayrak ihtiyacını karşılamak

---

bir tak inşasına karar verilmiş ve faaliyete geçilmiştir. Kiremithane mahallesinde evvelce inşasına karar verilen ve Gazi Mektebi önüne kurulacak takın inşasına başlandığı haber alınmıştır". "Cumhuriyet Halk Fırkasında Toplantı"*,* **Ege**, 15 Ekim 1933.

39 Tenvirat için şehirde elektrik lambası kalmadığından yeniden sipariş verilmek zorunda kalınmıştır. "Bayram Hazırlıkları İkmal Ediliyor", **Yeni Mersin,** 18 Ekim 1933. 13 Ekim günü bir toplantı yapan kutlulama komitesi, şehrin süslenmesinde kullanılmak üzere 5.000 bayrak yaptırmaya karar vermiştir. "Kutlulama Komitesinde Toplantı", **Ege,** 15 Ekim 1933.

40 "Bayraklar Kanuni Şekilde Yapılacak", **Yeni Mersin**, 4 Ekim 1933. Renk ve Işık Komitesi, bayrağın nizami şekline uygun yapılabilmesi için bir nizamname yazarak dağıtmıştır. "Bayrağımızın Nizami Şekli", **Yeni Mersin**, 8 Ekim 1933.

41 "Bu Nasıl Bayrak", **Yeni Mersin**, 10 Ekim 1933.

42 "Kutlulama Hazırlıkları", **Yeni Mersin**, 15 Eylül 1933. Okulların bayrama layık olduğu ehemmiyeti verdiği belirtilerek öğrencilerin geçit resmine yeni dikilen tek tip kıyafetle iştirak edeceği açıklanmıştır. "Bayram Hazırlıkları İkmal Ediliyor", **Yeni Mersin**, 18 Ekim 1933. Maliye Vekâleti de binaların süslenmesinde kullanılmak üzere vilayet kutlulama komitesi emrine 100 lira göndermiştir. "Yüz Lira Geldi", **Yeni Mersin**, 4 Ekim 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

üzere şehirdeki terziler sabahlara kadar çalışmak zorunda kalmışlardır[43]. Şehrin süslenmesi işi devam ederken onuncu yıl kutlamalarına özel uygulamalardan birisi olan Cumhuriyet Marşı'nın vatandaşlarca öğrenilmesi için de harekete geçilmiştir. Bu doğrultuda CHF İçel Vilayet Heyeti Reisliği tarafından şu duyuru yayınlanmıştır:

"Cumhuriyetimizin onuncu yıl dönümü kutlulama şenliklerinde bir ağızdan okunmak üzere yüksek komisyon tarafından hazırlanan Cumhuriyet Marşı önümüzdeki Pazar gününden başlayarak her hafta Pazar, Salı ve Perşembe günleri saat 17'de Halkevi binasındaki salonda Muallim İrfan Bey tarafından umuma öğretilecektir. Bütün vatandaşların sayılan günlerde ve tayin edilen saatte Halkevine gelmeleri ve bir ağızdan marşı söylemeğe iştirak etmeleri rica olunur."[44]

1 Ekim gününden itibaren de Halkevi salonunda Onuncu Yıl Marşı'nın öğretilmeye başlanacağı ilan olunmuştur. Marşın öğrenilmesi için yoğun çaba sarf eden fırka vilayet heyeti reisi Necip Mecit Bey, 1 Ekim günü çalışmalar başlamadan önce Belediye Reisi Mitat Bey ile birlikte Halkevi salonuna gelerek hazırlıkları kontrol etmiş, bu sırada marşı öğretecek olan Muallim Hikmet, H. İrfan, Cemil ve Hicazi Bey ile de görüşmüştür. Saat 17.00'de de Vali Vekili Atıf, Halkevi Reisi Mansur, daire müdürleri, memurlar ile halkın doldurmuş olduğu salonda piyano, keman ve flüt eşliğinde çalışmalar başlamıştır[45]. Gazeteler de sayfalarında marşa yer vermek suretiyle bu sürece destek vermişlerdir[46]. Buna rağmen kutlulama komitesi, resmi ve hususi bütün müesseselere tebligatta bulunarak, marşı herkesin öğrenebilmesi için Halkevindeki derslere katılımın sağlanmasını istemiştir[47]. Bu derslere bilhassa öğrenciler yoğun ilgi göstermiş ve ilk etapta da farklı okullardan gelen 500 öğrenci derslere katılmıştır[48]. Bu süreçte köyler de unutulmamış ve Halk fırkası tarafından mual-

43 "Bayram Hazırlıkları İkmal Ediliyor", **Yeni Mersin,** 18 Ekim 1933.

44 "Cumhuriyet Marşı Halkevi Salonunda Herkese Öğretilecek", **Yeni Mersin,** 29 Eylül 1933.

45 " Onuncu Yıl Marşı Öğretiliyor", **Yeni Mersin,** 2 Ekim 1933.

46 "Cumhuriyet Marşı", **Ege,** 26 Eylül 1933; "Cumhuriyet Marşı", **Yeni Mersin,** 4 Ekim 1933.

47 "Cumhuriyet Marşı", **Yeni Mersin,** 5 Ekim 1933.

48 "Beşyüz Talebe Derse Başladı", **Yeni Mersin,** 5 Ekim 1933. Halkevi Konferans Salonundaki çalışmalar her gün saat 15.30'da devam etmiştir. "Mekteplerde Hazırlık", **Yeni Mersin,** 8 Ekim 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

limi bulunmayan köylerde köylülere marşı öğretmek için öğretmenler görevlendirilmiştir[49].

Kutlamalarda öğretmenler de aktif bir şekilde rol almıştır. Bu bağlamda öğretmenler, Onuncu Yıl Marşı'nı öğrenip öğretmişler, okullarda cumhuriyet ve inkılâp konularında konferanslar vermişler ve sahnelemek üzere de temsil çalışmışlardır[50]. Bu çalışmalarının yanı sıra köyleri ve köylüleri de bayrama hazırlamışlardır[51].

Temsiller, halka verilmek istenen mesajın doğrudan verilebilmesi bakımından önem arz etmiştir. Mersin'de de bayram süresinde birisi Muallimler Birliği, ikisi Halkevi Temsil Komitesi tarafından sahnelenmek üzere üç temsil verileceği belirtilmiştir[52]. Bu doğrultuda birinci gece Muallimler Birliği tarafından Halkevi müsamere salonunda "Kahraman" piyesi, ikinci gece Halkevi Temsil Komitesi tarafından "İstiklal" piyesi ile "Şeriye Mahkemesi" komedisi, üçüncü gece yine temsil komitesi tarafından "Yarım Osman" piyesi ile "Şeriye Mahkemesi" komedisinin sahneleneceği açıklanmıştır. Bunların dışında Orta Mektep öğrencilerinin de sinema binasında Faruk Nafiz Bey'in

---

49 "Köylerde Cumhuriyet Marşı", **Yeni Mersin,** 10 Ekim 1933; "Bayram Hazırlıkları İkmal Ediliyor", **Yeni Mersin,** 18 Ekim 1933. Bu öğretmenlerden birisi de Hicazi Bey'dir. "Köylerde Cumhuriyet Marşı", **Yeni Mersin,** 10 Ekim 1933.

50 "Muallimler Bayramda Vazifelerinden Ayrılmayacaklar", **Yeni Mersin,** 4 Ekim 1933; "Köylerde Cumhuriyet Marşı", **Yeni Mersin,** 10 Ekim 1933. Maarif Müdürlüğü, öğretmenlerin hazırlıklara eksiksiz bir şekilde katılması için okullara bir tamim göndererek öğretmenlerin bayram süresince bulundukları yerden ve vazifelerinden ayrılmamalarını ve bu süre zarfında kendilerine hiçbir surette izin verilmeyeceğini, aksine hareket edenlere de vazifelerini terk etmiş gözüyle bakılarak kanuni işlem yapılacağını belirtmiştir. "Muallimler Bayramda Vazifelerinden Ayrılmayacaklar", **Yeni Mersin,** 4 Ekim 1933. Temsil çalışmaları sırasında vilayet merkezindeki erkek öğretmen sayısının azlığından dolayı bazı roller Orta Mektep öğrencilerine verilmiştir. "Müsamere Hazırlıkları", **Yeni Mersin,** 8 Ekim 1933.

51 Bayram dolayısıyla ilk ve orta mekteplerde eğitime 22 Ekimden itibaren ara verilerek bayrama kadar öğrencilere konferanslar şeklinde inkılabımızın manası anlatılmıştır. Bu doğrultudaki ilk konferans 23 Ekimde Orta Mektep de Mektep Müdürü Ahmet Hamdi ve tarih öğretmeni Sami Bey tarafından verilmiştir. 28 Ekime kadar devam edecek olan uygulama çerçevesinde günde üç konferans verileceği belirtilmiştir. "Konferanslar Başladı", **Yeni Mersin,** 24 Ekim 1933.

52 "Bayramda Üç Müsamere Verilecek", **Yeni Mersin,** 4 Ekim 1933; "Bayram Hazırlıkları İkmal Ediliyor", **Yeni Mersin,** 18 Ekim 1933. Halkevinin salonunda gerçekleştirilecek olan müsamerelerden dolayı salonda tadilat yapılmıştır. "Halkevi Salonunda Tadilat", **Yeni Mersin,** 4 Ekim 1933; "Hazırlıklar Bitti Halk Heyecanla Bayramı Bekliyor", **Yeni Mersin,** 26 Ekim 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

"Kahraman" ve "İnkılap Çocukları" isimli piyeslerini sahneleyeceği belirtilmiştir[53].

Onuncu yıl kutlamalarına özel bir diğer uygulama da halk kürsüleridir. Şehrin muhtelif yerlerine kurulacak olan bu kürsülerde, önceden adını yazdırmak suretiyle isteyen kişiler cumhuriyete dair duygu ve düşüncelerini paylaşma imkânına sahip olmuştur. Cumhuriyet rejiminin faziletlerinden birisinin de düşünce hürriyeti olduğu ifade edilen bu uygulama ile bütün bireylerin düşüncelerinin önemsendiği ifade edilmek istenmiştir. Bayram süresince açık olan bu kürsülerde konuşma yapmak isteyenlere yönelik olarak da CHF Vilayet İdare Heyeti Reisliği tarafından şu duyuru yapılmıştır[54]:

"Büyük günde söz söyleyecek vatandaşlara;

Önümüzdeki cumhuriyet bayramının heyecanları içinde bir kısım vatandaşların "İstiklal", "Cumhuriyet" ve "İnkılaplar" hakkındaki duygu ve düşüncelerini umuma ifade etmek isteyeceklerini ümit ediyor ve bu kabil zevatın çokluğuna inanıyoruz. Bu cihetle Cumhuriyet bayramında şehrin muhtelif dört yerinde hitabe kürsüleri konulacaktır.

Şu kadar ki herhangi bir intizamsızlıktan sakınmak için hatiplerin her birine tahsis edilecek gün ve saatleri daha evvelden tayin etmek lazım geliyor. Fırkamıza mensup olsun olmasın umuma hitap etmek isteyen vatandaşlarımızın bu ayın on dokuzuncu Perşembe günü akşamına kadar fırkaya müracaatla isimlerini kaydettirmelerini rica ederim.

C.H.P. İçel Vilayet İdare Heyeti Reisi
Necip Mecit"

Duyuru üzerine şehrin muhtelif meydanlarına kurulan halk kürsülerinde konuşma yapmak üzere otuzyedi hatip ile yüz civarında kişi müracaat etmiş-

---

53 "Kutlulama Hazırlıkları", **Yeni Mersin,** 15 Eylül 1933; "Cumhuriyet Bayramında Temsil Edilecek Piyesler Tespit Edildi", **Yeni Mersin,** 5 Ekim 1933. Aka Gündüz Bey'in Cumhuriyet bayramı için hazırlamış olduğu üç perdelik *"Yarım Osman"* piyesinden Mersin'e 500 nüsha gönderilmiştir. Bayramda temsil edilecek oyunun nüshaları bütün köylere dağıtılmış, Maarif Vekâleti de ilk tedrisat müfettişlerine köylerde yapılacak temsillerle çok yakından alakadar olmalarını emretmiştir. "Büyük Bayramda Temsil Edilecek Piyesler Geldi", **Yeni Mersin,** 28 Eylül 1933. Yüksek komisyon, halka ve köylere dağıtılmak üzere İshak Refet ve Besim Atalay ile halk şairlerinden Âşık Mehmet, Maraşlı Esat, Saraç Hacı ve Âşık Hasan'ın destanlarından da göndermiştir. "Büyük Bayram İçin Gelen Destanlar", **Ege,** 10 Ekim 1933.

54 "CHF İçel Vilayeti İdare Heyeti Reisliğinden", **Ege,** 10 Ekim 1933; "Büyük Günde Söz Söyleyecek Vatandaşlara", **Yeni Mersin,** 8 Ekim 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

tir[55]. Ayrıca Ankara'daki konuşmaları dinleyebilmek amacıyla da şehrin meydanlarına radyo tertibatı kurulmuştur[56].

Onuncu yıl kutlamalarına mahsus gerçekleştirilen uygulamalardan birisi de genel af kanunudur. Devletle halkın kaynaşmasının amaçlandığı uygulamada, Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasına dair 431 sayılı kanunda yazılı şahıslar ile 150'likler olarak bilinen kişiler kapsam dışında tutulmuştur[57]. Bu durum af beklentisi içerisinde olan bir kısım 150'likte hayal kırıklığı yaratmıştır[58]. Uygulama kapsamında Tarsus'ta otuzbir mahkûm tahliye edilmiştir[59].

Onuncu yıl kutlamalarının gerçekleştirildiği yere ise Cumhuriyet Meydanı adı verilmiştir. Eylül sonunda Yeni Mersin Gazetesi'nde yer alan bir haberde;

"Her gün telgraf haberleri olarak memleketin her tarafından cumhuriyet bayramına yapılan hazırlıkları ve her vilayette, her kazada ve köylerde açılan cumhuriyet meydanlarının inşaatının ilerlemekte olduklarını yazıyoruz. Mersin de bu işe lakayt değildir ve hatta memlekette çalışması itibari ile en ileri gelenlerden sayılabilir. Teşekkül eden kutlulama komitesi sık sık toplanıyor işleri kararlaştırıyor. Yalnız Mersin'de Cumhuriyet Meydanı olarak neresi tespit olunmuştur. Veya onbinlerce kişinin toplanacağı hangi meydan tensip edilmiştir. Şu vaziyette Mersin'de Cumhuriyet Meydanı olacak geniş bir saha yoktur. Eğer genişletilerek yapılacak bir meydan düşünülürse şimdiden faaliyete geçmeli ve Mersin'e layık bir meydan açmalıdır"[60] denilerek yetkililerin dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Bu yazıdan kısa bir süre sonra Mersin'de Cumhuriyet Meydanı olarak Gazi İlk Mektebi karşısındaki meydanlık alanın belirlendiği açıklanmıştır[61].

---

55 "Bayram Hazırlıkları İkmal Ediliyor", **Yeni Mersin,** 18 Ekim 1933.

56 "Dün Mersin En Büyük Gününü Yaşadı", **Yeni Mersin,** 30 Ekim 1933.

57 Sönmez, a.g.m., s.92-100. Yeni Mersin Gazetesi'nde yer alan bir haberde yüzelliliklerin aftan yararlanmak istedikleri, bu nedenle hükümetten mütemadiyen istirhamda bulundukları ve hatta İsmet Paşa Sofya'da bulunduğu sırada da Bulgaristan'da bulunan birçok yüzelliliğin istida ile müracaat ederek af için yalvardığı ifade edilmiştir. "Yüzellilikler Hükümetimizden Af Yalvarıyorlar", **Yeni Mersin,** 28 Eylül 1933.

58 "150'likler Af İstiyor", **Ege,** 15 Ağustos 1933. Bu kişilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Aslıyüce, **Türk Tarihinde İşbirlikçiler ve 150'likler,** Yesevi Yayıncılık, İstanbul 2009, s.279-280, 336.

59 "Tahliye Edilen Mahkûmlar", **Yeni Mersin,** 5 Kasım 1933.

60 "Mersin'de Cumhuriyet Meydanı Neresi Olacak", **Yeni Mersin,** 24 Eylül 1933.

61 "Cumhuriyet Meydanı İstimlak Edilecek", **Yeni Mersin,** 20 Kasım 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Bayram kapsamında Sergi ve Grafik Komitesi tarafından onbeş vilayetin cumhuriyet idaresi altında göstermiş olduğu iktisadi hareketlilik ile maarifine, nafıasına, belediyeciliğine, hayır cemiyetlerine, fabrikalarına ve atölyelerine dair veriler ile eserlerin numune, fotoğraf, yazı, rakam ve grafiklerinin yer alacağı bir serginin açılacağı duyurulmuştur[62]. 29 Ekim günü Ticaret Mektebi binasında açılacağı belirtilen sergide sergilenmesi düşünülen malzemelerin ise 10 Ekim'e kadar gönderilmesi istenmiştir[63]. Kutlamaların merkezi olan Ankara'da da bir inkılap sergisi açılması planlanmıştır. Mersin Maarif İdaresi de sergilenmek üzere eski devir ile yeni devirde yapılan mekteplerin modelleri ile öğrencilerin kullanmış oldukları defterlere ait numuneleri göndermiştir[64].

Kutlamalar kapsamında inşaatı devam eden müesseselerin inşasının tamamlanarak açılışlarının bayram günlerinde gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu doğrultusunda Mersin Maarif İdaresi de yapımı devam eden Belenkeşli, Arpaç, Sarı İbrahimli ve Benzin Çukuru mıntıkalarındaki yatı mekteplerinin inşaatlarının tamamlanarak bayramın ikinci günü açılışlarının yapılması için büyük çaba göstermiştir[65]. Açılışların görkemli bir şekilde gerçekleştirilmesi için de yatı mekteplerinin yer aldığı köylerin ahalisinin yanı sıra yakın köylerin ahalisinin de törenlere katılması planlanmıştır[66]. Ayrıca halkı susuzluktan büyük sıkıntı çeken Gözne'de de daha önce kullanılmakta iken zamanla yatağı değişmiş olan çeşmenin etrafında 70-80 metre hafriyat yapılarak inkılâp çeşmesi adıyla güzel bir çeşme yapılmıştır[67].

Vilayet genelindeki hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte de bayram günü beklenmeye başlanmıştır. Bu sırada bayram kutlama programı da ilan edilmiştir[68].

---

62 "Kutlulama Hazırlıkları", **Yeni Mersin,** 15 Eylül 1933. Ankara'da açılacak olan umumi sergiye gönderilecek eserler ile vilayet maarifini alakadar eden eserlerden bir kısmının birkaç gün içerisinde gönderileceği açıklanmıştır. "Kutlulama Hazırlıkları", **Yeni Mersin,** 22 Ağustos 1933.

63 "On Vilayetin İştiraki ile Mersin'de Büyük Bir Sergi Açılacak", **Yeni Mersin,** 27 Eylül 1933.

64 "Kutlulama Hazırlıkları", **Yeni Mersin,** 15 Eylül 1933.

65 "Bayramın İkinci Günü", **Yeni Mersin,** 15 Eylül 1933; "Bayram Hazırlıkları İkmal Ediliyor", **Yeni Mersin,** 18 Ekim 1933.

66 "Cumhuriyet Bayramında Dört Pansiyonun Küşat Resmi Yapılacak", **Yeni Mersin,** 26 Eylül 1933.

67 "İnkılap Çeşmesi", **Yeni Mersin,** 4 Ekim 1933.

68 Bayram kutlama programı için bkz. "Bayram Programı: Birinci Gün", **Ege,** 29 Ekim

Levent Şahverdi Arşivi

Mersin'de Bayram Kutlamaları

Birinci Gün

Aylardan beri devam eden hazırlıklar sonucunda şehir baştanbaşa renk ve ışığa bürünmüş, Türk büyüklerinin fotoğrafları asılmış, taklar kurulmuş, bütün evler bayrak, defne dalları, elektrik lambaları ve fenerlerle süslenmiştir. Hazırlıklarını tamamlayarak bayram sabahını bekleyen Mersinliler, sabahın alaca karanlığında evlerinden çıkarak Cumhuriyet Meydanı'na doğru hareket etmiştir. Bu sırada şehri büyük bir sevinç dalgası kaplamış ve kadını-erkeği, büyüğü-küçüğü, zengini-fakiri bütün Mersinliler caddelerden büyük bir sel gibi meydana akmıştır. Vatandaşlar meydandaki yerini alırken fırka ocakları da önlerinde fırka ve ocakların adı yazılı bayraklarla fırka merkezine gelmişler, buradan da önlerinde bando ile birlikte meydana gelerek yerlerini almışlardır. Fırka, halkı heyecana getirmek üzere de kırk kişilik bir komite kurmuştur[69].

Bayram saat 10.00'da Vali Salim Bey'in onbinlerce Mersinlinin doldurduğu Gazi İlk Mektebi önündeki Cumhuriyet Meydanı'na gelmesiyle başlamıştır. Alay Kumandanı ve askerlerden başlayarak sırasıyla Orta Mektep, ilk mektepler, İdmanyurdu, dikiş-nakış mektebi, berberler ve terziler cemiyetleri ile hayır cemiyetlerinin bayramlarını tebrik ederek halk fırkası vilayet ve ocak heyetlerinin önüne gelen Vali Bey, fırkanın bayramını ise şu sözlerle kutlamıştır:

"Aziz fırka arkadaşlarım;

Çalışmamızın ve muvaffakiyetimizin ve büyük Gazi'nin bize verdiği imanla büyük günü yaşatıyoruz. Gaziden aldığı ilhamla halk fırkası, bu milleti daha çok mutlu günlere kavuşturacaktır, var olsun halk fırkası ve onun büyük reisi Gazi".

Vali Bey yerine geçtiği sırada Ankara radyosunun büyük güne giriyoruz, aziz millet bayramını Gazi hazretleri ile beraber yaşayacak sözleri ile Gazi hazretlerinin TBMM'de sefirlerin tebriklerini kabul ettikten sonra Cumhuriyet Meydanı'na geldiğini işaret eden bir alkış tufanı duyulmuştur. Vali Bey'in yerine geçmesini müteakiben verilen işaret üzerine şehir bandosu İstiklâl Marşı ile Onuncu Yıl Marşı'nı çalmış, bu esnada meydana toplanmış olan

---

1933; "Şehrimiz Kutlulama Programı", **Yeni Mersin,** 29 Ekim 1933; "Bayramın 2 nci Günü Programı", **Ege,** 30 Ekim 1933; "Mersin Kutlulama Programı", **Yeni Mersin,** 30 Ekim 1933; "Mersin Kutlulama Programı", **Yeni Mersin,** 31 Ekim 1933; "Bayramın 3 ncü Günü Programı", **Ege,** 31 Ekim 1933.

69 "Dün Mersin En Büyük Gününü Yaşadı", **Yeni Mersin,** 30 Ekim 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

onbinlerce kişi de bandoya eşlik etmiştir. Büyük bir ahenk içinde söylenen marşlardan sonra on yılın yüksek manası anlatılmış, akabinde de H. Kazım Bey kürsüye çıkarak şu konuşmayı yapmıştır:

"Yurdu ve budunu çok karanlık bir uçurumdan, derin bir yokluktan şerefli bir devlet olarak parlak yarına götürerek milli kurtuluşun büyük başı olan başbuğu yeni Türkiye'nin diriliş ve yükseliş âleminin ruhu ulu reisimiz, adı adlardan üstün, ünü ünlerden öte büyük aziz şefimiz bize gösterdiğin bu yolda, ülkü yolunda bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da seninle birliğiz, senden aldığımız hızla bu yolda hep beraber milletçe öz ülküye yürüyeceğiz. Emanetin 15 milyonu dolduran sadık bekçileriyiz.

Onuncu yıl dönümünü çok büyük ve içten gelen sevinçlerle kutluladığımız bu en büyük bayram günümüzde senin ünlü adını saygılarla anıyor ve seni milletçe selamlıyoruz. En büyüğümüz, başkumandanımız Ulu Gazi".

Valinin konuşmasını bitirdikten sonra meydanın Silifke Caddesi cephesinde yer alan tribüne geçmesi ve askeri muzikanın da tribünün karşısındaki yerini almasıyla birlikte geçit merasimi başlamıştır. Bu bağlamda ilk olarak askerler, Jandarma Mektebi öğrencileri ile harp malulleri yürümüştür. Askerler ile harp malullerinin geçişi sırasında caddenin iki tarafını doldurmuş olan halk konfeti saçarak ve alkışlayarak tezahürat yapmıştır. Askeri birliklerin geçişinden sonra alay muzikasının yerini Muallim İrfan Bey'in idaresindeki şehir bandosu almıştır. Şehir bandosunun çaldığı marşlar eşliğinde de öncelikle polis müfrezesi ile okullar geçmiştir. Okullardan ise ilk olarak önde beyaz bluz, lacivert elbise giymiş kız öğrenciler ile kasket, açık yaka beyaz gömlek, lacivert elbise ve beyaz iskarpin giymiş Orta Mektep izcileri ile erkek öğrencileri yürümüştür. Büyük bir disiplin içerisinde gerçekleştirilen ve halktan büyük alkış alan yürüyüşü, Orta Mektep öğrencilerinin hazırlamış olduğu bir araba içinde ve iki döner sütun üzerinde yerli mallarımızı teşhir eden bir bedia ile öğretmenleri nezaretinde Cumhuriyet, Çankaya, İnönü, İsmet Paşa, Kayatepe, Kurtuluş ve Küçük Mektep gibi ilk mektep okullarının öğrencilerinin geçişi takip etmiştir. Okullardan sonra sırasıyla Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'nin şefkat ve yardım hissi uyandıran yataklı bir arabası eşliğinde yaralı iki asker ile hasta bakıcı iki kadın, Himaye-i Etfal'in süslediği ve cemiyetin gayesini anlatan bir araba, Tayyare Cemiyeti'ni temsilen biri kadın biri erkek iki tayyareci, Milli İktisatlar Birliği'nin temsili tablosu, Terziler Cemiyeti ile biçki yurdunu temsil eden arabalar ile çalıştıkları saha kıyafetiyle İdmanyurdu şubeleri geç-

Levent Şahverdi Arşivi

miştir. Bunlardan sonra ise önde Türk bayrağı ve fırka bayrağı olduğu halde CHF vilayet ve kaza idare heyeti reisi ve azaları ile Kiremithane, Mesudiye, Nusratiye, Mahmudiye, Bahçe Mahallesi ocakları, davul, zurna, ut ve keman gibi müzik aletleri eşliğinde Berberler Cemiyeti ile merasim meydanını dolduran halkın geçişi gerçekleşmiştir. Halkın geçişiyle birlikte de Cumhuriyet Meydanı'nda yapılacak olan merasim sona ermiştir.

Cumhuriyet Meydanı'ndan sonra Gümrük Meydanı'na ve oradan da Yoğurt Pazarı'na gidilmiştir. Burada fırka kaza heyeti reisi Veysel Bey canlı bir nutuk söylemiş, Doktor Muhtar Bey de heyecanlı bir destan okumuştur. Öğleden sonra saat 14.00'de ise Ticaret Mektebi salonundaki serginin açılışı yapılmış ve dört hatip tarafından konuşmalar yapılmıştır.

Saat 14.30'da İsmet Paşa, Cumhuriyet ve Kurtuluş mekteplerindeki sergilerin açılışı gerçekleştirilmiştir. Saat 15.00'de İdmanyurdu sahasında atletik müsabakalar yapılmış ve müsabakalar sonucunda arkadaşları arasında Arap Ali namıyla anılan bir genç birinci olmuştur. Bunun üzerine Vali Bey, bu gencin Cumhuriyet Ali diye çağrılmasını emretmiştir. Akşam ise askerler, mektepler, İdmanyurdu cemiyetleri ile binlerce kişi ellerinde fenerler ve meşaleler ile Cumhuriyet Meydanı'nda toplanmıştır. Bu sırada Cumhuriyetin ilan saati olan 21.00'de top atılmış, halk ve bütün nakil vasıtaları da inkılap için can verenlerin hatırasına hürmeten bir dakikalık saygı duruşu gerçekleştirmiştir. Top atıldığı anda şehirdeki bütün fabrikalar, limandaki vapurlar ile liman şirketinin motorları beş dakika düdük çalarak cumhuriyetin on yılının bitip ikinci on yılına girildiğini ilan etmişlerdir. Müteakiben Halk Fırkası Vilayet Reisi Necip Mecit, Belediye Reisi Mitat, Kaza Heyeti Reisi Veysel Bey'in olduğu fener alayı hareket etmiştir. Kışla Caddesi, Tüccar Kulübü, Gümrük Meydanı önünden geçerek hükümet caddesine giren ve Ziraat Bankası önünden sola dönüp Yoğurt Pazarı, Zabit Yurdu önünden tekrar geçerek Cumhuriyet Meydanı'na gelen fener alayı, yaşasın cumhuriyet, yaşasın Gazi, yaşasın Türk milleti tezahüratlarıyla yürüyüşüne son vermiştir. Bu esnada öğrenciler, Halkevi müsamere salonunda bir müsamere gerçekleştirmiş, müsamereden sonra da muhtar ve Kaymakamzade Hayri Bey birer konuşma yapmıştır. İlk gün kutlamaları Tüccar Kulübü'nde düzenlenen balo ile sona ermiştir[70].

70 "Dün Mersin En Büyük Gününü Yaşadı", **Yeni Mersin,** 30 Ekim 1933; "Mersin'de Şimdiye Kadar Görülmemiş Bir Bayram", **Ege,** 31 Ekim 1933. Çok neşeli geçen ilk gün kutlamaları esnasında bir de müessif bir hadise yaşanmıştır. Yeni Mersin Gazetesi'nde yer alan bir habere göre, bir grup genç Cumhuriyet Marşı'nı söyleyerek caddelerde dolaştığı sırada Şen Yuva isimli mekâna uğramış, bu sırada mekânda bulunanlar ayağa kalkarak

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Gün

Bayramın ikinci günü saat 08.00'den itibaren Yoğurt Pazarı'nda toplanmaya başlayan Mersin halkı, şehir bandosu tarafından çalınan parçalar ile hatiplerin yaptığı konuşmalardan sonra bandonun çaldığı Cumhuriyet Marşı'na eşlik ederek Cumhuriyet Meydanı'na gelmiştir. Vali Salim Bey, Halk Fırkası Vilayet Heyeti Reisi Necip Mecit, Belediye Reisi Mitat, Halkevi Reisi Mansur Bey'in tören alanındaki yerini alması üzerine saat 10.10'da bandonun çaldığı İstiklâl Marşı ile merasim başlamış, marştan sonra da meydanı dolduran halk hep bir ağızdan Onuncu Yıl Marşı'nı söylemiştir. Marş bitince Belenkeşli Mektebi'nden bir şehit çocuğu "Ankara" şiirini okumuştur. Şiirden sonra Orta Mektep öğrencilerinden bir şehit kızı canlı bir hitabede bulunmuş, hitabeyi yine bir şehit çocuğu tarafından okunan "Cumhuriyet Destanı" takip etmiştir. Halk arasından Bekir Efendi adında bir zat da kürsüye çıkarak bir konuşma yapmıştır. Konuşmadan sonra toprak alma merasimi yapılmıştır. Buna göre başta Vali Bey olmak üzere Fırka Reisi Necip Mecit, Belediye Reisi Mitat, Halkevi Reisi Mansur ve harp malullerinden Emin Bey ile Orta Mektebin yüksek sınıfından yaşça en büyük bir kız ile erkek öğrenci kazma ile kürsünün yanındaki toprağı kazmış ve bu topraktan birer avuç alarak önceden hazırladıkları koyu kırmızı atlas torba içine koyarak ağzını mühürlemişlerdir[71]. Bu sırada kürsüye çıkan denizyolları acentesinden Niyazi Bey, yapmış olduğu konuşmada merasimle alınan toprağın neden Ankara'ya gönderileceğine değindikten sonra yapılan uygulamanın yurt bütünlüğünün hakikatte olduğu gibi zahiren de örneği sayılacağını belirtmiştir. Niyazi Bey'in heyecanlı konuşmasından sonra halk arasından arabacı Kazım çavuş isminde birisi kürsüye çıkarak halk dili ve görüşü doğrultusunda bir konuşma yapmıştır. Kazım çavuş konuşmasında, *"Mersinliler! Yaşasın ile iş bitmez, yaşatmak için iş lazımdır" demiş ve cumhuriyetin korunması için gelecek nesle verilecek terbiyeyi işaret ederek, "Dostunuzu, düşmanını biliniz, çocuklarınıza her zaman şu dostun,*

---

marşa iştirak ettiği halde bir kişi marşa iştirak etmediği gibi ayağa da kalkmamış, hatta kendisine yapılan ihtarlara da hakaretle karşılık vermiştir. Bunun üzerine gençler de kendisine aynı şekilde mukabelede bulunmuştur. "Gençlerin Tezahüratı", **Yeni Mersin,** 31 Ekim 1933. Bu konu, çalışmanın ilerleyen kısmında ayrı bir başlık altında detaylı şekilde ele alınmıştır.

71 Ege Gazetesi'nde yer alan bir haberde ise alınan toprağın kutuya konulacağı sırada ihtiyar zabitandan Hasan Dayı'nın *"Müsaade ediniz efendiler, Gaziye gönderilecek olan bu toprağı bir inkılapçı sıfatı ile ben doldurmak isterim"* diyerek çukurdan aldığı toprakla kutuyu doldurduğu iddia edilmiştir. "Mersin'de Şimdiye Kadar Görülmemiş Bir Bayram", **Ege,** 31 Ekim 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

şu düşmanındır diye anlatın" dedikten sonra devlet otoritesine ve emre itaate dair şu örneği vermiştir:

"Balkan muharebesinde yedi sekiz Bulgar yaralı esir almıştık. Bizim asker onlara su vermek istedi. Hepsinin de susuzluktan dudağı çatlamıştı. Niye içmediklerini sorduk. Onbaşımız Türkler su verirse için diye emir vermedi dediler". Kazım çavuşun konuşmasıyla birlikte de toprak alma merasimi sona ermiştir.

Toprak alma merasiminden sonra saat 11.00'de Verem Dispanseri pavyonunun açılışı gerçekleştirilmiştir. Muallim İrfan Bey'in idaresindeki şehir bandosunun çaldığı İstiklâl Marşı ile Onuncu Yıl Marşı'nın söylenmesinden sonra Sıhhat Müdürü Remzi Bey canlı bir konuşma yapmıştır. Remzi Bey konuşmasında, *"Bu pavyon Ulu Gazi'nin işareti ile memlekette sağlık bilgisine verilen ehemmiyetin ve halkımızın gösterdiği canlı alakanın eseridir. Bu pavyonda verem denilen kara belaya tutulan vatandaşlar sıhhat bulacaklardır"* demiştir. Konuşmadan sonra da Vali tarafından binanın açılışı gerçekleştirilmiştir. Bu sırada Veremle Mücadele Cemiyeti Reisi Doktor Şükrü Bey'in pavyon hakkında verdiği izahat dinlenmiş ve binayı gezenlere şekerleme ikram edilmiştir.

Saat 14.00'de liman şirketinin yeni yaptırdığı "Cumhuriyet" isimli römorkörün denize indirilme merasimi yapılmıştır. Merasimden sonra liman şirketinin bütün vasıtaları parasız olarak halkın emrine tahsis edilerek eğlenceli bir deniz gezintisi gerçekleştirilmiştir[72]. Geziden sonra saat 15.00'de Devlet Demiryolları fidanlığının arkasındaki sahada cirit oyunları oynanmış[73], saat 17.00'de Zabit Yurdu'nda danslı bir çay ziyafeti düzenlenmiş[74], saat 20.00'de de liman şirketinin nakil vasıtaları ile bir deniz gezintisi yapılmıştır. Gezi esnasında Onuncu Yıl Marşı söylenerek havai fişekler atılmıştır[75]. Gece ise Halkevi Temsil Komitesi tarafından Halkevi müsamere salonunda ve Çankaya, İsmet Paşa ile Gazi Paşa mekteplerinde müsamereler verilmiştir[76]. Müsamerelerle birlikte de ikinci gün kutlamaları sona ermiştir.

---

72 "Mersin'de Şimdiye Kadar Görülmemiş Bir Bayram", **Ege,** 31 Ekim 1933.

73 "İkinci Günkü Tezahürat", **Yeni Mersin,** 31 Ekim 1933.

74 "Çay Ziyafeti", **Yeni Mersin,** 31 Ekim 1933.

75 "Deniz Gezintisi", **Yeni Mersin,** 31 Ekim 1933.

76 "Bayram Şenlikleri Müsamereleri", **Yeni Mersin,** 31 Ekim 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Üçüncü Gün

Bayramın son günü diğer günlerden daha heyecanlı bir şekilde kutlanmıştır. Üçüncü gün kutlamaları Muallim İrfan Bey'in idaresindeki şehir bandosunun saat 08.00'de Tarla Meydanı'nda milli parçalar çalmaya başlamasıyla başlamıştır. Bandonun çalmış olduğu parçalarla heyecanı artan halk, saat 09.00'da bando ile birlikte Halkevi önüne gelerek evin önünde kurulmuş olan kürsünün etrafında toplanmıştır. Halk Fırkası Reisi Necip Mecit ile Halkevi Reisi Mansur Bey'in de iştirak ettiği kalabalıkla ilgili olarak Yeni Mersin Gazetesi şu bilgiyi vermiştir:

"Şehirli köylü birbirine karışmış ve hep bir ağızdan Onuncu Yıl Marşı'nı söylüyor, yaşa Gazi, yaşa fırka, yaşasın halkevleri diye bağırıyordu. Bu coşkunluk karşısında en imansızlar bile taşar. Ne mutlu ulu Türk Milletine ve ne mutlu Halk Fırkasının gayesine doğru koşan Halkevindeki köylü, şehirli on binlerce vatandaşa".

Halkevi önündeki kürsüye ilk olarak Orta Mektep öğrencilerinden Adile Türkan çıkarak *"Cumhuriyet Destanı"*nı okumuştur[77]. Adile'den sonra milli vapurlar acentesinden Ali Rıza Bey bir konuşma yapmıştır. Ali Rıza Bey'in Türk vatanında Türkçe konuşmak ve konuşturmak yolunda ant içmek teklifine ise bütün Mersinliler iştirak etmiştir. Andın verdiği heyecan dalgası arasında Orta Mektep öğrencilerinden Orhan adında bir öğrenci *"Vatan"* şiirini okumuştur. Şiirden sonra Muhtar Hilmi Bey çok gür bir sesle cumhuriyetten önceki ve sonraki ordumuzu mukayese eden bir konuşma yapmıştır. Hilmi Bey konuşmasının sonunda herkesi orduya selama ve yurt için can verenlerin hatırasını taziz için bir dakikalık saygı duruşuna davet etmiştir. Müteakiben Orta Mektep birinci sınıf öğrencisi Burhan *"Dumlupınar Destanı"*nı okumuştur. Burhan'ın dakikalarca alkışlanan şiirine yapılan tezahürattan aldığı ilhamla heyecanından yerinde duramayan arabacı Kazım çavuş yerinden fırlayarak kürsüye çıkmış ve *"Ben bir arabacıyım. Bu meydanda size söylemek salahiyetini bana cumhuriyet verdi, Halkevi verdi. Biraz evvel vatanımızda Türkçe konuşturmaya ant içtik. Ben de arabacılığımda gördüğüm bir vakayı ibret olsun diye anlatacağım:*

Bir Rum aileyi arabama aldım, iskeleye götürdüm. Bunlar mübadeleye tabi idi ve Yunanistan'a gideceklerdi ve Türkçe konuşuyorlardı. Bunları almaya gelen bir Yunan memuru Rumların Türkçe konuşmasına kızdı. Yanına ge-

77 Ege Gazetesi'nde bayramın üçüncü gününde sadece bu kürsüde 14 kişinin söz aldığı bilgisi yer almaktadır. "Halkevi Önünde Tezahürat ve Nutuklar", **Ege,** 2 Kasım 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

lerek, "Siz Yunanistan'a gidiyorsunuz, Yunanca konuşacaksınız. Türkiye'den ayrılıyorsunuz, Türkçe burada kalmalı dedi. Vatandaşlar bu da mı bize ders olmaz. Teklif ediyorum vatanımızda yabancı dil konuşmamaya ant içiyoruz" demiştir.

Kazım çavuşun sözleri üzerine ant tekrarlanmıştır. Anttan sonra Orta Mektep ikinci sınıf öğrencisi Şükriye Fikret *"Cumhuriyet Destanı"*nı okumuştur. Şükriye Fikret'ten sonra ise belediye münadisi Tokatlı Ahmet Efendi, *"Ordumuzda zafer yurdumuzda zafer, yolumuzda zafer yaşasın cumhuriyet"* redifli kendisinin yazdığı bir destanı okumuştur. Alkışlarla dinlenen destanı Orta Mektep öğrencisi Lütfi ile Selahaddin'in heyecanlı konuşmaları takip etmiştir[78]. Konuşmalardan sonra hep bir ağızdan Onuncu Yıl Marşı söylenerek Gümrük Meydanı'na gelinmiştir. Geniş meydanda okunan ve herkesin eşlik ettiği marş esnasında işyerlerinin camları sarsılmıştır. Meydanın önüne konulan kürsüye önce Orta Mektep öğrencilerinden bir köylü çocuğu olan Ahmet çıkarak Besim Atalay Bey'in *"Onuncu Yıl Destanı"*nı, Osman Mücahit isimli öğrenci Kemalettin Kamu'nun *"Zafer Yollarında"* şiirini, yine bir köylü çocuğu olan Ali ise *"Ankara Destanı"*nı okumuştur. Bunlardan sonra kürsüye çıkan Hasan Dayı Bey ise tayyareciliğin aldığı ehemmiyetten ve Millî Mücadele yıllarında Türk tayyarecilerinin fedakârlığından bahsetmiştir. Gümrük Meydanı'nda yapılan merasimdeki son konuşmayı ise Cemil Kamil Bey yapmıştır. Cemil Bey konuşmasında çok heyecanlı bir şekilde Türkçe konuşturmanın lüzumunu izah ederek, başka milletlerde dil birliğini temin için yapılan hareketleri örneklerle anlatarak vatanımızda dilimizi konuşmayanları vatandaş saymayalım demiştir. Bu esnada dil için içilmiş olan ant tekrar edilmiştir. Halkevinin tertip ettiği program esnasında gerçekleşen konuşmalar ve dile getirilen öneriler halkın düşüncesini yansıtması bakımından önem arz etmiştir. Gümrük Meydanı'ndaki törenden sonra ise deniz yarışları başlamıştır. Kayık ve yüzme yarışlarının yapıldığı müsabakalara halk yoğun ilgi göstermiş ve iskeleden Belediye Bahçesine kadar olan sahil hınca hınç dolmuştur. Saat 12.30'da biten yarışmalarla birlikte öğleden önceki kutlama merasimi de sona ermiştir. Öğleden sonra ise Halkevinde toplanan binlerce kişi Bahçe Mahallesi'ne gitmiştir. Mahalle halkının da iştirak ettiği programda mahalledeki takın önüne konulmuş olan halk kürsüsünden çeşitli konuşmalar yapılmış ve Türkçe konuşmak yolundaki ant tekrar edilmiştir. Saat 14.00'de Vali Bey tarafından Ziraat Bankası'nın istasyon civarında yaptırdığı tütsü yerinin açı-

78 "Büyük Bayramın Son Günü Heyecan ve Sevinçle Kutlandı", **Yeni Mersin,** 1 Kasım 1933; "Bayramın En Neşeli Günü", **Ege,** 2 Kasım 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

lışı gerçekleştirilmiş[79], saat 15.00'de de İdmanyurdu sahasında çok heyecanlı bir maç oynanmış, maçtan önce de spor şenlikleri yapılmıştır.

Akşama doğru ise Tarsus bandosu ile Mersin ve Tarsus köylüleri yüzlerce kişilik gruplar halinde ve davul zurnalar eşliğinde şehre gelmiştir[80]. Halkevi tarafından karşılanan köylüler, önlerinde Türk bayrağı ile süsledikleri Gazi'nin fotoğrafı olduğu halde şehirde bir süre yürüyerek Cumhuriyet Meydanı'na gelmişler ve burada da çeşitli köy oyunları oynamışlardır. Saat 19.00'da ise askeri mektep öğrencilerinin de eşlik ettiği on binlerce kişi Cumhuriyet Meydanı'nda toplanarak bayramın birinci günü gerçekleştirilmiş olan fener alayını tekrarlamıştır. Bu esnada birçok havai fişek atılmış ve Gazi'nin portreleri çizilmiştir. Cumhuriyet Meydanı'na gelerek askeri alayın tertip ettiği şenlikleri seyreden fener alayı, davul ve zurnalarla çeşitli eğlenceler gerçekleştirmiştir. Bu esnada ortalığı bir alkış tufanı kaplamış ve meydanı dolduran kalabalık hep bir ağızdan, "Yaşa yaşa büyük Gazi, yaşa yaşa ulu reis" diye gür bir sesle bağırmıştır. İlerleyen saatlerde ise Halkevi salonunda Hayri Bey'in yapmış olduğu konuşmayı müteakiben Muallimler Birliği tarafından Aka Gündüz'ün "Mavi Yıldırım" isimli piyesi sahnelenmiştir[81]. Halkevi temsil komitesi gençleri ise saat 21.00'de Cumhuriyet Meydanı'na gelerek kutlamalara iştirak etmişlerdir. Bu sırada Tarsus bandosunun çaldığı Cumhuriyet Marşı hep bir ağızdan söylendikten sonra Abdullah, Aziz, Hüseyin, Celal Cemil, Ahmet ve Cahit isimli kişiler şiirler ve destanlar okumuşlar, akabinde de "İstiklâl" piyesi temsil edilmiştir. Piyeste geçen saray için kahrolsun, istiklâl için yaşasın diye bağıran binlerce kişi, daha sonra fener alayına iştirak etmiş ve top atılıncaya kadar şehrin bütün sokaklarını ve çarşı içlerini Onuncu Yıl Marşı'nı söyleyerek dolaşmıştır. Saat 24.00'de atılan topla birlikte fabrikalar ve limandaki vapurlar sirenlerini çalarak bayramın sona erdiğini ilan etmişlerdir[82].

---

79 Vali, Alay Kumandanı, Belediye reisi, şehir ve köy ziraat kredi kooperatifleri aza ve müdürleri, banka müdürleri ve erkânı, pamukla alakadar olan tüccarlar ile bazı çiftçilerin hazır bulunduğu açılış, İstiklal ve Cumhuriyet marşlarının okunmasıyla başlamış ve Ziraat Müdürü Avni Bey'in konuşmasıyla devam etmiştir. "Pamuk Tütsü Yeri Açıldı", **Ege,** 2 Kasım 1933.

80 Vali ile fırka reisi ise bayramlarını kutlamak üzere şehre yakın olan Çiftlik, Mezitli, Karadıvar ve Kazanlı köylerine gitmiştir. "Köyleri Ziyaret", **Ege,** 2 Kasım 1933.

81 "Hayri Bey'in Halkevi Müsameresinden Evvel Söylediği Nutuk", **Yeni Mersin,** 1 Kasım 1933; "Halkevi Müsameresi", **Ege,** 2 Kasım 1933; "Bayramın En Neşeli Günü", **Ege,** 2 Kasım 1933.

82 "Büyük Bayramın Son Günü Heyecan ve Sevinçle Kutlandı", **Yeni Mersin,** 1 Kasım 1933; "Köylülerin Akını", **Ege,** 2 Kasım 1933; "Fener Alayı", **Ege,** 2 Kasım 1933; "Bayram Nasıl Sona Erdi", **Ege,** 2 Kasım 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Kutlamalar esnasında çekilen telgraflarla da devlet büyüklerinin bayramları kutlanmıştır. Bu doğrultuda Mersin Halkevi tarafından Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Paşa ile Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtibi Recep Bey'e birer kutlama telgrafı çekilmiştir. Bunlardan Gazi'ye çekilen telgraf şu şekildedir:

"Ulu Gazi Hazretlerine;

Bize en değerli armağanınız olan cumhuriyetin onuncu yıl bayramını çok derin sevinçlerle kutlulayan Mersin'in uyanık gençliği, büyük milli reislerini en derin saygılarla andılar. Halkevi bu derin minneti yüksek huzurunuza sunar".

Kutlama Komitesi adına da Vali Salim Bey tarafından Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Paşa ile Kutlulama Yüksek Komisyonu Reisliğine birer tebrik telgrafı gönderilmiştir. Bunlardan Gazi Mustafa Kemal'e gönderilen telgraf şu şekildedir[83]:

"Milli Reis Gazi Hazretlerine

Yurdu ve milleti çok büyük bir uçurumdan şerefli bugüne ulaştıran ünlü reisimiz, senin yol göstericiliğinle kavuştuğumuz cumhuriyetin onuncu yıl bayramını çok derin ve uğultulu tezahürlerle ve candan gelen isteklerle kutlulayan Mersin halkının derin ve kalbi tazimlerini sunarız. Büyük milli reisimiz."

Toprak alma merasimi münasebetiyle de Kutlulama Komitesi Reisi Vali Salim Bey tarafından Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e şu telgraf gönderilmiştir[84]:

"Onuncu cumhuriyet bayramının ikinci gününü çok derin tezahürlerle kutlulayan Mersin halkı toprak alma merasimi münasebeti ile de aziz milli reislerini büyük saygı hisleri ile andılar. Bütün halk derin bir vecd içinde yüksek adınızı anarken bize armağan ve emanet ettiğin cumhuriyeti kanları ile canları ile koruyacaklarına ant içtiler. Yüksek huzurunuza sunduğumuz bir avuç toprakla bütün Mersin halkının sana ve cumhuriyete olan sevgi ve bağlılık duygularını yolluyoruz. Büyüğümüz, büyük milli reisimiz."

---

83 "Kutlulama Komitesi Tarafından Büyüklerimize Çekilen Tebrik Telgrafları", **Yeni Mersin,** 2 Kasım 1933.

84 "Şehrimiz Kutlulama Komitesi Tarafından Gazi Hazretlerine Çekilen Telgraf", **Ege,** 2 Kasım 1933; "Toprak Alma Merasimi Münasebeti ile Ulu Gazimize", **Yeni Mersin,** 2 Kasım 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunların yanı sıra Baro tarafından da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ile Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtibi Recep Bey'e kutlama telgrafı gönderilmiştir[85].

Diğer İlçelerdeki Bayram Hazırlıkları

Tarsus

Tarsus'ta da bayramı kutlamak üzere bir komite oluşturulmuştur. Kaymakam Hayri Bey'in başkanlığında Belediye Reisi Muvaffak Ziya, Halk Fırkası Reisi Ziya, Şube Reisi Ali Rıza ve maarif memuru İsmet Bey'den oluşan komitenin yanı sıra nahiye ve köylerde de komiteler teşkil olunmuştur. Bayram töreninin yapılacağı ve Cumhuriyet Meydanı olarak adlandırılacak yer olarak da 7-8 bin kişi kapasiteli eski mezarlık seçilmiştir[86]. Şehirde bayram hazırlıklarına aylar öncesinden başlanmasına rağmen musiki komitesinin faaliyetleri yetersiz kalmıştır. Bu husus dönemin basınında, şehirde kadrosu muntazam bir bando olmasına ve bütün Tarsusluların Onuncu Yıl Marşı'nı öğrenmek istemesine rağmen komitenin dikkate değer bir hareketlilik göstermediği şeklinde eleştirilmesine neden olmuştur[87].

Onuncu yıl kutlamalarını özel kılan uygulamalardan birisi olan halk kürsülerinden Tarsus'ta da kurulmuştur. Bu kürsülerde istiklâl, cumhuriyet ve inkılâpla ilgili duygu ve düşüncelerini paylaşmak isteyenlere yönelik olarak da Tarsus CHF tarafından şu duyuru yayınlanmıştır:

"Tarsus CHF Riyasetinden;

Her vatandaşın cumhuriyet bayramında istiklal, cumhuriyet ve inkılaplar hakkındaki duygu ve düşüncelerini umuma ifade edebilmek için serbest kürsüler kurulmuştur. Herhangi bir karışıklığa meydan vermemesi için hitabede bulunacak vatandaşların yer ve saatlerinin tayin edilmesi için söz söylemek isteyen vatandaşların 26 Teşrinievvele kadar fırkamıza müracaat eylemeleri rica olunur"[88].

Bayram hazırlıklarını tamamlayan Tarsuslular, büyük bir heyecan ve sevinç içerisinde bayram gününü beklemeye başlamışlardır.

---

85 "Baronun Kutlulama Telgrafı", **Yeni Mersin,** 2 Kasım 1933.

86 "Cumhuriyet Bayramı Hazırlığı", **Yeni Mersin,** 3 Ağustos 1933.

87 "Musiki Komitesi de Harekete Geçmeli", **Yeni Mersin,** 6 Ekim 1933.

88 "Tarsus CHF Riyasetinden", **Yeni Mersin,** 22 Kasım 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Silifke

Bayramın Silifke'de de parlak bir şekilde kutlanması için hazırlıklara aylar öncesinden başlanmıştır. Kaymakam Mitat Bey'in başkanlığında teşekkül eden kutlulama komitesi, Halkevinin salonunda sık sık toplanarak yapılacak işleri görüşmüştür. Bu süreçte öncelikle bayramın kutlanabileceği geniş bir alan arayışı içerisine girilmiş ve belediyenin yardımı sayesinde bu sorun çözüme kavuşturulmuştur. Buna göre Karşıyaka'daki eski mezarlığın olduğu yer düzeltilerek Cumhuriyet Meydanı olarak kullanılacak hale getirilmiştir[89].

Onuncu Yıl Marşı'nın öğrenilmesine Silifke'de de büyük önem verilmiştir. 22 Ekim günü başlayan ve Orta Mektep Musiki Muallimi ve Halkevi Musiki Şubesi Reisi Saip Bey'in piyano ile çaldığı marşı başta kaymakam ve belediye reisi olmak üzere bütün memurlar öğrenmek üzere Halkevi salonuna akın etmiştir. Bu nedenle salona dışarıdan sandalye getirilmek zorunda da kalınmıştır. Orta ve ilk mektep öğrencilerinin tamamı marşı öğrenirken, jandarma hazırlık kıtası da öğrenmek için Halkevine gelmeye başlamıştır. Yoğun ilgi gören marş çalışması, 23 Ekim günü 17.00-19.00 saatleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu esnada marşın güftesi de Halkevi tarafından çoğaltılarak çalışmaya gelenlere verilmiştir. Köylülere marşı öğretecek olan köy öğretmenlerinin çalışması ise perşembe ve cuma günleri sabah, öğle ve akşam saatlerinde gerçekleştirilmiştir[90].

Bayram kutlamaları kapsamında gerçekleştirilecek olan temsillerin ise Orta Mektep öğrencileri ile Halkevi Temsil Şubesi tarafından sahnelenmesi planlanmıştır. Bu doğrultuda Yüksek Komitenin göndermiş olduğu piyeslerden Orta Mektebin "İnkılap Çocukları"nı, Halkevi Temsil Şubesinin ise "İstiklal" piyesi ile bir komedi sahneleyeceği açıklanmıştır. Bayramın ikinci ve üçüncü günü akşamı gerçekleştirilecek olan temsillerin provaları ise Halkevinde yapılmıştır. Ayrıca mektep öğrencilerine Cumhuriyet Meydanı'nda ve müsamere gecelerinde okunmak üzere şiirler verilmiştir[91].

Gülnar

Gülnar'daki bayram kutlama çalışmaları kaymakam başkanlığında oluşturulan bir komite tarafından gerçekleştirilmiştir. Aylarca devam eden hazır-

89 "Mezarlık Kaldırılıyor Cumhuriyet Meydanı Yapılacak", **Yeni Mersin,** 27 Ağustos 1933.

90 "Silifke Mektubu: Cumhuriyetin Onuncu Yıl Marşı", **Yeni Mersin,** 23 Ekim 1933.

91 "Silifke Mektubu: Bayram Hazırlıkları", **Yeni Mersin,** 23 Ekim 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

lıklara neredeyse bütün Gülnarlılar katılmış, hazırlanan program ile de bayram coşkusunun herkesçe hissedilmesi amaçlanmıştır. Gülnarlılar evlerini yeşil çam dalları ile süsleyerek bayrama hazırlanırken şehrin muhtelif noktalarına da beş tak yapılmıştır. Halk Fırkası, belediye, mektep ve adliye dairesi tarafından yaptırılan ve bayramdan bir gün önce inşası tamamlanan takların süsleme ve aydınlatmaları da tamamlanarak bayram günü beklenmeye başlanmıştır[92].

Mut

Mut'ta da kutlama talimatnamesi doğrultusunda hazırlıkları yürütmek üzere bir komite oluşturulmuştur. Kaymakam Vekili Vehbi Bey'in başkanlığında oluşturulan komite, hazırlıkları büyük bir istek ve ciddiyetle yürütmüştür. Bu esnada zaman zaman toplanan komite, öncelikle yapılması gereken işleri tespit ederek yardımcı komite azalarını seçmiş ve bayramın büyük bir coşku içerisinde kutlanması için de her gün toplanarak çalışmaları takip etmiştir. Hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte de bayram günü beklenmeye başlanmıştır[93].

Diğer İlçelerdeki Bayram Törenleri

Tarsus

Tarsus'ta bayram, Cumhuriyet Meydanı'na toplanan şehirli, köylü onbinlerce kişinin İstiklâl Marşı'nı okumasıyla başlamıştır. İstiklâl Marşı'ndan sonra Onuncu Yıl Marşı söylenmiş, akabinde de ilk ve orta mektepler, sporcular, cemiyetler ve halk tarafından büyük bir geçit resmi yapılmış, nutuklar söylenmiştir. Gece de çok muazzam bir fener alayı tertip edilerek havai fişekler atılmış ve geç vakte kadar şenlikler devam etmiştir. Bayram ikinci gününde de planlanan program dâhilinde büyük bir heyecan ve sevinç içinde kutlanmıştır[94].

Üçüncü gün ise öğleden önce İstiklâl Harbi'nde şehit olan Mustafa Nail, Hacı İshak, Mulla Kerim ile hayatını kaybeden diğer şehitler için istasyon civarında yapılacak abidenin temel atma töreni yapılmıştır. İstiklâl Marşı'nın okunmasıyla başlayan tören, Belediye Reisi Muvaffak Ziya Bey'in nutku ile ihtiyat zabitlerinden ziraat memuru İbrahim Bey'in işgal esnasında yapılan mezalimi ve şehitlerin vatan uğrunda nasıl çalıştıklarını anlatan konuşması

92 "Gülnar'da Cumhuriyet Bayramı", **Yeni Mersin,** 5 Kasım 1933.

93 "Mut'ta Cumhuriyet Bayramı Hazırlıkları", **Yeni Mersin,** 25 Eylül 1933.

94 "Tarsus'ta Bayram Tezahüratı", **Yeni Mersin,** 2 Kasım 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

ile devam etmiştir[95]. Dava Vekili Mustafa Hayri Bey ile Burhanzade Kemal Bey'in yapmış olduğu konuşmalarla da tören sona ermiştir. Törenden sonra Tarsus bandosu tarafından çok güzel parçalar çalınırken her mektepten dörder öğrenci ile birer öğretmen kamyonla şehit Mustafa Nail'in ziyaret tepesinde bulunan mezarını ziyaret etmiştir. Gece ise Cumhuriyet Meydanı'nda toplanan binlerce kişinin iştiraki ile büyük bir fener alayı yapılmış ve bayramın bittiği zamana kadar da şenlikler devam etmiştir.

Onuncu yıl kutlamalarına mahsus uygulamalardan birisi olan af kapsamında ise Tarsus'ta otuzbir kişi tahliye olmuştur. Bu durum bazı aileler açısından bayramı daha da özel ve anlamlı kılmıştır[96].

Bayram münasebetiyle Tarsus Cumhuriyet Halk Fırkası Heyeti İdare Reisi Ziya Bey tarafından Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, TBMM Reisi Kazım Paşa, Başbakan İsmet Paşa ile Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtibi Recep Bey'e birer kutlama telgrafı çekilmiştir. Bunlardan Gazi Mustafa Kemal'e çekilen telgraf şu şekildedir:

"Milli varlığımızı koruyan ve bütün milletin kalbince sevinçle yaşıyan yüksek Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümünü kutlulayan biz fırkacı arkadaşlar, bugüne erdiren Ulu Gazilerine candan bağlılıklarını ve yürekten gelen temiz duygu ve sonsuz saygılarını sunarlar."[97]

Ziya Bey, toprak alma merasimini müteakiben ise Gazi Mustafa Kemal'e şu telgrafı çekmiştir:

"Toprak alma merasimi, bugün saat 10'da Cumhuriyet Meydanı'nda toplanan binlerce halkın neşe ve sevinçleri arasında talimatnamesine uygun olarak pek coşkun tezahürat ve alkışlarla yapıldı. Kalplerinde yaşattıkları cumhuriyetin feyiz ve saadetini benimseyen bütün halkı kendilerini bu mesut güne eriştiren Ulu Gazilerine yüksekten gelen derin ve temiz duygu ve saygılarını sunar ve kabulünü dilerler efendim."[98]

Gülnar

Gülnarlılar bayram sabahı, Cumhuriyet Meydanı'ndaki davulların çalınmasıyla birlikte yeşil çam dallarıyla süsledikleri evlerinden çıkarak kutlama-

95 Merasim esnasında Belediye, Halk Fırkası, Kolej, Orta Mektep ve ilk mektepler ile Ziraat Odası tarafından abideye çelenkler konulmuştur.

96 "Tahliye Edilen Mahkûmlar", **Yeni Mersin,** 5 Kasım 1933.

97 "Tebrik Telgrafları", **Yeni Mersin,** 31 Ekim 1933.

98 "Tebrik Telgrafları", **Yeni Mersin,** 1 Kasım 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

nın yapılacağı meydanda toplanmıştır. Bu esnada merkeze yakın sekiz köy halkının bir kısmı da atlı ve yaya olarak davul eşliğinde *"Yaşasın cumhuriyet"* diye bağırarak kasabaya girmiştir. Mahşeri bir kalabalığın toplandığı meydandaki törenler saat 10.00'da başlamıştır. İstiklâl Marşı ile Cumhuriyet Marşı okunduktan sonra göndere bayrak çekilmiş, bu sırada Gülnarlılar da bayrağa selam durmuştur. Müteakiben Kutlulama Komitesi Reisi Kaymakam Hıfzı Bey kürsüye çıkarak saltanat ile cumhuriyet devrini mukayese eden ve yaklaşık olarak bir saat süren bir konuşma yapmıştır. Toprak alma merasiminden sonra kürsüye çıkan Halk Fırkası Reisi Hacı Emin Bey'in fırka prensiplerini ihtiva eden konuşmasını çeşitli kişiler ile öğrencilerin şiir, konuşma ve destanları ile köylülerin hazırlamış olduğu milli oyunlar, eğlenceler ve cirit oyunu ile gece gerçekleştirilen fener alayı takip etmiştir[99].

İkinci gün sabahı ise Cumhuriyet Meydanı'nda bir maarif memuru tarafından eski ve yeni mektebin tedris ve terbiye şekillerini mukayese eden bir konferans verilerek öğrenciler tarafından çeşitli şiirler ile destanlar okunmuştur. Öğleden sonra ise ilk mektep öğrencileri tarafından "İstiklal" piyesi sahnelenmiştir. Okulun 300 kişilik salonunun hınca hınç dolması üzerine oyun, akşam tekrar sahnelenmiştir. Temsil esnasında bilhassa mandolin ve kemanla yapılan ront ve zeybek oyunları izleyicilerin büyük beğenisini toplamıştır. Müsamereden sonra okul salonunda Doktor Aziz ile Tahrirat Kâtibi Hilmi Bey birer konferans vermiştir[100].

Bayramın üçüncü günü, 9.00-12.00 saatleri arasında belediye ve Halk Fırkasına mensup kişiler tarafından yapılan konuşmalar ile başlamış, öğleden sonra da ilk mektep öğrencilerinin düzenlediği koşu gerçekleştirilerek çeşitli oyunlar oynanmıştır. Gece ise öncelikle belediyenin çay ziyafetine gidilmiş, ziyafetten sonra da Cumhuriyet Meydanı'nda toplanılarak sabaha kadar milli oyunlar oynanarak eğlenceli dakikalar geçirilmiştir[101]. Bayram genel olarak Gülnar'da çok samimi bir hava içerisinde büyük bir sevinç ve coşku ile kutlanmıştır.

Silifke

Bayram Silifke'de de yoğun bir katılımla ve büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Bu esnada Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi Halil Bey tarafından Cum-

99 "Gülnar'da Cumhuriyet Bayramı", **Yeni Mersin,** 5 Kasım 1933.

100 "Gülnar'da Cumhuriyet Bayramı", **Yeni Mersin,** 5 Kasım 1933.

101 "Gülnar'da Cumhuriyet Bayramı", **Yeni Mersin,** 5 Kasım 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

hurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Başbakan İsmet Paşa ile Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Kâtibi Recep Bey'e birer kutlama telgrafı çekilmiştir. Gazi Mustafa Kemal'e toprak alma merasiminden sonra da telgraf çekilmiş olup bu telgraf şu şekildedir[102]:

"Ulu Gazi Hazretlerine;

En mukaddes hakkını bahşetmek üzere uçurumlara sürüklenmiş olan Türk milletine layık olduğu şeref ve milli haysiyeti iade ve bütün milletlere gıpta verecek derecede saadetler temin eden şahsiyeti devletlerine karşı sunacağımız minnettarlık armağanının maddi kıymetini ölçemediğimizden memleket toprağımızdan bir nebzesini merasimi mahsus ile alarak takdim ediyoruz. Silifkelilerin bu armağanı takdim etmekle duydukları büyük zevk ve heyecanı zatı devletlerine hürmetle ve en büyük minnettarlık ve tazimat hisleri ile arz ederiz. Efendim."

Köylerdeki Kutlamalar

Onuncu yıl kutlamalarını özel kılan uygulamalardan birisi de bayram coşkusunun bütün yurda yayılması için köylerin de kutlama programına dâhil edilmesi olmuştur. Program doğrultusunda İçel'in köylerinde de kutlama hazırlıkları yapılmıştır. Halk fırkası tarafından köylere gönderilen irşat heyetleri ile muallimler nezaretinde gerçekleştirilen hazırlıklar kapsamında bütün köyler bayraklarla ve ağaç dallarıyla süslenerek köylülere Onuncu Yıl Marşı öğretilmiştir. Bayram süresince de köylülerin çalışması yasaklanarak kutlamalara iştirak ederek eğlenmeleri amaçlanmıştır. Bu doğrultuda köylüler, bayram süresince davullar ve zurnalar eşliğinde muhtelif oyunlar oynayarak bayram coşkusunu doyasıya yaşamışlardır. Ayrıca maarif idaresince köylerde inşa ettirilen okulların açılışları da bayram günlerinde yapılarak daha anlamlı hale getirilmiştir. Bayramın üçüncü gününün akşamına doğru ise Mersin şehir merkezine yakın olan köylerdeki köylüler, süslemiş oldukları Gazi'nin fotoğraflarını ellerine alarak davullar ve zurnalar eşliğinde Cumhuriyet Meydanı'na gelmişlerdir. Burada yaptıkları köy şenlikleri ile bayramın coşkusunu ve heyecanını daha da artıran köylüler, Halkevi Temsil Komitesi'nin Cumhuriyet Meydanı'nda verdiği temsilin yanı sıra öğretmenler tarafından Halkevi salonunda verilen müsamereler ile fener alayına da iştirak etmişlerdir[103].

---

102 "Silifke'den Çekilen Tebrik Telgrafları", **Yeni Mersin**, 5 Kasım 1933.

103 "Köylerde Cumhuriyet Bayramı", **Yeni Mersin**, 2 Kasım 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Kutlamalar Sırasında Mersin'de Yaşanan Müessif Bir Hadise: Çomuzade Davası

Mersin'de cumhuriyetin onuncu yılı kutlamaları halkın katılımıyla genel olarak büyük bir coşku içerisinde geçmiştir. Bununla birlikte bayramın ilk günü yaşanan ve İçel kamuoyunu aylarca meşgul eden müessif bir hadise, bayramın insanlara yaşatmış olduğu coşkudan ziyade bu hadise ile anılmasına sebep olmuştur. Yeni Mersin Gazetesi'nde yer alan habere göre olay şu şekilde vuku bulmuştur: Bir grup genç Cumhuriyet Marşı'nı söyleyerek caddelerde dolaştığı sırada "*Şen Yuva*" isimli mekâna uğramış, bu sırada mekânda bulunanlar ayağa kalkarak marşa iştirak ettiği halde bir kişi marşa iştirak etmemiş, marşa iştirak etmediği gibi ayağa da kalkmamıştır. Bu esnada kendisine yapılan ihtarlara hakaretle karşılık verince, gençler de kendisine aynı şekilde karşılık vermiştir[104]. Hadise her ne kadar gazetede bu şekilde yer almış ise de olayın yargıya taşınması üzerine tam olarak bu şekilde vuku bulmadığı ortaya çıkmıştır.

"*Şen Yuva*" isimli eğlence mekânında marşa iştirak etmediği ve marş söylenirken ayağa kalkmadığı iddia edilen kişi Çomuzade Kamil Bey'dir. Çomuzade Kamil Bey'in iddia edilen kişi olduğu ise olaydan sonra kendisine hakaret ettiklerini öne sürdüğü Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet İdare Heyeti Reisi Necip Mecit, kaza heyeti reisi Veysel ile kardeşi Dündar, Selahattin Cemal ve Hayri Bey aleyhine açtığı dava ile gündeme gelmiştir[105]. Mersin kamuoyunun merakla beklediği davanın ilk duruşması 5 Aralık 1933 günü saat 14.30'da gerçekleşmiştir.

Necip Mecit Bey ve arkadaşlarını oniki avukatın savunduğu dava, Sulh Ceza Mahkemesi salonunun dar olmasından dolayı Ağır Ceza Mahkemesi'nin salonunda görülmüştür. Mahkeme esnasında salonun davacı kısmında Çomuzade Kamil Bey, davalı kısmında ise Necip Mecit Bey, Veysel ve kardeşi komisyoncu Dündar, Silifke Ticarethanesi Müdürü Hayri ile Zirai Kredi Kooperatifi Müdürü Selahattin Cemal Bey yer almıştır. Baro Başkanı olan Avukat Hilal Kemal ile Ahmet Fuat, Mahmut Fuat, Seyfiddin, Halil Zaloğlu, Lütfi Naci ve Şükrü Bey de kendilerine tahsis edilen yere oturmuşlardır[106].

---

104 "Gençlerin Tezahüratı", **Yeni Mersin,** 31 Ekim 1933.

105 "Çomuzade'nin Açtığı Dava", **Ege,** 6 Aralık 1933**.**

106 Ege Gazetesi'nde yer alan bir haberde, Mecit Necip Bey ve arkadaşlarının savunmasının Mersin Barosu'na kayıtlı avukatların tamamı tarafından gerçekleştirildiği bilgisi yer almaktadır. "Çomuzade'nin Açtığı Dava", **Ege,** 6 Aralık 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Hâkim Abdurrahman Bey kimlik tespitinden sonra Kamil Bey'e hadisenin nasıl meydana geldiğini sormuştur. Kamil Bey soruya, dilekçede yazdıklarını tekrarlayarak cevap vermiştir. Bunun üzerine Necip Mecit Bey, davacının dilekçesinde yazdığı şeylerin yalan olduğunu belirterek olayın şu şekilde vuku bulduğunu belirtmiştir: *"Bayramın ilk günü akşamı büyük bir kafile ile marş söyleyerek sokakları dolaştığımız sırada halkın toplu bulunduğu bazı yerleri ziyaret ettikten sonra Şen Yuva'ya girdik. Bu sırada saz çaldığı için sazın çaldığı şarkıyı bitirmesini bekledik. Şarkının bitmesi üzerine de bazı kişiler Cumhuriyet Marşı'nı söylemeyi teklif ettiler. Bu teklifle birlikte ayağa kalkarak şapkalarımızı çıkardık. Ancak bu sırada sahnenin sol tarafından duran davacının milli hissiyata riayet etmemesi üzerine yanına giderek, "Vatandaş ayağa kalk, şapkanı çıkar ve bizimle beraber marşı söyle" dedim. Bu sırada münakaşayı işiten ve davacının ayağa kalkmadığını gören birçok kimse üzerine hücum etti. Bu vaziyet karşısında Başkomiser Haydar Bey'e haber gönderdim. Bu esnada bayramın fena bir hareketle bitmemesi için coşkun halkın önüne durarak davacıyı korudum. İddia ettiği gibi kendisine sövmedim ve hakaret de vaki değildir."*

Necip Mecit Bey, davacının kendisine alçak diye hitap ettiği iddiasına ise, *"Davacımıza ayağa kalkmasını söylediğimiz zaman bu İstiklâl Marşı değildir, ayağa kalkmak mecburiyetinde değilim" dedi. Cumhuriyet Marşı'na karşı söylenen bu sözleri duyan halk da kendisine hücum etti"*. Davacımız bu vaziyeti idrak etmeyen bir vatandaş dahi olsa bir vatandaşa alçak demek kudretinde olmadığını ifade etmiştir.

Veysel Bey, Hayri Bey ile Dündar Bey de Necip Mecit Bey'in söylediklerini tekrarlayarak davacı ile husumetleri olmadığını ve tahkir etmediklerini, hatta davacıyı vaki olan tecavüzden de kendilerinin kurtardıklarını söylemişlerdir.

Selahattin Cemal Bey ise *Ne sövdüm ne de hakaret ettim. Bu efendi ile arkadaşlığımız da vardır. Cumhuriyete karşı hürmetsizlik etmesine rağmen kendisini himaye ettik. Ayağa kalk dendiği zaman, "Cumhuriyet Marşı kanuni değildir, ne oluyormuş" dedi. Bu sözleri üzerine, "Kamil Bey, ayağa kalkmakla cumhuriyete karşı hürmet göstermiş olacaksınız, şahsa değil. Cumhuriyete hürmet borçlusunuz" dedim. Buna rağmen kalkmayınca, "Halk hücum etti, hatta ben de yuvarlandım, düştüm. Biz sövmedik aksine kendisini koruduk"* demiştir.

Avukat Hilal Kemal Bey'in müvekkilleri ile aralarında bir husumetleri olup olmadığı sorusuna Çomuzade Kamil Bey, "Necip Mecit Bey ile terzi

Levent Şahverdi Arşivi

Nahli Kerrum veresesinde olan bir alacağından, Veysel Bey ile komisyonculuk işlerinden, Dündar Bey ile de Veysel Bey'in kardeşi olmasından dolayı aralarında husumetleri olduğunu" söylemiştir.

Hilal Kemal Bey'in davacı bu hadisenin ayağa kalkmadığından ileri geldiğini itiraf ediyorlar mı? Sorusuna ise, "Marş söylenmiş değildir. *Necip Mecit Bey doğru sahneye hücum etti. Çılgın bir vaziyet vardı, akılları başlarında değildi"* şeklinde karşılık vermiştir.

Bundan sonra şahitlerin dinlenmesine geçilmiştir. Şahitlerden Hasan Basri Bey, Necip Mecit Bey'in davacıya ayağa kalkmasını ihtar etmesi üzerine Kamil Bey'in, *"Niçin kalkacağım"* dediğini, bu sırada araya giren Veysel Bey'in, *"Kalk! Sen cumhuriyeti tahkir mi ediyorsun. Gençliği tahkir ediyorsun"* demesi üzerine de davacının, *"Ben cumhuriyeti sizden iyi bilirim"* dediğini ve bu sözler üzerine de Kamil Bey'e hücum edildiğini belirtmiştir. Bir diğer şahit olan Yusuf Bey ise Necip Mecit Bey'in Kamil Bey'e, *"Cumhuriyet Marşı çalınıyor niçin ayağa kalkmıyorsun"* demesi üzerine davacının, *"Kalkmaya mecbur değilim, ortada kanunen bir mecburiyet de yoktur"* şeklinde cevap verdiğini ve Necip Bey'in amacına ulaşamaması üzerine de davacıya, *"Alçak! Niye kalkmıyorsun"* şeklinde hakaret ettiğini dile getirmiştir.

Şahitlerin ifadeleri üzerine Necip Mecit Bey ve arkadaşlarına söyleyecekleri bir şey olup olmadığı sorulmuştur. Söz alan Necip Mecit ile Veysel Bey, şahitlerin ifadelerindeki hakaretin mevcut olmadığını ve davacının iddia ettiği husumetin gayri varit olduğunu izah etmişlerdir. Diğer sanıkların da aynı ifade de bulunduklarını beyan etmeleri üzerine mahkeme, gelmeyen bir şahide yarım lira ceza vererek duruşmanın 19 Aralık günü saat 14.00'e tehirine karar vermiştir[107].

19 Aralık günü de Mersin gençliğinin davanın görüleceği mahkemenin koridorunu doldurmasından dolayı duruşma Ağır Ceza Mahkemesi Salonunda görülmeye devam etmiştir. Duruşmayı Seyhan Fırka Vilayet Heyeti Reisi ve Aksaray mebusu Süreyya Bey, gazeteciler, Mersin gençliği ile Tarsus'tan gelen birçok kişi takip etmiştir.

Mersin'de bulunan avukatların davayı kabul etmemesinden dolayı Çomuzade Kamil Bey'i Adana Barosu'na kayıtlı Avukat İlhami Bey savunmuştur. Hâkim Abdurrahman Bey'in İlhami Bey'in vekâletini tetkikinden sonra

107 "Çomuzade'nin Açtığı Dava", **Ege,** 6 Aralık 1933; "Cumhuriyet Marşı Söylenirken", **Yeni Mersin,** 6 Aralık 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

duruşma başlamış ve önceki duruşmaya gelmeyen şahit Refik Bey çağrılmıştır. Refik Bey de önceki gün ifade veren şahitlerden Yusuf Bey'e benzer bir ifade vermiştir. Bunun üzerine sanık vekilleri, müvekkillerine isnat olunan "hakaret" cürmünün vaki olmadığına dair hadiseye yakından şahit olan tüccar Enver Ali Bey, Argirzadeler ticarethanesinden Mehmet Ali Bey ile Mustafa Celal Bey, Teke köylü Hacı Mehmet Bey, Kurtuluş ticarethanesinden Ali Rıza Bey, Burhanlı Mustafa Bey, İş Bankası'ndan Rüştü Osman Bey, Maraşlızade Hacı Ali Bey, Yalınayak'tan Emin Bey ile Hamit Ali Bey'in dinlenmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine duruşma, müdafaa şahitlerinin dinlenmesi için 7 Ocak 1934 günü saat 14.30'a tehir edilmiştir[108].

Mersinli gençler 7 Ocakta da mahkeme salonunun koridorunu hıncahınç doldurmuştur. Bu nedenle duruşma saat 15.00'de başlamak zorunda kalmıştır. Yalınayaklı Hamit Ali ile Burhanlı Mustafa Bey gelmediği için de Mustafa Celal Bey'in dinlenmesiyle duruşma başlamıştır. Mustafa Celal Bey ifadesinde bayramın ilk akşamı sekiz buçuk dokuz raddelerinde Şen Yuva'da otururken kalabalık bir grubun gazinoya geldiğini ve çalmakta olan sazın bitmesi beklendikten sonra Hayri Bey'in bir sandalyeye çıkarak, *"Cumhuriyet Marşı'nı hep birlikte söyleyelim"* şeklinde bir teklifte bulunduğunu ancak davacı ile iki arkadaşının ayağa kalkmadığını, bunun üzerine Necip Mecit Bey'in, *"Vatandaş ayağa kalk ve bizimle beraber marş söyle"* dediğini, davacının ise *"Kalkmaya mecbur değilim"* demesi üzerine münakaşanın büyüdüğünü ve birçok kişinin davacının bu hareketine karşı galeyana gelerek üzerine yürümek istediğini fakat gazinoya gelen polisin olaya müdahale ederek davacıyı dışarı çıkardığını, suçluların davacıya katiyen hakaret etmediklerini ve sövmediklerini, hatta gazinoda bulunanlar davacı üzerine yürümek istediği sırada suçluların yürüyenleri teskin ve davacıyı himaye ettiklerini söylemiştir.

Şahitlerden Ali Rıza Bey, Tekeli Hacı, Maraşlıoğlu Hacı Ali, Enver Bey, Mehmet Ali Bey ile Rüştü Osman Bey de Mustafa Celal Bey'in söylediklerini teyit eder nitelikte ifade vermiştir. Duruşmada hazır bulunan şahitlerin dinlenmesiyle birlikte mahkeme, gelmeyen şahitlerden Mustafa ile Hamit Ali Bey'e yarım lira para cezası vererek zorla getirilmelerine, diğer şahitlerden Maraşlızade Hilmi ile Yalınayak'tan Emin Bey'e de tebligat yapılmasına ve duruşmanın 16 Ocak günü saat 14.30'a tehirine karar vermiştir[109].

---

108 "Çomuzade'nin Açtığı Dava", **Ege**, **2**0 Aralık 1933; "Gençliğin Merakla Takip Ettiği Dava", **Yeni Mersin,** 20 Aralık 1933.

109 "Çomuzade Muhakemesine Dün de Bakıldı", **Yeni Mersin**, 8 Ocak 1934; "Cumhuriyet

Levent Şahverdi Arşivi

16 Ocaktaki duruşmada şahitlerden Burhanlı Mustafa ve Hamit Ali ile Emin Efendi dinlenmiş ve diğer şahitlerle aynı ifadeyi verdikleri görülmüştür. Şahitlerin ifadelerinin tamamlanmasıyla birlikte de Necip Mecit Bey ve arkadaşlarının davacının dilekçesinde kullandığını iddia ettikleri hakaretamiz sözlerden dolayı açtıkları karşı davaya geçilmiştir. Hâkimin söyleyeceği bir şey olup olmadığını sorması üzerine Çomuzade, dilekçesinde yazdıklarını tekrar etmiştir. Müteakiben mahkeme, dava vekillerinin müdafaalarını yapmak üzere 30 Ocak günü saat 14.00'e tehir edilmiştir[110].

30 Ocaktaki duruşmada öncelikle davacı vekili İlhami Bey'in ittihamnamesi okunmuş, müteakiben de Necip Mecit Bey ve arkadaşlarının vekilleri Baro Reisi Hilal Kemal ile Avukat Halil Zaloğlu, Lütfi Naci ve Seyfiddin Beyler müdafaalarını gerçekleştirmişlerdir. Suçlu vekilleri müdafaalarında, milli duyguya hürmet etmediğini iddia ettikleri Çomuzade'nin iddiasını çürütmeye çalışmışlardır[111]. Bu nedenle davayı Türklük ve millilik bağlamında ele almışlar, savunmalarını da bu düşünce üzerine kurmuşlardır. Hatta Avukat Halil Zaloğlu Bey, Çomuzade'nin savunmasını üstlenen Adana Barosu'na kayıtlı Avukat İlhami Bey'i gayri milli bir davayı kabul etmekle itham ederek Adana Barosu'nun kendisinden hesap sormasını istemiştir. Bu yönüyle dava, bir hukuk insanının bireylerin en tabi hakkı olan savunma hakkına yönelik yaklaşımını ortaya koyması bakımından da dikkat çekmiştir.

4 Şubatta sona eren mahkeme neticesinde Hâkim Abdurrahman Bey kararını açıklamıştır. Buna göre; *"Suçluların davacıya sövdükleri dinlenen şahitlerin şehadeti ile usulen sabit olduğundan hareketlerine uygun olan Türk Ceza Kanunu'nun 482 inci maddesine tevfikan üç gün müddetle hapslerine ve birer lira ağır para cezası ile tecziyelerine, davacının şahsi istidanamesinde kullandığı bazı elfazı tahkiriye ile suçluları adiyen tahkir etmiş olduğundan hareketine tevafuk eden ceza kanununun yine mezkûr 482 inci maddesi mucibince 3 gün müddetle hapsine ve bir lira ağır cezayı nakdi ile cezalandırılmasına ancak 485 inci maddenin 2 inci fıkrası mucibince her iki taraf hakkında cezanın iskatına ve mütekabil manevi tazminat itasına mahal olmadığına ve*

Marşı Söylemiyen Çomuzade'nin Açtığı Dava", **Ege,** 8 Ocak 1934.

110 "Çomuzade Muhakemesi", **Yeni Mersin,** 17 Ocak 1934.

111 "Çomuzade Muhakemesi Vekiller Müdafaalarını Serdettiler", **Yeni Mersin,** 31 Ocak 1934; "Çomuzade Davasında Avukat Halil Zaloğlu Bey'in Müdafaası", **Yeni Mersin,** 1 Şubat 1934; "Çomuzade Davasında Baro Reisi Hilal Kemal Bey'in Müdafaası", **Yeni Mersin,** 2 Şubat 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

masarifi muhakemenin münasafeten her iki taraftan alınmasına vicahan ve kabili temyiz olmak üzere karar verilmiştir."[112]

Karardan anlaşıldığı üzere mahkeme, hem Çomuzade hem de Necip Mecit Bey ve arkadaşlarını cezalandırmış, ayrıca mahkeme masrafının da iki taraftan tahsil edilmesine karar vermiştir. Mahkemenin kararındaki en dikkat çekici nokta ise Necip Mecit Bey ve arkadaşlarının Çomuzade'ye küfrettiklerinin şahitlerin şehadeti ile sabit olduğu şeklindeki ifadedir. Oysa dönemin yerel basınında yer alan mahkemeye dair haberlerde ve şahitlerin ifadelerinde Çomuzade'ye küfredildiğine dair herhangi bir bilgi yer almadığı gibi Çomuzade'nin saygısızlığına ve davalıların Çomuzade'yi galeyana gelmiş olan halkın elinden kurtardığına dair ifadeler sıkça zikredilmiştir. Basının hadiseyi bu şekilde vermesinde ise gazete sahipleri ile yöneticilerinin onuncu yıl kutlama komitesinde yer alması ile davanın adeta siyasi bir hüviyete bürünmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

112 "Çomuzade'nin Muhakemesi Bitti ve Karar Tefhim Edildi", **Ege,** 5 Şubat 1934; "Muhakeme Neticelendi Davacı da Hapse Mahkûm Oldu", **Yeni Mersin,** 5 Şubat 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Cumhuriyetin onuncu yılı İçel'de büyük bir coşku ve sevinç içerisinde kutlanmıştır. Kutlamalar için aylar öncesinden başlayan hazırlıklara adeta bütün İçel halkı iştirak etmiştir. Halkla birlikte şehirde bulunan kurum ve kuruluşlar da sürece dâhil olmak suretiyle bayramın emsalsiz bir şekilde kutlanması için gayret sarf etmiştir. Ancak bu sürece bilhassa Cumhuriyet Halk Fırkası, Halkevi, öğretmenler ile öğrenciler büyük katkı sağlamıştır.

Onuncu yıl kutlaması, cumhuriyet idaresi altında ülkede meydana gelen değişimin ortaya konulması açısından da önemli bir vesile olmuştur. Bu doğrultuda kutlamalar esnasında özellikle eski dönem ile cumhuriyet döneminin mukayesesi yapılmak suretiyle cumhuriyet idaresinin farklılığı ve fazileti vurgulanmıştır.

Kutlamalar, yeni rejimin insanlar üzerinde meydana getirdiği değişimi ve toplumsal karşılığını görmek bakımından da faydalı olmuştur. Nitekim kutlama programı doğrultusunda yeni ve temiz kıyafetlerini giymiş olan İçel halkı; yaşlısı genci, köylüsü şehirlisi hep birlikte bayramı kutlamıştır. Kutlamalar çerçevesinde gerçekleştirilmiş olan tiyatro temsilleri ile insanların balolara ve fener alaylarına iştirak etmek suretiyle ortaya koydukları birliktelik ve bayram algısı, devrin idarecilerinin cumhuriyet ideolojisi etrafından inşa etmek istedikleri toplum düzeninin İçel'de başarıya ulaştığını da göstermiştir.

Ancak bayramın birinci günü yaşanan ve dönemin basınında "Çomuzade Davası" olarak ele alınan hadise, onuncu yıl kutlamalarından daha fazla kamuoyunu meşgul etmiştir. Bu durum davanın, bayramın ve yaşanılan toplumsal coşkunun önüne geçmesine, bir başka ifade ile onuncu yıl kutlamalarının davanın gölgesinde kalmasına neden olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

BCA, 030.10.185.352.13; 030.10.198.352.13; 030.18.01.01.39.70.12; 450.01.11.50.36.1; 490.01.11.50.36.1; 490.01.11.50.37.1; 490.01.11.53.36.1.

Düstur, 3. Tertip, Cilt II, V.

Resmi Ceride, 1341/1925.

Resmî Gazete, Kanun No 2305, Sayı 2437 (26 Haziran 1933); Kanun No 2318, Sayı 2530 (16 Ekim 1933); Kanun No 2319, Sayı 2536 (23 Ekim 1933); Kanun No 2320, Sayı 2536 (23 Ekim 1933); Kanun No 2321, Sayı 2536 (23 Ekim 1933); Kanun No 2322, Sayı 2536 (23 Ekim 1933); Kanun No 2739, Sayı 3017 (1 Haziran 1935); Kanun No 3466, Sayı 3950 (4 Temmuz 1938); Kararname No 14668, Sayı 2452 (15 Temmuz 1933); Kararname No 15073, Sayı 2532 (18 Ekim 1933); Kararname No 15098, Sayı 2535 (22 Ekim 1933); Kararname No 15113, Sayı 2535 (22 Ekim 1933).

TBMMZC, Devre II, Cilt 24; Devre IV, Cilt 16.

Ege, 10 Ağustos 1933; 15 Ağustos 1933; 20 Eylül 1933; 25 Eylül 1933; 26 Eylül 1933; 27 Eylül 1933; 10 Ekim 1933; 12 Ekim 1933; 15 Ekim 1933; 17 Ekim 1933; 20 Ekim 1933; 29 Ekim 1933; 30 Ekim 1933; 31 Ekim 1933; 2 Kasım 1933; 6 Aralık 1933; 20 Aralık 1933; 8 Ocak 1934; 5 Şubat 1934.

Yeni Mersin, 3 Ağustos 1933; 10 Ağustos 1933; 13 Ağustos 1933; 16 Ağustos 1933; 22 Ağustos 1933; 27 Ağustos 1933; 15 Eylül 1933; 24 Eylül 1933; 25 Eylül 1933; 26 Eylül 1933; 27 Eylül 1933; 28 Eylül 1933; 29 Eylül 1933; 1 Ekim 1933; 2 Ekim 1933; 3 Ekim 1933; 4 Ekim 1933; 5 Ekim 1933; 6 Ekim 1933; 8 Ekim 1933; 10 Ekim 1933; 17 Ekim 1933; 18 Ekim 1933; 22 Ekim 1933; 23 Ekim 1933; 24 Ekim 1933; 26 Ekim 1933; 29 Ekim 1933; 30 Ekim 1933; 31 Ekim 1933; 1 Kasım 1933; 2 Kasım 1933; 5 Kasım 1933; 20 Kasım 1933; 6 Aralık 1933; 20 Aralık 1933; 8 Ocak 1934; 17 Ocak 1934; 31 Ocak 1934; 1 Şubat 1934; 2 Şubat 1934; 5 Şubat 1934.

Akbayrak, Hasan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millî Bayramlar", **Tarih ve Toplum**, Sayı 43 (1987), s.31-38.

Aslıyüce, Erdoğan, **Türk Tarihinde İşbirlikçiler ve 150'likler**, Yesevi Yayıncılık, İstanbul 2009.

Bolat, Bengül Salman, **Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2012.

Levent Şahverdi Arşivi

Coşkuner, Kerem, "Onuncu Yıl Anısına Yapılan Yayınlar", **Toplumsal Tarih**, S 118 (2003), s.94-95.

Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü İçin Yazılan Şiirler, Destanlar, Ankara 1933.

Çanak, Erdem, "Adana'da Cumhuriyet'in Onuncu Yılı Kutlamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 86 (Temmuz 2013), s.1-25.

_____, **Atatürk ve Adana**, Ankara 2016.

Çelebi, Mevlüt, **Atatürk ve Manisa**, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2007.

Çıkla, Selçuk, "Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Anısına Yapılan Edebi Yayınlar", **Turkish Studies/Türkoloji Dergisi**, S 1 (2006), s.45-63.

Demirhan, Nezahat, **Cumhuriyetin Onuncu Yılının Türk İnkılâp Tarihindeki Yeri ve Önemi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.

Doğaner, Yasemin, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 9 (2007), s.119-143.

Selim Nüzhet, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümünde Yapılan Neşriyat", **Ülkü**, S 12 (1933), s.443-455.

Sönmez, Cahide Sınmaz, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", **Atatürk Yolu Dergisi**, S 33-34 (2004), s.89-101.

Şapolyo, Enver Behnan, **Cumhuriyet'in Onuncu Yıldönümü Ankara'da Nasıl Kutlandı 1923-1933**, Ankara 1934.

Yüksek Kutlama Komisyonu, **Köylülere Konferans**, Ankara 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (1) : 97 : 241-264
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 10.01.2017 - 06.12.2017

ENERJİ RESURSLARININ NƏQLİNDƏ AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ ƏMƏKDAŞLIĞI: "NABUKKO"DAN "CƏNUB QAZ DƏHLİZİ"NƏ

ƏRƏSTUN MEHDİYEV*

Enerji Kaynaklarının Naklinde Azerbaycan-Türkiye İşbirliği: "Nabucco"dan "Güney Gaz Koridoru"na

ÖZ

Azerbaycan Cumhuriyeti uluslararası enerji projelerinin gerçekleşmesinde Türkiye ile ilk dönemden itibaren iş birliği yapıyor. Türk şirketleri BOTAŞ ve TPAO Azerbaycan'ın petrol ve gaz projelerine katılıyor.

Azerbaycan, "Şahdeniz" gaz sahasından doğalgaz üretiminin başlatılması ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattının işletilmesinden sonra, Avrupa ülkeleri için yeni bir mavi yakıt kaynağı olarak görülmeye başlandı. 2009 yılının başında Ukrayna ve Rusya arasında oluşmuş doğal gaz krizi, "Nabucco" boru hattı projesinin önemini daha da güçlendirdi. Bununla birlikte, gaz kaynakları hacminin yetersizliği ve Batılı ülkelerin finansman konularındaki tereddütsüzlüğü projenin uygulanma sürecini engellemiştir. Bu koşullar altında 2012 yılında Azerbaycan ve Türkiye, TANAP'ın (Trans Anadolu boru hattı) inşası için bir girişim başlattı. Dahası, bir yıl sonra bu projeye Güney İtalya'ya giden bir gazyolu TAP (Trans Adriyatik boru hattı) üzerinde devam ettirme kararı alındı. Böylece "Şahdeniz-2", Güney Kafkasya doğal gaz boru hattı, TANAP ve TAP gibi projeleri içeren "Güney gaz koridoru" oluşturuldu. Bu koridor, doğal gaz ithalat naklinin çeşitliliği ve Avrupa enerji güvenliği sigortasında stratejik bir çözüm olarak görülüyordu. Bu projenin uygulanmasında başlıca kaynak olan Azerbaycan ve Türkiye'nin önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Dahası, bir enerji kaynağı olan Azerbaycan ve transit ülke olan Türkiye, "Güney gaz koridoru" projesinin gerçekleştirilmesinde büyük katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Kaynakları, "Nabucco", "Güney Gaz Koridoru", Trans Anadolu Boru Hattı, Trans Adriyatik Boru Hattı.

* Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının məsul işçisi, mehdiyevarastun@yahoo.com
Doç. Dr., Azerbaycan Cumhurbaşkanlığının sorumlu görevlisi, AZERBAYCAN, mehdiyevarastun@yahoo.com

Levent Şahverdi Arşivi

AZERBAIJAN- TURKEY COOPERATION IN THE ENERGY RESOURCES TRANSPORTATION: FROM "NABUCCO" TO "SOUTHERN GAS CORRIDOR"

ABSTRACT

From the initial period, Azerbaijan Republic closely cooperates with Turkey in the realization of international energy projects. Turkish companies BOTASH and TPAO participate in oil and gas projects of Azerbaijan.

After the launch of natural gas production from the gas field "Shahdeniz" and operation of Baku-Tbilisi-Erzurum pipeline, Azerbaijan started to be considered as a new source of blue fuel for European countries. The beginning of 2009, gas crisis that took place between Ukraine and Russia further strengthened the relevance of the pipeline project "Nabucco". However, the lack of gas resources volume and Western countries hesitation in financing issues impeded the implementation process of the project. In 2012 under these circumstances, Azerbaijan and Turkey launched an initiative to the construction of TANAP (Trans-Anatolian pipeline). Moreover, a year later it was decided to proceed this project on a gas route TAP (Trans-Adriatic pipeline) to Southern Italy. Thus, "Southern gas corridor" was formed which included the following projects like "Shahdeniz-2", South Caucasus gas pipeline, TANAP and TAP. This corridor was considered as a strategic solution in the diversification of gas import routes and European energy security insurance. It should be noted that Azerbaijan and Turkey play a crucial role in the implementation of this project carrying out a significant part of funding. Moreover, Azerbaijan as a source of energy provision and Turkey as a transit country make essential contribution to the realization of "Southern gas corridor" project.

Keywords: The Energy Resources, Nabucco, Southern Gas Corridor, Trans-Anatolian Pipeline, Trans-Adriatic Pipeline.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq enerji layihələrinin gerçəkləşməsində Türkiyə ilə ilk dövrdən sıx əməkdaşlıq edir. Neft-qaz strategiyasının əsasını qoymuş "Əsrin müqaviləsi"ndə[1] və "Şahdəniz" qaz yatağı üzrə sazişdə[2] dost ölkənin TPAO şirkəti[3] iştirak payına malikdir. Türkiyə ərazisindən keçən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəmərinin və Cənubi Qafqaz qaz boru kəmərinin (Bakı-Tbilisi-Ərzurum) inşasında bu ölkənin "Botaş" şirkəti[4] mühüm rol oynamışdır. Hazırda hər iki boru xəttinin istismar əməliyyatlarına rəhbərlik edən şirkətlərin səhmdarları sırasında yenə də Türkiyənin TPAO və "Botaş" şirkətləri təmsil olunurlar.

Məhz Bakı-Tbilisi-Ərzurum marşrutu üzrə region ölkələrinə qaz ixracına başlaması Azərbaycanın daha geniş Avropa bazarlarına çıxışı üçün əlverişli zəmin yaratdı.Ölkənin zəngin qaz potensialı gələcəkdə ixracın həcmini

---

1 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıdakı "Gülüstan" sarayında öz müstəsna əhəmiyyətinə görə "Əsrin müqaviləsi" adını almış müqavilə bağlandı. Dənizin dərinliyində yerləşən "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yataqlarının işlənilməsi və məhsulun pay bölgüsü haqqında 400 səhifəlik bu müqavilə 4 dildə tərtib edilmişdir. "Əsrin müqaviləsi"ndə 7 ölkədən (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Səudiyyə Ərəbistanı) 11 şirkət (Amoko, bp, MakDermott, Yunokal, SOCAR, LUKoyl, Statoyl, Türkiyə petrolları, Penzoyl, Remko, Delta) iştirak edirdi. Bu müqavilə sonradan 19 ölkəni təmsil edən 41 neft şirkəti ilə daha 35 sazişin imzalanmasına yol açdı. "Əsrin müqaviləsi" imzalanandan sonra onun iştirakçıları işçi strukturlar – Rəhbər Komitə, Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) və Məsləhət Şurası yaratdılar. Həmin strukturlar hüquqi səlahiyyət qazandıqdan, yəni 1994-cü il dekabrın 2-də Azərbaycan Prezidenti xüsusi Fərman imzalayandan sonra fəaliyyətə başladılar. 1994-cü il dekabrın 12-də Milli Məclis "Əsrin müqaviləsi"ni ratifikasiya etdi. "Əsrin müqaviləsi" tarixə Heydər Əliyevin Prezident hakimiyyəti siyasətində baza prioritetini – neft strategiyasını müəyyən etmiş ilk iri iqtisadi sənəd kimi düşmüşdür. (http://www.president.az/azerbaijan/contract).

2 4 iyun 1996-cı il tarixində Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti və Layihə İştirakçıları olan BP, Lukoil, NİCO, Statoil, TPAO, TOTAL şirkətləri arasında dünyanın ən iri qaz və qaz-kondensat yataqlarından olan və Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Şahdəniz" perspektiv sahəsinin kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Saziş imzalanmışdır .
(http://azerbaijan.az/portal/StatePower/Committee/committeeConcern_01_a.html).

3 TPAO 150 Milyon TL sermaye ile 12 Aralık 1954'te kuruldu(http://www.tpao.gov.tr/tp5/?tp=m&id=93)

4 Boru Kəmərləri ilə Neft Daşıma A.Ş. (Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş. - Botaş) Türkiyə Respublikası ilə İraq Respublikası hökumətləri arasında 27.08.1973 tarixində imzalanan Xam Neft Boru Kəməri Sazişi çərçivəsində İraq xam neftinin İsgəndərun körfəzinə daşınmasını həyata keçirmək üzrə, 7/7871 saylı qərara əsasən 15.08.1974 tarixində qurulmuşdur (http://www.botas.gov.tr/).

Levent Şahverdi Arşivi

artırmağa imkan verirdi. Eyni zamanda, alternativ qaz mənbələri axtarışında olan Avropa ölkələri Azərbaycanın enerji ehtiyatlarına getdikcə daha çox maraq göstərirdilər. Çünki Rusiyadan enerji asılılığının zəiflədilməsinə çalışan Qərb dövlətləri üçün qaz təchizatı mənbələrinin və marşrutlarının şaxələndirilməsi məsələsinin həlli vacib vəzifə idi. Bu sahədə göstərilən təşəbbüslər yeni enerji layihələrinin meydana çıxmasını şərtləndirirdi.

Nabukko. Avropanın enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi üçün hələ 2002-ci ilin fevralında Türkiyə, Bolqarıstan, Rumıniya və Avstriyanın qaz şirkətlərinin danışıqları nəticəsində "Nabukko" adlı layihə irəli sürülmüşdü[5]. Həmin dövrdə bu kəmər vasitəsilə Avropanın əsas qaz təchizatçıları kimi İraq, İran və Yaxın Şərq ölkələri nəzərdə tutulurdu. Azərbaycan o zamanhələ qaz potensialı ilə tanınmırdı. Hətta öz daxili tələbatını ödəmək iqtidarında deyildi və xaricdən mavi yanacaq[6] idxal edirdi. Yalnız 2006-cı ildə "Şahdəniz"dən qaz hasilatının başlanması və Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru kəmərinin istifadəyə verilməsilə Azərbaycan yeni qaz təchizatı mənbəyi kimi diqqət mərkəzinə gəldi. Digər tərəfdən, İraqda hökm sürən gərgin hərbi-siyasi vəziyyət və İranın nüvə proqramı ilə əlaqədar ABŞ-la kəskin xarakter almış münasibətləri həmin ölkələrin "Nabukko" layihəsi üzrə qaz təchizatçısı kimi çıxış etməsinə əngəl yaradırdı.

Meydana çıxan maliyyə-texniki və digər problemlərin həlli sahəsində qəti addımların atılmaması layihənin reallaşmasını ləngidirdi. Uzun müzakirələrdən sonra yalnız 2007-ci ildə "Nabukko" kəmərinin tikintisi üzrə beynəlxalq konsorsium yaradıldı. Konsorsiumun tərkibinə hər biri bərabər (16,67%) paya malik olan 6 üzv – Almaniyanın "RWE", Avstriyanın "OMV", Türkiyənin "Botaş", Bolqarıstanın "Bulqarqaz", Rumıniyanın "Transqaz", Macarıstanın "MOL" şirkətləri daxil oldular[7].

Avropada Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin də layihəyə qoşulmasına maraq ifadə olunsa da, Azərbaycanın bu kəmər ilə qaz ixrac etməsinə dair mövqeyi qətiləşmədiyinə görə, SOCAR-ın "Nabukko" səhmdarları sırasına daxil olması hələ müəmmalı görünürdü.

Bununla belə, Xəzər hövzəsi regionunda özünün geosiyasi maraqlarını fəal həyata keçirən ABŞ hökuməti nəinki Azərbaycanın, həm də Türkmənistanın

5 **Azərbaycan**, 29 yanvar 2009.

6 Qaz.

7 **525-ci qəzet**, 27 yanvar 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

bu layihəyə qoşulması üçün böyük səy göstərirdi. Belə ki, ABŞ Prezidenti Corc Buş 2008-ci ilin iyun ayında Prezident İlham Əliyevə göndərdiyi məktubda qeyd edirdi: "Azərbaycan dünya bazarlarının neft təchizatının artırılmasına başladığından, Amerika BirləşmişŞtatları və onun avropalı tərəfdaşları Azərbaycanda həm də qaz hasilatının genişləndiriləcəyinə ümid edir. İnanırıq ki, bu, Azərbaycanın strateji əhəmiyyətini artıracaq və Türkiyə - Yunanıstan -İtaliya və "Nabukko" qaz boru kəmərinin reallaşması iləAvratlantik Birliyi ilə əlaqələrini dərinləşdirəcəkdir. Azərbaycan Mərkəzi Asiya qazının gələcəkdə Avropa bazarlarına ixracatında da mühüm rol oynaya bilər"[8].

Azərbaycanın Şərq-Qərb enerji-nəqliyyat dəhlizində əhəmiyyətli coğrafi mövqe tutması, həm region, həm də Qərb ölkələri ilə qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlığa təşəbbüs göstərməsi ona olan inamı gücləndirirdi.

2009-cu ilin yanvar ayında Rusiya ilə Ukrayna arasında yaranmış "qaz böhranı" nəticəsində Avropa ölkələrinə mavi yanacaq nəqlinin dayandırılması "Nabukko" layihəsinin aktuallığını daha da artırdı. Həmin dövrdə Rusiyadan ildə 150 mlrd. kubmetrdən çox qaz idxal edən Avropa soyuq qış günlərində kəskin yanacaq qıtlığı ilə üzləşdi. Çünki Qərb dövlətlərinin qaz idxalının yarıdan çoxu Rusiyanın payına düşürdü. Bu isə bütövlükdə Avropanın tələbatının 30%-ni təşkil edirdi[9].

"Qaz böhranı" Rusiyadan yan keçən "Nabukko" layihəsi üzrə danışıqların sürətləndirilməsinə təkan verdi. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, "Nabukko" layihəsində bütün iştirakçı dövlətlərin öz maraqları var idi. Hər dövlət bu layihədən maksimum faydalanmağa çalışırdı. Maraqların uzlaşdırılması sahəsində çətinliklər isə danışıqlar prosesini uzadırdı.

Cənub qaz dəhlizi. 2011-ci il yanvarın 13-də Bakıda Prezident İlham Əliyev və Avropa Komissiyasının sədri Xose Manuel Barrozu "Cənub qaz dəhlizi haqqında Birgə Bəyannamə"ni imzaladılar[10]. Bununla da Azərbaycan qazının Avropa bazarına çıxışı üçün mühüm siyasi razılaşma əldə olundu. Qarşılıqlı maraqlardan doğan bu sənəd əməkdaşlığın inkişafında yeni mərhələ açırdı.

Avropaya qaz ixracı ilə bağlı layihənin reallaşması Türkiyə ilə danışıqların nəticəsindən asılı idi. Nəhayət, 2011-ci il oktyabrın 25-də Azərbaycan

8 **Azərbaycan**, 4 iyun 2008.

9 **Известия**, 29января 2009.

10 **Azərbaycan**, 14 yanvar 2011.

Levent Şahverdi Arşivi

Prezidenti İlham Əliyevin Türkiyəyə səfəri gedişində indiyədək gərgin müzakirələri yekunlaşdıran bir sıra sazişlər imzalandı. Beləliklə, imzalanmış sənədlər qazın alqı-satqısı və tranzitinə dair şərtləri tənzimləyərək, Azərbaycan qazının Türkiyə və Avropaya nəqli üçün əlverişli hüquqi baza yaradırdı[11].

"Bölgədə mövcud balansı dəyişdirəcək anlaşma" kimi qiymətləndirilən sazişlərə görə, Türkiyə "Şahdəniz-2" layihəsindən 6 mlrd. kubmetr qaz ala bilərdi. Ona bu qazı üçüncü ölkələrə satmaq (reeksport) hüququ verilirdi. Nəql olunacaq qazın 10 mlrd. kubmetri isə Avropaya ixrac edilməli idi[12].

Sazişdə diqqəti cəlb edən əsas məqamlardan biri yeni qaz boru kəmərinin inşasına dair maddənin razılaşdırılmasıdır. Bu qaz kəmərinin Azərbaycan və Türkiyə tərəfindən inşa edilməsi nəzərdə tutulurdu. İşlərin 2017-ci ilin sonunadək yekunlaşdırılması planlaşdırılırdı[13].

Beləliklə, iki ölkə yeni qaz kəməri tikintisi təşəbbüsü ilə çıxış edərək, Trans-Anadolu Qaz Kəməri (TANAP) ideyasının əsasını qoydu. Bu isə həqiqətən də regionda yeni enerji xəritəsinin çəkilməsi kimi qiymətləndirilir.

Əlbəttə, bu, Azərbaycan tərəfindən atılmış cəsarətli addım idi. "Nabukko" kəmərinin doldurulması üçün kifayət qədər qaz mənbələrinin təmin olunmaması onun maliyyələşdirilməsinə ciddi problemlər doğururdu. Həmin problemlər isə müzakirələrin uzanmasına, boru kəmərinin tikintisi ilə bağlı qərarın ləngiməsinə səbəb olurdu. Məsələn, 2011-ci ilin oktyabrında yenə də kəmərin istifadəyə verilməsi vaxtının 2017-ci ildən 2018-ci ilə keçirilməsi haqqında qərar qəbul olunmuşdu[14].

Belə şəraitdə Azərbaycan təşəbbüsü ələ alaraq, Türkiyə ilə birlikdə TANAP boru kəmərinin inşası məsuliyyətini öz üzərinə götürdü. Əks halda "Şahdəniz" yatağının işlənməsinin ikinci mərhələsinin yenə də təxirə salınması labüd idi. Bu isə Azərbaycanın iqtisadi və siyasi mənafelərinə ciddi zərbə vururdu. Buna görə də vəziyyəti düzgün qiymətləndirərək operativ qərar qəbul etmək lazım idi. Azərbaycan və Türkiyə yeni qaz boru kəmərinin - TANAP-ın inşasını maliyyələşdirmək barədə razılığa gələrək strateji əhəmiyyətli qərar qəbul etdilər.

---

11 **Azərbaycan**, 26 oktyabr 2011.

12 **Xalq qəzeti**, 30 oktyabr 2011.

13 **Xalq qəzeti**, 30 oktyabr 2011;**Kaspi**, 28 oktyabr 2011.

14 **Зеркало,**21 февраля 2012.

Levent Şahverdi Arşivi

Qaz ixracına nəzərdə tutulduğu vaxtda başlamaq üçün boru kəmərinin tikintisi ilə bağlı işlərin paralel olaraq uyğun rejimdə davam etdirilməsi zəruri idi. Bu baxımdan 2012-ci il iyunun 26-da İstanbulda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın iştirakı ilə imzalanmış sənədlər mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi[15].

Bu layihənin icrası Azərbaycan və Türkiyənin, habelə Avropanın enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsinə vacib töhfə kimi qiymətləndirilirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, TANAP layihəsi Avropa ölkələrinin "Nabukko" ətrafında apardıqları uzunmüddətli səmərəsiz danışıqların məntiqi nəticəsi olaraq meydana çıxmışdır. Təsadüfi deyil ki, Prezident İlham Əliyev deyirdi: "Biz görürdük ki, bu müzakirələr elə durmadan davan edir, amma ortada bir nəticə yoxdur. Həmişə olduğu kimi, ikitərəfli məsləhətləşmələr aparmaqla qərara gəldik ki, Türkiyə və Azərbaycan bu məsələdə liderliyi üzərinə götürməli və bu layihəni birlikdə icra etməlidirlər. Bu, sırf Türkiyə və Azərbaycanın layihəsidir"[16].

Qaz boru kəmərinin ilkin buraxılış gücü ildə 16 milyard kubmetr, sonrakı mərhələdə isə 24 milyard kubmetr və daha çox nəzərdə tutulurdu. Layihənin inşasına 7-10 milyard dollar sərf oluna bilərdi[17].

"Cənubi qaz dəhlizi"nin tərkib hissəsi olan TANAP Xəzər qazının Avropaya nəqlini təmin etməklə, Azərbaycanın beynəlxalq satış bazarlarına çıxışına və orada möhkəmlənməsinə şərait yaradırdı. Eyni zamanda, layihənin reallaşması Azərbaycanın və Türkiyənin iqtisadi potensialının, enerji təhlükəsizliyinin və strateji rolunun artmasına xidmət edirdi.

TANAP həm də Avropanın qaz təchizatında və bütövlükdə enerji təhlükəsizliyində tədricən mühüm amilə çevrilə bilərdi. Belə ki, bu kəmər Avropaya enerji daşıyıcılarının idxalı marşrutlarının şaxələndirilməsinə imkan verirdi. Bu isə müasir dövrün geosiyasi mənzərəsinin formalaşmasında əhəmiyyətli yer tuturdu.

TANAP-ın yalnız Azərbaycan və Türkiyə üçün deyil, həm də Avropaya faydalı olacağını yazan ABŞ-ın "Forbes" jurnalı qeyd edirdi ki, "əlverişli

15 **Xalq qəzeti**, 18 iyun 2012.

16 **Xalq qəzeti**, 18 iyun 2012.

17 **Азербайджанские известия**, 21 ноября 2012; **Бакинский рабочий**, 1 января 2013.

Levent Şahverdi Arşivi

coğrafi vəziyyəti və etibarlı tərəfdaş adı Azərbaycana öz qaz ehtiyatlarından uğurla istifadə etməyə kömək göstərdi"[18].

Türkiyədən keçən yeni qaz boru kəməri layihəsinin meydana çıxması "Nabukko" layihəsinin dəyişikliyə məruz qalmasına və Türkiyə-Bolqarıstan sərhədlərindən başlayan "Nabukko Vest" variantına çevrilməsinə səbəb oldu.

Azərbaycanla Türkiyənin qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığının təzahürü olan TANAP-ın həyata keçirilməsi sahəsində işlər sürətlə aparılırdı. Layihənin hüquqi bazasının yaradılması bilavasitə tikinti işləri mərhələsinə keçməyə yol açırdı.

2012-ci il dekabrın 18-də Bakıda SOCAR ilə imzalanmış ilkin çərçivə sazişinə görə, "BP" 12% pay əldə etməklə TANAP layihəsinə qoşuldu. Razılaşmanın bütün şərtlərini əks etdirən müqavilənin son variantı üzərində iş davam edirdi. Məsələ ilə bağlı yekun sənəd 2015-ci il martın 13-də Türkiyədə imzalandı[19]. Beləliklə, SOCAR (58%), "Botaş" (30%) və "BP"(12%) layihənin səhmdarları oldular. Başqa şirkətlər də boru kəmərinə maraq göstərsələr də, iştirakçılara qoşulmadılar.

Qeyd etmək lazımdır ki, "Şahdəniz" layihəsinin və Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin operatoru olan "BP"-nin və digər şirkətlərin TANAP-da iştirakı boru kəmərinin etibarlılığını artırır, onun uzunmüddətli fəaliyyətinə maliyyə və siyasi dəstəyin ifadəsi kimi qiymətləndirilirdi.

TANAP layihəsinin həyata keçirilməsi ilə bağlı intensiv işlərin aparıldığı vaxtda Azərbaycan qarşısında mavi yanacağın Türkiyə sərhədindən Avropaya nəql olunacağı iki marşrutdan – "Nabukko" və TAP-dan birinin seçilməsi kimi mühüm və mürəkkəb vəzifə dururdu. Bu isə artıq yalnız iqtisadi səciyyəli məsələ deyildi. Qərarın qəbuluna təsir edə bilən geostrateji və siyasi amillər özünü daha qabarıq şəkildə göstərməyə başlayırdı.

Bununla bağlı qeyd etmək lazımdır ki, 2013-cü il iyunun ortalarında "Nabukko" konsorsiumunun mətbuat üçün yaydığı məlumatda bildirilirdi ki, onun üzvləri Avstriya, Bolqarıstan, Macarıstan və Rumıniya prezidentlərinin həmin layihəni dəstəkləyən bəyanatlarını bəyənirlər. Məlumata görə, göstərilən ölkələrin prezidentləri Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevə ünvanlanmış

18 **Бакинский рабочий**, 21 ноября 2012.

19 **Şərq**, 14 mart 2015; **Зеркало,** 29 января 2013.

Levent Şahverdi Arşivi

məktubda "Nabukko" qaz boru kəmərinin tikintisinə dəstək ifadə etmişdilər. Bu təşəbbüsə Türkiyə də qoşulmuşdu[20].

Azərbaycan həmin ölkələrlə sıx iqtisadi və siyasi əlaqələrə malik idi. Son illərdə bu dövlətlərin prezidentlərinin Azərbaycana ardıcıl səfərləri zamanı enerji daşıyıcıları sahəsindəəməkdaşlıq məsələləri diqqət mərkəzində olmuşdu. Lakin marşrut seçimində texniki və iqtisadi şərtlər, kommersiya sərfəliliyi və siyasi amilləri nəzərə alan Azərbaycanın maraqları əsas götürülə bilərdi.

Nəhayət, çoxdan gözlənilən qərar 2013-cü il iyunun 28-də elan olundu. "Şahdəniz" konsorsiumu Azərbaycan qazını Avropaya nəql etmək üçün Trans-Adriatik boru kəmərini (TAP) seçdiyini açıqladı[21].

Bununla da Azərbaycan qazının ilk dəfə Avropaya TAP vasitəsilə nəql olunacağı dəqiqləşdi. Eyni zamanda, Türkiyə, Yunanıstan, Albaniya və İtaliyanı birləşdirən TAP boru kəməri "Cənub qaz dəhlizi"nin formalaşmasında mühüm addım oldu. Bu kəmər həm də qismən Bolqarıstanın qaz təchizatında öz rolunu oynayacaqdı.

"Cənub qaz dəhlizi"nin fəaliyyətə başlaması Xəzər dənizindəki yeni qaz yataqlarının daha sürətlə işlənməsinə və Azərbaycana əlavə sərmayə yatırılmasına təkan verəcək, habelə TAP-ın keçdiyi ölkələrin iqtisadi inkişafına və enerji təhlükəsizliyinin güclənməsinə xidmət edəcəkdir.

"Şahdəniz" konsorsiumunun TAP layihəsinə üstünlük verməsi ABŞ, Böyük Britaniya və Avropa İttifaqı tərəfindən də dəstəkləndi[22]. Yəni Azərbaycanın strateji seçimi Qərb ölkələrinin ilkin gözləntiləri ilə üst-üstə düşməsə də, nəticə etibarilə onların maraqlarına uyğun idi.

TAP-ın Azərbaycan tərəfindən seçilməsi həm iqtisadi, həm də siyasi amillərlə bağlı idi. Əvvəla, TAP uzunluğu 1300 km-ə çatan "Nabukko Vest"dən 442 km qısa olduğu üçün tikinti xərcləri daha az olacaqdı. Həm də TAP-ın çıxacağı yunan və italyan bazarında qazın qiyməti Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinə nisbətən yüksək idi. Bu isə Azərbaycan üçün kommersiya baxımından daha sərfəli hesab olunurdu. Eyni zamanda, həmin bazarlarda Azərbaycan qazına tələbat böyük idi. Belə ki, ilkin mərhələdə nəql olunacaq

20 **Зеркало**, 21 июня 2013.

21 **Respublika**, 29 iyun 2013.

22 **Respublika**, 29 iyun 2013.

Levent Şahverdi Arşivi

həcmdən 3 dəfə çox, yəni 30 mlrd. kubmetr qaz alınması barədə təkliflər verilmişdi[23].

Bununla yanaşı, ekspertlər marşrutun seçilməsində siyasi amillərin də vacib rol oynadığını qeyd edirdilər. Onların fikrincə, Rusiya amilini nəzərə alan Azərbaycan "Qazprom"un güclü təsir dairəsinə daxil olan "Nabukko Vest" ölkələrini deyil, TAP marşrutunu seçməklə Şimal qonşusu ilə maraqların toqquşmasına yol verməsi[24].

Hadisələrin sonrakı gedişi də göstərdi ki, bu fikir həqiqətə uyğundur. Çünki TAP ilə nəql olunacaq 10 mlrd. kubmetr həcmində qaz Rusiyanın maraqları üçün elə bir təhlükə doğurmurdu. Buna görə də TAP layihəsi Rusiya tərəfindən daha sakit qarşılandı və Azərbaycanla ikitərəfli münasibətlərdə gərginliyə səbəb olmadı.

Qeyd etmək lazımdır ki, ekspertlər haqlı olaraq həm də "Şahdəniz" konsorsiumunun əsas iştirakçısı olan "BP" və "Statoyl"un Rusiya ilə qurulmuş qarşılıqlı münasibətlərində praqmatik mövqedən çıxış etdiklərini bildirirdilər. Onlar Avropa bazarında Rusiya ilə üz-üzə gələrək, bu ölkə ilə perspektiv əməkdaşlıq imkanlarını riskə məruz qoya bilməzdilər[25].

Beləliklə, "Şahdəniz" konsorsiumu TAP layihəsi ilə bağlı son qərarını verərkən, kommersiya maraqları ilə siyasi mənafeləri uzlaşdırmağa nail oldu.

Bunun ardınca sentyabrın 19-da Bakıda "Şahdəniz-2" layihəsinin icrasına yol açan çox mühüm sazişlər imzalandı. "Şahdəniz" konsorsiumu ilə Avropanın 9 şirkəti arasında imzalanmış uzunmüddətli qaz satışına dair sənədlərə görə, Azərbaycan 25 il ərzində Avropa ölkələrinə hər il 10 mlrd. kubmetrdən çox qaz satmalı idi[26].

Göstərilən həcmdə təbii qazın 2 mlrd. kubmetrinin bərabər surətdə Yunanıstan və Bolqarıstana, qalan hissəsinin isə İtaliyaya və ətraf bazarlara ixrac olunması nəzərdə tutulurdu. "Şahdəniz-2" layihəsi üzrə 2018-ci ildə hasil ediləcək qazın Avropa bazarına 2019-cu ildə daxil olması gözlənilirdi.

---

23 **Зеркало**, 20 июля 2013.

24 Viktoriya, Panfilova, "Azərbaycanın enerji sahəsində təsir rıçaqları", **Azərbaycanın enerji siyasəti Qərb mətbuatında**, Bakı, 2015, s.154; Mehmet, Öğütçü, "Azərbaycanın "Şahdəniz-2" layihəsi və "Cənub axını": potensial təhlükə", **Azərbaycanın enerji siyasəti Qərb mətbuatında**, Bakı, 2015, s.187-188.

25 Panfilova, a.g.m., s.154; Ögütçü, a.g.m., s.187-188.

26 **Xalq qəzeti**, 20 sentyabr 2013.

Levent Şahverdi Arşivi

"Cənub qaz dəhlizi"nin bütün tərkib hissələrinin müəyyənləşməsi ilə bağlı müvafiq qərarların qəbul edilməsindən sonra onların həyata keçirilməsi üçün zəruri işlərin görülməsi tələb olunurdu.Məhz indiyədək görülmüş tədbirlərin məntiqi nəticəsi olaraq, 2013-cü il dekabrın 17-də Bakıda "Şahdəniz-2" layihəsi üzrə yekun investisiya qərarının imzalanması mərasimi keçirildi[27].

"Şahdəniz" layihəsinin ikinci mərhələsi və Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsi üzrə yekun investisiya sazişini SOCAR və "Şahdəniz" konsorsiumunun prezidentləri imzaladılar. Bununla yanaşı, mərasimdə həm də Azərbaycan, Albaniya, Xorvatiya və Macarıstan arasında əməkdaşlıq, "Cənub qaz dəhlizi" və "Cənub-Şərqi Avropa dəhlizi Anlaşma Memorandumu" imzalandı.

Qeyd olunan ölkələrlə bərabər, Gürcüstan, Türkiyə, Böyük Britaniya, ABŞ, Bolqarıstan və İtaliyanın hökumət rəhbərləri, nazir və digər yüksək səviyyəli nümayəndələrinin, habelə Avropa İttifaqının enerji məsələləri üzrə komissarının mərasimdə iştirakı imzalanan sənədlərin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini bir daha təsdiqləyirdi.

"Şahdəniz" yatağının tammiqyaslı işlənilməsinin əhəmiyyətini nəzərə çarpdıran Prezident İlham Əliyev bu layihəni "XXI əsrin müqaviləsi" adlandırmışdır[28]. Çünki karbohidrogen ehtiyatlarına, geoiqtisadi və geosiyasi əhəmiyyətinə görə "Şahdəniz" layihəsi "Azəri-Çıraq-Günəşli" yataqları üzrə ilk neft müqaviləsi ilə müqayisə oluna bilər. Buna görə də Azərbaycan Prezidenti haqlı olaraq vurğulayırdı: "Bu layihə regionun və Avropanın enerji xəritəsini dəyişdirəcəkdir"[29].

"Cənub qaz dəhlizi" region ölkələri üçün mühüm siyasi, iqtisadi, sosial və strateji əhəmiyyət kəsb edirdi. Əvvəla, layihənin icrasına başlanılması həmin ölkələrin iqtisadiyyatına irihəcmli sərmayə qoyuluşuna yol açırdı. Ümumiyyətlə, yatırılacaq investisiyaların həcmi 45 milyard dollar səviyyəsində qiymətləndirilirdi. Bu isə öz növbəsində marşrutun keçdiyi ölkələrdə 30 mindən çox iş yerinin açılmasına şərait yaradırdı. Bunun da 10 mini Azərbaycanın payına düşürdü[30].

---

27 **Azərbaycan**, 18 dekabr 2013.

28 **Azərbaycan**, 18 dekabr 2013.

29 **Azərbaycan**, 18 dekabr 2013.

30 **Azərbaycan**, 18 dekabr 2013.

Levent Şahverdi Arşivi

Eyni zamanda, Azərbaycan Avropanın bazarlarına birbaşa çıxış əldə edərək, digər qaz yataqlarında - "Abşeron", "Ümid", "Babək" və s. intensiv hasilat işlərinə başlamaq üçün imkan qazanırdı. Layihənin həcmi qaz sənayesinin və infrastrukturun inkişafına yeni təkan verməli idi.

"Cənub qaz dəhlizi" layihəsinin reallaşması tranzit ölkə kimi çıxış edən Gürcüstana heç bir maliyyə vəsaiti sərf etmədən gəlir əldə etməyə, təbii qaza olan ehtiyacını ödəməyə, yeni iş yerləri hesabına sosial problemlərin həlli sahəsində irəliləyişə nail olmağa imkan yaradırdı.

Türkiyə də öz növbəsində Azərbaycandan daha ucuz qiymətə qaz alaraq, mavi yanacaq ehtiyaclarının aradan qaldırılmasıyla yanaşı,sosial-iqtisadi inkişafa təsir göstərən ciddi vasitə əldə edirdi. Bu ölkənin enerji və təbii ehtiyatlar naziri T.Yıldızın bildirdiyinə görə, yalnız TANAP boru kəmərinin çəkilişindən Türkiyə 4 mlrd. dollar həcmində iqtisadi səmərə qazanacaqdı[31]. Bu özünü ölkənin iqtisadi və logistika imkanlarından, işçi qüvvəsindən, ticarət şəbəkəsindən və s. istifadə olunmasında göstərəcəkdi.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, layihənin uğurla həyata keçirilməsi Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin geosiyasi mövqelərinin möhkəmlənməsində ciddi rol oynayan amil kimi qiymətləndirilməlidir.

"Cənub qaz dəhlizi" Avropa ölkələri üçün də mühüm siyasi və iqtisadi əhəmiyyətə malik idi. Belə ki, onlar Azərbaycanın timsalında yeni qaz mənbəyinə çıxış əldə edirdilər. Xəzər dənizindəki yataqlardan idxal olunan qaz Avropanın enerji təhlükəsizliyinin artmasına öz töhfəsini verəcəkdir. Bu fikir Avropa ölkələri və ABŞ nümayəndələrinin Bakıdakı mərasimdə çıxışlarında xüsusi vurğulanırdı.

Həmin ölkələr sırasında Albaniya özünəməxsus yer tuturdu. Məhz mənbəyini Azərbaycandan götürən boru kəməri hesabına Albaniyanın qazlaşdırılması prosesinə başlamaq mümkün olacaqdı.

"Şahdəniz-2" layihəsi üzrə yekun investisiya sazişi imzalandıqdan sonra Azərbaycan hökuməti bütün diqqətini "Cənub qaz dəhlizi" layihəsinin vaxtında və keyfiyyətlə həyata keçirilməsinə yönəltdi. Bu məqsədlə lazımi idarəetmə mexanizminin qurulması və maliyyə mənbələrinin təmin olunması üçün Azərbaycan Prezidenti 25 fevral 2014-cü ildə "Şahdəniz" qaz-

31 **Зеркало**, 5 октября 2013.

Levent Şahverdi Arşivi

kondensat yatağının istismarının ikinci mərhələsi və "Cənub qaz dəhlizi"nin yaradılmasına dair digər layihələrlə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" sərəncam imzaladı[32].

Sərəncama əsasən, "Cənub qaz dəhlizi"nə aid layihələrin səmərəli idarə olunması məqsədilə SOCAR-a qapalı səhmdar cəmiyyəti yaradılması tapşırılırdı. Nizamnamə kapitalı 100 mln. dollar təşkil edən cəmiyyətin səhmlərinin 51 faizi dövlətə, 49 faizi isə SOCAR-a məxsus idi.

"Cənub qaz dəhlizi"nin tərkib hissələri olan "Şahdəniz-2", CQBK, TANAP və TAP layihələrinin səhmdar şirkətləri öz strategiyalarına uyğun surətdə konkret addımlar ataraq, ilk növbədə, kommersiya maraqlarının qorunmasına üstünlük verirdilərsə, həmin layihələrin keçdiyi ölkələr, əlbəttə ki, enerji təhlükəsizliyinin səmərəli və uzunmüddətli təmin olunmasına çalışırdılar. Ona görə də "Cənub qaz dəhlizi"nin tezliklə həyata keçirilməsi bütün tərəflərin mənafelərinə uyğun idi. Bu baxımdan 2014-cü il sentyabrın 20-də Bakı yaxınlığında yerləşən Səngəçal terminalında "Cənub qaz dəhlizi"nin təməlqoyma mərasiminin keçirilməsi layihənin icrasında mühüm mərhələnin başlanğıcı kimi böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Mərasimdə çıxış edən müxtəlif dövlətlərin yüksək səviyyəli təmsilçiləri "Cənub qaz dəhlizi"nin Avropa ölkələrinin enerji təhlükəsizliyində oynayacağı rolu xüsusi olaraq vurğuladılar. Bolqarıstanın 2009-cu ildəki qaz böhranından ciddi ziyan çəkdiyini qeyd edən bu ölkənin Prezidenti R.Plevneliyev dedi: "Bizim ölkə bir kəmərdən asılı idi və heç bir alternativimiz yox idi. Bolqarıstan iqtisadiyyatı ayda yüzlərlə milyon avro zərər çəkirdi. Alternativ mənbələrin təmin edilməsi bizim üçün milli maraq əhəmiyyətli məsələ və enerji marşrutunun şaxələndirilməsi başlıca prioritet idi... "Cənub qaz dəhlizi" bu illər ərzində yaşanmış asılılığın sonu olacaq. Bizim regionu və daha geniş məkanı - Avropanı asılılıqdan azad edəcək"[33].

Layihənin gerçəkləşməsinin ölkə üçün həyati əhəmiyyətli məsələ olduğunu qeyd edən Prezident R.Plevneliyev Bolqarıstanı Yunanıstanla birləşdirən qaz kəmərinin inşasının 2016-cı ilə qədər başa çatacağını, Bolqarıstan-Türkiyə boru kəmərinin isə tezliklə tikilməsi üçün çalışacaqlarını bildirdi.

---

32 **Azərbaycan**, 26 fevral 2014.

33 **Azərbaycan**, 21 sentyabr 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

Avropa Birliyinin mövqeyini ifadə edən X.Barrozunun da fikirləri diqqəti çəkir: "Bu layihə yalnız kəmər deyil, XXI əsrin mühüm strateji enerji dəhlizidir. Bu, sözün əsil mənasında, geostrateji bir layihə olacaq"[34].

Beləliklə, "Cənub qaz dəhlizi"nin təməlqoyma mərasiminin "Əsrin müqaviləsi"nin 20 illik yubileyinə təsadüf etməsi həm də rəmzi məna daşıyırdı. Bütün cəhətlərinə görə ilk neft müqaviləsi və BTC-nin regiondakı əhəmiyyətli rolu ilə müqayisə oluna biləcək "Cənub qaz dəhlizi"nin təməlinin qoyulması Azərbaycanda qaz erasının başlanğıcına yol açırdı.

Lakin layihənin uğurla irəliləməsi Avropa ölkələrində bəzi qrupların narahatlığına səbəb olur, ona əngəl törədilməsi üçün müxtəlif bəhanələrə əl atırdılar. BTC-nin tikintisi dövründə olduğu kimi, indi də əsas arqument qismində ekologiya, ətraf mühitin qorunması və tarixi abidələrin mühafizəsi məsələləri istifadə olunurdu. Bu dəfə eyni vasitələr daha çox "Cənub qaz dəhlizi" layihəsinin sonuncu seqmenti olan TAP kəmərinə qarşı yönəldilmişdi.

İtaliyada və qismən də Yunanıstanda boru kəməri əleyhinə aparılan kampaniyada yuxarıda göstərilən "arqumentlər"lə yanaşı, həm də layihə üçün torpaq sahələrinin satın alınmasında korrupsiya hallarına yol verilməsi ilə bağlı iddialar irəli sürülürdü[35].

Bu kampaniyanın əsas icraçıları müəyyən siyasi partiyalar və QHT-lər idi. Lakin onlar yenə də öz məqsədlərinə çatmadılar. Aparılan araşdırmalar həmin iddiaların heç bir əsası olmadığını sübut etdi. Tikinti işləri ləngisə də, onu dayandırmaq mümkün olmadı.

Süni maneələrin aradan qaldırılmasına baxmayaraq, alternativ marşrutların çəkilməsi "Cənub qaz dəhlizi"nin fəaliyyətinə və perspektiv inkişafına əngəl törədə bilərdi. Belə ki, həmin dövrdə Rusiyadan Qara dənizin dibi ilə Türkiyə sularından və Bolqarıstan ərazisindən keçməkləAvropaya çəkilən "Cənub axını" kəmərinin inşası Avropa İttifaqının təzyiqləri nəticəsində dayandırıldı. Bolqarıstanın tikintiyə icazə verməkdən imtina etməsinə görə, Rusiya Prezidenti V.Putin 2014-cü il dekabrın ilk günlərində Ankaraya səfəri zamanı "Cənub axını" layihəsinin reallaşmayacağını bildirdi[36].

Bunun əvəzində "Qazprom" kəmərin Qara dənizin dibi ilə Türkiyəyə qədər uzadılması və Türkiyə-Yunanıstan sərhədindən qazın Avropa ölkələrinə

34 **Azərbaycan**, 21 sentyabr 2014.

35 **Azadlıq**, 25 noyabr 2014.

36 **Российская газета,** 3 декабря 2014.

Levent Şahverdi Arşivi

satılması variantını nəzərdən keçirməyə başlamışdı. Belə olan halda "Cənub qaz dəhlizi" ilə eyni bazarlara çıxan "Türk axını" adını almış bu kəmər ciddi rəqabət yarada bilərdi.

Buna baxmayaraq, Azərbaycan hökuməti "Cənub qaz dəhlizi" layihəsinin vaxtında icra olunması üçün zəruri tədbirləri görürdü. Məhz Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə 2015-ci il fevralın 12-də Bakıda "Cənub qaz dəhlizi" Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin ilk iclası keçirildi. Layihəyə qoşulmuş ölkələrin energetika nazirlərinin, Aİ, ABŞ, Böyük Britaniya, habelə beynəlxalq maliyyə qurumları nümayəndələrinin iştirakı ilə təşkil olunmuş görüşdə "Cənub qaz dəhlizi"nin qrafikə uyğun şəkildə həyata keçirilməsi üçün qarşıda duran vəzifələr və onların həlli yolları müzakirə edildi[37].

Azərbaycan "Cənub qaz dəhlizi"nə yalnız kommersiya layihəsi kimi yanaşmırdı. 2015-ci ildə dünya bazarında neftin bir barrelinin qiymətinin 50 dollardan aşağı düşməsi enerji layihələrinə maliyyə problemi yaradırdı. Lakin vaxtilə BTC İxrac Boru Kəmərinin tikintisi ilə bağlı məsələlərin həll olunduğu dövrdə neftin qiymətinin kəskin şəkildə enməsinə baxmayaraq, Azərbaycan və onun tərəfdaşlarının siyasi iradəsi nəticəsində layihəni reallaşdırmaq mümkün oldu. Buna görə də Prezident İlham Əliyev Münxen Təhlükəsizlik Konfransında qeyd edirdi ki, enerji daşıyıcılarının qiymətinin aşağı düşməsi "Cənub qaz dəhlizi" layihəsinin kommersiya baxımından dayanıqlı olmasını çətinləşdirsə də, ona iştirakçı ölkələrin enerji təhlükəsizliyinə və nəticə etibarilə milli təhlükəsizliyinə xidmət edən ideya kimi yanaşılmalıdır[38].

Məsələlərin həlli ilə bağlı prinsipial və konstruktiv mövqeyini saxlayan Azərbaycan "Cənub qaz dəhlizi"nin də gerçəkləşməsi sahəsində iştirakçı ölkələrdən qətiyyət və ardıcıllıq göstərilməsinin tərəfdarı idi.

Məşvərət Şurasının birinci iclasında çıxış edən Avropa Komissiyasının enerji məsələləri üzrə sədr müavini M.Şevçoviç vaxtilə "Nabukko" layihəsi ilə bağlı kifayət qədər siyasi dəstək və əlaqələndirmə mexanizminin çatışmadığını etiraf edərək, indi səhvlərin aradan qaldırılmasının zəruriliyini bildirdi. O, "Cənub qaz dəhlizi"nin əhəmiyyətini əsaslandıraraq qeyd edirdi: "Bu gün Avropa İttifaqında apardığımız hesablamalara görə, istifadə etdiyimiz qazın 65 faizi, neftin isə 90 faizi idxal edilir. Gələcəkdə Avropa İttifaqına idxal edəcəyimiz qazın həcmi 84 faiz, neftin həcmi isə 94 faiz olacaq"[39].

---

37 **Azərbaycan**, 13 fevral 2015.

38 **Xalq qəzeti**, 7 fevral 2015.

39 **Azərbaycan**, 14 fevral 2015.

Levent Şahverdi Arşivi

Buna görə də M.Şevçoviç məsələnin aktuallığını nəzərə alaraq, yol xəritəsinin tərtib olunmasını təklif etdi və həmin cədvələ uyğun işləməyin vacibliyini bildirdi.

Məşvərət Şurasının iclasında "BP" şirkətinin regional prezidenti Q.Birrellin də fikirləri maraqla qarşılandı. O, layihənin əhəmiyyətini qeyd edərək dedi: "Bu layihə neft və qaz sənayesi sahəsində meqalayihədir. Hazırda bu, ola bilsin, dünyanın 3-cü və ya 4-cü ən iri enerji layihələrindən biridir. Bu, Avropa və Türkiyə üçün yeni enerji mənbəyidir"[40].

Beləliklə, işgüzar mühitdə keçən müzakirələr "Cənub qaz dəhlizi" layihəsinin icrası ilə bağlı işlərin yerinə yetirilməsinə təkan verdi.

Nazirlərin Bakıdakı görüşündən bir ay sonra - martın 17-də Türkiyənin Qars vilayətində Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan prezidentlərinin iştirakı ilə Trans-Anadolu boru kəmərinin təməlqoyma mərasimi keçirildi[41].

Bununla da Azərbaycan - Gürcüstan - Türkiyə qarşılıqlı əməkdaşlığında yeni mərhələyə keçidin əsası qoyuldu. Enerji və nəqliyyat-kommunikasiya sahəsində regional əlaqələr daha da möhkəmlənir və inkişaf edirdi. Əməkdaşlıq formatı isə geniş xarakter alırdı. Bu formata digər ölkələrin - Yunanıstan, Albaniya, İtaliya və Bolqarıstanın qoşulması üçün əlverişli imkanlar açılırdı. ABŞ hökumətinin də siyasi mövqeyi TANAP və başqa layihələrin taleyində ciddi rol oynayırdı. Dövlət Departamentinin xüsusi nümayəndəsi A.Hokştayn mərasimdə çıxış edərək bildirdi: "ABŞ hökuməti bu layihənin mühüm əhəmiyyətə malik olduğuna inanır və Avropada enerji təhlükəsizliyinə sadiqdir. Buna görə də ABŞ hökuməti "Cənub qaz dəhlizi" kimi layihənin TANAP və TAP vasitəsilə reallaşmasının öz milli təhlükəsizlik maraqlarına uyğun olduğunu düşünür"[42].

Beləliklə, yuxarıdakı fikri layihəyə verilən çox aydın və qətiyyətli siyasi dəstəyin ifadəsi kimi qiymətləndirmək olar.

Qərbin böyük dəstəyi ilə TANAP-ın tikintisinə başlanmasına baxmayaraq, onun davamı hesab edilən TAP layihəsi ilə bağlı maneələr hələ də aradan qalxmamışdı. Yunanıstan hökumətinin boru kəmərinin inşası haqqında qərar

40 **Azərbaycan**, 14 fevral 2015.

41 **Azərbaycan**, 18 mart 2015.

42 **Azərbaycan**, 19 mart 2015.

Levent Şahverdi Arşivi

qəbul etməməsi layihənin icrasını ləngidirdi. Bununla da kəmərlə Azərbaycan qazının Avropaya nəql olunması 2019-cu ildən 2021-ci ilə keçirilirdi[43].

Yunanıstan üzləşdiyi maliyyə-iqtisadi problemlərin həlli üçün TAP layihəsindən təzyiq vasitəsi kimi istifadə edirdi. Qərbin etirazına baxmayaraq, yunan hökuməti TAP-la bağlı mövqeyini sərtləşdirərək "Türk axını" layihəsini dəstəkləyir və Rusiya ilə danışıqlar aparırdı. Rusiya isə öz növbəsində Yunanıstanı şirnikləndirmək məqsədilə güzəştə gedərək layihənin bu ölkənin ərazisindən keçən hissəsinin maliyyələşdirilməsinə 2 milyard dollar ayırmağa hazır olduğunu bildirirdi[44].

Aparılan danışıqların yekunu olaraq, hətta 2015-ci il iyunun 19-da Rusiya ilə Yunanıstan arasında "Türk axını" qaz boru kəmərinə dair Anlaşma memorandumu imzalandı[45].

Avropa üçün qaz bölüşdürücü məntəqə kimi öz mövqeyini gücləndirməyə çalışan Türkiyə də "Türk axını" layihəsinə dəstək verirdi. Rusiya ilə intensiv danışıqlar aparan Ankaranın məqsədi həm də bu ölkədən daha ucuz qiymətə qaz almaq üçün güzəştlərin qoparılmasına nail olmaq idi. Buna görə də Türkiyə TANAP ilə "Türk axını" layihələrinin bir-birinə rəqib olmadığını israrla bəyan edirdi[46].

Azərbaycan tərəfi də iki layihənin rəqib olmadığını bildirirdi[47]. Lakin bu fikir daha çox öz layihəsinin maneəsiz irəliləməsinə nail olmaq üçün ehtiyatlı mövqe kimi qiymətləndirilə bilərdi.

Bununla belə, 2015-ci il iyulun əvvəllərində məlum oldu ki, Rusiya ilə Türkiyə arasında qaz alqı-satqısı üzrə kommersiya məsələlərinə dair fikir ayrılığını aradan qaldırmaq mümkün olmamışdır. Buna görə də Türkiyə "Türk axını" boru kəmərinin tikintisinə razılıq verməmiş və layihə ilə bağlı işlər dayandırılmışdır[48].

Əlbəttə, Türkiyənin bu məsələdə sərt mövqe tutmasında Avropa İttifaqının da təsiri öz rolunu oynamışdı.

---

43 **Bizim yol**, 2 iyun 2015.

44 **Kaspi**, 3 iyun 2015.

45 **Bizim yol**, 20 iyun 2015.

46 **Respublika**, 6 iyun 2015.

47 **Xalq qəzeti**, 23 iyun 2015.

48 **Эхо**, 10 июля2015.

Levent Şahverdi Arşivi

"Cənub qaz dəhlizi" üzrə işlər isə davam etdirilirdi. Yükün böyük hissəsini öz üzərinə götürən Azərbaycan layihənin maliyyələşdirilməsinə dair öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirmək üçün lazımi tədbirlər görürdü. 2015-ci ilin iyul ayında "Cənub qaz dəhlizi" QSC-nin nizamnamə fondu ARDNF-in hesabına 725 mln. dollara çatdırıldı[49]. Bu isə layihə çərçivəsində boru kəmərinin, xüsusilə TANAP-ın tikintisinin qrafik üzrə davam etdirilməsinə imkan verirdi.

Eyni zamanda, Avropa Komissiyası da layihəyə diqqəti azaltmırdı. Avropa İnvestisiya Bankının 2015-ci ilin avqustunda yaydığı məlumata görə, enerji təhlükəsizliyində rolu nəzərə alınaraq, "TAP boru kəməri Avropa Komissiyasının ortaq maraqlara xidmət edən 33 prioritet enerji təhlükəsizliyi siyahısına daxil edilmişdi"[50].

Layihənin üzləşdiyi problemlərin aradan qaldırılmasında "Cənub qaz dəhlizi" Məşvərət Şurası çərçivəsində keçirilən nazirlərin toplantısı əhəmiyyətli rol oynayırdı. Azərbaycanın təşəbbüsü ilə yaradılmış bu format layihə ilə bağlı olan bütün dövlətlərin və maraqlı tərəflərin müzakirələrdə iştirakını təmin etməklə, səmərəli koordinasiyanın həyata keçirilməsinə imkan verirdi.

Bu baxımdan 2016-cı il fevralın 29-da Bakıda keçirilən Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 2-ci toplantısını qeyd etmək olar. Ötən il ərzində görülən işləri qiymətləndirən iclas növbəti dövr üçün fəaliyyət proqramını müəyyənləşdirdi. İştirakçılar layihənin qrafik üzrə irəlilədiyini qeyd edərək, bundan sonra da birgə səylərin davam etdiriləcəyini bildirdilər[51].

Avropa ölkələrinin "Cənub qaz dəhlizi"nə xüsusi diqqət yetirmələri və bütün maneələri dəf etmək əzmində olduqları nazirlərin çıxışından aydın görünürdü.Avropa İttifaqının xarici məsələlər və təhlükəsizlik siyasəti üzrə ali nümayəndəsi, Avropa Komissiyasının vitse-prezidenti F.Moqerini ümumi mövqeyi belə ifadə edirdi: "Həm Maroş Şevçoviç (Avropa Komissiyasının enerji məsələləri üzrə vitse-prezidenti - müəllif), həm də mən bu layihənin Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyi strategiyasının zəruri elementi

49 **Азербайджанскиеизвестия**, 31 июля 2015.

50 **Xalq qəzeti**, 15 avqust 2015.

51 **Azərbaycan**, 1 mart 2016.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu və energetika diplomatiyasının bizim xarici işlər və təhlükəsizlik siyasətimizin əsas hissəsini təşkil etdiyini bildirmək üçün buradayıq"[52].

Beləliklə, Azərbaycan özünün iqtisadi və siyasi maraqları ilə Avropanın iqtisadi və geosiyasi mənafelərini uzlaşdırmaq üçün bütün imkanlarından istifadə etməyə çalışırdı. Qərb dövlətləri də enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə daha qətiyyətlə və ardıcıl fəaliyyət göstərməyin vacibliyini dərk edirdilər.

Beynəlxalq maliyyə qurumları da "Cənub qaz dəhlizi" layihəsinin həyata keçirilməsində iştirak etməyə maraq göstərirdilər. Azərbaycan bu sahədə onlarla əməkdaşlıq istiqamətində konkret addımlar atırdı. 2016-cı ilin martında "Cənub qaz dəhlizi" Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin nümayəndə heyəti Londonda və ABŞ-ın bir sıra şəhərlərində layihənin təqdimatını keçirərək, sərmayədarlar ilə müzakirələr apardı. Uğurla nəticələnən bu görüşlərin məqsədi layihənin maliyyələşdirilməsi üçün 1 mlrd. dollar məbləğində buraxılacaq istiqrazların yerləşdirilməsinə nail olmaq idi[53].

Neftin qiymətinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar layihənin məsrəfləri də azalmışdı. Belə ki, əgər TANAP layihəsi 2013-cü ildə 11,7 mlrd. dollar qiymətləndirilirdisə, 2016-cı ilin əvvəllərində bu qiymət 2,5 mlrd. dollar ucuzlaşaraq 9,2 mlrd. dollara bərabər hesab olunurdu[54]. Eyni vəziyyət, təbii olaraq, TAP və layihənin digər hissələrinə də şamil edilə bilərdi.

2016-cı ilin may ayında verilən məlumata görə, "Şahdəniz-2" layihəsi çərçivəsində həyata keçirilən bütün işlər - platformaların tikintisi, quyuların qazılması, Səngəçal Qaz Terminalının və Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsi sürətlə aparılırdı. Nəzərdə tutulan işlərin 70 faizi artıq yerinə yetirilmişdi[55].

TANAP-ın inşası qrafik üzrə gedirdi. Bu isə beynəlxalq maliyyə qurumlarının da mövqeyinə təsir göstərirdi. Belə ki, Dünya Bankı və Avropa İnvestisiya Bankı "Botaşa" hərəyə 1 mlrd. dollar kredit ayırmağa hazır olduqlarını bildirmişdilər[56].

---

52 **Azərbaycan**, 1 mart 2016.

53 **Азербайджанские известия**, 15 марта2016.

54 **Азербайджанские известия**, 15 марта2016.

55 **Азербайджанские известия**, 12 мая2016.

56 **Азербайджанские известия**, 28 апреля2016.

Levent Şahverdi Arşivi

"Cənub qaz dəhlizi"nin sonuncu hissəsi olan TAP layihəsi ilə bağlı məsələlər də ardıcıl həll olunurdu. Nəhayət, 2016-cı il mayın 17-də Yunanıstanın Saloniki şəhərində Trans-Adriatik boru kəmərinin təməlqoyma mərasimi keçirildi[57].

Mərasimdə Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Yunanıstan, İtaliya, Albaniya, Bolqarıstan, ABŞ və Avropa Komissiyasının yüksək səviyyəli nümayəndə heyətləri iştirak edirdilər.

Türkiyə sərhədlərindən İtaliyaya qədər 878 km uzunluğunda boru kəmərinin inşasına başlamaqla "Cənub qaz dəhlizi"nin tamamlanması sahəsində həlledici addım atıldı. TAP-ın 2020-ci ildə fəaliyyətə başlayacağı nəzərdə tutulur.

57 **Azərbaycan**, 18 may 2016.

Levent Şahverdi Arşivi

NƏTİCƏ

Beləliklə, Azərbaycanın "Şahdəniz" yatağından çıxarılan təbii qazın Avropa bazarlarına ixracı məsələsini uzun sürən mürəkkəb proses kimi səciyyələndirmək olar. Bu prosesin ilk mərhələsini "Şahdəniz" qazının 2006-cı ildən sonra "Nabukko" kəməri ilə nəql olunması imkanlarının nəzərdən keçirilməsi və Avropa ölkələrinin təşəbbüsü olaraq meydana çıxmış bu layihənin reallaşdırılması ilə bağlı cəhdlər təşkil edir. Lakin Qərb dövlətlərinin məsuliyyəti öz üzərlərinə götürməkdən çəkinərək, qətiyyətsiz davranması "Nabukko" layihəsini sonu görünməyən müzakirə obyektinə çevirdi. Buna görə də Azərbaycanın 2012-ci ilin iyun ayında Türkiyə ilə TANAP layihəsi haqqında müqavilə imzalamaqla təşəbbüsü ələ alması "Nabukko" layihəsinin əvvəl düşünüldüyü marşrut üzrə həyata keçirilməsinin gündəlikdən çıxarılması ilə nəticələndi.

Azərbaycan özünün siyasi-iqtisadi və geosiyasi maraqlarından çıxış edərək,Türkiyə ilə birlikdə Qərblə əməkdaşlığın yeni formatını təklif etdi. Qarşılıqlı mənafelərin uzlaşdırılması nəticəsində TANAP və onun davamı kimi TAP layihəsi meydana çıxdı.

Bununla da "Şahdəniz-2", CQBK, TANAP və TAP-dan ibarət olan "Cənub qaz dəhlizi" layihəsi formalaşdı. Xəzər dənizindən İtaliyanın cənubunadək3500 km uzanan bu kəmər həm Azərbaycanın və Türkiyənin, həm də digər tranzit ölkələrin və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması, iqtisadi və geosiyasi maraqlarının qorunması baxımından strateji əhəmiyyətli layihədir.

Eyni zamanda, "Cənub qaz dəhlizi" ona bağlı bütün ölkələrin qarşılıqlı faydalı, iqtisadi-siyasi əməkdaşlığının inkişafına yeni təkan verəcək, sosial tərəqqisinə xidmət edəcək. Bütün layihələrin vahid format və məkan çərçivəsində həyata keçirilməsində Azərbaycan və Türkiyə strateji əməkdaşlığı həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Levent Şahverdi Arşivi

QAYNAQLAR

I. MƏQALƏLƏR

Öğütçü, Mehmet,"Azərbaycanın "Şahdəniz-2" layihəsi və "Cənub axını": potensial təhlükə*"*.**Azərbaycanın enerji siyasəti Qərb mətbuatında**. Bakı, 2015, s.187-188.

Panfilova, Viktoriya. "Azərbaycanın enerji sahəsində təsir rıçaqları*"*. **Azərbaycanın enerji siyasəti Qərb mətbuatında**, Bakı, 2015, s.154.

II. QƏZETLƏR

Azərbaycan, 4 iyun 2008.

Azərbaycan, 29 yanvar 2009.

Azərbaycan, 14 yanvar 2011.

Azərbaycan, 26 oktyabr 2011.

Azərbaycan, 18 dekabr 2013.

Azərbaycan, 26 fevral 2014.

Azərbaycan, 21 sentyabr 2014.

Azərbaycan, 13 fevral 2015.

Azərbaycan, 14 fevral 2015.

Azərbaycan, 18 mart 2015.

Azərbaycan, 19 mart 2015.

Azərbaycan, 1 mart 2016.

Azərbaycan, 18 may 2016.

Azadlıq, 25 noyabr 2014.

Bizim yol, 2 iyun 2015.

Bizim yol, 20 iyun 2015.

Xalq qəzeti, 30 oktyabr 2011.

Xalq qəzeti, 18 iyun 2012.

Xalq qəzeti, 20 sentyabr 2013.

Xalq qəzeti,7 fevral 2015.

Xalq qəzeti, 23 iyun 2015.

Xalq qəzeti,15 avqust 2015.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaspi, 28 oktyabr 2011.

Kaspi, 3 iyun 2015.

Respublika, 29 iyun 2013.

Respublika, 6 iyun 2015.

Şərq, 14 mart 2015.

525-ciqəzet, 27 yanvar 2009.

Азербайджанские известия, 21 ноября 2012.

Азербайджанские известия, 31 июля 2015.

Азербайджанские известия, 15 марта 2016.

Азербайджанские известия, 28 апреля 2016.

Азербайджанские известия, 12 мая 2016.

Бакинский рабочий, 21 ноября 2012.

Бакинский рабочий, 1 января 2013.

Зеркало, 21 февраля 2012.

Зеркало, 29 января 2013.

Зеркало, 21 июня 2013.

Зеркало, 20 июля 2013.

Зеркало, 5 октября 2013.

Известия, 29января 2009.

Российская газета, 3 декабря 2014.

Эхо, 10 июля2015.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, güz ve bahar olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 10 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

Levent Şahverdi Arşivi

- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek kaydıyla ve yeni haliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yayınlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a- Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı **(koyu karakterde)**, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 1:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s.18.

b- Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

Örnek 3:

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.511.

Levent Şahverdi Arşivi

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.**, makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.**, s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a- Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 4:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı **(koyu karakterde)**, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 5:

Tokluoğlu, Ceylan, "Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C XXVIII, S 84, Ankara, 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler,** varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara, 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler,** C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.35-73.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, bir nüshasında yazarın tanıtıcı bilgileri (ad-soyad, kurum, telefon, e-posta vb) olmak üzere 3 (üç) nüsha halinde CD kaydı ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat – Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 – 285 55 12 – 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

E-mail: dergi@atam.gov.tr • **Web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

PUBLICATION PRINCIPLES
OF THE JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

The Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November, 1984 is published in two issues per year in Spring and Autumn. At the end of each year, the annual index and once in 10 issues, a general index are published and sent to international index institutions and subscribers in one month dating from the day they are published.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to "Turkish History", "Atatürk" and "Republic of Turkey" are handled. The Journal includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Turkey were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

Studies to Take Place in the Context of the Journal

They should be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research

- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions.

Levent Şahverdi Arşivi

- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey History since the 19th century.

- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and Republic of Turkey

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued providing they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Department of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related institution.

It is compulsory to abide by research and publication ethics in papers to be published.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the deci-

Levent Şahverdi Arşivi

sion of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst; authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Levent Şahverdi Arşivi

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: Author's name and surname should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p.130.

b-Article: Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57.

Levent Şahverdi Arşivi

In the repeated references : surname should be written; if work is a book, you should write **ibid** but if work is an article you should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid,** p.11.

Beyhan, **ibid,** p.60.

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002.

b- Periodical: Author's (s') surname, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57-99.

c- Report: Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue, **Declarations**, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.

Beyhan, Mehmet Ali, "Ziya Gökalp's Understanding of History and His Work Entitled History of Turkish Civilization", Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, Commemoration Meeting of Ziya Gökalp on His 130th Birthday March 23, 2006, **Istanbul University Faculty of Letters Journal of Sociology,** Istanbul 2007, p.47-61.

Levent Şahverdi Arşivi

Submission of Writings

The writings prepared in accordance with the principles of publishing articles to be published in Journal of Atatürk Research Center are sent 3 (three) copies, one of them includes author's identifying information (name, institution, phone, e-mail, etc.), along with CD recording to address below. According to Authors Editorial Board, they are deemed to have accepted that minor corrections can be made.

CONTACT INFORMATION

Department of Atatürk Research Center

Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Fax: (0 312) 285 65 73

e-mail: dergi@atam.gov.tr • **web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi